

ISSN 1857-2685 (Print)
e-ISSN 2345-1149 (PDF)

Русь

2020. Том 59

Общественная ассоциация «Русь»
Национальный исследовательский
Томский государственный университет

По благословению его Высокопреосвященства Лавра,
патриарха Русской православной церкви
за границей, митрополита
Восточноамериканского и Нью-Йоркского

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2020. № 59

Общественная ассоциация «Русь» (г. Кишинев, Молдова)

Национальный исследовательский
Томский государственный университет (г. Томск, Россия)

**With the Blessing of His Eminence Laurus,
First Hierarch of the Russian Orthodox Church Abroad,
Metropolitan of Eastern America and New York**

International Historical Journal

RUSIN

2020. Nr. 59

Association “Rus” (Chisinau, Moldova)

National Research
Tomsk State University (Tomsk, Russia)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Сергей Суляк

Санкт-Петербургский государственный университет (Россия)

Заместитель главного редактора

Дмитрий Катунин

Томский государственный университет (Россия)

Ответственный секретарь

Никита Глущенко

Томский государственный университет (Россия)

Николай Бабилунга

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко

(Приднестровье, Молдова)

Богдан Боднарюк

Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича (Украина)

Василий Зиновьев

Томский государственный университет (Россия)

Всеволод Меркулов

Академия ДНК-генеалогии (Россия)

Зоя Резанова

Томский государственный университет (Россия)

Николай Руссов

Тараклийский государственный университет им. Г. Цамблака (Молдова)

Игорь Силантьев

Институт филологии Сибирского отделения Российской академии наук (Россия)

Вячеслав Содоль

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко

(Приднестровье, Молдова)

Николай Тельнов

Академия наук Молдовы (Молдова)

Александр Черкасов

Международный сетевой центр фундаментальных и прикладных исследований
(США)

Михаило Чучко

Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича (Украина)

Роман Шапка

(Канада)

Петр Шорников

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко
(Приднестровье, Молдова)

Михаило Фейса

Нови-Садский университет (Сербия)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Sergey Sulyak

St. Petersburg State University (Russia)

Deputy Editor-in-Chief

Dmitry Katunin

Tomsk State University (Russia)

Executive Editor

Nikita Glushchenko

Tomsk State University (Russia)

Nikolai Babilunga

Taras Shevchenko State University of Transnistria (Moldova, Transnistria)

Bogdan Bodnaryuk

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)

Vasiliy Zinoviev

Tomsk State University (Russia)

Vsevolod Merkulov

The Academy of DNA Genealogy (Russia)

Zoya Rezanova

Tomsk State University (Russia)

Nikolay Russev

Grigoriy Tsamblak Taraclia State University (Moldova)

Igor Silantev

Institute of Philology of the Siberian Branch of Russian Academy of Sciences (Russia)

Yeacheslav Sodol'

Taras Shevchenko State University of Transnistria (Moldova, Transnistria)

Nicolai Telnov

Academy of Sciences of Moldova (Moldova)

Aleksandr Cherkasov

International Network Center for Fundamental and Applied Research (USA)

Mykhaylo Chuchko

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)

Roman Shapka

(Canada)

Petr Shornikov

Taras Shevchenko State University of Transnistria (Moldova, Transnistria)

Mikhajlo Fejsa

University of Novy Sad (Serbia)

СОДЕРЖАНИЕ

Страница редактора	7
ИСТОРИЯ	
Синика В.С., Тельнов Н.П.	
Чернолаковые сосуды из скифских погребений IV в. до н. э.	
в Нижнем Поднестровье (по материалам раскопок 2015, 2016 и 2018 гг.)	9
Разумов С.Н., Лысенко С.Д.	
Древнейшее курганные золото Нижнего Поднестровья как индикатор межкультурных связей	21
Герцен А.А., Паскарь Е.Г.	
Реконструкция историко-географических сведений о начальном периоде формирования молдавского этноса (по данным «Сказания вкратце о молдавских господарех отколе начася Молдовская земля»)	36
Элезович Д.М.	
Об историчности и фикции в поэме Ивана Гундулича «Осман»	78
Савчук Б.П., Билавич Г.В.	
Феномен «кризиса идентичности» русинов Галиции в украинском и российском дискурсе первой половины XIX в.	89
Кічера В.В.	
Призначення єпископа для греко-католиків русинського обряду в США	115
Срібняк И.В., Шатило В.А.	
Военнопленные русины в итальянских лагерях: правовое положение, условия содержания, культурно-национальная самоорганизация (1919 – первая половина 1920 г.)	130
Дегтярев С.И., Самойленко Е.А.	
Вопрос о подкарпатских русинах в документах Лиги Наций (1920–1933 гг.)	154
АНТРОПОЛОГИЯ	
Лановик З.Б., Лановик М.Б., Ковалець Л.М.	
Угорські русини в дослідженнях Володимира Гнатюка: археологія пам'яті	176
Кічера Н.М.	
Білатеральна міждержавна співпраця з питань меншин в етнополітиці Словачької Республіки	197
Криницька О.І., Ільків А.В.	
Етнopsихологічні особливості спілкування гуцулів (на матеріалі п'єс Гната Хоткевича)	215
Калько В.В., Калько М.І.	
Характеристика мовленнєвої діяльності русинів у прислів'ях і фразеологізмах	234
ИНФОРМАЦИЯ	
Избаш-Гоцкан Т.А.	
Девятые Воронцовские чтения в Одессе	254

CONTENTS

Editorial	7
------------------------	----------

HISTORY

<i>Sinika V.S., Telnov N.P.</i>	
Black-glazed vessels from the Scythian graves of the 4th c. BC in the Lower Dniester (based on excavations in 2015, 2016, and 2018)	9
<i>Razumov S.N., Lysenko S.D.</i>	
The earliest barrow gold in the Lower Dniester region as an indicator of intercultural relations	21
<i>Herzen A.A., Paskary E.G.</i>	
Reconstruction of historic and geographical information about the initial period of the Moldavian ethnus formation (according to <i>The Brief Tales about the Moldavian Lords from the Beginning of the Moldavian Land</i>)	36
<i>Elezovic D.M.</i>	
On historicity and fiction in the poem <i>Osman</i> by Ivan Gundulić	78
<i>Savchuk B.P., Bilavych G.V.</i>	
The phenomenon of “identity crisis” of Galician Rusins in Ukrainian and Russian discourse of the first half of the 19th century	89
<i>Kichera V.V.</i>	
Appointment of a bishop for Catholics of Rusinian rite in the United States ...	115
<i>Sribnyak I.V., Shatilo V.A.</i>	
Rusin prisoners of war in Italian camps: legal status, conditions of detention, cultural and national self-organization (from 1919 to the first half of 1920)	130
<i>Degtyarev S.I., Samoilenko Ye.A.</i>	
Subcarpathian Rusins in the League of Nations documents (1920–1933)	154

ANTHROPOLOGY

<i>Lanovyk Z.B., Lanovyk M.B., Kovalets L.M.</i>	
Ugrian Rusins in the works of Volodymyr Hnatuk: the archeology of memory ...	176
<i>Kichera N.M.</i>	
Bilateral inter-state cooperation on minority issues in the ethnopolitics of the Slovak Republic	197
<i>Krynytska O.I., Ilkiv A.V.</i>	
Ethnopsychological features of Hutsuls’ communication (based on the plays by Hnat Khotkevych)	215
<i>Kalko V.V., Kalko M.I.</i>	
The speech activity of the Rusins in proverbs and sayings	234

INFORMATION

<i>Izbash-Hotskan T.A.</i>	
The Ninth Vorontsov Readings in Odessa	254

Уважаемые члены редколлегии, авторы и читатели журнала!

30 октября – 1 ноября 2019 г. в Тараклии прошла Международная научно-практическая конференция «Межэтнические взаимодействия в этноконтактной зоне (Восьмые чтения памяти И.А. Анцупова)». Уже третий год конференция проводится на базе Тараклийского государственного университета им. Г. Цамблака.

С каждым годом ширится состав ее участников. В «Восьмых чтениях памяти И.А. Анцупова» приняли участие 120 исследователей из Молдавии, Украины, Болгарии, России и Сербии. Они представили 92 доклада.

Организаторами конференции выступили международный исторический журнал «Русин», Национальный исследовательский Томский государственный университет и Тараклийский государственный университет им. Г. Цамблака.

Значительная часть выступлений была посвящена истории Карпато-Днестровских земель и его коренного населения – русинов.

Программа конференции выложена на ее сайте: <http://conference.tsu.ru/antsupov>

Более подробно о конференции см.: <https://www.facebook.com/sergey.sulyak/posts/2603136679780812>; https://www.facebook.com/kondov55/media_set?set=a.10211644657031136&type=3; <https://www.facebook.com/sergey.sulyak/posts/2626770547417425>; <https://www.facebook.com/sergey.sulyak/posts/2628481763912970>

Часть статей, написанных на основе докладов, прозвучавших на конференции, опубликована в данном номере журнала.

В 2020 г. редакция международного исторического журнала «Русин» планирует провести совместно с партнерами три международные конференции:

1. VI Всероссийскую научную конференцию с международным участием «Славянские языки в условиях современных вызовов».

Сайт конференции: <http://conference.tsu.ru/slavlang>

2. VI Международную научно-практическую конференцию «История Карпато-Днестровских земель с древнейших времен до начала XXI в.», Кишинев.

Сайт конференции: <http://conference.tsu.ru/carpthian>

3. Международную научно-практическую конференцию «Межэтнические взаимодействия в этноконтактной зоне (Девятые чтения памяти И.А. Анцупова)».

Сайт конференции: <http://conference.tsu.ru/antsupov>

С.Г. Суляк, главный редактор

Dear members of the editorial board, authors and readers!

On October 30 – November 1, 2019, in Taraclia, G. Tsamblak Taraclia State University held the International Conference “*Inter-Ethnic Cooperation in the Area of Ethnic Contacts (The Eighth I.A. Antsupov Readings)*”. The Conference was attended by 120 scholars from Moldova, Ukraine, Bulgaria, Russia, and Serbia, who presented 92 reports. The co-organizers of the Conference were the Editorial Board of International Historical Journal Rusin, National Research Tomsk State University and G. Tsamblak Taraclia State University. A significant part of the presentations focused on the history of the Carpathian-Dniester lands and its indigenous population – Rusins. The Conference program is available from <http://conference.tsu.ru/antsupov>

More information can be found on <https://www.facebook.com/sergey.sulyak/posts/2603136679780812>; https://www.facebook.com/kondov55/media_set?set=a.10211644657031136&type=3; <https://www.facebook.com/sergey.sulyak/posts/2626770547417425>; <https://www.facebook.com/sergey.sulyak/posts/2628481763912970>

Some of the articles based on the conference reports are published in this issue of Rusin.

In 2020, the Rusin Editorial Board is planning to hold three international conferences together with its partners:

1. The Sixth All-Russian Conference with International Participation “Slavic Languages: Responding to New Challenges”.

Conference website: <http://conference.tsu.ru/slavlang>

2. The Sixth International Conference “History of the Carpathian-Dniester Lands From Ancient Times to the Present”.

Conference website: <http://conference.tsu.ru/carpathian>

3. International Conference “*Inter-Ethnic Cooperation in the Area of Ethnic Contacts (The Ninth I.A. Antsupov Readings)*”.

Conference website: <http://conference.tsu.ru/antsupov>

S.G. Sulyak, Editor-in-Chief

УДК [903.23 : 391](478)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/2

ЧЕРНОЛАКОВЫЕ СОСУДЫ ИЗ СКИФСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ IV в. до н. э. В НИЖНЕМ ПОДНЕСТРОВЬЕ (ПО МАТЕРИАЛАМ РАСКОПОК 2015, 2016 И 2018 гг.)

В.С. Синика¹, Н.П. Тельнов²

¹ Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко
Молдова, Приднестровье, 3300, г. Тирасполь, ул. 25 Октября, 107
E-mail: sinica80@mail.ru

² Институт культурного наследия
Молдова, 2001, г. Кишинев, бул. Штефана чел Маре, 1
E-mail: telnovnikolai@mail.ru

Авторское резюме

В работе анализируются восемь чернолаковых сосудов, обнаруженных в ходе исследования курганной группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра в 2015, 2016 и 2018 гг. Одно из погребений содержало канфар, лекиф и солонку, три захоронения – по одному канфару, одно – поддон чернолакового сосуда. Еще в одном комплексе найдена чашка. Погребения датируются периодом от второй четверти IV в. до н. э. до рубежа IV–III вв. до н. э. При этом нередко время изготовления чернолакового сосуда и время совершения захоронения отличаются. С учетом малочисленности чернолаковых сосудов (канфаров, чашек, лекифов, солонок и др.) в скифских погребальных комплексах Северо-Западного Причерноморья публикуемые материалы дают возможность уточнить имеющиеся сведения о распространении этой категории греческого импорта в скифской среде. Кроме того, следы длительного использования на чернолаковых сосудов позволяют повышать датировку каждого конкретного комплекса, откуда они происходят.

Ключевые слова: греческие керамические импорты, чернолаковые сосуды, IV в. до н.э., погребальные памятники, Нижнее Поднестровье, канфары, лекиф, солонка, чашка.

BLACK-GLAZED VESSELS FROM THE SCYTHIAN GRAVES OF THE 4th c. BC IN THE LOWER DNIESTER (BASED ON EXCAVATIONS IN 2015, 2016, AND 2018)

V.S. Sinika¹, N.P. Telnov²

¹ Taras Shevchenko State University of Transnistria
107 October 25 Street, Tiraspol, 3300, Transnistria, Moldova
E-mail: sinica80@mail.ru

² The Institute of Cultural Patrimony
1 Stefan cel Mare Avenue, Chisinau, 2001, Moldova
E-mail: telnovnikolai@mail.ru

Abstract

The paper describes eight black-glazed vessels, found in the “Vodovod” barrow group near Glinoe village, Slobodzeya district, on the left bank of the Lower Dniester in 2015, 2016 and 2018. One of the burials contained a kantharos, lekythos, and a saltcellar; three graves contained one kantharos each, and the other – a base of a black-glazed vessel. A cup was found in another complex. The burials date from the second quarter of the 4th c. BC to the turn of the 4th and 3rd cc. BC. The manufacturing time of the black-glazed vessel and the time of interment are often different. This article ascertains the information about the distribution of this category of Greek import in the Scythian environment, given the small number of black-glazed vessels (kantharoi, cups, lekythoi, saltcellars, etc.) in Scythian funeral complexes of the North-West Black Sea Region. In addition, the traces of long-term use on black-glazed vessels make it possible to improve dating accuracy for each particular complex they originate from.

Keywords: Greek ceramic imports, black-glazed vessels, 4th century BC, burial sites, Lower Dniester region, kantharoi, lekythos, saltcellar, cup.

Взаимодействия греческой и скифской культур в Дунайско-Днестровских степях нашли свое отражение, в частности, в многочисленных и разнообразных товарах, поступавших к варварам из греческих колоний, основанных на северном побережье Черного моря не позднее начала VI в. до н. э.

Суммарный анализ всех греческих импортов (амфорная тара, столовая посуда, сосуды для благовоний, светильники, украшения) из скиф-

ских погребальных комплексов Северо-Западного Причерноморья до настоящего времени не произведен. Да и едва ли он возможен из-за слишком значительного объема накопленного материала [10]. Однако существует ряд научных работ, посвященных отдельным категориям греческой продукции, пользовавшейся у скифов повышенным спросом. Так, было проведено специальное исследование поступления в регион амфорной тары [13]. Кроме того, некоторое внимание, в первую очередь как хроноиндикаторам, уделялось чернолаковым и иным гончарным греческим сосудам из захоронений [3: 226 сл.; 4: 20, 22; 5: 145–160; 11: 937–945, 950–954].

При этом важно подчеркнуть, что в постсоветское время (после 1991 г.) изучение скифских курганов, а значит, увеличение количества источников, происходит крайне медленно. Например, из 183 захоронений скифского могильника у с. Глиное, исследованного в 1995–2012 и 2017 гг. [9; 11], происходят всего 39 гончарных сосудов, часть из которых представлена использовавшимися вторично фрагментами [11: 943]. В этой связи публикация новых материалов представляется актуальной, поскольку имеет значение не только для изучения истории собственно скифской культуры (при определении дат сооружения погребальных комплексов), но и для анализа греко-скифских торгово-экономических связей в Северо-Западном Причерноморье.

Раскопки курганов в 2015–2019 гг. у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра привели к обнаружению скифских захоронений, содержащих среди погребального инвентаря и чернолаковые сосуды. Это шесть комплексов, и все они изучены в курганной группе «Водовод» [6]. В захоронениях были найдены четыре канфара, одна солонка, один лекиф, одна чашка, а также дно чернолакового сосуда, которые будут рассмотрены в настоящей работе. Ниже приводятся их описания, аналогии и датировки.

1. *Погребение 14/3 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района (раскопки 2018 г.). Чернолаковый аттический кубковидный канфар.* Ручки округлые в сечении. Высота сосуда – 82–83 мм, венчика – 21,5 мм, шейки – 17 мм, тула – 25 мм, ножки – 17 мм. Высота утолщенного поддона – до 9 мм. Высота нижней части сосуда (от среза ножки до перегиба корпуса) – 35 мм. Диаметр венчика по краю – 99 × 100 мм; по валику – 107 × 108 мм. Диаметр шейки – 75 мм. Диаметр горловины изнутри (в 40 мм от среза венчика) – 70 мм. Диаметр тула – 84 мм. Диаметр нижней части корпуса над ножкой – 46 мм. Минимальный диаметр ножки – 44 мм. Диаметр поддона – до 57,5 × 58 мм, изнутри – 44 мм. Толщина венчика по срезу – до 2,5 мм; по валику – до 14 мм. Толщина стенок – 4–5 мм, дна – 4–5 мм. Ширина

сдвоенных ручек (по нижним прилепам) – до 54 мм. Диаметр оснований прилепов – до 20×15 мм. Диаметр сечения ручек – до 10 мм. Ручки сосуда отбиты в древности.

На внутренней поверхности дна обнаружен штампованый орнамент. В центре композиции – окружность, вписанная в шестиконечную звезду с вогнутыми гранями лучей. На концах лучей расположены пальметты. Всю композицию обрамляет окружность в виде трехчетырех рядов подтреугольных вдавлений. Общий диаметр композиции – 58 мм (рис. 1, 1).

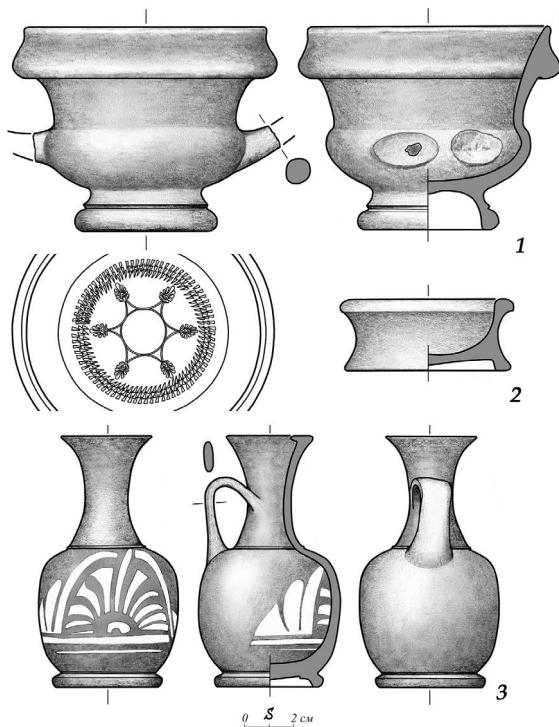

Рис. 1. Чернолаковые сосуды из погребения Глиное/Водовод 14/3:
1 – канфар; 2 – солонка; 3 – лекиф.

Ближайшая аналогия канфару (по профилю, размерам и наличию орнамента на дне сосуда: шести пальметт, соединенных вокруг окружности и расположенных внутри окружностей из насечек) происходит из Афинской Агоры. Время изготовления таких сосудов относится к концу первой четверти IV в. до н. э. [15: fig. 7, pl. 28, 56, cat. № 651].

2. Погребение 14/3 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района. **Чернолаковая аттическая солонка** с вогнутым туловом на

кольцевом поддоне. Высота сосуда – 29–29,5 мм, венчика – 5 мм. Диаметр венчика – 69 × 70 мм, шейки – 57,5 мм, дна – 68 мм. Толщина венчика – 8,5 мм, стенки – 3–8 мм, дна – 3,5–7 мм, кольцевидного поддона – 6–6,5 мм (рис. 1, 2).

Ближайшие аналогии солонке из Афинской Агоры датируются второй – третьей четвертью IV в. до н. э. [15: fig. 9, pl. 34, cat. № 936, 937].

3. *Погребение 14/3 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района. Чернолаковый аттический лекиф* с ленточной ручкой и приземистым туловом на кольцевом поддоне. Высота сосуда – 102 мм, горловины – 46 мм, тула – 50 мм, поддона – 6 мм. Диаметр венчика – 36 мм, горловины – 17 мм, основания горловины – 29 мм, тула – 57 мм, диаметр нижней части тула у ножки – 38 мм, диаметр кольцевого поддона – до 44 мм. Толщина венчика – до 9,5 мм, стенок – 2–4 мм, поддона – 4–5 мм. Высота ручки – 31 мм; высота ручки над горловиной – до 20 мм. Размеры сечения ручки в центральной части – 12 × 3,5 мм; верхний прилеп размерами 16 × 7 мм, нижний – 20 × 13 мм.

Со стороны, противоположной ручке, сосуд орнаментирован пальметтой за счет чередования оранжевого цвета нелакированной поверхности и черного лака. Правая половина изображения представляет собой негатив левой (рис. 1, 3).

Ближайшие аналогии сосуду датируются второй четвертью – серединой IV в. до н. э. [12: 71, № 102–104]. Подобный сосуд в Северо-Западном Причерноморье был найден только в погребении Нагорное 11/3 на левобережье Нижнего Дуная [2: 41, рис. 2: 6]. Это захоронение по совокупности находок греческих импортов (фасосская амфора, две краснофигурные ойнохое и краснофигурный килик, чернолаковые лекана, чашка, килик, канфар, скифос, серебряный кувшин) было датировано концом первой – началом второй четверти IV в. до н. э. [3: 298].

Захоронение 14/3 группы «Водовод» у с. Глиное датируется второй четвертью IV в. до н. э.

4. *Погребение 11/1 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района (раскопки 2018 г.). Чернолаковый аттический канбар.* Сечение ручек подквадратное, местами подтрапециевидное. Высота сосуда – 77–78 мм, высота по ручкам – до 79 мм. Высота венчика – 10 мм, шейки – 20 мм. Высота корпуса – 32 мм, нижней части – 47 мм, ножки – 14 мм, поддона – 7–8 мм. Высота ручек – 46 мм и 50 мм. Высота изгиба ручек над корпусом – до 30 мм. Диаметр венчика по краю – 90 × 91 мм, по валику – 101 мм. Диаметр шейки – 81 мм, диаметр горловины изнутри – 73 мм. Диаметр тула – 92 мм, ножки – 38 мм, поддона – до 51 мм. Габариты сосуда по ручкам – 153 мм. Толщина

венчика по краю – 2 мм, по валику – 12 мм. Толщина стенок – 4–5 мм, дна – 5 мм. Толщина стенки ножки – до 5 мм. Размеры сечения ручек в центре – 8 × 8 мм и 7,5 × 7 мм, в верхней части – до 31 × 13 мм и 28 × 12 мм, в нижней части – до 38 × 15 мм.

На внутренней поверхности дна штампом нанесены четыре пальметты, расположенные крестом внутри круга, произведенного двумя-тремя рядами круглых вдавлений. На внешней стороне дна граффити – две группы букв греческого алфавита: «ΔΓΙΙ» и «ΑΔ» (рис. 2, 1).

Ближайшая аналогия канфару (по профилю, размерам и наличию орнамента на дне: четырех пальметт внутри окружностей из насечек) происходит из Афинской Агоры и датируется серединой IV в. до н. э. [15: 286, pl. 29, cat. № 699].

Захоронение 11/1 группы «Водовод» у с. Глиное датируется серединой IV в. до н. э.

5. Погребение 1/2 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района (раскопки 2015 г.). Чернолаковый аттический кубковидный канфар. Сохранившаяся высота канфара – до 80 мм, глубина сосуда 73 мм, диаметр верхнего края венчика – 81–81,5 мм, максимальный диаметр венчика – 96–96,8 мм, диаметр узкой средней части туловы – 70–70,2 мм, максимальный диаметр туловы на уровне ручек – 84 мм, диаметр основания ножки – 31–32 мм. Высота цилиндрической части венчика – около 6 мм, высота изогнутой части венчика – 20 мм; высота узкой средней части туловы – около 18 мм, высота нижней части – 34 мм; высота сохранившейся части ножки – до 2 мм. Толщина венчика – 3,6 мм. Ножка и ручки отбиты в древности; места изломов затерты. На корпусе с одной стороны – глубокие вертикальные и наклонные царапины, образовавшиеся вследствие длительного трения о твердый предмет.

Внутренняя поверхность дна украшена углубленным орнаментом. В центре расположены две разорванные циркульные окружности диаметром 6 и 11 мм. Вокруг них нанесен штампованный орнамент в виде трех-четырех кругов мелкой насечки. Внешний диаметр орнамента – 55 мм, внутренний – 41 мм; ширина одного ряда насечки – до 2 мм (рис. 2, 2).

Ближайшая аналогия сосуду (с учетом размеров и орнамента внутри, состоящего из двух окружностей и нескольких кругов мелкой насечки) происходит из Афинской Агоры. Время его изготовления определяется второй четвертью IV в. до н. э. [14: 283, pl. 28, cat. № 657, 658].

Захоронение 1/2 группы «Водовод» у с. Глиное датируется третьей четвертью IV в. до н. э. [7: 46, 48, рис. 3: 1].

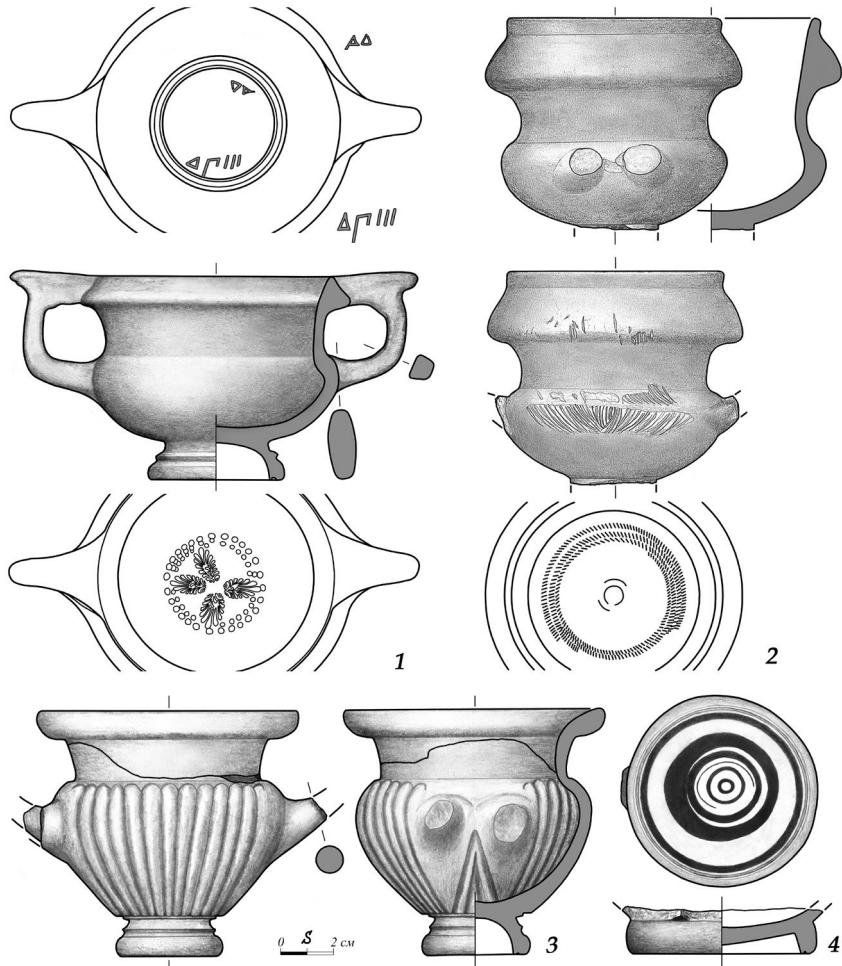

Рис. 2. Чернолаковые сосуды из погребений: 1 – канфар (Глиное/Водовод 11/1); 2 – канфар (Глиное/Водовод 1/2); 3 – канфар (Глиное/Водовод 10/3); 4 – поддон чернолакового сосуда (Глиное/Водовод 10/2).

6. Погребение 10/3 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района (раскопки 2018 г.). **Чернолаковый аттический кубковидный канфар** с каннелированным туловом и профицированным кольцевым поддоном. Высота сосуда – 90–92 мм. Высота венчика – 10,5 мм, шейки – 15 мм, тула – 50 мм, ножки – 15 мм, утолщенного поддона – до 7,5 мм. Высота нижней части сосуда (от среза ножки до перегиба корпуса) – 55 мм. Диаметр венчика – 98 × 99 мм. Диаметр шейки –

69 мм. Диаметр горловины изнутри – 63 мм. Диаметр тула – 87 × 88 мм. Диаметр нижней части корпуса над ножкой – 41 мм. Минимальный диаметр ножки – 29,5 мм. Диаметр ножки – до 40 × 40,5 мм, изнутри – до 27 мм. Толщина венчика – до 8 мм, стенок – 3–4 мм, дна – 6 мм. Ширина сдвоенных ручек (по прилепам) – 46 мм и 49 мм. Диаметр оснований прилепов – до 22 мм. Диаметр сечения ручек – до 10 мм.

Между ручками сосуд орнаментирован вертикальными каннелюрами, по 12 с каждой стороны. Между сдвоенным основанием ручек на нижней части тула – каннелюры, образующие вытянутый треугольник вершиной вверх. Венчик был отбит в древности и использовался в качестве контейнера для прядиль и иглы. Остальная часть сосуда (туло на поддоне) была положена в погребение в качестве чашки (рис. 2, 3).

Ближайшая аналогия из Афинской Агоры (по профилю, размерам и наличию треугольного орнамента под основаниями ручек) датируется второй четвертью IV в. до н. э. [15: 118–119, 283–284, pl. 28, cat. 670].

Захоронение 10/3 группы «Водовод» у с. Глиное датируется третьей четвертью IV в. до н. э.

7. Погребение 10/2 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района (раскопки 2018 г.). Чашка, изготовленная из поддона чернолакового сосуда. На внутренней части поддона черным лаком нанесены четыре концентрических окружности разной ширины. Между второй и третьей окружностями процарпан овал (в $\frac{3}{4}$). Сломы стенок в придонной части обточены в древности. Диаметр поддона – 71,5 × 72 мм. Высота фрагмента – 17 мм, поддона – 12 мм. Толщина поддона – до 8 мм. Толщина дна в центре – до 6,5 мм, у стенок – 5 мм. Толщина стенок – до 5 мм (рис. 2, 4).

Захоронение 10/3 группы «Водовод» у с. Глиное датируется третьей четвертью IV в. до н. э.

8. Погребение 3/2 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района (раскопки 2016 г.). Гончарная чашка на низком кольцевом поддоне. Венчик со скругленным краем плавно загнут, дно внутри кольца поддона конически-выпуклое. Внутренняя и внешняя поверхности покрыты черным лаком. На внешней стороне лак нанесен небрежно и не покрывает поддон полностью. На туле имеются следы ремонта в виде шести пар сквозных и двух отдельных отверстий, каждому из которых с внутренней стороны соответствует разметка для сверления парного отверстия. Высота чашки – 5 см, диаметр венчика – 12,2 см, диаметр тула – 13 см, диаметр отверстий – 0,3–0,4 см, диаметр поддона – 7,8 см. На дне чашки процарпан знак в виде треугольника, основание которого опирается на перевернутую на 180° букву «Т» (рис. 3).

Ближайшая (но не прямая) аналогия чашке из Афинской Агоры, датируется последней четвертью IV в.до н.э.[14: 339, fig. 62, cat. 974].

Захоронение 3/2 группы «Водовод» у с.Глиное датируется рубежом IV–III вв.до н. э. [8: 261, 265 рис. 2: 1–3].

Отметим, что из чернолаковых сосудов, описываемых в настоящей работе, только канфары получили относительно широкое распространение у скифов Северо-Западного Причерноморья второй половины V – конца IV в. до н. э. Ранее указывалось, что канфары известны в 30 скифских погребениях. Чашки и лекифы встречаются еще реже – каждый из видов сосудов в девяти захоронениях [11: 940–941]. Единственным скифским комплексом в регионе, где была найдена солонка,является погребение конца V в.до н.э. Пуркарь 7/3 на правобережье Нижнего Днестра [1: 268, 278–279, рис. 5: 2; 9: 24]. В этой связи анализ еще восьми чернолаковых сосудов,как представляется,позволяет уточнить имеющиеся сведения о распространении этой категории греческого импорта в скифской среде.

Также обратим особое внимание на то, что следы длительного использования (потертость, отбитые ручки, раздельное использование в погребальном обряде верхней и нижней части сосуда, вторичное использование части сосуда в качестве целого, следы ремонта) на сосудах позволяют повышать датировку (на четверть века) каждого конкретного комплекса, в котором они были обнаружены [7: 48; 8: 265; 11: 937–945]. В частности, на это указывают гончарные чернолаковые сосуды, описанные в настоящей работе.

Кроме того, чернолаковые сосуды, являющиеся одними из наиболее точных хроноиндикаторов, позволяют уверенно констатировать скифское присутствие в микрозоне у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра на протяжении IV в. до н. э. При этом крайне важно, что позднейшие памятники (III–II вв. до н. э.) [11] находятся в непосредственной близости от могильников (группа «Водовод» и др.) более раннего времени.

Благодарности. Выражаем искреннюю признательность кандидату исторических наук Т.В. Егоровой (Москва) за указание ближайших

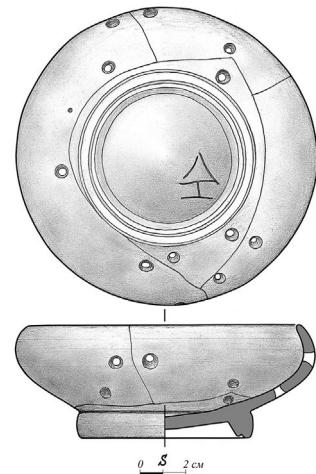

Рис. 3. Чернолаковая чашка из погребения Глиное/Водовод 3/2.

аналогий чернолаковым сосудам, а также кандидату исторических наук С.Д. Лысенко (Киев) за рисунки сосудов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агульников С.М., Попович С.С., Церна С.В., Топал Д.А. Скифский курган № 7 у с. Пуркарь на Нижнем Днестре // *Stratum plus*. 2013. № 3. С. 257–284.
2. Андрух С.И., Суничук Е.Ф. Захоронения зажиточных скифов в Низовьях Дуная // Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. Киев: Наукова думка, 1987. С. 38–46.
3. Полин С.В. Скифский Золотобалковский курганный могильник V–IV вв. до н. э. на Херсонщине. Киев: Издатель Олег Филюк, 2014. 776 с.
4. Синика В.С. Погребальные памятники скифской культуры VII – начала III в. до н. э. на территории Днестро-Прутско-Дунайских степей: автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 2007. 28 с.
5. Синика В.С. Погребальные памятники скифской культуры VII – начала III в. до н. э. на территории Днестро-Прутско-Дунайских степей: дис. ... канд. ист. наук. М., 2007. 238 с.
6. Синика В.С., Лысенко С.Д., Тельнов Н.П., Разумов С.Н. Скифский курган 7 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье // *Stratum plus*. 2019. № 3. С. 365–390.
7. Синика В.С., Тельнов Н.П. Скифский курган № 1 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра // Емінак. 2016. № 4 [16]. С. 45–53.
8. Синика В.С., Тельнов Н.П. Скифское захоронение с тамгой рубежа IV–III вв. до н. э. с левобережья Нижнего Днестра // Новое прошлое. 2016. № 4. С. 258–272.
9. Синика В.С., Тельнов Н.П. Скифский курган 116 первой половины III в. до н. э. у с. Глиное // Древности. Исследования и проблемы. Сб. статей в честь 70-летия Н.П. Тельнова. Кишинев: Тирасполь: *Stratum plus*, 2018. С. 223–266.
10. Тельнов Н.П., Синика В.С. Скифские памятники в степном Поднестровье: история изучения и современное состояние источниковой базы // Русин. 2014. № 2 (36). С. 29–54.
11. Тельнов Н.П., Четвериков И.А., Синика В.С. Скифский могильник III–II вв. до н. э. у с. Глиное (Археологические памятники Приднестровья. III). Тирасполь: *Stratum plus*, 2016. 1096 с.
12. Ηλιοπούλου Σ., Αρχαία Ζώνη IIIa. Το Νεκροταφείο. Ταφικά έθιμα και πρακτικές, Κομοτηνή Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας–Θράκης, 2015. 183 σ.
13. Mateevici N. Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI – începutul sec. II a Chr. Chișinău: Bons Offices, 2007. 284 p.
14. Rotroff S. Hellenistic pottery: Athenian and imported wheelmade table ware and related material. (The Athenian Agora. Vol. XXIX). Princeton, NJ: Princeton Academic Press, 1997. 575 p.

15. Sparkes B.A., Talcott L. Black and plain pottery of 6th, 5th and 4th centuries B. C. (The Athenian Agora. Vol. XII). Princeton, NJ: Princeton Academic press, 1970. 472 p.

REFERENCES

1. Agulnikov, S.M., Popovici, S.S., Ţerna, S.V. & Topal, D.A. (2013) A Scythian Barrow 7 near Purcari on Lower Dniester]. *Stratum plus*. 3. pp. 257–284 (in Russian).
2. Andrukh, S.I. & Sunichuk, E.F. (1987) Zakhoroneniya zazhitochnykh skifov v Nizov'yakh Dunaya [Graves of the noble Scythians in the Lower Danube region]. In: Samoylova, T.L. (ed.) *Novye issledovaniya po arkheologii Severnogo Prichernomor'ya* [New Investigations into the Archaeology of Northern Pontic Region]. Kyiv: Naukova dumka. pp. 38–46.
3. Polin, S.V. (2014) *Skifskiy Zolotobalkovskiy kurgannyy mogil'nik V-IV vv. do n.e. na Khersonshchine* [The Zolotaya Balka Scythian Barrow Cemetery, 5th – 4th Centuries BC, Kherson Region]. Kyiv: Oleg Filyuk.
4. Sinika, V.S. (2007) *Pogrebal'nye pamyatniki skifskoy kul'tury VII – nachala III v. do n.e. na territorii Dnestro-Prutsko-Dunayskikh stepey* [Scythian burial sites of the 7th – early 3rd c. BC on the territory of the Dniester-Prutus-Danube interfluve]. Abstract of History Dr. Diss. Moscow.
5. Sinika, V.S. *Pogrebal'nye pamyatniki skifskoy kul'tury VII – nachala III v. do n.e. na territorii Dnestro-Prutsko-Dunayskikh stepey* [Scythian burial sites of the 7th – early 3rd c. BC on the territory of the Dniester-Prutus-Danube interfluve]. History Dr. Diss. Moscow.
6. Sinika, V.S., Lysenko, S.D., Telnov, N.P. & Razumov, S.N. (2019) Scythian Barrow 7 of the “Vodovod” Group in the Lower Dniester Region. *Stratum plus – Stratum Plus Journal*. 3. pp. 365–390 (in Russian).
7. Sinika, V.S. & Telnov, N.P. (2016a) Skifskiy kurgan № 1 gruppy “Vodovod” na levoberezh'e Nizhnego Dnestra [Scythian Barrow 1 of the “Vodovod” Group of the left bank of the Lower Dniester]. *Eminak*. 4(16). pp. 45–53.
8. Sinika, V.S. & Telnov, N.P. (2016b) Scythian Burial with Tamga of the Turn of 4–3 Centuries BC from the Left Bank of the Lower Dniester. *Novoe proshloe – The New Past*. 4. pp. 258–272 (in Russian).
9. Sinika, V.S. & Telnov, N.P. (2018) Skifskiy kurgan 116 pervoy poloviny III v. do n.e. u s. Glinoe [Scythian Barrow 116 of the first half of the 3rd century BC near Glinoe village]. In: Sinika, V.S. & Rabinovich, R.A. (eds) *Drevnosti. Issledovaniya i problemy* [Antiquities. Studies. Issues]. Chişinău; Tiraspol: Stratum plus. pp. 223–266.
10. Telnov, N.P. & Sinika, V. S. (2014) Scythian monuments in the Steppe Dniester littoral: history of the study and the current state of the source base. *Rusin*. 2(36). pp. 29–54 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/36/2
11. Telnov, N.P., Chetverikov, I.A. & Sinika, V.S. (2016) *Skifskiy mogil'nik III–II vv. do n.e. u s. Glinoe* [Arkheologicheskie pamyatniki Pridnestrov'ya. III] [Scythian cemetery of 3rd – 2nd centuries BC near Glinoe village. Series: Archaeological sites of Pridnestrovie. III]. Tiraspol: Stratum plus.

12. Ηλιοπούλου, Σ. (2015) *Αρχαία Ζώνη IIIa. Το Νεκροταφείο. Ταφικά έθιμα και πρακτικές*. Κομοτηνή: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.

13. Mateevici, N. (2007) *Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI – începutul sec. II a Chr.* Chișinău: Bons Offices.

14. Rotroff, S. (1997) *Hellenistic pottery: Athenian and imported wheelmade table ware and related material.* (The Athenian Agora. Vol. XXIX). Princeton, NJ: Princeton Academic Press.

15. Sparkes, B.A. & Talcott, L. (1970) *Black and plain pottery of 6th, 5th and 4th centuries B.C.* (The Athenian Agora. Vol. XII). Princeton, NJ: Princeton Academic press.

Синика Виталий Степанович – кандидат исторических наук, заведующий НИЛ «Археология» Приднестровского государственного университета им. Т. Г. Шевченко (Молдова).

Vitalij S. Sinika – Taras Shevchenko State University of Transnistria (Moldova).

E-mail: sinica80@mail.ru

Тельнов Николай Петрович – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института культурного наследия (Молдова).

Nicolai P. Telnov – Institute of Cultural Patrimony (Moldova).

E-mail: telnovnikolai@mail.ru

УДК [903.25-032.42](478)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/3

ДРЕВНЕЙШЕЕ КУРГАННОЕ ЗОЛОТО НИЖНЕГО ПОДНЕСТРОВЬЯ КАК ИНДИКАТОР МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

С.Н. Разумов¹, С.Д. Лысенко²

¹ Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко
Молдова, Приднестровье, 3300, г. Тирасполь, ул. 25 Октября, 107

E-mail: razum_22@rambler.ru

² Институт археологии Национальной академии наук Украины
Украина, 04210, г. Киев, пр. Героев Сталинграда, 12

E-mail: suraganga@yandex.ru

Авторское резюме

В работе публикуется и анализируется захоронение 7-й ямной культурно-исторической общности, впущенное в курган 15-й группы «Водовод» у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра. В этом комплексе была найдена золотая спиральная подвеска. Всего на территории Северного Причерноморья зафиксировано шесть таких подвесок. Подавляющее большинство захоронений с золотом концентрируется в бассейне Дуная. По одному комплексу известно в лесостепном Пруто-Днестровском междуречье, на левобережье Нижнего Днестра и в степном Буго-Днепровском междуречье. На севере Балканского региона находились источники драгоценных металлов, из которых изготавливались престижные украшения для западной части ямной ойкумены. Одной из главных целей миграций степных скотоводческих племен раннего бронзового века в западном направлении было желание установить контроль над месторождениями металлов. Описываемое здесь захоронение Глиное-Водовод 15/7 является звеном в цепочке из золотых подвесок, протянувшейся от Верхнего Дуная до Днепровского правобережья. Оно демонстрирует отдаленные связи населения Европы в раннем бронзовом веке. Исходя из особенностей погребального обряда и инвентаря, погребения ямной культурно-исторической общности с золотыми украшениями следует датировать второй-третьей четвертью III тыс. до н. э.

Ключевые слова: ранний бронзовый век, ямная культурно-историческая общ-

ность, золото, украшения, погребальные памятники, Нижнее Поднестровье, Балканский полуостров.

The EARLIEST BARROW GOLD IN THE LOWER DNIESTER REGION AS AN INDICATOR OF INTERCULTURAL RELATIONS

S.N. Razumov¹, S.D. Lysenko²

¹ Taras Shevchenko State University of Transnistria
107 Oktyabrya 25 Street, Tiraspol, 3300, Transnistria, Moldova
E-mail: razum_22@rambler.ru

² Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine
12 Geroev Stalingrada Avenue, Kyiv, 04210, Ukraine
E-mail: suraganga@yandex.ru

Abstract

The paper analyses Burial 7 of the Yamnaya (Pit Grave) culture, which was sunk into Barrow 15 of the "Vodovod" (Sluiceway) Group near Glinoe village on the left bank of the Lower Dniester. A golden spiral pendant, found in this complex, is one of the six such pendants registered in the North Black Sea region. The most of the graves with gold are concentrated in the Danube basin. One complex is located in the forest-steppe Prut-Dniester interfluve, another one – on the left bank of the Lower Dniester and yet another one in the steppe Bug-Dnieper interfluve. Precious metals discovered in the north of the Balkans were used to make prestigious jewelry for the western part of the Pit Graves oikumena. One of the main aims of westward migration among the early Bronze Age steppe cattle breeding tribes was the desire to establish control over metal deposits. The Glinoe-Vodovod 15/7 burial is a link in the chain of gold pendants stretching from the Upper Danube to the right bank of the Dnieper. It demonstrates the distant connections of the European population in the Early Bronze Age. The burials of the Pit Grave culture with gold jewelry are to be dated back to the second or third quarter of the 3rd millennium BC based on the peculiarities of the funeral rite and inventory.

Keywords: Early Bronze Age, Pit Grave culture, gold, adornments, funeral sites, Lower Dniester, Balkan peninsula.

На Прuto-Днестровских землях межкультурные контакты во всевозможных проявлениях фиксируются с древнейших времен – как минимум с верхнего палеолита. В медно-каменном и бронзовом веках (V–II тыс. до н. э.) эта территория становится контактной зоной двух огромных миров: с одной стороны, это скотоводческие племена степей Восточной Европы, с другой – земледельцы лесостепи и Балкано-Карпатского региона [12: 8–28].

В эпоху ранней бронзы скотоводческое население, принадлежавшее к ямной культурно-исторической общности, активно мигрировало в западном направлении, влияя на культурные процессы на обширных пространствах между Балтийским и Адриатическим морями [8: 5–17]. Впрочем, это влияние никогда не было односторонним – через Северо-Западное Причерноморье артефакты и технологии из Центральной и Южной Европы распространялись далеко на восток. Индикаторами межкультурных контактов для археологов выступают престижные предметы, изготовленные из редких материалов, в частности из драгоценных металлов, месторождений которых здесь не было. Весьма редкими в степях Северного Причерноморья в раннем бронзовом веке являются украшения из золота. Именно этот металл на протяжении тысячелетий наиболее ценился, поскольку затраты на его поиски и добычу были огромны. При этом следует учитывать и престижность, социальную и сакральную значимость изделий из золота, которое во многих культурах рассматривалось в качестве священного солнечного металла [6: 91; 14: 149].

В настоящее время в ямных захоронениях Северного Причерноморья (всего их исследовано более 7 тыс. [15: 309]) было найдено шесть золотых украшений. При этом два комплекса – Джурджулешты 5/5 на Нижнем Дунае (здесь и далее по тексту числитель обозначает номер кургана, знаменатель – номер погребения) и Глиное-Водовод 15/7 на Нижнем Днестре – были изучены в 2018 г.

Несмотря на то, что именно в ямных курганах Нижнего Поднестровья сосредоточено большинство престижных артефактов – повозок, предметов вооружения, изделий из бронзы, серебряных украшений [5: 117–118], до 2018 г. золотые изделия ямной культурно-исторической общности здесь были неизвестны. Первая такая находка была сделана в погребении 7-го кургана 15-й группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Днестра (рис. 1, 17). В данной статье впервые публикуется и анализируется этот комплекс.

Курганская группа «Водовод» находится в 4 км к северо-востоку от северной оконечности с. Глиное, к югу и к западу от ирригационного канала, расположенного в центральной части возвышенного плато, ограниченного с юга и востока глубокой балкой р. Красная.

В профилях кургана 15 прослежено наличие трех насыпей. Первая насыпь в форме усеченного конуса была возведена из плотных вальков, состоявших из материкового суглинка с небольшой примесью чернозема, размерами до $0,3 \text{ м} \times 0,3 \text{ м} \times 0,2 \text{ м}$. Диаметр первой насыпи составлял около 15 м, сохранившаяся высота над древним горизонтом – около 1,5 м; вершина ее была разрушена распашкой. Эта насыпь была сооружена над основным погребением 21-й ямной культурно-исторической общности и перекрыла выкид из него. Через очень небольшой промежуток времени, когда на поверхности первой насыпи еще не успел сформироваться дерновый слой, в нее было впущено детское погребение 15, прорезавшее выкид погребения 21. Вероятно, именно над ним была сооружена вторая насыпь, состоявшая из однородного серого гумусированного грунта. Первоначальные границы второй насыпи определялись внутренним краем кольцевой околокурганной выемки диаметром около 25 м. Ширина выемки – 3–3,5 м, глубина – 0,3–0,4 м от древнего горизонта. Третья насыпь из темно-серого гумусированного грунта была сооружена над погребениями 17-й и, вероятно, 20-й ямной культурно-исторической общности (в данном погребении была найдена серебряная спиральная подвеска). Ее границы определялись внутренним краем кольцевой околокурганной выемки диаметром около 35 м. Ширина выемки – 3,5–4 м, глубина – 0,5–0,7 м от древнего горизонта. Также во вторую либо в третью насыпь были впущены ямные погребения 7, 10, 14, 16, 22.

Захоронения катакомбной культурно-исторической общности 12, 18 и 19 располагались по дуге в юго-восточном секторе насыпи.

Позднее в южную часть кургана были впущены погребения бабинской культурно-исторической общности 1 и 3. В IV в. до н. э. в центр кургана 15 было впущено неординарное скифское погребение 5 [17].

Погребение 2 средневекового кочевника находилось в юго-западной части насыпи. В золотоордынское время, на рубеже XIV–XV вв., за пределами кургана, дугой охватывая юго-восточный сектор насыпи, функционировал небольшой могильник, представленный погребениями 4, 6, 8, 9, 11, 13 [10: 275].

Также в южной части насыпи зафиксированы многочисленные перекопы периода Великой Отечественной войны.

Погребение 7 (ямной культурно-исторической общности) было впущено, судя по планиграфии, во вторую либо в третью насыпь, в 10 м к юго-западу от R_0 . Совершено в яме (рис. 2, 1).

Яма прямоугольной формы размером $1,55 \times 1,22 \text{ м}$ и глубиной 2,06 м от R_0 была ориентирована по линии северо-восток – юго-запад.

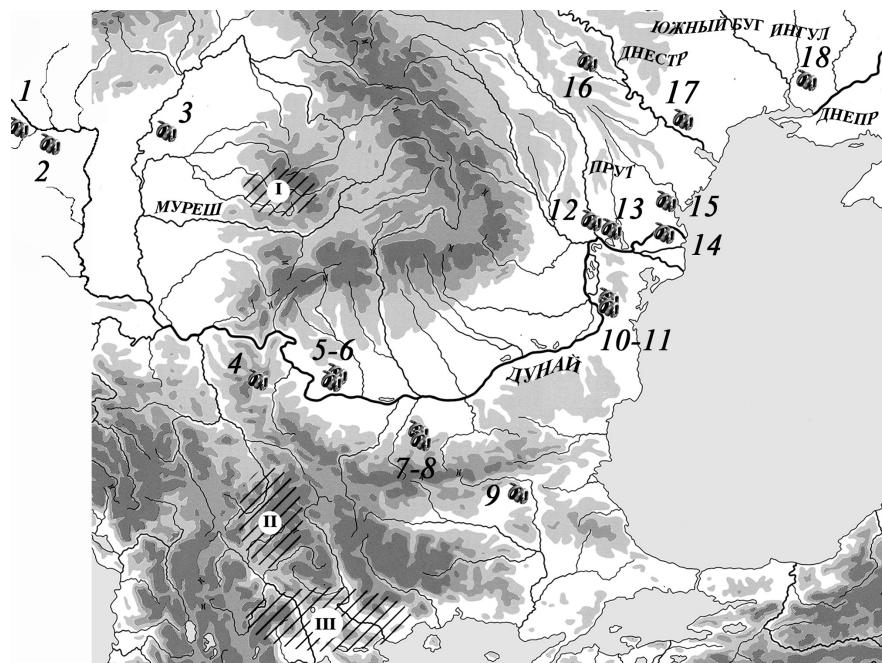

Рис. 1. Районы древней золотодобычи и ямные погребения с золотыми подвесками: I – горы Апусени, Трансильвания; II – Врачанские месторождения; III – Круша Планина и Пангейские горы. 1 – Нойзидль-ам-Зее 1/1; 2 – Генью; 3 – Шарретудвари Орхалом 1/7; 4 – Уляма; 5 – Тырнава 1/8; 6 – Тырнава 3/1; 7 – Горан-Слатина 2/4; 8 – Горан-Слатина 3/3; 9 – Трояново 1/2; 10 – Михай Браву 1/3; 11 – Михай Браву 1/4; 12 – Джурджулешты 5/5; 13 – Плавни 26/7; 14 – Килия Веке 1/89; 15 – Глубокое 1/7; 16 – Бравичены 4/4; 17 – Глиное-Водовод 15/7; 18 – Старогоржено 1/17.

Костяк взрослого, предположительно мужчины, лежал в скорченном положении на левом боку, головой на северо-восток. Левая рука была вытянута к коленям, правая согнута в локте и кистью уложена на таз. Череп и кисти рук окрашены красной охрой. Под костями зафиксировано прямоугольное пятно коричневого органического тленя от подстилки размерами $1,3 \times 1$ м.

Под левой височной костью лежала золотая спиральная подвеска (1). На запястье правой руки находились три бронзовые обоймы (2), у таза – кремневое орудие (3).

Описание находок

1. Золотая спиральная подвеска длиной 1,15 см и диаметром $0,7 \times 0,67$ см (рис. 2, 2). Изготовлена из подковальной в сечении про-

волоки, свитой в 2,5 оборота; сечение проволоки – $0,18 \times 0,15$ см, на концах – до $0,2 \times 0,07$ см.

2. Три бронзовые обоймы от составного браслета размерами до $1,5 \times 0,9$ см; толщина пластины – 0,05 см (рис. 2, 4).

3. Первичный пластинчатый отщеп с ретушью утилизации в качестве режущего орудия. Кремень желто-серый полупрозрачный, на спинке остатки окатанной желвачной корки. Размеры – $2,2 \times 2,6 \times 0,6$ см (рис. 2, 3).

Прежде чем обратиться к анализу золотого украшения, рассмотрим основные особенности описываемого комплекса.

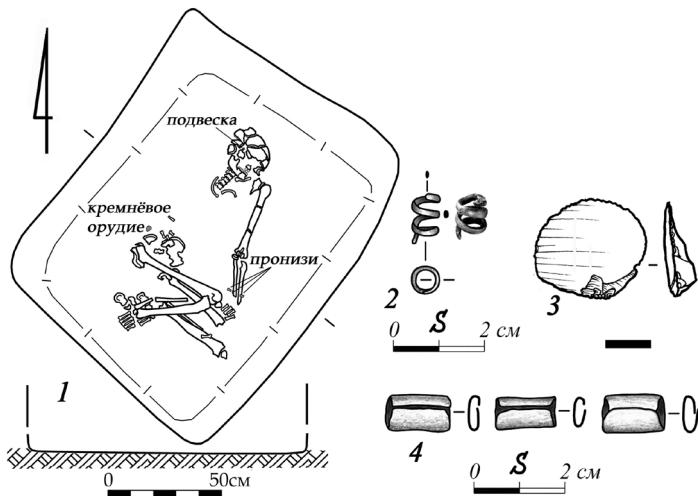

Рис. 2. Погребение Глиное-Водовод 15/7 и его инвентарь: 1 – план и разрез погребения; 2 – рисунок и фото золотой подвески; 3 – кремневое изделие; 4 – бронзовые обоймы от браслета.

Прямоугольная яма, подстилка, окраска костяка охрой, поза на боку, когда нижняя (в нашем случае левая) рука протянута к коленям, а верхняя согнута в локте под близким к прямому углом – все эти обрядовые признаки свидетельствуют о принадлежности описываемого погребения к буджакскому типу памятников ямной культурно-исторической общности [3: 83]. Ориентировка умершего головой на северо-восток в данном случае может объясняться традицией размещать впускные захоронения по окружностям вокруг центральных (основных для первой либо последующих насыпей). При этом часто выделяются две дуги погребений – северо-западная с костяками, ориентированными головами против часовой стрелки, и юго-восточная – с костяками головами по часовой стрелке [19:

113]. В данном случае погребение 7 относилось, видимо, к условной юго-восточной дуге.

Относительно остатков наборного браслета на правом запястье погребенного следует отметить, что пронизи и обоймочки являются наиболее массовой из категорий металлических изделий ямной культурно-исторической общности Северо-Западного Причерноморья (около 150 экземпляров). В качестве деталей браслетов они чаще всего находились в районе левого запястья погребенного, в трех случаях (Баштановка 4/25, Зальц 4/4, Глиное-ДОТ 1/2) – у левой щиколотки [15: 308; 18: 33–34]. Обоймы от наборных браслетов были найдены в 2019 г. в двух впускных ямных погребениях кургана 1 группы «Рыбхоз» у с. Глиное (1/7 – на правом запястье, 1/15 – на левом), в 2 км южнее кургана 15 группы «Водовод».

Относительно найденного у таза погребенного кремневого отщепа со следами утилизации можно предположить его неутилитарное предназначение в контексте погребального ритуала. Использование различного рода нефункциональных кремневых сколов и конкреций, отходов производства, заготовок в обрядовой практике различных культурных групп бронзового века может объясняться значением собственно кремня как материала с особыми культовыми функциями, по аналогии с использованием древесных углей, охры или мела [23: 119–140]. Если же данный предмет и использовался в качестве ножа, то однократно и ситуативно, возможно, в ходе погребальной церемонии.

Обратимся к анализу золотой подвески из погребения 7.

Справедливости ради следует упомянуть, что на левобережье Днестровского лимана было найдено еще одно золотое изделие, фигурирующее в публикациях в качестве принадлежащего ямной культурно-исторической общности. Оно было обнаружено в комплексе Ефимовка 9/18 (Беляевский район Одесской области). Захоронение было впущено в юго-западную полунасыпи. Планы кургана и погребения в публикации отсутствуют. В яме овальной формы найдены «разбросанные кости человеческого скелета и кусочек листовидного золота в виде полоски размером 4 × 0,8 см» (фольга) [18: 144; 21: 111]. Форма ямы, отсутствие следов подстилки и перекрытия, окраски костей охрой свидетельствуют, по нашему мнению, что данное захоронение относится к гораздо более позднему времени, возможно, к раннему железному веку или Средневековью. В любом случае, оснований относить его к раннему бронзовому веку нет.

Ближайший к Глиняному (около 140 км на северо-запад) комплекс с золотой подвеской *Бравичены* 4/4 (см. рис. 1, 16) был исследован в лесостепи на правобережье Среднего Днестра (Оргеевский район

Республики Молдова). Погребение, основное в кургане, разрушено грабителями. Яма прямоугольная, ориентирована по линии север–юг, в заполнении найдены кости взрослого человека, который предположительно был уложен скорченно на левом боку. Стенки ямы были обложены деревянными брусками. На костях отмечена окраска охрой. В юго-восточной части ямы найдена золотая спиральная подвеска в 1,5 оборота [11: 28, 30, рис. 12: 1].

Авторы публикации указали, что это погребение может принадлежать к культуре многоваликовой керамики (бабинская культурно-историческая общность). Основанием для этого послужили размеры и ориентировка ямы, а также наличие деревянной обкладки стенок. При этом отметим, что подобные золотые подвески в бабинских материалах не зафиксированы. Основные бабинские подкурганные погребения в Прутско-Днестровском регионе, особенно в лесостепной его части, крайне редки. Как показывает анализ археологических материалов, некоторые из них на самом деле принадлежали носителям других культур [16: 14]. В то же время наличие золотой спиральной подвески, аналогичной найденным в Подунавье, окраски костей охрой, остатков подстилки в виде коричневого органического тлена свидетельствуют в пользу отнесения данного комплекса к ямной культурно-исторической общности. На возражения авторов публикации против такой атрибуции следует заметить, что меридиональная ориентировка основных ямных погребений (преимущественно в северном направлении) характерна для ряда курганов Прутско-Днестровской лесостепи. Здесь же как минимум в трех ямных погребениях прослежена обкладка стенок деревом [24: 341–342]. Вероятно, исходя из аналогичных соображений, С.В. Иванова и Г.Н. Тощев также отнесли комплекс Бравичены 4/4 к ямной культурно-исторической общности в недавно вышедшей обобщающей работе [9: 58], хотя в более ранних публикациях Ивановой при упоминании золотых украшений из ямных погребений он не учитывался [5: 96; 7: 240].

Три погребения с золотыми подвесками были исследованы на левобережье Нижнего Дуная.

Плавни 26/7 (см. рис. 1, 13) (Ренийский район Одесской области) – впускное, севернее центра. Парное – взрослый, лежавший скорченно на правом боку головой на восток, справа кости ребенка. Под черепом взрослого находилась золотая подвеска в полтора оборота диаметром 1 см [1: 64, рис. 22: 14].

Глубокое 1/7 (рис. 1, 15) (Татарбунарский район Одесской области) – впускное, в северо-восточной части кургана, перекрыто тремя антропоморфными стелами. Костяк взрослого человека лежал скорченно на спине головой на северо-запад. На груди зафиксированы

мелкие фрагменты бронзы (возможно, остатки пронизок от ожерелья). У правого виска золотая подвеска в 2,5 оборота [21: 39–41, рис. 37: 1].

Джурджулешты 5/5 (рис. 1, 12) (Кагульский район Республики Молдова) – основное для второй насыпи. Костяк мужчины 20–25 лет лежал скрюченно на спине, головой на восток-северо-восток. На черепе справа следы травмы. У левого плеча золотая подвеска в 2,5 оборота [22: 40, fig. 1: 3].

Самым восточным ямным погребением с золотой подвеской на территории Северного Причерноморья является *Старогорожено 1/17* (рис. 1, 18) (Баштанский район Николаевской области) на левобережье Ингула (левый приток Южного Буга). Оно было впущено в юго-западную полу. Костяк взрослого человека лежал скрюченно на спине с разворотом на правый бок, головой на северо-запад. Были найдены кремневый наконечник копья, бронзовый кинжал, у черепа две подвески – из серебра (три оборота) и золота (пять оборотов) [20: 112, рис. 10: 3].

Во всех случаях золотые подвески найдены по одной, располагались они справа или слева от черепа, часто вплотную к височным костям. В тех случаях, когда есть антропологические определения, погребения с подвесками принадлежали в основном мужчинам [6: 90]. У нас нет оснований считать эти изделия серьгами. Более вероятно, что они служили украшениями головных уборов или причесок (например, в роли накосников).

Поскольку собственных месторождений золота в Северном Причерноморье эпохи ранней бронзы не было, возникает вопрос: откуда и каким образом оно попадало на эту территорию? Концентрация золотых изделий в западной части региона указывает направление поисков. Ближайшие золотые рудники в древности находились на Северных Балканах [4: 47–48, карта 2] (рис. 1, II, III) и в Трансильвании [9: 110] (рис. 1, I). Таким образом, вырисовываются два возможных пути получения золота ямным населением – юго-западный и западный.

Вероятно, из Трансильвании могло происходить сырье для немногочисленных золотых украшений, известных на памятниках культурной общности Кукутень-Триполье. В этой связи можно упомянуть комплекс гординештского типа *Бурсучены 1/21* (Сынжерейский район Республики Молдова) на левобережье Среднего Прута, который содержал погребение одного взрослого и троих детей. В нем были найдены три сосуда, костяная подвеска-крюк, золотая спиральная подвеска в 1,5 оборота, кремневый отщеп и десять кольцевидных бусин из раковин. Для этого комплекса есть радиоуглеродная дата Hd-19933: 4462 ± 22 BP; 3110–3030 BC (1 σ), 3130–3030 BC (2 σ) [9: 58]. Однако следует отметить, что и для золотых изделий общности

Кукутень-Триполье, а также культур Тисаполгар и Бодрогрестур на Среднем Дунае исследователи предполагают южное происхождение, возводя их к прототипам из памятников культуры Гумельница на Северных Балканах [14: 148].

Показательным, на наш взгляд, служит наличие значительного количества находок золотых подвесок в подкурганных погребальных памятниках раннего бронзового века Северных Балкан: *Килия Веке 1/89* (рис. 1, 14), *Михай Браву 1/3, 1/4* (рис. 1, 10, 11) (Северная Добруджа, Румыния), *Трояново 1/2* (рис. 1, 9) (Юго-Восточная Болгария), *Горан-Слатина 2/4; 3/3* (рис. 1, 7, 8) (север Центральной Болгарии), *Тырнава 1/8, 3/1* (рис. 1, 5, 6) (Северо-Западная Болгария), *Уляма* (рис. 1: 4) (Банат, Северная Сербия) [13: 447, табл. 3]. На Верхнем Дунае золотые подвески найдены в курганных комплексах *Шарреттудвари Орхалом 1/7* (рис. 1, 3), *Генью* (рис. 1, 2) (Западная Венгрия), *Нойзидль-ам-Зее 1/1* (рис. 1, 1) (Восточная Австрия) [8: 13–14, рис. 7: 16]. Золото из этих комплексов могло происходить и из Трансильвании, хотя типологически подвески полностью аналогичны нижнедунайским. Имеющиеся радиоуглеродные даты из погребений Подунавья с золотыми подвесками укладываются в диапазон XXVIII–XXVI вв. до н. э. [8: 14].

В настоящее время известно всего около 500 комплексов Балкано-Карпатского локального варианта ямной культурно-исторической общности [8: 5], т. е. примерно в 14 раз меньше, чем на территории Северного Причерноморья. При этом комплексов с золотыми подвесками здесь как минимум вдвое больше. К тому же три из шести северопричерноморских золотых подвесок были найдены на левобережье Нижнего Дуная, непосредственно примыкая к территории Балкано-Карпатского варианта (рис. 1, 12, 13, 15). Именно в ПрутоДнестровских степях было найдено больше всего и серебряных украшений ямной культурно-исторической общности [6: 85–92]. Следовательно, в первую очередь на Балканах следует искать источники драгоценных металлов, из которых изготавливались престижные украшения для западной части ямной ойкумены (для восточной части прослеживается кавказское происхождение золота и серебра [2: 159–161]).

В древности на севере Балканского полуострова имелось два основных района золотодобычи – Пангейские горы и Круша Планина на северном побережье Эгейского моря (ныне Северо-Восточная Греция) (рис. 1: III) и Врачанские месторождения южнее правобережья Дуная (рис. 1: II) (Западная Болгария) [4: 47–48, карта 2]. Если исходить из локализации ямных захоронений с золотыми подвесками, наиболее вероятным представляется использование месторождений Подуна-

вья. Впрочем, уточнить эти предположения помогут в дальнейшем металлографические исследования. Несомненным представляется тот факт, что одной из главных целей миграций степных скотоводческих племен раннего бронзового века в западном направлении было желание установить контроль над месторождениями металлов, не в последнюю очередь – драгоценных. Показательно, что численность металлических изделий в погребениях Балкано-Карпатского локального варианта ямной культурно-исторической общности намного выше, чем на памятниках местных по происхождению культурных групп того времени [13: 423–454].

Анализ имеющихся данных показал, что подавляющее большинство подкурганных захоронений ямной культурно-исторической общности с золотыми подвесками концентрируется в бассейне Дуная. По одному комплексу известно в лесостепном Пруто-Днестровском междуречье, на левобережье Нижнего Днестра и в степном Буго-Днепровском междуречье. При этом последнее из упомянутых погребений (Старогорожено 1/17) является одним из наиболее «богатых» ямных комплексов степного Причерноморья. Видимо, при удалении от источников драгоценных металлов их ценность и престижность возрастали. Описанное здесь захоронение Глиное-Водовод 15/7, таким образом, является звеном в цепочке из золотых подвесок, протянувшейся от Верхнего Дуная до Днепровского правобережья, демонстрируя отдаленные связи населения Европы в раннем бронзовом веке. Исходя из особенностей погребального обряда, а также инвентаря, ямные погребения с золотом на территории Северного Причерноморья следует датировать второй-третьей четвертью III тыс. до н. э.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрух С.И., Добролюбский А.О., Тощев Г.Н. Курганы у с. Плавни в низовьях Дуная / Деп. в ИНИОН АН СССР 13.06.1985 г., № 21110. М., 1985. 154 с.
2. Гей А.Н. Новотиторовская культура. М.: Старый сад, 2000. 224 с.
3. Дергачев В.А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинев: Штиинца, 1986. 224 с.
4. Златковская Т.Д. Возникновение государства у фракийцев VII–V вв. до н. э. М.: Наука, 1971. 258 с.
5. Иванова С.В. Социальная структура населения ямной культуры Северо-Западного Причерноморья. Одесса: Друк, 2001. 244 с.
6. Иванова С.В. «Серебряный век» Северо-Западного Причерноморья // Матеріали та дослідження з археології Східної України. 2007. Вип. 7. С. 85–92.
7. Иванова С.В. Ямная (Буджакская) культура // Древние культуры Севе-

ро-Западного Причерноморья (к 95-летию Национальной академии наук Украины). Одесса: СМИЛ, 2013. С. 211–254.

8. Иванова С.В. Балкано-Карпатский вариант ямной культурно-исторической области // Российская археология. 2014. № 2. С. 5–20.

9. Иванова С.В., Тощев Г.Н. Среднее Приднестровье в позднем энеолите – раннем и среднем бронзовом веке // Старожитності степового Причорномор'я та Криму. 2017. Вип. 20. С. 32–155.

10. Квятницкий М.В., Тельнов Н.П., Лысенко С.Д., Разумов С.Н., Синика В.С. Золотоордынский погребальный комплекс с зеркалом с изображением сфинксов на Нижнем Днестре // В поисках сущностей: сборник статей в честь 60-летия Н.Д. Руссева. Кишинев: Stratum plus, 2019. С. 275–290.

11. Ларина О., Манзура И., Хахеу В. Брэвиченские курганы (Археологическая библиотека 2). Кишинев: Ин-т культурного наследия АН Молдовы, 2008. 130 с.

12. Лысенко С.Д., Разумов С.Н. К вопросу о контактах населения Нижнего и Среднего Поднестровья в первой половине 2 тыс. до н. э. // Русин. 2014. № 2 (36). С. 8–28.

13. Николова Л. Ямная культура на Балканах // Stratum plus. 2000. № 2. С. 423–458.

14. Палагута И.В. Мир искусства древних земледельцев Европы (культуры Балкано-Карпатского круга в VII–III тыс. до н. э.). СПб.: Алетейя, 2012. 336 с.

15. Разумов С.Н. Колчанные наборы эпохи ранней бронзы Северного Причерноморья // Stratum plus, 2019. № 2. С. 295–311.

16. Разумов С.Н., Синика В.С. «Новый» скифский комплекс III в. до н. э. на правобережье Нижнего Днестра // Вестник ВолГУ. Сер. 4. История. Регионаование. Международные отношения. 2017. С. 6–19.

17. Синика В.С., Тельнов Н.П., Лысенко С.Д., Разумов С.Н. Скифское захоронение в нестандартной позе на левобережье Нижнего Днестра // Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-danubiano-pontic. In honorem professoris Ion Niculiță natalia sua octogenima celebrantis. Chișinău: Cartdidact, 2019. С. 281–295.

18. Субботин Л.В. Орудия труда, оружие и украшения племен ямной культуры Северо-Западного Причерноморья // Материалы по археологии Украины. Одесса: Фридман А.С., 2003. Вып. 1. 234 с.

19. Субботин Л.В., Разумов С.Н., Синика В.С. Семеновские курганы. Археологические памятники Приднестровья. Тирасполь: Stratum plus, 2017. Вып. IV. 186 с.

20. Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н., Балушкин А.М. Курганская группа близ с. Старогорожено // Древности Поингулья. Киев: Наукова думка, 1977. С. 99–145.

21. Шмаглий Н.М., Черняков И.Т. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра // Материалы по археологии Северного Причерноморья. 1970. Вып. 6. С. 5–115.

22. Ciobanu I., Simalcsik A., Popovici S., Agulnikov S. Cercetările arheologice preventive din cadrul grupului tumular de pe Drumul Mare de la Giurgiulești // Cercetări arheologice în Republica Moldova. Campania 2018. Chișinău: Comisia Națională Arheologică, 2019. Р. 40–42.

23. Razumov S. Flint artefacts of Northern Pontic populations of the Early and

Middle Bronze Age: 3200–1600 BC (based on burial materials). Baltic-pontic studies, 2011. Vol. 16. 326 p.

24. Razumov S. Komponent tradycji kulury jamowej // Naddniestrzańskie kompleksy cmentarzysk kurhanowych społeczności z III i z pierwszej połowy II tysiąclecia przed Chr. w okolicach Jampola, obwód Winnicki. Badania z lat 1984–2014. Archaeologia Bimaris. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2014. T. 6. S. 341–346.

REFERENCES

1. Andrukh, S.I., Dobrolyubsky, A.O. & Toshchev, G.N. (1985) *Kurgany u s. Plavni v nizov'yakh Dunaya* [Barrows near Plavni village in the Lower Danube region]. Dep. in the Institute of Scientific Information for Social Sciences, USSR AS. June 13, 1985. 21110. Moscow: [s.n.].
2. Gey, A.N. (2000) *Novotitorovskaya kul'tura* [Novotitorovka culture]. Moscow: Staryy sad.
3. Dergachev, V.A. (1986) *Moldaviya i sosednie territorii v epokhu bronzy* [Moldavia and neighboring territories in the Bronze Age]. Chișinău: Shtiintsa.
4. Zlatkovskaya, T.D. (1971) *Vozniknovenie gosudarstva u frakiytsev VII–V vv. do n.e.* [The Thracian state in the 7th – 5th centuries BC]. Moscow: Nauka.
5. Ivanova, S.V. (2001) *Sotsial'naya struktura naseleniya yamnoy kul'tury Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya* [Social structure of the Pit Grave culture population in the Northwest Black Sea region]. Odesa: Druk.
6. Ivanova, S.V. (2007) "Serebryanyy vek" Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya [The "Silver Age" of the Northwest Black Sea region]. *Materialy ta doslidzhennya z arkheologii Skhidnoi Ukrayny*. 7. pp. 85–92.
7. Ivanova, S.V. (2013) Yamnaya (Budzhakskaya) kul'tura [Pit Graves (Budzhak) culture]. In: Samoulova, T.L. (ed.) *Drevnie kul'tury Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya* [Ancient Cultures of the Northwest Black Sea Region] Odesa: SMIL. pp. 211–254.
8. Ivanova, S.V. (2014) Balkan-Carpathian variant of the Pit Graves region. *Rossiyskaya arkheologiya – Russian Archaeology*. 2. pp. 5–20 (in Russian).
9. Ivanova, S.V. & Toshchev, G.N. (2017) *Srednee Pridnestrov'e v pozdnem neolite – rannem i sredнем bronzovom veke* [Middle Dniester region in the Late Eneolithic, the Early and Middle Bronze Age]. In: Tolochko, P.P. (ed.) *Starozhytnosti stepovogo Prychernomor'ya ta Krymu* [Antiquities of the Steppe Black Sea region and Crimea]. Vol. 20. pp. 32–155.
10. Kvintitsky, M.V., Telnov, N.P., Lysenko, S.D., Razumov, S.N. & Sinika, V.S. (2019) *Zolotoordynski pogrebal'nyy kompleks s zerkalom s izobrazheniem sfinksov na Nizhnem Dnestre* [Golden Horde grave with a mirror with the image of sphinxes in the Lower Dniester Region]. In: Tkachuk, M.E. & Atanasov, G.G. (eds) *V poiskakh sushchnostey. Sbornik statey v chest' 60-letiya N.D. Russeva* [In search of the essence: Essays in honour of Nicolai Russev on the occasion of his 60th birthday]. Chișinău: Stratum plus. pp. 275–290.
11. Larina, O., Manzura, I. & Khakheu, V. (2008) *Brevichenskie kurgany (Arkheo-*

logicheskaya biblioteka) [Bravicheni barrows (Archaeological library 2)]. Chișinău: AS of Moldova.

12. Lysenko, S.D. & Razumov, S.N. (2014) To the question about contacts of population of the Lower and Middle Dniester littoral in the first half of the II millennium BC. *Rusin.* 2(36). pp. 8–28 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/36/1

13. Nikolova, L. (2000) *Yamnaya kul'tura na Balkanakh* [Pit Grave culture in the Balkans]. *Stratum plus.* 2. pp. 423–458.

14. Palaguta, I.V. (2012) *Mir iskusstva drevnikh zemledel'tsev Evropy (kul'tury Balkano-Karpatskogo kruga v VII–III tys. do n.e.)*. [World of Art of the Ancient European Farmers (the Culture of the Balkan-Carpathian Circle in the 7th – 3rd millennia BC)]. St. Petersburg: Aleteyya.

15. Razumov, S.N. (2019) Early Bronze Age Quiver Sets from the North Black Sea Region. *Stratum plus.* 2. pp. 295–311 (in Russian).

16. Razumov, S.N. & Sinika, V.S. (2017) "Novyy" skifskiy kompleks III v. do n.e. na pravoberezh'e Nizhnego Dnestra ["New" Scythian complex of the 3rd century BC on the right bank of the Lower Dniester region]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta, Seriya 4. Istoriya. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya – Science Journal of Volgograd State University. History. Area Studies. International Relations.* 3. pp. 6–19. DOI: 10.15688/jvolsu4.2017.3.1

17. Sinika, V.S., Telnov, N.P., Lysenko, S.D. & Razumov, S.N. (2019) Skifskoe zakhoronenie v nestandardnoy poze na levoberezh'e Nizhnego Dnestra [Scythian grave in non-standart position on the left bank of the Lower Dniester]. In: Zanoci, A. & Băț, M. (eds) *Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-danubiano-pontic. In honorem professoris Ion Niculitei natalia sua octogenima celebrantis*. Chișinău: Carddidact. pp. 281–295.

18. Subbotin, L.V. (2003) *Orudiya truda, oruzhie i ukrašeniya plemen yamnoy kul'tury Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya* [Tools, weaponry and adorments of the Pit Grave culture tribes in the Northwest Black Sea region]. Odesa: Fridman A.S.

19. Subbotin, L.V., Razumov, S.N. & Sinika, V.S. (2017) *Semenovskie kurgany. Arkheologicheskie pamiatniki Pridnestrov'ya. IV* [Semyonovka barrows. Archaeological sites of the Dniester region. IV]. Tiraspol: Stratum plus.

20. Shaposhnikova, O.G., Fomenko, V.N. & Balushkin, A.M. (1977) Kurgannaya gruppa bliz s. Starogorozheno [Barrow group near Starogorozheno village]. In: Shaposhnikova, O.G. (ed.) *Drevnosti Poingul'ya* [Antiquities of the Ingul Region]. Kiev: Naukova dumka. pp. 99–145.

21. Shmagly, N.M. & Chernyakov, I.T. (1970) Kurgany stepnoy chasti mezdurech'ya Dunaya i Dnestra [Barrows of the steppe part of the Danube-Dniester interfluve]. In: Karyshkovsky, P.O. (ed.) *Materialy po arkheologii Severnogo Prichernomor'ya* [Materials on Archaeology of the North Black Sea Region]. Iss. 6. pp. 5–115.

22. Ciobanu, I., Simalcsik, A., Popovici, S. & Agułnikov, S. (2019) Cercetările arheologice preventive din cadrul grupului tumular de pe Drumul Mare de la Giuriulești. In: Vornic, V. (ed.) *Cercetări arheologice în Republica Moldova. Campania 2018*. Chișinău: Comisia Națională Arheologică. pp. 40–42.

23. Razumov, S. (2011) *Flint artefacts of Northern Pontic populations of the*

Early and Middle Bronze Age: 3200 – 1600 BC (based on burial materials). Poznań:
Adam Mickiewicz University.

24. Razumov, S. (2014) Komponent tradycji kulury jamowej. In: Kośko, A. (ed.) *Naddniestrzańskie kompleksy cmentarzyków kurhanowych społeczności z III i z pierwszej połowy II tysiąclecia przed Chr. w okolicach Jampola, obwód Winnicki. Badania z lat 1984–2014.* Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje. pp. 341–346.

Разумов Сергей Николаевич – кандидат исторических наук, старший научный сотрудник НИЛ «Археология» Приднестровского государственного университета им. Т. Г. Шевченко (Молдова).

Sergey N. Razumov – Pridnestrovian State University (Moldova).

E-mail: razum_22@rambler.ru

Лысенко Сергей Дмитриевич – кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института археологии НАНУ (Украина).

Sergey D. Lysenko – Institute of archaeology NASU (Ukraine).

E-mail: suraganga@yandex.ru

УДК 913;94(4);94(478);801.311

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/4

РЕКОНСТРУКЦИЯ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ СВЕДЕНИЙ О НАЧАЛЬНОМ ПЕРИОДЕ ФОРМИРОВАНИЯ МОЛДАВСКОГО ЭТНОСА (ПО ДАННЫМ «СКАЗАНИЯ ВКРАТЦЕ О МОЛДАВСКИХ ГОСПОДАРЕХ ОТКОЛЕ НАЧАСЯ МОЛДОВСКАА ЗЕМЛЯ»)*

А.А. Герцен¹, Е.Г. Паскарь²

¹ Институт географии Российской академии наук
Россия, 119017, г. Москва, Старомонетный пер., 29
E-mail: gerzen@igras.ru

² Молдавское историко-географическое общество
Молдова, 2044, г. Кишинев, ул. П. Заднепру, 12/2
E-mail: istgeo@mail.ru

Авторское резюме

«Сказание вкратце о молдавских господарех отколе начася Молдовскаа земля», сохранившееся в нескольких списках Воскресенской летописи, – средневековый письменный источник, содержащий важнейшие сведения по исторической географии Северо-Западного Причерноморья, в первую очередь – Молдавии, и раннему периоду формирования молдавского народа. Анализ географических и этноисторических сведений о волохах, содержащихся в «Сказании», позволяет реконструировать основные вехи историко-географического развития предков молдавского этноса на ранних этапах этногенетического процесса. События, описанные в первых строках «Сказания», локализованы в северо-восточной части современной Италии – областях Венеция и Фурлания (совр. ит. Фриули): братья Роман и Влахата – предводители племен, переселявшихся из-за гонений на христиан. Справедливость историко-географических свидетельств подтверждается прямыми и косвенными дока-

* Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ в рамках научного проекта № 19-05-00533 А.

зательствами, в т. ч. особой лексической и грамматической близостью фриульского языка с восточнороманскими, его распространением в ряде регионов Румынии; значением слова *венетик* (*venetic*) в молдавском (румынском) языке – «чужак, пришелец»; многочисленными следами топонимического переноса по маршруту древних миграций. В статье проводятся детальный анализ и реконструкция географических и этноисторических сведений источника, в подробностях раскрывающего некоторые сюжеты миграции влашских племен. Этапы расселения волохов по Балканско-Карпатскому региону в VI–XIV вв. представлены на специальной карте, разработанной авторами.

Ключевые слова: влахи, молдаване, миграции, Италия, Балканы, Карпаты, Северо-Западное Причерноморье, древние источники, топонимика, историческая география.

RECONSTRUCTION OF HISTORIC AND GEOGRAPHICAL INFORMATION ABOUT THE INITIAL PERIOD OF THE MOLDAVIAN ETHNOS FORMATION (ACCORDING TO THE BRIEF TALES ABOUT THE MOLDAVIAN LORDS FROM THE BEGINNING OF THE MOLDAVIAN LAND)*

A.A. Herzen¹, E.G. Paskary²

¹ Institute of Geography of the Russian Academy of Sciences

29 Staromonetniy Lane, Moscow, 119017, Russia

E-mail: gerzen@igras.ru

² Moldavian Historic-Geographical Society

12/2 P. Zadnipru Street, Chișinău, 2044, Moldova

E-mail: istgeo@mail.ru

Abstract

The Brief Tales about the Moldavian Lords from the Beginning of the Moldavian Land (hereinafter referred to as the *Story*) preserved in several lists of the Old-Russian Resurrection Chronicle (*Voskresenskaya Letopis'*) is a medieval written source that

* The research is supported by the Russian Foundation for Basic Research, Project Nr. 19-05-00533 A.

contains very important information on the historical geography of the North-Western Black Sea Region, primarily Moldavia, and the early period of the formation of the Moldavian ethnos. The analysis of geographical and ethno-historical information about the Vlachs contained in the *Story* allows reconstructing the main milestones of the historic and geographical development of the ancestors of the Moldavian ethnos at the early stages of the ethnogenetic process. The events described in the first lines of the *Story* take place in the northeastern part of modern Italy – the regions of Venice and Furlania (Italian Friuli): the brothers Roman and Vlachata are the leaders of the tribes that migrated due to the persecution of Christians. The validity of historic and geographical arguments is confirmed by direct and indirect evidence, including the particular lexical and grammatical proximity of Friulian with the East Romance languages, its distribution in a number of Romanian regions; the meaning of the word venetic in the Moldavian (Romanian) language – “stranger, alien”; numerous traces of toponymic transfer along the route of ancient migrations. The article provides a detailed analysis and reconstruction of geographical and ethno-historical information of the source, which reveals in detail some of the Vlach tribes migration plots. The stages of the Vlachs resettlement in the Balkan-Carpathian region in the 6th – 14th centuries are presented on a special map developed by the authors.

Keywords: Vlachs, Moldavians, migration, Italy, Balkans, Carpathians, Northwest Black Sea region, ancient sources, toponymy, historical geography.

Введение

Историко-географические исследования Северо-Западного Причерноморья, географическое положение которого на стыке крупнейших природных и цивилизационных зон обусловило значительное разнообразие его физико-географических и социально-экономических условий, длительное историческое развитие и богатое культурное наследие, что в течение многих столетий имело большое значение для исторического, этнокультурного, политического и экономического развития всего евроазиатского пространства, в особенности для Центральной, Восточной Европы, Балкан [51; 53; 55; 58; 63], характеризуются перманентной актуальностью, вместе с тем обретая важное значение благодаря растущим возможностям современных технологических достижений, успешному внедрению цифровых методов в гуманитарные и естественнонаучные знания, возрастающей эффективности подлинного междисциплинарного подхода, а также большому кругу нерешенных научных задач. Историко-географические исследования региона свидетельствуют, что политические и административные границы здесь многократно

менялись на протяжении всей истории, а скрытые и явные взаимные территориальные претензии современных государств существуют и сегодня [55]. Северо-Западное Причерноморье – естественная и неотъемлемая часть Средиземноморско-Черноморского региона, сочетающая в своей природе, культуре и экономике средиземноморские черты с особенностями территорий, охватывающих данный район с севера. Это определяется не только географическим положением и особенностями природы, но и тем, что в ходе истории Северо-Западное Причерноморье, включая Молдавию, входило в различные крупные geopolитические структуры, испытывая весьма неоднородные влияния [14].

Комплексный историко-географический подход позволяет представить историко-географические ландшафты как целостные природно-антропогенные геосистемы, изучение которых интегрирует уже накопленные знания различных научных отраслей, а также дает основу для дальнейших географических, исторических, этнографических, культурологических и других научных и практических исследований. Разнообразие историко-географических ландшафтов вместе со сформированными в них историко-географическими регионами в результате многовекового исторического процесса привело к их существенным этническим и религиозным различиям, многоукладности, значительной пестроте идентичностей и политических предпочтений, богатому культурному наследию [53]. Полимасштабный историко-географический анализ предполагает различный пространственно-временной уровень детализации и систематизации природного и историко-культурного наследия, этапов его эволюции, географических факторов, обусловивших конкретные этногенетические и культурологические процессы. Комплексные исследования на основе такого полимасштабного подхода были проведены на макрорегиональном уровне в рамках специальных топонимических изысканий (географические названия с основами *Молдав-*/Молдов- в пределах Центральной Европы и Балкан) [77]. Топонимические исследования чрезвычайно важны для формирования целостной историко-географической картины и часто выступают интегральными в рамках комплексного подхода.

Топонимы выполняют важнейшую функцию – адресную, играя, таким образом, огромную роль в повседневной жизни и деятельности людей и человеческих сообществ на протяжении всей истории. Они формируются в историко-географических ландшафтах под влиянием различных природных и культурных факторов, в специфических лингвистических и этнических обстоятельствах. Географические названия и образуемые ими совокупностями топонимические ландшафты явля-

ются неотъемлемой частью нематериального культурного наследия, признаваемого одним из наиболее устойчивых, но одновременно и хрупких компонентов историко-географических ландшафтов [20: 303; 53: 234; 54: 71], ярко отражающих специфические черты местности и их историю в целом. Кластеры топонимов с основами *Молдав-/Молдов-* преимущественно относятся к горно-долинным ландшафтам Центрально-Европейского региона, а в основе всех прочих топонимов лежит гидроним, прямо или косвенно служащий первоисточником для формирования соответствующего кластера. Подобные выводы еще раз подтверждают, что историко-географические реконструкции невозможны вне ландшафтного подхода [53: 228]. Исторические сентенции, нивелирующие географический фактор, так и остаются гипотетичными и в итоге несостоительными [52: 21].

Бесценными источниками по истории, географии, топонимии Молдавии и всего Северо-Западного Причерноморья, требующими комплексного изучения, являются старинные географические карты. Чрезвычайно высокий интерес к Молдавии и ее картографии в Западной Европе был связан с многочисленными австрийско-польско-русско-турецкими войнами в XVI–XVIII вв. Главным театром боевых действий выступала именно территория Северо-Западного Причерноморья. По приблизительным оценкам, с XV до середины XIX в. издано около тысячи карт, на которых отмечена Молдавия [78].

Применение комплексного междисциплинарного подхода позволяет провести историко-географические реконструкции, которые, в свою очередь, не только формируют целостную картину эволюции географического пространства в историческом времени (что является, несомненно, важнейшим результатом), но и зачастую открывают новые фактологические сведения, наглядно иллюстрирующие этот процесс. Так, применение комплекса историко-географических методов исследования, ранее использовавшихся (анализ исторических источников, изучение памятников наследия и их размещения), а также новых (ретроспективный картографический анализ, ретроспективный градостроительный анализ, топонимический анализ, полимасштабное картографирование и районирование) позволило создать основу для реконструкции историко-географического ландшафта средневекового Кишинева [56].

Особое место в ряду средневековых письменных источников, содержащих важнейшие сведения по исторической географии Северо-Западного Причерноморья, занимает «**Сказание вкратце о молдавских господарех от коле начася Молдовская земля**» (далее – «Сказание»). «Сказание» было обнаружено в конце XVIII в. в составе одного из списков Воскресенской летописи [92]. В 1976 г. текст

памятника по одиннадцати спискам опубликовали в специальном академическом сборнике [93]. Изучением этого ценнейшего исторического источника в разное время занимались Б.П. Хашдеу [17; 18], Д. Ончиул [24; 25; 27; 28], А.Д. Ксенопол [41; 42], И.И. Богдан [3–5], Н.И. Петров [45], А.И. Яцимирский [96], Г. Брэтиану [7], Е.М. Руссов [84–87], П.П. Панайтеску [10], А.В. Бодур [6; 46], Ф.А. Грекул [60; 93], П.Ф. Параска [30; 74; 75], О. Печикан [31] и др. Подробно и во многом исчерпывающе историографию вопроса рассмотрели А.В. Бодур и Ф.А. Грекул [32; 46: 72–86; 60]. Одно из новейших исследований источника, проведенное петербургским профессором А.В. Майоровым, включает достаточно подробную историографию вопроса и анализ двухвековой научной дискуссии [68–70]. Высокую ценность памятнику придавал И.И. Богдан, детально изучивший и переиздавший в конце XIX в. текст «Сказания», в т. ч. впервые на румынском языке, отмечая, что «значение анонимной хроники заключается в первой ее части, которая сохранила нам одно из самых любопытных молдавских преданий о начале Молдавии» [4: 318; 60: 175], т. е., как соглашался с ним Ф.А. Грекул, «она содержит довольно просторный (в своей основе правдоподобный) рассказ о происхождении молдавского народа и основании самостоятельного Молдавского феодального государства в 1359 г.» [60: 175]. Ссылки на источник, зачастую с вариативными интерпретациями, непременно содержат практически все работы, затрагивающие исторические проблемы периода возникновения молдавской государственности.

Тем не менее предыдущие исследователи видели в начальной части «Сказания» преимущественно «легендарные» мотивы. Так, например, А.И. Яцимирский считал, что она «книжного происхождения, имевшая в своей основе, пожалуй, одну лишь теорию о римском происхождении румын и обработанная по некоторым русским источникам...» [96: 32]. П.Ф. Параска, уделяя большое внимание сведениям о переселениях влахов, лишь кратко (в одном предложении) касается первой («архаичной») части этого источника [74: 50], при этом ничего не говорит об исходе Романа и Влахаты из Венеции. Они не смогли в полной мере выявить колоссальный пласт бесценной информации, содержащейся в нем, – как по причине недостатка возможностей на определенной стадии научно-технического прогресса, так и из-за отсутствия постановки соответствующих научных задач [58]. Современные технологии позволяют по-новому проанализировать большие объемы разнообразной информации, в т.ч. историко-географической.

Детальный анализ географических и этноисторических сведений о влахах (в русских средневековых источниках – волохах), содержащихся в «Сказании», позволяет достаточно подробно реконструи-

ровать основные вехи историко-географического развития предков молдавского этноса на самых ранних этапах этногенетического процесса. Для представления результатов данного анализа прежде следует воспроизвести сам текст начальной части «Сказания», который, к слову, и без уточняющих положений представляет собой чрезвычайно интересный и важный исторический документ:

«В лето 6867. (От) Града Виницы приидоша два брата: Романъ да Влахата, во християнствѣ вѣре сущи избѣгоща от гонениа ерѣтикъ на христианъ и придоша в мѣсто, нарицаемое Старый Римъ, и создаша себѣ градъ по имени своему, Романъ, изживши лѣта (многа), они и род их, доколѣ отлучися Формос папа от православиа в латинство. И по отлучении веры христовы, создаша себѣ латина новый градъ и прозваша его Новый Римъ, и зваша к себѣ в латинство романовъцов в Новый Римъ. Романовъци же не восхотьша, начаша велию брань съ ними чинити и не отлучиша от вѣры христовы. И от того врѣмени быша во брани до дрѣжавы Владислава, короля угорскаго. А Владиславъ краль бѣ братень сынъ Саве, архиепископу серпътскому, и крещень бысть от него и дрѣжаше вѣру христову во срѣди тайно, а языкомъ и кральвѣскимъ украшениемъ бяше латынина.

И в лето Владислава королевства воздвижеся на Угры брань // от татар, от князя Неймета с своих кочевищъ, с рѣкы Прута и с рѣкы Молдавы. И преидоша (чрезъ) высокие горы и поперегъ земли Угорскага Ерделя, и приидоша на реку Морешь и ста ту.

И слышавше же угорскій краль (князь) Владиславъ нахождение татарское и послаша вскорѣ в Римъ х кесарю и папу, дабы пришли к нему на помощь, к старым римляномъ, к романовцемъ послаша же. Новые же римляне и старые римляне совокупишася и приидоша во Угры. Владиславу королю на помощь.

Новые же римляне послаша грамоту ко Владиславу, королю угорскому, тайно: "Великому кралю Владиславу, Златый Затокъ, рекше угорскому. Имъют с нами брань о вѣре старые римляне, не хотяше с нами в новый римскій законъ и живяше въ греческой вѣре во Старомъ Римъ. А нынѣча они вѣсъ приидоша с нами к тебѣ на помощь, едины жены и дѣти малые оставиша во Старомъ Римъ: и мы есмѧ с тобою одинъ законъ (держим), (приятелемъ) своимъ есмѧ (заодинъ) (приятели) и неприятели своимъ есмѧ (заодинъ) неприятели. А ихъ бы еси по//слѣ напреди всѣхъ людей (противъ) татар, чтобы они побиты были, или о(т) таковыхъ ихъ богъ свободит, и ты бы ихъ оставилъ у себя во своей земли, только бы они не возвратилися во Старой Римъ, и мы жены ихъ и дѣти поемлемъ (к себѣ) в римскій законъ".

И немногу врѣмени минувшу, и быша битва велика (бой великий) Владиславу королю угорскому съ татары, с Неймѣтомъ княземъ на

рекъ на Тисъ, и поидаша старые римляне (наперед) всъх и оposite
многие люди угрове и (римляне) одинъ латыньский законъ, и побиша
татарь прежде старые римляне и потомъ угрове и рамановове (новые
римляне) и немного падоша старых римлян.

Краль же Владиславъ угорьский вельми радовашася о таковъмъ по-
собии божии, а старых римлянь велми жалуа и милуя за их храбрость,
и показаша имъ грамоту новых римлянь, что о них писали и о ихъ
женах (и о дѣтех старых римлянь и нача Владислав король старых
римлянь звати) и (позваша их) к собѣ писати (служити), дабы не пошли
въ Старой Римъ, да не погибли от новых римлянь. (И) смотрячи
(королева) писания и не имяше вѣры (веры о том) и просиша у короля,
дабы им ослободить послати обыэрьти Старый Рим, есть ли жены
их и дѣти или нѣт? И поидаша посланни и возвратиша воскорѣ и
сказаша имъ: "Градъ нашъ Старый Римъ разоренъ бысть (есть) и жены
и дѣти наши поимали новые римляне во своей латыньской законъ".

Они же биша челомъ Владиславу королю, дабы их не уклонилъ в ла-
тыньской законъ и поволиль бы имъ дръжати християнъской закон
греческій и даль бы им на прожитокъ землю. Владислав же король
(прия) их с великомъ хотѣнием и даде имъ (землю) в Маромаруше
(Марушѣ), межи рѣками Морешем и Тиесю (Тисею), нарицаемое место
Крижи (Крижетур. Они же) и ту вселиша и собираша римляне и жи-
вяше ту и пояше за себя жены угorkы от латыньского закону во свою
вѣру християнскую (даждь) и до нынъ.

И в них бѣ (бѣ в ни) чловѣкъ разуменъ и мужественъ именемъ
Драгожь и поиде себѣ со дружиною на ловъ звѣринъ и наидаша под
горами высокими слѣдъ туроў и поидаша слѣдомъ за туромъ чрез
горы высокие и перейдоша высокиа (великие) планины, сии рече горы
(высокие) и преидоша за туромъ на мѣсто долные и краснейшии
и наехаша тура у рекы на брегу//под вербою и его убиша и насытиша
от лова своего. И прииде имъ от бога во срѣдце мысль, дабых раз-
смотрели себѣ на жительство мѣсто и (вселися) ту и съвокупиша
единомышлено и (не) восхотѣша всъ пребыти (ту и) возвратиша
воспять и повѣдаша своимъ всъм о красотѣ земли и о рѣках и о
криницахъ, дабы вселися ту, и ихъ дружина (мысли) их похвалиша (и)
восхотѣша пойти (и поидаша) тамо (сами), гдѣ они быша и мѣсто
зглѧдаша (и пришедшє на мѣсто то и осмотрѣша) занеже бѣ мѣсто
пусто и во край татарьскихъ кочевницъ, и биша чelомъ Владиславу,
королю угорьскому, дабы их отпустиль пойти. Владиславъ же король
отпусти их с великою милостью.

И поидаша они от Марамуриша со всею дружиною и з женами и з
дѣтми через горы высокие, ово лѣсъ просякаа, ово камение прибирая, и
преидоша горы божиєю помощию и приидаша на мѣсто гдѣ Драгошъ

тура уби, и возлюбиша и вселишася в ту и выбра из своей дружины
себъ мужа разумна именемъ Драгоша и назваша его себъ господаремъ
(царем) и воеводою. И оттоле начашася божиимъ произволениемъ
Молдавская (Мол//давская) земля.

И Драгошъ воевода насади пръвое мѣсто на рекъ на Молдавъ и
потомъ насадиша мѣсто Бани и иные мѣста по рекамъ и по крини-
цамъ и учиниша себъ печать воеводскую во всю землю турью голову,
и господьстноваль (государствова) (царствовал) (на) воеводствъ
льта два. <...>» [83. Т. 7: 256–259; 92: 53–56; 93: 55–58].

Методы и результаты исследования

На основе детального анализа важнейшего исторического источника – средневекового летописного «Сказания», а также ряда других исторических документов средневековых хронистов и авторов Нового времени проводится детальная реконструкция географических и этноисторических сведений, раскрывающих некоторые сюжеты ранней истории влашских племен – предков современных молдаван и румын – до формирования ими собственных государств. В исследовании применяются классические и новаторские методы географической и исторической науки, картографический, топонимический, лингвистический, комплексный страноведческий и региональный подходы в рамках полимасштабного историко-географического синтеза.

Сказание вѣкратѣцѣ о Молдавскихъ государехъ отколе натася молдавскаа земля.

Вълѣшо .S. Ш. З. Града Виницѣи. придоша два
брата. Романъ да Влахаша. во християнѣстїи вѣрѣ
соущи. избѣгоша отъ гоненїа еретикъ на християнѣ
и придоша въ мѣсто нарицающее спарыи Римъ. и
созѣдаша себѣ градъ по имени своему Романъ. и изъ-
Ж 3 живьше

Рис. 1. Фрагмент первого печатного издания «Сказания» с датой,
вынесенной во второе предложение [92].

Указание года 6867 от Створения мира (1359 г. от Рождества Христова) с самого начала приводило исследователей в некоторое замешательство, заставляя, с одной стороны, объяснять условность его указания, а с другой – стараться интерпретировать описанные далее

события, максимально приближая их к середине XIV в., зачастую вопреки логике изложения и хронологической последовательности. Причиной тому стало само первое издание «Сказания», в котором текст с датой вынесен во второе предложение (см. рис. 1) как начало изложения, хотя очевидно, что он относится непосредственно к самому названию.

И если с этой проблемой историки сумели разобраться, то следующие несколько строк, касающиеся самой древней, «легендарной» истории, старательно обходили стороной, довольствуясь убеждением, что она-таки легендарна. Решающую роль в закреплении такого видения, очевидно, сыграл Фаддей Александрович Хыждеу – ученый молдавско-российского происхождения, после переезда в конце 1850-х гг. в Объединенные княжества Молдавии и Валахии известный как Богдан-Петричейку Хашдеу, основоположник румынской историографии по летописанию. А.В. Майоров [68–70] детально разобрал доводы Хашдеу, которые вместе с комментариями в целях объективной критики следует привести полностью:

«Легенда о переселении предков румын и молдаван из Венеции могла зародиться в Олтении (Малой Валахии) после того, как в первой половине XIII в. здесь в Недейе, а затем в других местах на территории современных жудеев Долж и Горж поселились венецианцы. Обнаружив близкое сходство своей речи с разговорным языком венецианцев, олтяне убедились в своем родстве с ними. Это открытие и породило мнение о приходе румын из Венеции [19: CXXXIX–CXLII]. Согласно Хашдеу, находит историческое объяснение и существование двух ветвей валахов – католической в Долже и православной в Романаце. В правление венгерского короля Владислава (Ласло) IV Куна (1272–1290) в Олтянском воеводстве (наиболее сильном румынском воеводстве королевства) известны католический воевода Михаил Летин из Недейи и православный воевода Дан из Романаца. С началом правления Михаила усилилась напряженность в отношениях между католиками и православными. Среди последних самыми ревностными были жители Романаца (историческая территория Романаца ныне входит в жудец Олт). "Новыми римлянами" Сказания историк считал "летинов" из Недейи (Новый Рим), а православных "старых римлян" идентифицировал с жителями Романаца, на территории которого располагался античный город Ромула (Старый Рим) [19: CLXI–CXX]. Согласно новейшим данным, город Ромула, основанный на месте дакийского поселения Мальва, во II–III вв. н. э. был одним из двенадцати городов провинции Римская Дакия (после 158 г. Ромула – столица дистрикта Южная (или Мальвианская) Дакия); в настоящее время – деревня Решка в районе Добрословень жудеца Олт [38]. Выводы Хашдеу нашли

некоторую поддержку в ходе дальнейших исследований [61]. Вместе с тем современные румынские историки ставят под сомнение существование в Олтении XIII в. сколько-нибудь значительных противоречий в отношениях православного и католического населения, ссылаясь на отсутствие надежных исторических данных на этот счет. Кроме того, прозвище воеводы Михаила "Летин" может указывать не только на конфессиональную, но и на этническую принадлежность: так могли называть выходца из Литвы. Впрочем, земли Малой Валахии (Олтении) в большей степени могли испытывать католическое влияние, чем расположенные на восток от нее земли Великой Валахии (Мунтении) [40; 9; 39]» [68–70].

Удивительно не столько то, что восхитительная гипотеза Хашдеу основана исключительно на предположениях, напрямую противоречащих тексту и смыслу оригинала (о возможном месте зарождения легенды в Олтении; о экстраполяции восприятия венецианских колонизаторов в момент этого зарождения на метрополию одновременно либо ко времени фиксации легенды; о именовании жителей Недейи «летинами» и трансформации этого незафиксированного этнонима в «латинян» и «новых римлян»; о идентификации жителей Романаца как «старых римлян» и т. д.), и очевидном стремлении искусственно привязать события к местности, которая вообще в «Сказании» не фигурирует, вместо того чтобы разложить его буквально, сколько то, что она смогла заслонить собой на доброе с лишним столетие стремление исследователей разобраться с вопросом и рассмотреть по крупицам каждую фразу, выискивая наиболее вероятные, прямые и правдоподобные, а не вычурные объяснения с бесчисленным набором допущений.

События, описанные в первых строках «Сказания», четко локализованы в северо-восточной части современной Италии – областях Венеция и Фурлания (ит. Friuli – обширное пространство между рекой Ливенцой и верхним течением реки Пьяве на западе, Карнийскими и северо-западной частью Юлийских Альп на севере, рекой Изонцо на востоке и Адриатическим морем на юге, населенное фриулами, лат. Foroiulani, ит. Friulani [67]). Братья Роман и Влахата – предводители племен (влахов), переселявшихся из-за гонений на христиан. В формулировке «(От) Града Виницеи» весьма правильно видеть не только упоминание самой Венеции, но и расположенный к востоку важный экономический и религиозный центр раннего Средневековья Градо (см. рис. 2). Исход влахов в Центральную Европу и на Балканы начинается после завоевания лангобардами северо-восточной части современной Италии в 568 г. [76]. Приход лангобардов в Италию, подобно остготскому, представлял собой не

Рис. 2. Фрагмент общегеографической карты северного побережья Адриатического моря на основе современного космического снимка и геоинформационной системы [50].

военный набег, а переселение значительной части этого народа на Апенний полуостров. По утверждению Павла Диакона, вместе с лангобардами в Италию вторглись и другие племена различного происхождения – саксы, свевы, гепиды, сарматы, болгары, обитатели Норика и Паннонии и др. Завоевание ими Италии сопровождалось насилием, захватами земель и убийствами римских землевладельцев. Павел Аквилейский, «боясь варварства лангобардов, убежал из Аквилии на остров Градо и унес с собой все сокровища своей церкви...» [67]. Отдаленность от переписчика событий и географических реалий местности, а также прозрачная этимология первого топонима заменили семантико-стилистическую форму перечисления объектов на их согласование.

Предположение о корректном прочтении первой строки текста в форме «(От) Града [области] Винице» обосновывается самой историей города Венеции, которого до VI в. еще не существовало. Его возникновение как раз связано с разгромом Аквилии лангобардами, жители которой стали переселяться на Риальто и соседние острова лагуны. До XIV в. Венеция, знаменитый впоследствии на весь мир блестательный город на островах, назывался по имени главного острова – Риальто

[65]. Поэтому для средневекового переписчика упоминание Венеции ассоциировалось скорее не со столичным городом, а с государством, ядром которого была историко-географическая область на северо-востоке Италии. И уж тем более это актуально для тех, кто сохранял предание, сформированное в раннем Средневековье.

Это уточнение имеет весьма большое значение, потому что локализация начальных событий в венецианском Градо, о которых повествует «Сказание», находит абсолютно неожиданные и конкретные подтверждения, связанные с историей этих двух городов.

Основанный как римское поселение рыбаков и крестьян, с начала V в. Градо – замок (*castrum*), защищавший Аквилею (крупнейший город на северо-востоке Италии, центр патриархата). В 401–402 и 407–408 гг. Градо был захвачен вестготами Алариха, а после разрушения Аквилеи гуннами Аттилы в 452 г. стал главным опорным центром Римской империи на севере Адриатики, местом временного пребывания епископов Аквилеи [64]. В 558 г. епископ Аквилейский Павлин I, претендовавший на второе после папы место в западной церковной иерархии, принял титул патриарха, провел местный собор, где отверг осуждение «трех глав», что послужило причиной схизмы [94]. Спасаясь от нашествия лангобардов, в 568 г. он переехал в Градо, который стал местом пребывания аквилейских патриархов. Патриарх Илия I (571–586/587)озвел здесь собор Св. Евфимии и провозгласил Градо Новой Аквилеей [64]. С конца VI в. территория патриархата была разделена между Византией и лангобардами. В 606/607 г. патриарх Кандидиан восстановил общение с папой Бонифацием IV, однако лангобардские герцоги Фриуля поддерживали схизму, и епископ Фриульский тоже был провозглашен патриархом. Епархия разделилась на патриархат Градо (Новая Аквилея) под контролем экзарха Равенны (Византии), состоявший в общении с Вселенской (Константинопольской) церковью, и патриархат Аквилеи (Старая Аквилея) на территории Лангобардского королевства с кафедрой первоначально в Кормонсе, а с VIII в. – в Чивидали, в лангобардском Фриуле, епископы которого пребывали в расколе из-за неприятия решений V Вселенского собора [64; 94].

Отношения между патриархатами были враждебными. В 663 г. Градо был осажден лангобардским герцогом Лупо, подстрекаемым аквилейским патриархом Иоанном [64]. В 698 г. в связи с осуждением «трех глав» на Аквилейском соборе схизма прекратилась, однако разделение патриархатов сохранилось. В канонической юрисдикции церковной области Градо были морское побережье Северо-Восточной Адриатики с Венецией и Истрия. Аквилейский патриархат объединял в основном лангобардские владения в Северо-Восточной

Италии и Альпийские области. В 723 г. Градо получил официальное подтверждение статуса отдельного патриархата [64; 94]. После завоевания королевства лангобардов Карлом Великим епископы Аквилеи перешли под покровительство франкских королей. В 792 г. Павлин II получил от Карла грамоту с подтверждением прав клира Аквилеи избирать себе патриарха. Павлин II участвовал в экспедициях Пипина, короля Италии, против аваров и славян. Летом 796 г. на Дунае епископы Зальцбургский, Пассауский и патриарх Аквилейский подписали протокол, в котором определялись принципы обращения в христианство славян и аваров. Об активности Аквилейской церкви в славянском княжестве Каравантия (Хорутания; совр. территория Словении и Южной Австрии), где епископы Зальцбурга вели миссионерскую деятельность с середины VIII в., нет практически никаких письменных свидетельств. По крайней мере, не существует документа, сопоставимого с созданным в 870/871 г. сочинением «*Conversio bagoariorum et carantanorum*» («Обращение баварцев и хорутан»), обосновывающим претензии Зальцбурга на славянские земли [94]. Фортунат II (патриарх Градо в 803–806 гг.) пытался, опираясь на поддержку Каролингов, превратить свой город в основной религиозно-политический центр региона, однако с возвышением Венеции, особенно после перенесения мощей апостола Марка в 828 г., Градо теряет свое значение. В 1024 и 1042 гг. произошли опустошительные походы войск Аквилейского патриархата на Градо. В 1180 г. Папой Римским Александром III была разграничена каноническая территория между Градо и Аквилеей. Патриархами Градо становятся преимущественно представители венецианской аристократии; с XII в. их постоянная резиденция переносится в Венецию, а статус кафедрального собора получил храм Св. Сильвестра близ Риальто. Патриархи посещали Градо лишь на большие праздники. Город вошел в состав Венецианской Республики. 8 октября 1451 г. буллой папы Николая V патриархат Градо формально ликвидировался, а патриаршая кафедра переносилась в Венецию [64].

Детальная реконструкция исторического процесса в Северо-Восточной Италии показывает, что события, описанные в первых строках «Сказания», вовсе не являются легендами или плодом фантазии средневекового переписчика, а совершенно четко вписываются в конкретную историко-географическую картину. Народное предание, записанное в летописи, сохранило реальные географические и этно-конфессиональные обстоятельства, вынудившие влажские племена со своими предводителями мигрировать.

Прямыми подтверждениями справедливости историко-географических свидетельств самых первых строк «Сказания», переводя-

щими тезисы о переселении влахов из категории гипотезы в обоснованную теорию, выступают прямые и косвенные доказательства: фиксируемая специалистами особая лексическая и грамматическая близость фриульского языка (*furlan, lenghe furlane*) с восточнороманскими (молдавским, румынским) [1; 22; 72], его распространение до недавнего времени в ряде регионов Румынии [72]; значение слова *венетик* (*venetic*) в молдавском (румынском) языке – «чужак, пришелец»; многочисленные следы топонимического переноса как по всему маршруту древних миграций, так и в их крайних точках: *Удине* (фриул. *Udin*, слов. *Videm, Vidan*, лат. *Utinum, Vedinum* – провинция и столица автономной области Фриули-Венеция-Джулия) и *Видин* (область и ее центр в северо-западной Болгарии), *Соча* (река на границе Словении и Италии), *Суковска* (река в Сербии и Болгарии, левый приток Нишавы), *Sucouia* (Сукова – старинное название реки Иссыр в Болгарии) и *Сучава* (река и город на Буковине), *Солкан* (пригород Гориции на реке Соче) и *Солка* (правый приток Сучавы и город в Сучавском уезде Румынии), *Брдо* (населенные пункты в Словении, Хорватии, Боснии и Герцеговине, Сербии) и гора *Берда* (Буковина), *Камполонго* (ит. *Campolongo* – населенный пункт в Альпах, область Венеция), *Къямплунк* (фриул. *Cjamplunc*, ит. *Campolongo al Torre* и фриул. *Cjamplunc Tapoian*, ит. *Campolongo Tapogliano* – коммуны в провинции Удине) и *Кымпулунг* (молд. *Cîmpulung*, рум. *Câmpulung-Moldovenesc* – город в Южной Буковине в горах Западной Молдавии, в старицу – центр округа, позже – Сучавско-Кымпулунгской волости (цинута)), а также *Кымпулунг* (*Кымпулунг-Мусчел*, рум. *Câmpulung-Muscel* – один из древнейших городов Румынии, первая столица Валахии).

Следующий пассаж «Сказания» говорит о новой родине пересевшихся племен, загадочно именуя ее *Старым Римом*. Решение данной историко-географической загадки выявляется из топонимической антитезы с *Римом Новым* (гр. Νέα Ῥώμη), в который Константин Великий перенес столицу Римской империи в 330 г. из Сердики (Сардакии). Новый Рим Константина Великого – Константинополь, впоследствии – Стамбул. Сама Сердика (современная столица Болгарии София), а также обширные области вокруг нее (в Верхней Мезии, Средиземноморской Дакии, Прибрежной Дакии и в ряде других провинций) в сознании многих поколений оставались землями Старого Рима, где, согласно «Сказанию», одно из влашских племен основало собственный город по имени главы своего княжеского рода – Роман, существующий и сейчас у слияния рек Малый и Большой Иссыр (в 70 км к северо-востоку от Софии; рис. 3).

Рис. 3. Город Роман на р. Искыр на «Физической карте Болгарии» (фрагмент) [47].

Сообщение о Формозе дает четкую хронологическую подсказку о том, когда земли Старого Рима и город Роман населяли предки молдаван – влахи, в то время когда Формоз (816–896) был папой римским, т. е. с 891 по 896 г. (см. рис. 4). Он неслучайно упомянут в «Сказании»: в 866 г., еще до того как стать папой, Формоз прибыл в Болгарию, где вел активную миссионерскую деятельность, убедив Бориса (первая половина IX в. – 907 г.; хан в 852–864 гг., князь в 864–889 гг.) признавать только латинское духовенство и римский порядок богослужения. В результате греческие священнослужители были изгнаны из страны Борисом, который просил папу Николая I Великого (800–867) назначить Формоза архиепископом Болгарии.

Данные события детально описаны немецким историком XIX в. Фердинандом Адольфом Грекорвиусом: «Между тем болгарские люди были принятые в Риме с распростертыми объятиями. Папа назначил для болгарской паствы двух епископов: Павла из г. Популонии и того Формоза из г. Порто, который впоследствии был избран папой. Вместе с этими епископами было отправлено посольство в Константинополь, куда оно должно было прибыть через болгарское государство. Путешественники благополучно прибыли в Болгарию, за исключением послов, которые были назначены к византийскому

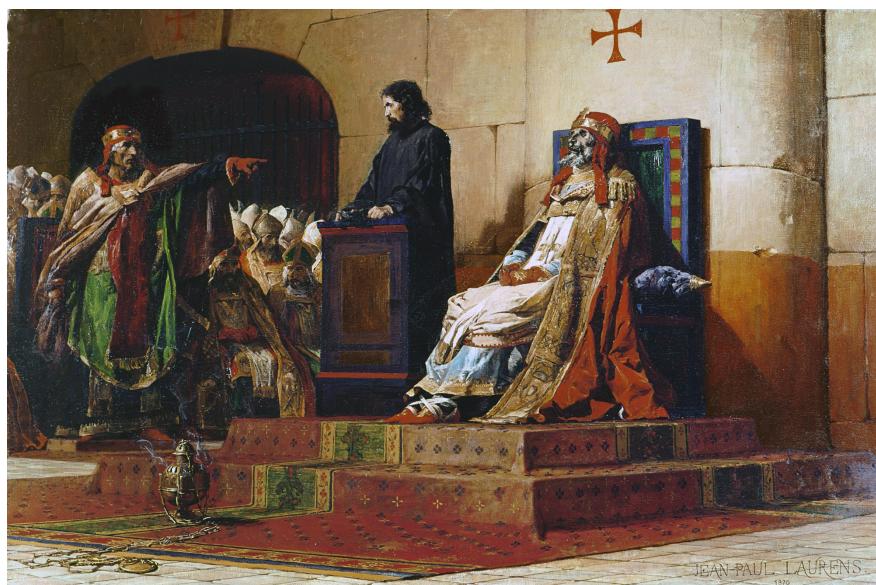

Рис. 4. Папа Формоз и Стефан VII. Жан-Поль Лоран, 1870 г.

двору, но не были пропущены через границу и должны были вернуться назад. Тем не менее Формоз и Павел приступили к выполнению своей задачи. Они неутомимо крестили болгар, являвшихся толпами, устранили греческих миссионеров и убедили короля признавать одно латинское духовенство и только римский порядок богослужения. Эта энергическая деятельность привела к тому, что было отправлено в Рим посольство просить папу сделать мудрого Формоза архиепископом Болгарии, однако Николай, не желая лишать Порто его пастыря, отклонил эту просьбу и послал в далекую страну еще нескольких пресвитеров, из числа которых и приказал избрать архиепископа» [59].

Расселение валахов (валахов) в районе Романа подтверждается этнографическими данными: большая группа представителей этноса проживала здесь как минимум до конца XIX в., крупный ареал влашского населения выделен внутри основного болгарского массива именно в этом районе и обозначен на детальнейшей политico-этнографической карте Балкан и окрестностей – «Турции в Европе» Джеймса Уайдла, географа королевы Великобритании и Ирландии Виктории. Карта была издана в Лондоне в 1878 г. и иллюстрировала geopolитические результаты и установление государственных границ по предварительному Сан-Стефанскому мирному договору, завершившему Русско-турецкую войну 1877–1878 гг. (см. рис. 5).

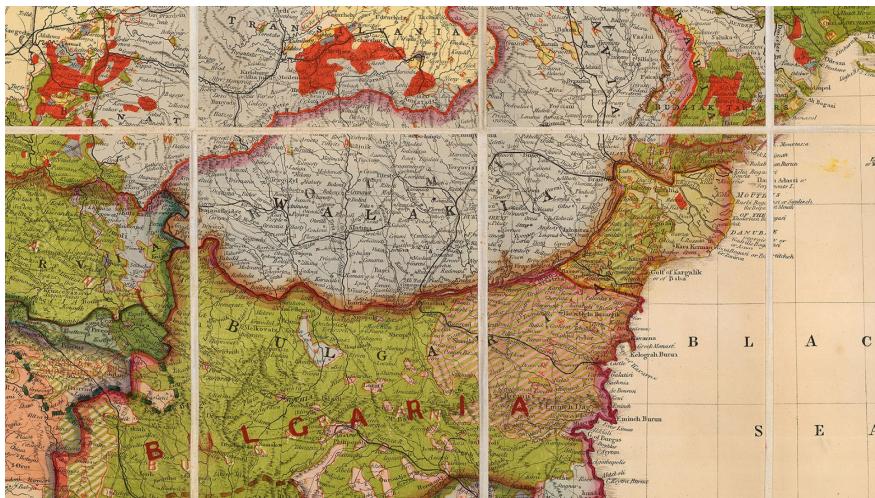

Рис. 5. Фрагмент «Карты Турции в Европе по итогам Сан-Стефанского договора 1878 г.» [43].

На другой детальной карте Турции в Европе, подготовленной в июле 1878 г. специально для трактата по итогам Берлинского конгресса, внесшего существенные корректизы в положения Сан-Стефанского мира, в этом месте на противоположном от Романа берегу Искыра чуть выше по течению реки обозначен город Влашка (Vlaska; см. рис. 6).

Следующая строка «Сказания»: «*И по отлучении веры христовы, создаша себе латина новый град и прозваша его Новый Рим, и зваша к себе в латинство романовцов в Новый Рим. Романовци же не восхотеша, начаша велию брань с ними чинити и не отлучишася от веры христовы*» – повествует о захвате Нового Рима (Константинополя) крестоносцами 13 апреля 1204 г. и разгоревшемся конфликте между ними и влахами на Балканах.

Сообщения болгарского просветителя Паисия Хиландарского (1722–1773) значительно расширяют сведения «Сказания», раскрывая детали предшествовавших событий: автор пишет в 1762 г. в «Истории славяно-болгарской о народе, о царях и о святых болгарских» о том, что царь Иван Асен I (правил в 1186–1196 гг.), соправитель царя Феодора (Петра, правил в 1186–1197 гг.), пригласил на патриарший престол в Тернове (Велико-Тырново) Теофилакта из Охрида, который «очисти сичка та Болгарія отъ ереси, кои то въ тыя времена беха многу въ Болгарія. Посль подвигна царя Асения да отиде во Влахія, да я покори и очисти отъ Римская ересь, коя то тога владъєше во Влахія. И така Асень отиде и покори и две те Влахији подъ своя та власть, и

запрети Влахомъ, кои до тога четеха по Латинскій языку, да оставать Римское исповѣданіе, и да не четать по Римской языку, но по Болгарской. И повель, щото кой то чети по Римской языку, да му се отреже языкъ. И така Власи те отъ тога пріяха православно то исповѣданіе, и начаха да четать Болгарски, докле слѣдь многу време Русси те преведоха имъ сичко то писаніе на Влашкій языку» [95: 46–47]. Таким образом, становится известно, что после антивизантийского восстания 1185–1187 гг. и создания Второго Болгарского царства Асенями были покорены и присоединены две Влахии (без сомнений, будущая Угровлахия (Валахия) и Молдовлахия (Молдавия)), в которых римское исповедание было строжайше запрещено и переведено в православие, а латинский язык заменен болгарским. По всей видимости, фактически речь идет о богослужении и иерархическом переподчинении. Эти пояснения разъясняют и титулатуру царя – «самодержецъ тръновски, и всіей въселяней, Българом, и гръкомъ, и пръко молдовлахіа и ouгръской земли, и Будимаа, даже и до Біетіа», зафиксированную в документах Зографского монастыря с датировкой 6700 (1192) г. [44: 31].

Рис. 6. Фрагмент «Карты Турции в Европе по итогам Берлинского договора 1878 г.» [23].

Присоединение обеих Влахий к Болгарии происходит на рубеже 80–90-х гг. XII в. (между 1186 и 1192 гг.). Вместе с тем рассматриваемая фраза «Сказания» относится уже к новой политической реальности, фиксируя подчинение, военный и конфессиональный союз влахов (романовцев) и болгар, выступавших к началу XIII в. единым фронтом против латинян. Очевидно, эти строки описывают действия под ру-

ководством третьего брата Асеней – Ивана Калояна (ок. 1170–1207), правившего в 1197–1207 гг., коронованного папским легатом в 1204 г. «королем болгар и влахов», воевавшего против Латинской империи и разгромившего крестоносцев в 1205 г.

Остальные абзацы приведенных частей «Сказания» также посвящены преимущественно XIII в., подробное изложение событий которого подчеркивает существенную хронологическую близость к автору летописи в отличие от предыдущих, характеризующихся столь лапидарной, но информативной архаичностью. В следующем фрагменте речь идет о первом архиепископе Сербском Савве и святом Владиславе Сербском (Стефане Владиславе Неманиче), короле Сербии, правившем с 1234 по 1243 г.

Затем зафиксировано нашествие монголо-татар на Молдавию в 1241 г. и бегство князя Неймета (с чьим именем, без сомнения, связан западный молдавский город и замок Нямц, Нямец – Немеч (Немечь в горах) из «Списка русских городов дальних и ближних», составленного в 1374–1375 гг. митрополитом Киприаном [71; 73: 446; 83. Т. 7: 240], из страны на запад, в Паннонию, по-видимому, в свое родовое владение. В конце XIII в. венгерский летописец Шимон из Кезы в своей хронике сообщает о том, что Вольфер (Wolfer) пришел с братом Хедриком (Hedrik) и сорока рыцарями из Вильдонии (Vildoniá). Им была передана гора Кисен (*Kiszén*), где возвели деревянный замок и монастырь, в котором Вольфер был похоронен [34]. Замок, построенный в 1157 г. над местом впадения ручья Циккен (*Zikkenbach*) в Штрем (*Strembach*) – бассейн реки Рабы (*Raba*) при короле Беле (*Béla*) III в конце XII в., был перестроен в камне и в 1198 г. упоминается как *Novum Castrum* (Новый город, венг. *Ujvár*, хорв. *Novigrad*). Но с XIII в., когда на историческую авансцену выходит основатель знаменитого венгерского рода Неметуйвари (*Keszegi*), потомок Вольфера и Хедрика граф Генрих Великий (*Heinrich II*, *Kőszegi Nagy Henrik*, *Németújvári Henrik*), в венгерском языке название этого замка закрепляется именно в форме *Немет-Уйвар* (*Német-Ujvár*, *Németujvár* – Немецкий Новгород), хотя в немецком сохраняется адаптированная от названия горы форма *Гюссинг* (*Güssing*). Укрепления были очень мощными: Неметуйвар – один из немногих венгерских замков, которые татары не смогли занять в 1242 г. В 1246 г. король Бела IV передает владение Ордену иоаннитов, в 1263 г. – своему казначею Маврикию (*Mauricius*), но в 1272 г. Генрих-Неймет возвращает родовой замок.

Ассоциирование князя Неймета с немецко-венгерским графом Генрихом Великим Немет-Уйвари и его связь с молдавским замком Нямц не должны вызывать сомнения, несмотря на кажущееся на первый взгляд противоречие подобной версии формулировке в «Сказании»:

«И в лето Владислава королевства воздвижеся на Угры брань // от татар, от князя Неймета с своих кочевищъ, с рѣкы Прута и с рѣкы Молдавы. И преидоша (чрезъ) высокие горы и поперегъ земли Угорьския Ерделя, и приидоша на реку Морешь и ста ту»; и далее: «И немногу връмени минувши, и быша битва велика (бой великий) Владиславу королю угорьскому съ татары, с Неймьтомъ княземъ на рекъ на Тисъ, и поидоша старые римляне (наперед) всых и опосле многие люди угрове и (римляне) одинъ латыньский законъ, и побиша татарь прежде старые римляне и потомъ угрове и рамановове (новые римляне) и немногого падоша старых римлян». Фразы, упоминающие князя Неймета вместе с татарами, вовсе не означают принадлежность его самого к татарскому этносу. В обоих местах «Сказания» его имя следует как уточнение «от татар, от князя Неймета», «съ татары, с Неймьтомъ княземъ». И, несомненно, это уточнение географическое, разъясняющее, какие именно татары напали на Венгрию, в какой местности обитавшие, через какие перевалы Карпатских гор перешли.

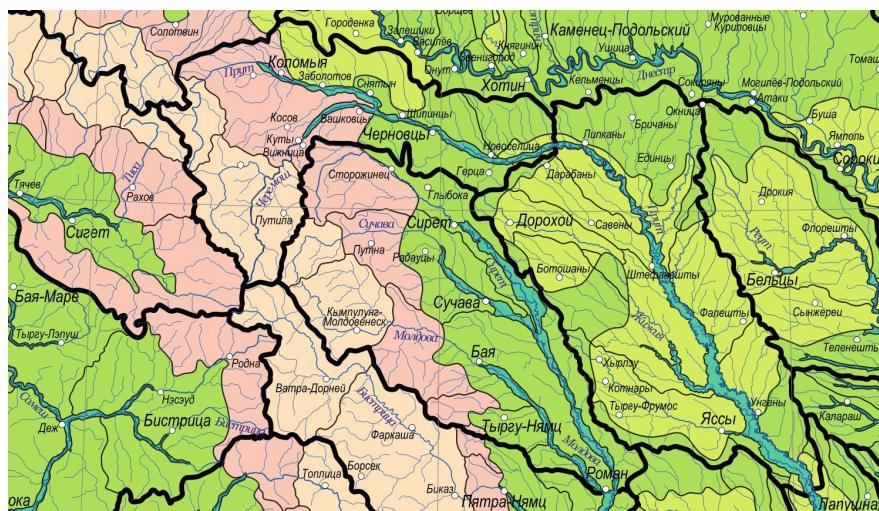

Рис. 7. Фрагмент «Карты историко-географических ландшафтов Северо-Западного Причерноморья», 2013 г. [53].

Нямецкий замок расположен на южном склоне одного из отрогов Восточных Карпат, на горной вершине высотой 475 м над уровнем моря, на границе ландшафтных областей с высотной поясностью и широколиственными лесами, на левом берегу реки Озана (Нямц), правого притока реки Молдовы, на северо-западной окраине города Тыргу-Нямц (рис. 7). Размещение татарских кочевищ в подобных усло-

виях, конечно, невозможно. Поэтому формулировку следует читать так: «от татар, от [владений] князя Неймета, с своих кочевищъ, с рѣкы Прута и с [области] рѣкы Молдавы», где области на реке Прут и на реке Молдаве заняты различными этнополитическими группами, что подтверждается структурой историко-географических ландшафтов региона [53].

Вмешающий ландшафт татарского этноса – степи. В Северо-Западном Причерноморье – это древняя Бессарабия, области к югу от Тигины (Бендер). Татарские кочевья не могут располагаться в зоне широколиственных лесов, тем более в районах с сильно пересеченным рельефом и ярко выраженной высотной поясностью. Даже с учетом татарских сел и городов в лесных зонах (Лозово в Кодрах [80; 88: 118] и у слияния Нямца с Молдовой [88: 116] и др.) говорить о кочевом характере их населения нельзя. А для переходной между лесом и степью лесостепной зоны свойствен полукачевой характер ведения хозяйства и, соответственно, форма расселения населения. В непосредственной близости от Нямца лесостепные ландшафты занимают расположенную к востоку обширную Северо-Молдавскую равнину – правобережье и левобережье бассейна Среднего Прута (рис. 7). Таким образом, сообщение «Сказания» обрисовывает совершенно конкретную и ясную историко-географическую картину своего времени: сосуществование и взаимосвязь татарских владений в лесостепных областях бассейна Прута и немецких – в лесных предгорьях в бассейне Молдавы (Молдовы).

В немецком (тевтонском) происхождении Неймета сомневаться невозможно. Об этом свидетельствуют не только ономастические параллели. Документы первой трети XIII в. прямо говорят о принадлежности Восточного Прикарпатья Тевтонскому ордену и о строительстве там каменных крепостей: «Во имя Святой Троицы и неделимого единства. Андреас, божией милостью Венгрии, Далмации, Хорватии, Рамы, Сербии, Галиции, Лодомерики король навеки. <...> Германну, магистру религиозного братства госпиталя святой Марии тевтонов иерусалимских, и его братьям, как настоящим, так будущим, сердечным чувством, некоторые земли, Бурза именем, за лесами, против куманов, хотя пустынна и необитаема, разрешили мирно населять и навеки свободно владеть, что и королевство изменениями их распространение расширит <...>. Кроме того, им представили, что, если золото или серебро в вышеназванной земле Бурза найдены будут, половину в казну королевскую из рук братства передают, остальное сами тратят. Сверх того, свободные торги и таможни торгов той земли им полностью отданы и для укрепления королевства против куманов крепости и города каменные строить им разрешаем <...>.

<...> В добавление того после этих братьев вместе с крепостью, что Круцебург называют, что братья вышенназванные заново построили, с лугами вокруг него прилегающими, и на краю земли Круцебурга земли, что простираются и до границ продников и от укреплений Алмайе в стороне другой простирается и до истоков воды, что зовется Бурза, и затем протягивается и до Дуная, чьи пожертвования после сделанные нашим братьям упомянутым приставом давали Ипохзу бану. <...> Также допускаю что никаких сборов не должны снимать, ни с народа их, когда проезжают через землю Сикулов или через землю Блаков <...>» (Грамота венгерского короля тевтонам (ранее 7 мая) 1222 г.) [12: 7–8]¹; «Гонорий епископ <...> возлюбленному брату <Регнальду>, епископу Ультрасильванскому <...> Как милые сыновья, <Герман> магистр и братья дома святой Марии тевтонов земли Бозе и за горами снежными, из-за нападений язычников опустевшие и до последних времен и пустынныне, вновь во владение захватили, сами языческие атаки не без многих потерь сдерживают <...>. <...> число верующих, земли эти населяющих, на страх язычникам и поддержку христианству успешно увеличивается. <...> ни одного, кроме римского понтифика, епископа не имеют или прелата, ты, как нам их жалоба показывает, их в свою юрисдикцию необоснованно узурпировать стремишься, пресвитеров и клериков этих земель на синод свой зовешь, и у тех и у этих и мирян десятины и другие епископские права вымогаешь <...> (Письмо римского папы трансильванскому епископу от 12 декабря 1223 г.) [12: 7–8]; «Григорий епископ <...> Беле, первенцу <...> Андрея, светлейшему королю Венгрии <...>. М<илые> д<ети>, магистр и братья дома госпиталя святой Марии тевтонов <иеруса>лимских, смиренными нам и краткими жалобами показали, что они, после того как любимый во Христе сын наш Андрей, светлейший король Венгрии, отец твой, их дому землю Борзе свободолюбивую дал, что в его привилегии явно шире содержалось, им для обработки и поддержки земли той, через которую команы королевство Венгрию многочисленные бередили часто, входя и выходя было, множество денег потратили там с большим трудом и собственной пролитием крови, <пять> крепостей мощных [чтобы] построить. Но названный король их землю забрал обратно, ее потом вернув, и должно быть, что было за возмещение потери той за горами снежными часть дал Комани. В которой, как говорит магистр, и братья крепость мощнейшую воздвигли, к<оманы испуганные и обиженные возможности> ведь входить и выходить лишились, собрав разбойников множество воинствующих братьев храбрых, проживающих нападениями, атакуют, <но божьей щедростью побеждены, сметены> и перестали противостоять, даже некоторые из них названных братьев, приняв вместе с <женами и> детьми к кре-

щения благодати при[<]шли. ... > восстанови отнятое, тем магистру и братьям возвращаемую землю их, за ущерб и пагубы причиненные, сatisфакции согласись восполнить <...> (Письмо римского папы венгерскому королю от 26 апреля 1231 г.) [12: 15–17]. Безусловно, речь идет о Восточном Прикарпатье, если не о всей лесной зоне Северо-Западного Причерноморья, что не только не исключено, но и вполне вероятно, то о предгорных районах – совершенно точно. Документы свидетельствуют, что в 1210-х гг. не только области в Трансильвании – земля Бурза (*Борзе, Бозе*), но и за Карпатами – земля Крайцбург (*Круцебург*), а также «земли, что простираются и до границ продников», «земли за горами снежными», становятся владениями Тевтонского ордена, территорией интенсивной колонизации и христианизации, где основываются поселения, таможни, торги, строятся крепости и церкви. Ранее П.Ф. Параска обращал внимание на этот факт, отмечая, что «еще в 1212 г. Андрей II навечно подарил рыцарям построенную ими же крепость Кресбург. Об укреплении рыцарей в «Загорской земле» папа пишет в 1223 г. трансильванскому епископу [2; 21: 59; 75; 82], правда, вслед за румынскими исследователями не локализуя его однозначно, что сделать достоверно можно и следует.

Важнейший среди тевтонских городов в Северо-Западном Причерноморье, давший название окружающей его отдельной земле, – Крайцбург (*Cruceburg, Kreuzburg*), неоднократно упоминаемый в документах XIV–XV вв.: Корочюновъ Камень (Корочюновъ камень) в «Списке русских городов дальних и ближних» (1374–1375 гг.) [72: 446; 83. Т. 7: 240], *Karachonkw* в письме венгерского короля Сигизмунда от 30 января 1395 г. («*in terra nostra Molduana, ante villam Karachonkw*») [12: 81], Крачуна (в Бистрицкой и Путнянской I летописях), *Ketzo* (в Молдавско-немецкой летописи), Крачюна (в Путнянской II летописи) в 1482 (6990) г. [32: 30, 43, 52, 66, 72]. Это современный город Пятра-Нямц (молд., рум. *Piatra-Neamț*) в 32 км к югу от Нямецкой крепости, и сегодня, как и сотни лет назад, по-венгерски называемый *Karácsonkő* (*Karácsonykő*), а по-немецки – *Kreuzburg an der Bistritz* и также являющийся центром Нямецкого уезда.

Бродники (бронники, бродницы, *Prodnici*) – вольные степные поселенцы на южных и юго-восточных границах Древнерусского государства, упоминаемые в древнерусских летописях с середины XII в. [48, 66], четко отличаемые русскими и венгерским современниками от половцев (куманов), более того, воевавшие в 1220-х гг. в союзе с татарами против них и русских, несомненно, расселялись в лесостепях Северо-Молдавской равнины (см. рис. 7) – там, где «Сказанием» будут отмечены «татарские кочевища». «Земли, что простираются и до границ продников» («за горами снежными», Загорская земля) на

краю земли Кройцбурга, упомянутые в начале 1222 г. во владении Тевтонского ордена, – совершенно очевидно, первое упоминание территориально-политического образования, ставшего ядром Молдавского княжества.

Именно этот регион при обострении конфликтов между венгерскими королями и тевтонами, зафиксированных в тот период, мог быть и был, скорее всего, более надежным центром для Тевтонского ордена. Вероятно, с этим связано выступление Неймета на стороне татар.

В Густинской летописи, содержащейся в «Прибавлениі къ Ипатіевской лѣтописи», имеется очень важное замечание: «*Въ лъто 6749 (1241). <...> изыйде же противу ему Беля, король Угорскій, со всьми силами, и стрѣтоша съ Татары на рѣцъ Солоной, и бишася крѣпко; но преможены бывше угры побѣгощ, а Татаре гнаша во нихъ и поплыниша землю Угорскую, даже до Молдавы и Дуная, за три лѣта пльняюще ю*» [83. Т. 2: 339]. В Супрасльском списке Западно-Русской летописи уточняется: «*<...> Баты же послушав совѣта Дмитрова // иде во Оугры. и король же Беля и Коломанъ стретоша наи на рецъ на Солоной. бившии обоимъ полкомъ побежѧша Оугры. и гнаша до рекы Доунай и стояша по побѣде г лета и воеваша. до Мольдавы и по озеромъ и возвратиша во свою землю*» [83. Т. 17: 26]. Несомненно, упомянутая Молдава (Мольдава), ранее не локализованная на местности [77], размещалась в наиболее западных рубежах Венгрии, где состоялось одно из последних сражений Западного похода монголо-татар. Битва на Молдаве за Дунаем, по нашему мнению, – это осада 1242 г. Гюссинга-Неметуйвара (в современном австрийском Бургенланде). И здесь мы видим явные признаки топонимического переноса [54]: Нямец (Немеч) – Неметуйвар, Цвикау (Сучава) – Циккен, Молдава (Молдова) – Молдава (Мольдава), совр. Штрем или Раба.

Дальнейшие события, детально и ясно описанные в «Сказании», также относятся к периоду монголо-татарского нашествия 1241–1242 гг. Единственной загадкой этой части, требующей специальных изысканий, остается история о венгерках-латинянках – «новых женах» влахов.

Во второй части «Сказания» повествуется о переселении из Марамуреша в восточнокарпатские земли предков молдаван, избрании первого молдавского господаря и воеводы Драгоша, основании им первых поселений – *Первое место* (город) на Молдаве (совр. селение Молид) и *место Баня* (ныне центр коммуны Бая Сучавского уезда, венг. *Moldvabánya*). Фабула этого повествования хорошо известна по многим источникам (славяно-молдавским летописям). Примечательно, что «Сказание» так же, как и другие источники, фиксирует гидроним Молдава до заселения влахами (воловами) Молдавии, а основание

молдавского государства относит к последней четверти XIII в. (более раннему периоду, чем обычно считали советские и румынские историки), но не позднее 1290 г. – последнего в правлении Владислава IV. В этом смысле заслуживает внимания отмеченная еще Дмитрием Кантемиром дата прихода Драгоша в Молдавию и Раду Негру в Мунтению (Угровлахию) – 1274 г. [62: II, 3].

Переселение волохов из Марамуреша, возникновение Молдавского княжества, противоречивые сведения о Драгоше и Богдане – одна из центральных тем молдавской и румынской историографии [8; 13; 15; 16; 28; 29; 31–33; 35–37; 49; 74; 75; 79–81; 89; 90 и др.]. П.Ф. Параска, сосредоточивая внимание на первых свидетельствах о валахах в Карпатах, основании молдавского государства переселенцами из Марамуреша, Драгоше и первых господарях, хронологии событий и т. д. [74: 49–62], приходит к выводу: «Как видим, есть основания признать, что события о начале Молдавской земли, своеобразно освещаемые в летописях, произошли в 80-е гг. XIII в.» [74: 59], хотя справедливо отмечает: «Кратко обобщая вопрос этнодемографического состояния Днестровско-Карпатских земель накануне нашествия монголо-татарских полчищ в 1241–1242 гг., необходимо подчеркнуть, что мы разделяем мнение тех исследователей, которые допускают, что волошская колонизация началась не позже XII–XIII вв. Но мы имеем в виду первоначальную колонизацию предгорий и склонов Восточных Карпат, где и возникла первая хозяйственно-культурная общность пастушеского населения волохов и восточных славян. Остальные области края были заселены преимущественно восточнославянским населением на северо-востоке, тюркским кочевым – на крайнем степном юге и смешанным волошским, венгерским и немецким – на юге Восточного Прикарпатья (пределы Милковской епископии)» [74: 24]. Н.Д. Руссов, прослеживая историческое развитие региона после монголо-татарского завоевания, резюмирует: «Независимо от того, как датировать приход Драгоша – 80-ми гг. XIII в. или серединой XIV в. [74: 50–62; 79: 17–21 и др.], – можно утверждать, что в Восточном Прикарпатье во второй половине XIII в. уже существовала политическая формация, находившаяся в зависимости даннического характера от ордынских ханов и подвергавшаяся время от времени нападениям со стороны монголов» [89: 381; 91: 96]. Ученый скрупулезно исследует молдавско-татарские отношения в период становления и расширения молдавского государства в середине XIV в. и полагает, что «надо признать хотя бы номинальную зависимость Нового города с окрестами или, скорее, всего улуса Дмитрия от молдавского господаря. Таким образом, имя Богдана I и его завоевания на юго-востоке Карпато-Днестровского пространства в своеобразной форме отразили

наиболее поздние монеты Шехр ал-Джедид. Они дают основания полагать, что этот молдавский господарь, сделавший независимой «Верхнюю страну», предпринял первые успешные шаги к подчинению «Нижней страны», улуся крещеного татарина Дмитрия» [90: 34].

Проблемы идентификации Драгоша, упоминаемого в «Сказании», других исторических источниках и народных легендах, его роль в становлении молдавского государства, взаимоотношениях с правителем Богданом, добившимся его независимости, вызвали большую научную дискуссию, которая не является предметом рассмотрения настоящего исследования.

Другая, более существенная проблема «Сказания», предваряющая сюжетную линию с Драгошем, – идентификация короля Владислава, ведь венгерским королем в период татарского нашествия был Бела IV (1235–1270 гг.). Проблема в значительной степени решена предыдущими исследователями, и мы считаем правильными некоторые выводы Д. Ончула, А.В. Майорова и др. о замещении в «Сказании» реальных персонажей образом святого Владислава (Ласло I, короля Венгрии в 1077–1095 гг.), ставшего «своего рода символом идеального рыцаря, защитника христиан <...> Уже в первой половине XIV в. образ св. Владислава как победителя кочевников-язычников широко отражался в венгерских исторических хрониках и произведениях изобразительного искусства, где появлялись неизвестные в более ранних источниках эпизоды его подвигов и чудес, проявленных в том числе в борьбе с татарами» [69: 52]. Стефан Владислав Неманич (святой Владислав Сербский), Бела IV, в эпоху правления которых состоялось грандиозное монголо-татарское нашествие, и другие персонажи XIII–XIV вв. гармонично соединились в один собирательный образ выдающегося борца за свободу христиан «Владислава, короля угорьского», при котором влахи смогли обрести свою новую законную родину.

Этапы расселения волохов по Балканско-Карпатскому региону в VI–XIV вв. представлены по результатам комплексных историко-географических исследований, в т. ч. по данным сведений «Сказания», изображены на специальной карте, разработанной авторами (рис. 8).

Следует отметить, что представленная в «Сказании» картина ранней истории предков молдаван кратко изложена в некоторых других самостоятельных источниках, в т. ч. в работе Я. Длугоша: «*Stephano Moldauiae Voievodae, apud Valachos mortuo, quorum maiores & aboriginarii de Italiae Regno pulsi (genus & natio Volscorum esse suisque creduntur) veteribus Dominis & colonis Ruthenis, primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occuparunt, in Ruthenorumque ritus & mores, quo facilior proveniret occupatio, a pro-*

priis degenerates, transmigrarunt» [11] (Молдавскому воеводе Стефану, умершему среди валахов, предки которых и коренные жители Царства итальянского были изгнаны оттуда (считается, что это был народ вольсков). Старинных господ и колонистов этих мест, рутенов, вначале хитростью, а потом, когда число их возросло, силой выгнали из страны и таким образом захватили ее; в рутенские обычаи и веру перешли, дабы оккупация легче произошла, отошедши от своих собственных). Длugoш дает ряд весьма важных замечаний: определяет первоначальную родину валахов – Царство итальянское, предками которых были коренные жители Италии – народ вольсков, сообщает об обстоятельствах заселения валахами Молдавии.

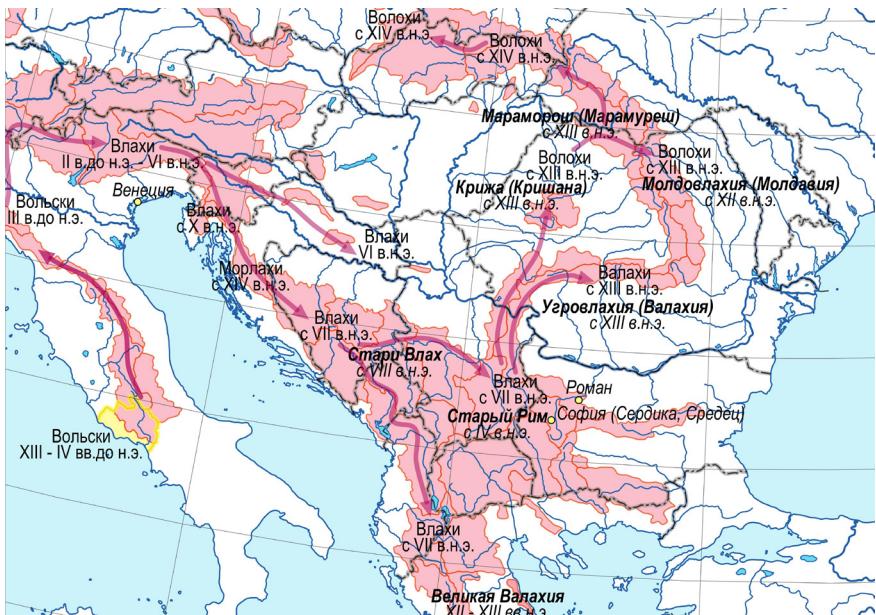

Рис. 8. Фрагмент карты «Расселение вольсков и валахов в Центральной Европе» [57].

Изложенная в «Сказании» версия о происхождении предков молдавского народа также, безусловно, относится к т. н. миграционной гипотезе. В свою очередь болгарский просветитель Паисий Хиландарский отмечал: «Колку то Кирови разбойницы имаше в римска та держава, и них сички те Траян собра и насели ги въ Дакия: коя то исперва беше земля Болгарска, а сега живъять в нея Власи» [95] (Сколько-то императорских разбойников имелось в римской державе, и их всех Траян собрал и населил их в Дакии, которая изначально была

земля Болгарской, а сегодня живут в ней власи). Т. е. Паисий различал римских колонистов в Дакии во II–III вв. и влахов, которые заселили Дакию позже.

В «Повести временных лет», а также в «Слове о похвале святой Богородицы» Кирилла Философа (предположительно великоморавский документ, приписываемый создателю славянской азбуки Константину–Кириллу (827–869)) и некоторых других источниках содержится информация, подтверждающая сведения «Сказания» о прибытии предков молдаван из Северо-Восточной Италии на Балканы в V–VI вв., а затем переселении их в Старую Дакию и основании здесь собственных государств – Молдавии и Валахии.

Выводы

Проблема происхождения романоязычных народов на Балканах, в Карпатах и Северо-Западном Причерноморье продолжает интересовать многих исследователей. Со времен Средневековья накопился огромный по количеству и разнообразный по содержанию массив литературы, в которой так или иначе этот вопрос освещается. Еще в XIX в. казалось, что изучены все возможные источники, предложены самые убедительные гипотезы о появлении романоязычного населения в этой части Европы. При этом исследователи разделились на два лагеря – на тех, кто считал, что влахи пришли в Дакию с Балкан, и тех, кто полагал, что этот народ сформировался именно в Старой Дакии как потомки римских колонистов и отчасти местного дакийского населения, сохранившегося после массового истребления в войне против римских легионов императора Траяна в начале II в. н.э. Таким образом, сформировались основные направления в изучении указанной проблемы: «миграционисты» – представители миграционной гипотезы, и «автохтонисты» – представители автохтонной гипотезы [82: 47]. Румынский историк Д. Ончул (1856–1923), профессор Бухарестского университета, директор Национального архива Румынии, предложил гипотезу «адмigrации», которая объединила в себе оба направления [26; 29; 82: 72–73]. Молдавская советская школа выдвинула свою оригинальную версию [82: 46]. Гипотезы подробно рассмотрены и систематизированы Л.Л. Полевым в начале 70-х гг. XX в.

Интересно, что исследователи всех лагерей, оперируя в основном одним и тем же кругом источников, приходили к разным интерпретациям и выводам. И это не удивительно, т. к. в этот спор, особенно во второй половине XIX в., после образования Румынского королевства, вмешались государственные интересы стран региона, в т. ч. Румынии, Австро-Венгрии, России и др., что сильно влияло на объективность учёных.

Самые ранние источники по обсуждаемой проблеме происхождения романоязычного населения в этой части Европы до сих пор являются ценнейшим материалом для исследователей. Впрочем, некоторые из них настолько неудобны для оппонентов, что их предпочитают не афишировать, аккуратно обходя стороной. Среди таких источников наиболее ярко выделяется «Сказание», сохранившееся в Воскресенской летописи. Еще совсем недавно это произведение можно было смело назвать неразгаданным кратким эпосом предков молдаван, своего рода молдавской «Песни о Нibelунгах» или «Песнь о Роланде».

Детальный анализ географических и этноисторических сведений о влахах, содержащихся в «Сказании», на основе применения классических и новаторских научных методов, картографического, топонимического, лингвистического, комплексного страноведческого и регионального подходов в рамках полимасштабного историко-географического синтеза позволяет реконструировать основные вехи историко-географического развития предков молдаван на ранних этапах этногенетического процесса.

События, описанные в первых строках «Сказания», локализованы в северо-восточной части современной Италии – областях Венеция и Фурлания (Фриули), откуда в середине I тысячелетия н. э. племена переселяются (по мнению летописца, «из-за гонений на христиан») на Балканский полуостров (современные Сербия и Болгария), а в начале II тысячелетия н. э. – в Карпатский регион и Северо-Западное Причерноморье, где в XII–XIII вв. сформируют компактные центры расселения, собственные государства, а в середине XIV в. добываются независимости.

Подтверждением справедливости историко-географических свидетельств выступает ряд прямых и косвенных доказательств: особая лексическая и грамматическая близость фриульского языка с восточнороманскими, его распространение в ряде регионов Румынии; значение слова *венетик* (*venetic*) в молдавском (румынском) языке – «чужак, пришелец»; многочисленные следы топонимического переноса по маршруту древних миграций; бесчисленные топонимы *Влах* / *Влас* на Балканах; независимые исторические и этнодемографические данные. Этапы расселения влахов по Балканско-Карпатскому региону в VI–XIV вв. представлены на специальной карте, разработанной авторами.

Объективный и многоаспектный подход к изучению сведений, содержащихся в тексте «Сказания», неизбежно приводит нас к осознанию многогранности проблемы происхождения и ранних этапов развития романоязычных предков молдавского народа, к

пониманию фрагментарности современных популярных трактовок догосударственной истории Молдавии, молдаван и их предков, а также к необходимости переосмысления отечественной истории в интересах истины.

Содержание «Сказания» и наши выводы, касающиеся историко-географической картины, отраженной в документе, подтверждают многие другие ранние источники, среди которых «Повесть временных лет», свидетельства средневековых хронистов и др., упомянутые в данной статье. Эти выводы, по сути, подтверждают т. н. миграционную гипотезу происхождения романоязычных предков молдавского народа, процесс их миграции и создание своего государства – Молдавии. Однако, как нам представляется сегодня, разделение исследователей на разные лагеря – результат специфических политических задач и процессов, далеких от интересов науки, суверенных государств и народов.

Для воссоздания объективной картины нашего прошлого недостаточно привлечения по отдельности письменных источников, археологических материалов, исследований филологов и этнографов и т. п. Сегодня актуальны новые возможности, новейшие методы (в т. ч. геоинформационные, этногенетические, генеалогические), еще недостаточно привлекаемые к решению историко-географических задач, а главное – всестороннее применение самых разных научных дисциплин в рамках комплексного междисциплинарного подхода.

ПРИМЕЧАНИЕ

1. Здесь и далее перевод наш. – А.Г., Е.П.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Bartoli M.G. Introduzione alla neolinguistica.* 1925.
2. *Binder P. Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea // Culegere de studii și cercetări. Muzeul regional Brașov.* I. Brașov, 1967.
3. *Bogdan I. Cronice inedite atingătoare de istoria românilor.* București, 1895.
4. *Bogdan I. Scrisori alese.* București, 1968. P. 316–318.
5. *Bogdan I. Vechile cronice moldovenesci până la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note.* București, 1891.
6. *Boldur A.V. Cronica slavo-moldovenescă din cuprinsul letopisei ruse Voscresenski // Studii.* București, 1963. № 5. P. 1099–1120.
7. *Brătianu G. Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești.* București, 1945. P. 150–151; 1980. P. 164.
8. *Brezianu A., Spănu V. Dragoș Vodă (? ca. 1353) // Historical Dictionary of Moldova (2nd ed.).* Lanham, 2007. P. 124–125.

9. Ciobanu S. Istoria literaturii române vechi. Chisinau, 1992. P. 117.
10. Cronicile slavo române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan / Ed. revăzută și completată de P.P. Panaitescu. București, 1959.
11. Dlugossi I. Cracoviensis historiae Polonicae. Lipsiae, 1711. Lib. nonus. T. 1. P. 1122.
12. Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române. București, 1977. Vol. I (1222–1456).
13. Filipașcu A. Istoria Maramureșului. București, 1940.
14. Galchina T., Gherțen A., Gherțen O., Cucușchina N. Black Sea and Mediterranean Regions unity or neighborhood? Location of the North-Western Black Sea Region in the Mediterranean Region // Relatii Internationale Plus Revistă științifico-practică. 2019. № 1 (15).
15. Gorovei S. Dragoș și Bogdan. București, 1973.
16. Gorovei S.S. Întemeierea Moldovei. Probleme controversate. Iași, 1997.
17. Hașdeu B.P. Cronica cea mai veche a Moldovei // Arhiva istorica a României. București, 1867a. T. III. P. 4–32.
18. Hașdeu B.P. Istoria critică românilor. 2nd ed. București, 1867b. T. I.
19. Hasdeu B.P. Negru-Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești, 1230–1380 // Etymologicum magnum Romaniae. București, 1898. T. IV.
20. Herzen A.A. Toponomical Landscape De Jure and De Facto // Practical Geography and XXI Century Challenges. International Geographical Union Thematic Conference dedicated to the Centennial of the Institute of Geography of the Russian Academy of Sciences, 4–6 June 2018, Moscow. Conference Book. P. 1. Moscow, 2018. P. 303–304.
21. Hurmuzaki E., Densușianu N. Documente privitoare la istoria românilor. București, 1887. Vol. I: 1199–1345.
22. Iliescu M. La posizione del friulano nella Romania // Manuale di linguistica friulana. Berlin: De Gruyter, 2015. P. 46–48.
23. Map of Turkey in Europe. Illustrating the Berlin Congress Treaty. July. 1878.
24. Onciu D. Opere. București, 1946. T. I. P. 311.
25. Onciu D. Scrisori istorice. București, 1968. Vol. I.
26. Onciu D. Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană de A.D. Xenopol. Dare de seamă critica // Convorbiri literare. 1885. T. XIX. № 1–7.
27. Onciu D. Zur Geschichte der Bukowina. Czernowitz, 1887. S. 27.
28. Onciu D. Dragoș și Bogdan, fondatorii principatului românesc // Convorbiri literare. Iași, 1884. T. XVIII.
29. Onciu D. Originile Principatelor Române. București, 1899.
30. Parasca P. Cine a fost «Laslău craiul Unguresc» din tradiția medievală despre întemeierea Țării Moldovei? // Revistă de istorie și politică. 2011. An IV. № 1.
31. Pecican O. Când a fost scrisă *Gesta lui Roman și Vlahata?* // Troia, Venetia, Roma. Cluj-Napoca, 1998.
32. Pecican O. Etapele consemnării legendei lui Dragoș vodă și semnificația lor // Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca, 1990–1991. T. 30.

33. Rezachevici C. Cronologia critica a domnilor din Țara Românească și Moldova: a.1324–1881. București, 2001.
34. Simon de Keza. Gesta Hunnorum et Hungarorum (Kézai Simon mester Magyar Krónikája). 1285.
35. Spinei V. Moldavia in the 11th 14th Centuries. București, 1986.
36. Spinei V. Moldova in secolele XI–XIV. București, 1982; Chișinău, 1992.
37. Stoicescu N. «Descălecăt» sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevară istoric // Constituirea statelor feudale românești. București, 1980.
38. Tatulea C.M. Romula-Malva. București, 1994.
39. Ungheanu M. Romanii și «Talharii Romei». Bucuresti, 2005. P. 372–379.
40. Ursache P. Eseuri etnologice. Bucuresti, 1986. P. 133–134.
41. Xenopol A.D. Istoria românilor din Dacia Traiană. București, 1885. Ed. a IV-a 1986. Vol. II.
42. Xenopol A.D. Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană. Iași, 1884.
43. Wyld's map of Turkey in Europe. Published by James Wyld, Geographer to the Queen... London, 1878.
44. Априлов В. Болгарские грамоты, собранные, переведенные на русский язык и объясненные Василием Априловым. Одесса, 1845.
45. Бессарабия. Историческое описание / Изд. П.Н. Батюшкова. СПб., 1892.
46. Болдур А.В. Славяно-молдавская хроника в составе Воскресенской летописи // Археографический ежегодник за 1963 год. М., 1964. С. 72–86.
47. Большая советская энциклопедия. Т. 3: Бари – Браслет. 3-е изд. / Гл. ред. А. М. Прохоров. М.: Сов. энциклопедия, 1970. 640 с.
48. Бродники // Большая российская энциклопедия. М., 2006. Т. 4. С. 218–219.
49. Бырня П.П. Северо-западный путь заселения территории Молдавии восточнороманским населением // Древности Северо-Западного Причерноморья. Кишинев, 1965. Вып. 105. С. 68–74.
50. Географическая информационная система «Google Планета Земля». URL: <https://www.google.ru/intl/ru/earth> (дата обращения: 25.11.2019).
51. Герцен А.А. Административно-территориальное деление Молдавии в контексте историко-географических исследований Карпата-Днестровья // Известия Российской академии наук. Серия географическая. М., 2010а. № 2. С. 25–39.
52. Герцен А.А. И снова открытие Молдавии // Паскарь Е.Г. Неизвестная Молдавия: Европейские книгопечатные источники XV–XVI вв. о древнейшей и современной истории Молдавии / Науч. ред. А.А. Герцен. Одесса: ВМВ, 2014.
53. Герцен А.А. Историко-географические ландшафты Северо-Западного Причерноморья // Вопросы географии. Сб. 136: Историческая география / Отв. ред. В.М. Котляков, В.Н. Стрелецкий. М.: Кодекс, 2013. С. 228–242.
54. Герцен А.А. Историко-географический контекст перенесенных топонимов // Вопросы географии. 2018. № 146. С. 27–73.
55. Герцен А.А. Эволюция административно-территориального деления Молдавии: дис. ... канд. геогр. наук. М., 2010б.

56. Герцен А.А., Нестерова Т.П., Паскарь Е.Г. Реконструкция историко-географического ландшафта средневекового Кишинева // Identitatele Chișinăului. Chișinău, 2018. Т. 4. С. 114–140.
57. Герцен А.А., Паскарь Е.Г. Расселение вольсков и влахов в Центральной Европе (Карта, 2013 г.) // Стати В. История Молдовы (пер. с молд.). 2-е изд., доп. и отред. Кишинев, 2014. С. 16–17.
58. Герцен А.А., Паскарь Е.Г. Географические и этноисторические сведения «Сказания вкратце о молдавских господарех отколе начася Молдовскаа земля» // Вспомогательные исторические дисциплины в современном научном знании. Материалы XXXII Междунар. науч. конф. Москва, 11–12 апр. 2019 г./ Рос. гос. гуманит. ун-т, Ист.-арх. ин-т, Высшая школа источниковедения, спец. и вспомогат. ист. дисциплин; Рос. акад. наук, Ин-т всеобщей истории. М.: ИВИ РАН, 2019. С. 106–108.
59. Грэгориус Ф.А. История города Рима в средние века. 1875. М.: Альфа-книга, 2008. С. 391–393.
60. Грекул Ф.А. Историография славяно-молдавского летописания XV–XVI вв. // Летописи и хроники. 1976 г.: М.Н. Тихомиров и летописеведение. М., 1976. С. 172–188.
61. Зеленчук В.С. Молдавские летописи как источник изучения ранней этнической истории молдаван // Историографические аспекты славяно-воловошских связей. Кишинев, 1973. С. 13.
62. Кантемир Д. Хроникул Романо-Молдо-Влахилор. Алкътуйт де Домнул Молдавией Димитріе Кантемир ын анїй 1710. Яшїй, 1835. Т. I.
63. Константинова Т.С., Тишков А.А., Белоновская Е.А., Герцен А.А. Природное и культурное наследие Карпато-Днестровья: современное состояние и антропогенные изменения // Известия Российской академии наук. Серия географическая. 2008. № 6. С. 94–98.
64. Карпов С.П. Градо // Православная энциклопедия. М., 2006. Т. 12. С. 259–260.
65. Карпов С.П., Никитин С.И., Маханько М.А. Венеция // Православная энциклопедия. М., 2004. Т. 7. С. 601–613.
66. Князький И.О. Бродники // Православная энциклопедия. М., 2003. Т. 6. С. 258–259.
67. Красновская Н.А. Фриулы (историко-этнографические очерки). М.: Наука, 1971. 192 с.
68. Майоров А.В. Исторические реалии в древнерусском «Сказании вкратце о молдавских господарях» // Русская литература. 2014а. № 4. С. 94–120.
69. Майоров А.В. К спорам о времени возникновения Молдавского княжества // Русин. 2013. № 3 (33). С. 32–83.
70. Майоров А.В. Образование Молдавского государства // Вопросы истории. 2014б. № 4. С. 82–105.
71. Михеев Г.М. Список русских городов дальних и ближних (территориально-административное деление Русской церкви около 1374 года). Даугавпилс, 2015. URL: <https://podvinskij.jimdo.com/список-русских-городов> (дата обращения: 25.11.2019).

72. Нарумов Б.П., Сухачев Н.Л. Фриульский язык // Языки мира. Романские языки. М.: Academia, 2001. С. 365–366.
73. Новгородская лѣтопись по Синодальному харатейному списку. СПб., 1888.
74. Параска П.Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. Кишинев, 1981.
75. Параска П.Ф. Политика Венгерского королевства в Восточном Прикарпатье и образование Молдавского феодального государства // Карпато-Дунайские земли в средние века. Кишинев, 1975. С. 33–52.
76. Паскарь Е.Г. Неизвестная Молдавия: Европейские книгопечатные источники XV–XVI вв. о древнейшей и современной истории Молдавии / Науч. ред. А.А. Герцен. Одесса: ВМБ, 2014.
77. Паскарь Е.Г., Герцен А.А. Топоним Молдавия: древнейшие упоминания и новые этимологии // Русин. 2016. № 1 (43). С. 9–35. DOI: 10.17223/18572685/43/2
78. Паскарь Е.Г., Герцен А.А. Молдавское государство на старинных географических картах // Международная научная конференция «Молдавская государственность: историческая преемственность и перспективы развития». Кишинев, 2017.
79. Полевой Л.Л. «...И с того времени началась Земля Молдавская». Кишинев, 1990. С. 17–21.
80. Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв. Кишинев, 1979.
81. Полевой Л.Л. Раннефеодальная Молдавия. Кишинев, 1985.
82. Полевой Л.Л. Формирование основных гипотез происхождения восточнороманских народностей Карпато-Дунайских земель // Юго-Восточная Европа в Средние века. Кишинев, 1972.
83. Полное собрание русских лѣтописей. Т. 2. III. Ипатіевская лѣтопись. СПб., 1843; Т. 7. VII. Лѣтопись по Воскресенскому списку. СПб., 1856; Т. 17. Западнорусская лѣтопись. СПб., 1907.
84. Руссев Е.М. Слова кронікярскэ екоул бэтрыней Молдове. Кишинэу, 1974.
85. Руссев Е.М. Историография славо-молдовеняскэ дин вякуриле XV–XVI // Инвэцторул советик. Кишинэу, 1958. № 9–12. П. 23–29.
86. Руссев Е.М. Культурно-историческое молдавских летописей // Днестр. Кишинев, 1957. № 5. С. 61–62.
87. Руссев Е.М. Молдавское летописание: памятник феодальной идеологии. Кишинев, 1982. С. 53–56.
88. Руссев Н.Д. Золотоордынские реликты в грамотах средневековой Молдавии: общий эскиз со случаем «Кишинев» // Золотоордынское обозрение. 2014. № 4 (6). С. 113–133.
89. Руссев Н.Д. Молдавия в «Темные века»: материалы к осмыслению культурно-исторических процессов // Stratum plus. Археология и культурная антропология. 1999. № 5. С. 379–408.
90. Руссев Н.Д. Спорные вопросы начальной истории молдавского средневекового государства // Русин. 2010. № 2 (20). С. 29–37.

91. Ру́ссеv Н.Д. Волохи, русские и татары в социальной истории средневековой Молдавии // Русин. 2005. № 2 (2). С. 93–105.
92. Руская лѣтопись съ Воскресенского списка подаренного въ оной Воскресенской монастырь Патриархомъ Никономъ въ 1658 году. Первая часть. СПб., 1793. С. 53–58.
93. Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв. / Сост. Ф.А. Грекул; отв. ред. В.И. Буганов. М., 1976.
94. Смирнова О.П., Беляев Л.А. Аквилея // Православная энциклопедия. М., 2000. Т. 1. С. 384–387.
95. Царственникъ или Исторія Болгарская коя то учи отъ гдѣ са Болгаре произишли, како са кралевствовали, како же царствовали и како царство свое погубили и подъ иго подпаднали (Паисий Хилендарский. История славяно-болгарской о народе, о царях и о святых болгарских. 1762) / Ред. Х. Павлович. Будим, 1844.
96. Яцимирский А.И. «Сказание вкратце о молдавских господарях» в Воскресенской летописи. СПб., 1901.

REFERENCES

1. Bartoli, M.G. (1925) *Introduzione alla neolinguistica*. Geneve: L.S. Olschki.
2. Binder, P. (1967) Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea. *Culegere de studii și cercetări*. 1.
3. Bogdan, I. (1895) *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*. Bucharest: Editura Librăriei Socecu & Comp.
4. Bogdan, I. (1968) *Scrisori alese*. Bucharest: [s.n.]. pp. 316–318.
5. Bogdan, I. (1891) *Vechile cronice moldovenesci până la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note*. Bucharest: Carol Goebel.
6. Boldur, A.V. (1963) Cronica slavo-moldovenescă din cuprinsul letopisei ruse Voscresenski. *Studii. București*. 5. pp. 1099–1120.
7. Brătianu, G. (1980) *Traditia istorică despre întemeierea statelor românești*. Bucharest: Editura Eminescu. pp. 150–151.
8. Brezianu, A. & Spânu, V. (2007) *Historical Dictionary of Moldova*. 2nd ed. Lanham. pp. 124–125.
9. Ciobanu, S. (1992) *Istoria literaturii române vechi*. Chișinău: Hyperion.
10. Bogdan, I. (1959) *Cronicile slavo române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*. Bucharest: Editura Academiei Republicii Populare Romîne.
11. Dlugossi, I. (1711) *Cracoviensis historiae Polonicae*. Vol. 1. Lib. Nonus.
12. Pascu, Ș. & Berza, M. (1977) *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române*. Vol. 1. Bucharest: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
13. Filipașcu, A. (1940) *Istoria Maramureșului*. București: Universul.
14. Galchina, T., Gherțen, A., Gherțen, O. & Cucușchina, N. (2019) Black Sea and Mediterranean Regions unity or neighborhood? Location of the North-Western Black Sea Region in the Mediterranean Region. *Relatii Internationale Plus Revistă științifico-practică*. 1(15).

15. Gorovei, S. (1973) *Dragoș și Bogdan*. Bucharest: Editura Militară.
16. Gorovei, S.S. (1997) *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*. Iași: Universitatea Alexandru Ioan Cuza.
17. Hașdeu, B.P. (1867a) *Arhiva istorica a României*. Vol. 3. Bucharest: [s.n.]. pp. 4–32.
18. Hașdeu, B.P. (1867b) *Istoria critică românilor*. Vol. 1. 2nd ed. Bucharest: [s.n.].
19. Hasdeu, B.P. (1898) *Etymologicum magnum Romaniae*. Vol. 4. Bucharest: Editura Socec.
20. Herzen, A.A. (2018) Toponomical Landscape De Jure and De Facto. *Practical Geography and XXI Century Challenges*. International Geographical Union Thematic Conference dedicated to the Centennial of the Institute of Geography of the Russian Academy of Sciences. Moscow, June 4–6, 2018. Part 1. Moscow. pp. 303–304.
21. Hurmuzaki, E. & Densușianu, N. (1887) *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. I. Bucharest: C. Goebel.
22. Iliescu, M. (2015) La posizione del friulano nella Romania. In: Heinemann, S. & Melchior, L. (eds) *Manuale di linguistica friulana*. Berlin: De Gruyter. pp. 46–48.
23. Mitchell, S.A.Jr. (1878) *Map of Turkey in Europe. Illustrating the Berlin Congress Treaty*. July. Scale 20 to 14 inches. Philadelphia: Mitchell, S.A.Jr.
24. Onciu, D. (1946) *Opere*. Vol. 1. Bucharest: [s.n.].
25. Onciu, D. (1968a) *Scrieri istorice*. Vol. 1. Bucharest: Editura Științifică.
26. Onciu, D. (1885) Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol. *Dare de seamă critica. Convorbiri literare*. 19(1–7).
27. Onciu, D. (1887) *Zur Geschichte der Bukowina*. Chernivtsi.
28. Onciu, D. (1968b) *Scrieri istorice*. Vol. 18. Bucharest: Editura Științifică.
29. Onciu, D. (1899) *Originile Principatelor Române*. Bucharest: Elzevir.
30. Parasca, P. (2011) Cine a fost “Laslău craiul Unguresc” din tradiția medievală despre întemeierea Țării Moldovei? *Revistă de istorie și politică*. 4(1).
31. Pecican, O. (1998) *Troia, Veneția, Roma*. Cluj-Napoca: [s.n.].
32. Pecican, O. (1990–1991) Etapele consemnării legendei lui Dragoș vodă și semnificația lor. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*. 30.
33. Rezachevici, C. (2001) *Cronologia critica a domnilor din Țara Românească și Moldova: a.1324–1881*. Bucharest: Editura Enciclopedică.
34. Keza, S.de (1285) *Gesta Hunnorum et Hungarorum (Kézai Simon mester Magyar Krónikája)*.
35. Spinei, V. (1986) *Moldavia in the 11th – 14th Centuries*. Bucharest: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
36. Spinei, V. (1992) *Moldova in secolele XI–XIV*. Chișinău: Universitas.
37. Stoicescu, N. (1980) *Constituirea statelor feudale românești*. Bucharest: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
38. Tatulea, C.M. (1994) *Romula-Malva*. Bucharest: [s.n.].
39. Ungheanu, M. (2005) *Romanii și “Talharii Romei”*. Bucharest: Phobos. pp. 372–379.
40. Ursache, P. (1986) *Eseuri etnologice*. Bucharest: Cartea Romaneasca. pp. 133–134.

41. Xenopol, A.D. (1885) *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Vol. 2. Bucharest: [s.n.].
42. Xenopol, A.D. (1884) *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*. Iași: Tipografia Natională strada V. Alexandri.
43. Wyld, J. (1878) *Wyld's map of Turkey in Europe. Published by James Wyld, Geographer to the Queen*. London.
44. Aprilov, V. (1845) *Bolgarskie gramoty, sobrannye, perevedennye na russkiy jazyk i ob'yasnennye Vasiliem Aprilovym* [Bulgarian letters collected, translated into Russian and explained by Vasily Aprilov]. Odessa: [s.n.].
45. Batyushkov, P.N. (1892) *Bessarabiya. Istoricheskoe opisanie* [Bessarabia. Historical description]. St. Petersburg: Tipografiya Tovarishchestva "Obshchestvennaya pol'za".
46. Boldur, A.V. (1964) Slavyano-moldavskaya khronika v sostave Voskresenskoy letopisi [Moldavian Slavic Chronicle as part of the Resurrection Chronicle]. In: Tikhomirov, I.N. (ed.) *Arkheo-graficheskiy ezhegodnik za 1963 god* [Archaeo-Graphic Yearbook for 1963]. Moscow: Nauka. pp. 72–86.
47. Prokhorov, A.M. (ed.) (1970) *Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya* [The Great Soviet Encyclopedia]. Vol. 3. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya.
48. Kravets, S.L. (ed.) (2006) *Bol'shaya rossiyskaya entsiklopediya* [The Great Russian Encyclopedia]. Moscow: Bol'shaya rossiyskaya entsiklopediya. pp. 218–219.
49. Byryna, P.P. (1965) Severo-zapadnyy put' zaseleniya territorii Moldavii vostochnoromanskim naseleniem [The Northwest route of the East Romanesque population of Moldova]. In: *Drevnosti Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya* [Antiquities of the Northwest Black Sea Region]. Issue 105. Chișinău: [s.n.]. 68–74.
50. Google.ru. (n.d.) *Google Planeta Zemlya* [Google Earth]. [Online] Available from: <https://www.google.ru/intl/ru/earth> (Accessed: 25th November 2019).
51. Herzen, A.A. (2010a) Administrativno-territorial'noe delenie Moldavii v kontekste istoriko-geograficheskikh issledovaniy Karpato-Dnistrov'ya [The administrative-territorial division of Moldova in historical and geographical studies of the Carpathian-Dniester]. *Izvestiya Rossiyskoy akademii nauk. Seriya geograficheskaya*. 2. pp. 25–39.
52. Herzen, A.A. (2014) I snova otkrytie Moldavii [Discovering Moldova again]. In: Paskary, E.G. *Neizvestnaya Moldaviya: Evropeyskie knigopechatnye istochniki XV–XVI vv. o drevneyshiy i sovremennoy istorii Moldavii* [Unknown Moldova: European printed sources of the 15th – 16th centuries about the ancient and modern history of Moldova]. Odessa: VMV.
53. Herzen, A.A. (2013) Istoriko-geograficheskie landshafty Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya [Historical and geographical landscapes of the Northwestern Black Sea region]. In: Kotlyakov, V.M. & Streletsy, V.N. (eds) *Voprosy geografii* [Questions of Geography]. Vol. 136. Moscow: Kodeks. S. 228–242.
54. Herzen, A.A. (2018) Istoriko-geograficheskiy kontekst perenesennykh toponimov [Historical and geographical context of transferred toponyms]. *Voprosy geografii*. 146. pp. 27–73.
55. Herzen, A.A. (2010b) *Evolyutsiya administrativno-territorial'nogo deleniya*

Moldavii [The evolution of the administrative-territorial division of Moldova]. Geography Cand. Diss. Moscow.

56. Herzen,A.A.,Nesterova,T.P. & Paskar,E.G.(2018) Rekonstruktsiya istoriko-geograficheskogo landshafta srednevekovogo Kishineva [Reconstruction of the historical and geographical landscape of medieval Chișinău]. *Identitățile Chișinăului*. 4. pp. 114–140.

57. Herzen, A.A. & Paskar, E.G. (2014) Rasselenie vol'skov i vlakhov v Tsentral'noy Evrope (Karta, 2013 g.) [Settlement of Volsk and Vlach in Central Europe (Map, 2013)]. In: Stati, V. (2014) *Istoriya Moldovy* [History of Moldova]. Translated from Moldavian. 2nd ed. Chișinău: Tipografia Central. pp. 16–17.

58. Herzen, A.A. & Paskar, E.G. (2019) [Geographical and ethno-historical information “Brief tales about the Moldavian lords from the beginning of the Moldavian land”]. *Vspomogatel'nye istoricheskie distsipliny v sovremennom nauchnom znanii* [Auxiliary Historical Disciplines in Modern Knowledge:]. Proc. of the 32nd International Conference. Moscow, April 11–12, 2019. Moscow: RAS. pp. 106–108 (in Russian).

59. Gregorovius, F.A. (2008) *Istoriya goroda Rima v srednie veka* [The History of Rome in the Middle Ages]. Moscow: Al'fa-kniga. pp. 391–393.

60. Grekul, F.A. (1976) Istorioriografiya slavyano-moldavskogo letopisaniya XV–XVI vv. [Historiography of the Slavic-Moldavian annals of the 15th – 16th centuries]. In: Rybakov, B.A. (ed.) *Letopisi i khroniki. 1976 g.: M.N. Tikhomirov i letopisevedenie* [Annals and Chronicles. 1976: M.N. Tikhomirov and the Studies of Chronicles]. Moscow: Nauka. pp. 172–188.

61. Zelenchuk,V.S. (1973) Moldavskie letopisi kak istochnik izucheniya ranney etnicheskoy istorii moldavan [Moldavian annals as a source for studying the early ethnic history of Moldavians]. In: Mokhov, N.A. (ed.) *Istoriograficheskie aspekty slavyano-voloshskikh svyazey* [Historiographic aspects of Slavic-Wallachian ties]. Chișinău: Ţiința. p. 13.

62. Cantemir,D. (1835) *Khronikul Romano-Moldo-Vlakhilor. Alk'tuit de Domnul Moldaviey Dimitrie Kantemir yn aniy 1710*. Vol. 1. [s.l., s.n.]

63. Konstantinova, T.S., Tishkov,A.A., Belonovskaya, E.A. & Herzen,A.A. (2008) Prirodnoe i kul'turnoe nasledie Karpato-Dnestrov'ya: sovremennoe sostoyanie i antropogennye izmeneniya [Natural and cultural heritage of the Carpathian-Dniester region: current status and anthropogenic changes]. *Izvestiya Rossiyskoy akademii nauk. Seriya geograficheskaya*. 6. pp. 94–98.

64. Karpov, S.P. (2006) Grado [Grado]. In: Patriarch of Moscow and All Russia Alexy II. (ed.) *Pravoslavnaya entsiklopediya* [Orthodox encyclopedia]. Vol. 12. Moscow: Pravoslavnaya Entsiklopediya. pp. 259–260.

65. Karpov, S.P., Nikitin, S.I. & Makhanko, M.A. (2004) Venetsiya [Venice]. In: Patriarch of Moscow and All Russia Alexy II. (ed.) *Pravoslavnaya entsiklopediya* [Orthodox Encyclopedia]. Vol. 7. Moscow: Pravoslavnaya entsiklopediya. pp. 601–613.

66. Knyazky, I.O. (2003) Brodniki [The Brodnici]. In: Patriarch of Moscow and All Russia Alexy II. (ed.) *Pravoslavnaya entsiklopediya* [Orthodox encyclopedia]. Vol. 6. Moscow: Pravoslavnaya Entsiklopediya. pp. 258–259.

67. Krasnovskaya, N.A. (1971) *Friuly (istoriko-etnograficheskie ocherki)* [Friuli

- (historical and ethnographic essays)]. Moscow: Nauka.
68. Maiorov, A.V. (2014a) *Istoricheskie realii v drevnerusskom "Skazanii vkratse o moldavskikh gospodaryakh"* [Historical realia in Old Rus “Brief Tales about Moldavian Lords”]. *Russkaya literatura*. 4. pp. 94–120.
69. Maiorov, A.V. (2013) K sporam o vremeni vozniknoveniya Moldavskogo knyazhestva [On disputes about the time of the emergence of the Principality of Moldova]. *Rusin*. 3(33). pp. 32–83 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/33/4
70. Maiorov, A.V. (2014b) Obrazovanie Moldavskogo gosudarstva [The formation of the Moldavian state]. *Voprosy istorii*. 4. pp. 82–105.
71. Mikheev, G.M. (2015) *Spisok russkikh gorodov dal'nikh i blizhnikh (territorial'no-administrativnoe delenie Russkoy tserkvi okolo 1374 goda)* [List of Russian cities far and near (territorial-administrative division of the Russian Church around 1374)]. Daugavpils: [s.n.]. [Online] Available from: <https://podvinskij.jimdo.com/spisok-russkikh-gorodov> (Accessed: 25th November 2019).
72. Narumov, B.P. & Sukhachev, N.L. (2001) Friul'skiy yazyk [The Friulian language]. In: Alisova, T. (ed.) *Yazyki mira. Romanskie yazyki* [Languages of the world. Romance languages]. Moscow: Academia. pp. 365–366.
73. Savvaitov, P.I. (ed.) (1888) *Novgorodskaya letopis' po Sinodal'nomu kharateynomu spisku* [Novgorod Chronicles on the Synodal Charter List]. St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences.
74. Paraska, P.F. (1981) *Vneshnopoliticheskie usloviya obrazovaniya Moldavskogo feodal'nogo gosudarstva* [Foreign policy conditions for the formation of the Moldavian feudal state]. Chișinău: Știința.
75. Paraska, P.F. (1975) Politika Vengerskogo korolevstva v Vostochnom Prikarpate i obrazovanie Moldavskogo feodal'nogo gosudarstva [The policy of the Kingdom of Hungary in the Eastern Carpathian region and the formation of the Moldavian feudal state]. In: Grosul, Ya.S. (ed.) *Karpato-Dunayskie zemli v srednie veka* [Carpathian-Danube lands in the Middle Ages]. Chișinău: Știința. pp. 33–52.
76. Paskary, E.G. (2014) *Neizvestnaya Moldaviya: Evropeyskie knigopechatnye istochniki XV–XVI vv. o drevneyshiy i sovremennoy istorii Moldavii* [Unknown Moldova: European printed sources of the 15th – 16th centuries about the ancient and modern history of Moldova]. Odessa: VMV.
77. Paskary, E.G. & Herzen, A.A. (2016) The toponym Moldavia: ancient recollections and new etymologies. *Rusin*. 1(43). pp. 9–35 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/43/2
78. Paskary, E.G. & Herzen, A.A. (2017) [The Moldavian state on ancient maps]. *Moldavskaya gosudarstvennost': istoricheskaya preemstvennost' i perspektivy razvitiya* [Moldavian statehood: historical continuity and development prospects]. International Conference. Chișinău. March 24–25, 2017. Chișinău (in Russian).
79. Polevoy, L.L. (1990) ".../ s togo vremeni nachalas' Zemlya Moldavskaya" [...] From that time onwards began the Moldavian Land"]. Chișinău: Știința. pp. 17–21.
80. Polevoy, L.L. (1979) *Ocherki istoricheskoy geografi Moldavii XIII–XV vv.* [Essays on the historical geography of Moldova of the 13th – 15th centuries].

Chișinău: Știința.

81. Polevoy, L.L. (1985) *Rannefeodal'naya Moldaviya* [The Early Feudal Moldova]. Chișinău: Știința.

82. Polevoy, L.L. (1972) Formirovanie osnovnykh gipotez proiskhozhdeniya vostochnoromanskikh narodnostey Karpato-Dunayskikh zemel' [Formation of the main hypotheses of the origin of the East Romanian peoples in the Carpathian-Danube lands]. In: Budak, I.G. (ed.) *Yugo-Vostochnaya Evropa v Srednie veka* [Southeast Europe in the Middle Ages]. Chișinău: Știința.

83. Anon. (1843) *Polnoe sobranie russkikh lntopisey* [The Complete Collection of Russian Chronicles]. Vol. 2. St. Petersburg: E. Pratz.

84. Russev, E.M. (1974) *Clova kronikeryaske ekoul betryney Moldove*. Chișinău: [s.n.]

85. Russev, E.M. (1958) Istoriografiya slavo-moldovenyaske din vyakurile XV–XVI. *Invetsetorul sovetik*. 9–12. pp. 23–29.

86. Russev, E.M. (1957) Kul'turno-istoricheskoe moldavskikh letopisey [Moldavian Cultural and Historical Annals]. *Dnestr*. 5. pp. 61–62.

87. Russev, E.M. (1982) *Moldavskoe letopisanie: pamiatnik feodal'noy ideologii* [Moldavian Annals: a Monument of Feudal Ideology]. Chișinău: Știința. pp. 53–56.

88. Russev, N.D. (2014) The Golden Horde relics in the Charters of medieval Moldavia: General sketch of the case "Chișinău". *Zolotoordynskoe obozrenie – Golden Horde Review*. 4(6). pp. 113–133 (in Russian).

89. Russev, N.D. (1999) Moldaviya v "Temnye veka": materialy k osmysleniyu kul'turno-istoricheskikh protsessov [Moldova in the Dark Ages: materials for understanding cultural and historical processes]. *Stratum plus*. 5. pp. 379–408.

90. Russev, N.D. (2010) Spornye voprosy nachal'noy istorii moldavskogo srednevekovogo gosudarstva [Controversial issues of the early history of the medieval Moldova]. *Rusin*. 2(20). pp. 29–37.

91. Russev, N.D. (2005) Volokhi, russkie i tatary v sotsial'noy istorii srednevekovoy Moldavii [Vlachs, Russians and Tatars in the social history of medieval Moldova]. *Rusin*. 2(2). pp. 93–105.

92. Anon. (1793) *Ruskaya letopis's "Voskresenskago spiska podarenego v onoy Voskresenskoy monastyr' Patriarkhom" Nikonom v 1658 godu* [Russian Chronicles from the Voskresensk list presented to Voskresensk Monastery by Patriarch Nikon in 1658]. Part 1. St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences. pp. 53–58.

93. Buganov, V.I. (ed.) (1976) *Slavyano-moldavskie letopisi XV–XVI vv.* [Slavic-Moldavian Annals of the 15th – 16th centuries]. Moscow: Nauka.

94. Smirnova, O.P. & Belyaev, L.A. (2000) Akvileya [Aquileia]. In: Patriarch of Moscow and All Russia Alexy II. (ed.) *Pravoslavnaya entsiklopediya* [Orthodox Encyclopedia]. Vol. 1. Moscow: Pravoslavnaya entsiklopediya. pp. 384–387.

95. Saint Paisius of Hilendar (1844) *Istoriya slavyano-bolgarskoy o narode, o tsaryakh i o svyatых bolgarskikh. 1762* [Slavic-Bulgarian History about the people, kings and saints of Bulgaria. 1762)]. Budim: [s.n.]

96. Yatsimirsky, A.I. (1901) *"Skazanie vkrattse o moldavskikh gospodaryakh" v Voskresenskoy letopisi* ["Brief Tales about Moldavian Lords" in the Resurrection Chronicles]. St. Petersburg: [s.n.].

Герцен Андрей Артемович – кандидат географических наук, научный сотрудник Института географии Российской академии наук (Россия).

Andrey A. Herzen – Russian Academy of Sciences, Institute of Geography (Russia).
E-mail: gerzen@igras.ru

Паскарь Евгений Георгиевич – исполнительный директор Молдавского историко-географического общества (Молдова).

Evgheniy G. Paskary – Moldavian Historic-Geographical Society (Moldova).
E-mail: istgeo@mail.ru

УДК 821.163

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/5

ОБ ИСТОРИЧНОСТИ И ФИКЦИИ В ПОЭМЕ ИВАНА ГУНДУЛИЧА «ОСМАН»

Д.М. Элезович

Приштинский университет

Сербия, 38220, г. Косовска-Митровица, ул. Филипа Вишнича, б/н

E-mail: dalibor.elezovic@pr.ac.rs

Авторское резюме

Иван Гундулич (1589–1638) – выдающийся поэт Дубровницкой республики, автор поэмы «Осман», являющейся одним из важнейших произведений дубровницкой литературы и самой известной славянской поэмой в стиле барокко. Поэма «Осман» состоит из двадцати песен. Она так и осталась незавершенной, несмотря на то, что Гундулич работал над ней до конца жизни. Произведение охватывает большой исторический период, центральными событиями которого стали Хотинская битва, состоявшаяся в 1621 г., и убийство султана Османа II в 1622 г. Поэма пронизана ярко выраженным антитурецкими настроениями, а также сильными религиозными и патриотическими чувствами. «Осман» служит важным источником по турецкой и славянской истории, истории территории Польского королевства и Великого княжества Литовского. Поэма является предметом нашего интереса как исторический источник о Карпато-Днестровских землях. Речь идет о землях, входивших в состав Польского королевства, и о части, находившейся на территории Молдавского княжества – вассала Османской империи. Оно попало в вассальную зависимость от Османской империи в начале XVI в., и она длилась более 300 лет. Гундулич был вдохновлен Хотинской битвой, в результате которой объединенные польско-казацкие войска разбили турецкую армию.

Ключевые слова: «Осман», Иван Гундулич, Карпато-Днестровские земли, Молдавское княжество, славяне, история, исторические источники.

ON HISTORICITY AND FICTION IN THE POEM OSMAN BY IVAN GUNDULIĆ

D.M. Elezovic

Filip Višnjić Street, Kosovska Mitrovica, 38220, Serbia
E-mail: dalibor.elezovic@pr.ac.rs

Abstract

Ivan Gundulić (1589–1638) was one of the most preeminent poets of the Republic of Dubrovnik, the author of the epic *Osman*, a most significant work of Dubrovnik literature and the most successful Slovenian Baroque poem. *Osman* consists of twenty chants. It was not completed, although Gundulić had worked on it until the end. The epic covers a large historical period centered around the Battle of Khotyn of 1621 and the murder of Sultan Osman II in 1622. The epic is imbued with distinct anti-Turkish and, simultaneously, strong religious and patriotic feelings. *Osman* is an important source of information about Turkish and Slavic history, the history of the Polish Kingdom and the Grand Duchy of Lithuania, known as the Polish-Lithuanian Union. The author focuses on *Osman* as a source of information about the history of the Carpathian-Dniester countries, namely those that were parts of the Kingdom of Poland and the Moldavian Principality, which was a vassal to the Ottoman Empire. The Principality of Moldova fell under the rule of the Ottoman Empire in the early 16th century, which lasted for three hundred years. Gundulić was inspired by the Battle of Khotyn in which the united Polish-Cossack army defeated the Turks.

Keywords: Osman, Ivan Gundulić, Carpathian-Dniester country, Moldavian Principality, Slavs, history, historical sources.

Иван Гундулич в литературе часто упоминается как наиболее известный дубровницкий поэт XVII в. Такой же значительной считается его историко-романтическая поэма «Осман», которая в значительной степени посвящена Хотинской битве 1621 г. и султану Осману. В момент своего появления она своей виртуозностью и богатством слога превосходила все произведения, известные Дубровнику того времени. Отличающаяся патриотическим содержанием, свидетельствующим об известных исторических событиях, красочным народным языком и барочным стилем, поэма «Осман» стала увертюрой ко всему, что должно было произойти в ближайшем будущем. Это было весьма

интересно для читателя того времени [8: 101–102]. Часто в литературе поднимается вопрос о том, что же вдохновило Гундулича начать работу над этим эпическим произведением. Если учесть исторические обстоятельства того времени, имевшие место в 1621 и 1622 гг. в турецко-польских отношениях, а также тот факт, что Гундулич, будучи членом Большого совета Дубровника, был тесно связан с событиями в Порте, то неудивительно, что он написал произведение, изобилующее огромным количеством деталей и подробностей [6: 170–173].

Гундулич был потомком знатного рода Дубровницкой республики, которой управляли дворянские семьи. В XVII в., когда была создана поэма, в республике сложилась сложная политическая ситуация, в регионе шла борьба за выживание, ставшая главной политической особенностью истории Дубровника того времени. Тем не менее в тот период Дубровник сумел сохранить и свой облик, и торговлю [10: 12–13].

Что касается композиции «Османа», то можно встретить различные толкования относительно целостности самой поэмы. В литературе обсуждались разъединенность, расчлененность и отсутствие целостности данной работы, главным образом потому, что поэма не была завершена, т. е. в ней недостает еще двух песен [2]. В связи с этим многие исследователи пытались выяснить причины ее незавершенности: это и исчезновение песен при землетрясении, и государственная цензура из-за подозрения в антитурецких настроениях, и умышленное уничтожение песен автором из-за определенного эксплицитного содержания. Существовали мнения, что Гундулич так никогда и не написал этих двух песен или же не успел их написать, потому что ему помешала смерть и т. п. [14: 7–9].

Внимательный читатель, безусловно, может прийти к выводу, что действие поэмы целостное. Это отражается, прежде всего, в зависимости одних частей поэмы от других, от поэтических идей и посланий, семантика которых пронизывает данное произведение, делая его неделимым [5: 79–85]. Посвятив этому капитальному труду почти половину своей творческой жизни, Гундулич неизбежно обращался к канонам лирической поэтики Торквато Тассо, а следовательно, к Аристотелю и Горацию. Вместе с тем при тщательном анализе «Османа» можно обнаружить характерные для поэмы устоявшиеся творческие практики, восходящие к Гомеру и Вергилию. Объединив эти различные поэтические нормы, автор одновременно выработал собственную поэтику, ставшую впоследствии одной из главных при создании эпических произведений в литературе балканских славян. Важно отметить и то, что, обращаясь при написании поэмы к упомянутым выше авторам, он, тем не менее, частично модифицировал их

поэтику, поскольку свой поэтический язык согласовывал с барочным взглядом на мир [7: 79–85].

Попытаемся осветить именно те аспекты произведения Гундулича, которые относятся к славянской территории, к борьбе за освобождение от турецких захватчиков. Особое внимание акцентируем на Карпато-Днестровских землях. Речь идет о территории, где преобладали славянский элемент и православная вера, которая со временем претерпела значительные изменения в конфессиональном и этническом смысле. В общем, поговорим об историчности и фикции в эпосе.

Еще со времен Средневековья важную роль в сохранении и распространении православия на данной территории сыграла Галицкая епархия Киевской митрополии, возникшая в середине XII в. Позже, в ходе борьбы Великого княжества Литовского с Русским и Польским королевствами за галицко-волынское наследство, Галиция стала частью Польши. Во время усиления борьбы за Галицкое княжество на землях, которые ранее входили в его состав, в результате волошско-русинской колонизации в 1359 г. было образовано православное Молдавское княжество. Молдавская православная церковь первоначально подчинялась митрополиту Галицкому, затем патриарху Константинопольскому, а некоторое время – и автокефальной Охридской архиепископии. В первой половине XVI в. Молдавское княжество после долгой борьбы перешло под турецкое правление. Население Галиции и Подкарпатья, принадлежавшее католической Польши и Венгрии, подвергалось национальному и религиозному гнету. В 1596 г. в Брестскую унию вступил православный епископат Киевской митрополии. В 1646 г. в Ужгороде была принята уния, а простые люди и далее продолжали называть унитатскую религию русской, а большинство клира и мирян поддерживали восточный обряд, сопротивляясь латинизации [12: 9–10].

Источники о молдавско-русских контактах того времени рассказывают, что подавляющее большинство русинской политической элиты открыто выступало за союз Молдавии и России. Молдавский правитель Димитрий Кантемир попытался освободиться от турецкого владычества с помощью Петра I в 1711 г., после чего султан передал управление Молдавским княжеством в руки греков-фанариотов [12: 13–14]. Историческим является и тот факт, что в те времена на данной территории было сильно присутствие славянского элемента, прежде всего русинов. Известно, что значительная их часть участвовала в формировании молдавского этноса [13: 7–24].

Именно этому региону Гундулич посвятил значительную часть своей поэмы, а источником вдохновения послужила Хотинская битва. В своей книге «Между Львом и Драконом» В. Зайцев пишет, что Хотинская

битва развенчала миф о непобедимости турок и стала свидетельством усиливавшейся мощи славян. Ожили старые пророчества о неизбежности гибели османского владычества. Гундулич, оставив другие свои творческие начинания, взялся за труд, ставший делом всей его жизни [4: 56]. По своим жанровым признакам «Осман» является историко-романтической эпической поэмой. Поскольку вначале мы уже отметили, что предмет данной работы – история Карпато-Днестровских земель, рассмотрим, как Гундулич вписал исторические данные в фабулярный сюжет своей эпической поэмы. Эпическая история развивается в трех тематических планах: историческом, романтическом и эсхатологическом, а по тематическому разделению она очень близка к «Освобождённому Иерусалиму» Тассо. Исторический план относится к событиям, связанным с битвой за волю, романтический описывает любовные приключения персонажей, а эсхатологический мир принимает христианский взгляд на существование добра и зла [2: 172–173].

В центре нарративного потока находятся смерть Османа, а также Хотинская битва. Помимо этого, автор внес в сюжет множество данных из польской истории, чтобы представить ее славное прошлое. Так, в поэме говорится о польских королях, правителях, которые, начиная с VI в., совершали великие дела и оставили след в истории этой страны: упоминаются Мечислав, Болеслав, Стефан Баторий, указаны их заслуги, увековечившие их имена в анналах истории. Гундулич упоминает и другие исторические события, к примеру, турецко-польскую битву при Варне, присоединение Литвы к Польскому королевству и т. п. [1: 23].

Живописно изображены и казацко-татарские конфликты, а также польско-турецкая битва около села Цецора, Польский собор 1620 г., сыгравший очень важную роль для истории этой страны. Вместе с тем на первый план выдвинуты отдельные исторические личности. Так, большое внимание уделено польскому магнату Корецкому, несмотря на то, что тот не участвовал в Хотинской битве. Косвенно он может быть связан с романтической героиней поэмы Крунославой, образ которой воплощает личность Екатерины, жены упомянутого Корецкого. Крунослава отличается от исторического прототипа. Ее роль в этом произведении подчинена другим композиционным решениям.

Мы уже говорили об обращении писателя к традициям, в соответствии с которыми он создал сложный синтез, включающий исторический и неисторический материал. В частности, особым в его отношении к истории является то, что при написании своей поэмы он во многом отступал от исторических фактов. В истории литературы часто обсуждалось изменение Гундуличем исторических событий [1: 18]. Если задать вопрос, почему автор делал это, ответ мог бы быть таким: в

своем произведении он стремился выделить христиан как победителей над исламской силой, в связи с чем самовольно реконструировал многие исторические факты.

К примеру, Злата Бойович в своей книге «Осман» приходит к заключению, что наибольшее расхождение с историей у Гундулича есть в эпизодах, повествующих о подвигах польского короля Владислава, поскольку в хрониках отмечено нечто совершенно иное, а именно то, что король Владислав, будучи больным, провел битву в шатре. Польско-турецкая война завершилась заключением мира в 1621 г., но исторические обстоятельства отвели короля Владислава в совершенно ином направлении: султан Осман вскоре погибает, после чего по всей Европе проносится весть о том, что победа поляков над турками одержана благодаря Владиславу. Эти слухи о польской победе Иван Гундулич дополнил и воспел в своей поэме, хотя ему была известна правда о минимальном участии Владислава в битве из-за его болезни. Гундулич говорил о Владиславе как о победителе, потому что он сам был охвачен общенародной мечтой об окончательном изгнании турок из Европы, которое мог бы возглавить королевич Владислав. Вот почему Гундулич воспевает его как «сокола», победившего «восточного злого дракона», «крест», победивший «полумесяц». Кроме того, в одной из частей поэмы говорится о том, как король Владислав призывает свои войска отправиться на «Витошу и Стара-Планину, под Никополь и в Косово, Смедерево», и когда под ним окажутся «земли сербские, рашские и болгарские», он будет увенчан королевской короной «Стефана Неманича». Хотя такая мысль о единстве славянских народов и звучала идеально, это была просто мечта, не более того [1].

Однако вопреки подобной гиперболизации образа Владислава, в работе о нем содержатся весьма скучные сведения. Он фигурирует лишь в нескольких сценах, но именно его поэт выбрал в качестве носителя идеи освобождения. Собственно, по этим причинам Гундулич осмелился отредактировать современное событие в эпическом стиле, поскольку все это в то время вызвало беспрецедентный резонанс: турецкий султан был убит своими подданными, а в те времена это будило надежду на то, что турецкому владычеству приходит конец, и что скоро все балканские народы будут праздновать освобождение [9: 167–170]. Кроме того, все рассматривали смерть Османа как следствие поражения в Хотинской битве.

Согласно поэтике Тассо, имелись опасения, что воспевание современного события предотвратит реальность создания эпопеи, станут возможными фикция и неправда. Но Гундулич очень легко нашел способ это преодолеть, введя в произведение ряд вымышленных личностей, таких как Сунчаница, Соколица, Бегум, Крунослава, Любница...

Почти все женские персонажи являются плодом воображения поэта, который изображал их, обращаясь к аналогичным персонажам из известных произведений, прежде всего из «Освобожденного Иерусалима» Тассо. Все эти вымышленные герои играли в поэме определенную роль, а при их создании Гундулич использовал множество деталей в стиле барокко. При этом, опираясь на поэтику эпохи Возрождения, не обязывавшую поэта быть историком, Гундулич изменил ряд исторических личностей, изобразив их в ином, отличном от реальной жизни свете. Так, Осман представлен гораздо более благородным, чем он был на самом деле; мы уже говорили о Владиславе, удостоившемся звания лучшего правителя и внесшим наибольший вклад в победу (в то время как история подтвердила его скромное участие в битве); визирь Дилавер представлен гиперболизированно, как устремляющийся в бой с изображением своей дамы на груди; мать Мустафы изображена в фантастическом образе, т.к. ей отводится роль ведьмы, обладающей сверхъестественной силой, строящей заговоры; могучий Даут показан как главный инициатор и зачинщик битвы, хотя, согласно историческим источникам, известно, что он вступил в битву позднее, когда она была почти на исходе.

В изображении событий Гундулич часто использовал анахронизмы. Так, Хотинскую битву он представил как абсолютную победу Польши, что, по сути, было неточным. Кроме того, произвольность отмечается и в поступках некоторых персонажей. К примеру, Соколица после битвы занимается грабежами в польском государстве, после чего по приглашению Османа отправляется в Константинополь, что абсолютно неточно, поскольку в то время Осман уже был убит. Крунослава в эпосе после битвы отправляется в Константинополь, переодетая в Угрича, чтобы отыскать там своего плененного жениха Корецкого, однако история свидетельствует о том, что жена этого польского дворянина Екатерина была во время описанных событий давно мертва [1], еще в 1618 г., и т. п. [11: 251].

Кроме того, автор вводит несколько дополнительных персонажей, чтобы еще ярче описать королевича Владислава. С этой целью в произведении появляются Анна и Цецилия Рената. Анна была дочерью эрцгерцога Карла Штайерского и матерью Владислава IV. Ее Гундулич ввел в эпизоде, где прославляется благородное происхождение этого польского короля. Цецилия Рената была дочерью австрийского императора Фердинанда II и женой Владислава IV. Автор поэмы изображает ее как неотразимую красавицу, хотя исторические источники говорят о другом. Кроме того, в эпосе упоминается, что ее ненавидел турецкий султан, но, согласно историческим данным, он ее даже не знал, поскольку их помолвка с Владиславом состоялась лишь в

1637 г. Причина такого отклонения от исторической правды заключается в том, что писателю было важно представить необычайную красоту невесты польского короля, что соответствует одновременно и платонистской идеи о союзе красоты и добра, и поэтике Гундулича. Эта поэтика, как мы уже говорили, опиралась на принципы Т. Тассо, который также был склонен сочетать историю и вымышенные романтические представления. Кроме того, читая поэму, мы узнаем о том, что турки просили у поляков мира, а также что посланник султана Али-паши приехал в Варшаву в годовщину битвы, чтобы заключить договор о ненападении. Однако исторические источники говорят об ином: мир был заключен спустя два года после битвы, причем не в Варшаве, а в Константинополе, и присутствовал при этом польский князь Зборовский. Поездка Али-паши в Варшаву важна еще и потому, что представляет собой костяк поэмы. Так, при описании того путешествия показаны Хотинская битва и история Польши в целом. Акцент в этой части сделан на описании того, что происходило на турецкой стороне. Описывается, что Али-Паша прибыл в Варшаву и на входе в королевский двор рассматривает ряды статуй, представляющих легендарных и знаменитых польских правителей, из великих деяний коих соткана польская история, а в зале для вече его взору предстают вышитые золотом картины, на которых он может лицезреть ход Хотинской битвы. Все это ему истолковал упомянутый выше князь Зборовский, который по этому случаю представил польскую версию хода сражения. Причем польские магнаты в том диалоге прославляются, турецкие деятели остаются анонимными, и лишь не умаляются достоинства одного Османа. На всех этих картинах поляки изображаются победителями, а турки – бегущими, умирающими и морально сломленными [9: 171–180].

Важной деталью, выделяющейся в этих сценах, выступает национальный символ поляков – гнездо белого орла. Можно отметить также и то, что Гундулич представил историю Польши в ретроспективе. Сначала в эпицентр событий он ввел Владислава как победителя, затем через Казлар-Агино прославление польских полководцев Радовильского и Котковича рассказал об истории. Однако в этой части было много неточных данных: так, героизм Котковича не мог вызвать страх султана, поскольку великий полководец погиб в конце битвы. Гундулич очень живописно представил Сигизмунда III, отца молодого Владислава, из биографии которого извлек различные детали, ссылаясь на его притязания на шведскую корону, женитьбу на императорских дочерях (после смерти первой жены он женился на ее сестре Екатерине), а в центре внимания было то, что во времена его правления Турция была побеждена. Однако современные события

Гундулич описал через факты, которые предшествовали Хотинской битве, и саму битву, а также показал казацко-татарские конфликты, выделив польско-турецкие отношения, нападение казаков на Варну, Цецорскую битву в 1620 г. во главе со Искандер-пашой и т. п. [1].

Еще один важный факт, который Гундулич переформулировал, относится к году смерти самого Османа. В поэме говорится о том, что во время заключения мира Осман был жив, что не соответствует действительности, поскольку в то время он уже был мертв (он был убит в 1622 г., а мир заключен в 1623 г.). Наряду с такими модификациями исторических событий автор поэмы часто приписывал отдельным персонажам определенные качества, чтобы еще больше подчеркнуть их образ и придать весомость. Так, Стефан Пац упоминается в произведении как уважаемый «канцлер», который на самом деле никогда им и не являлся, а был лишь обычным подканцлером. Подобные расхождения в представлении персонажей обнаруживаем и в случае с князем Самуилом Корецким и его женой Екатериной. В частности, в поэме говорится, что Екатерина участвовала в битве, хотя она умерла раньше. Кроме того, в поэме рассказывается о князе Радовильском, который не был отмечен в исторических источниках. Он упоминается как один из свиты Владислава во время его путешествия в Рим. Эпос Гундулича заканчивается стихами:

Чтоб народы в султанате
Без числа бы размножались,
Чтобы для царевой рати
Тыщи воинов рождались.
Но твоя померкла слава,
Ибо люди все видали,
Как пред войском Владислава
Эти тысячи бежали

[3: 390].

В целом все расхождения с историей у Гундулича имели общую цель: с одной стороны, подчеркнуть и возвысить христианскую сторону, а с другой – раскритиковать завоевательную политику Турции, чье иго веками давило славянские народы. Он черпал вдохновение в Хотинской битве, той великой славянской и христианской победе над турками. В историческом смысле он интересовался всеми славянскими территориями, в частности и Карпато-Днестровскими землями. Эта битва поместила данную территорию в центр политических событий, а также в центр сюжета поэмы Гундулича. Он выступал с антитурецкими позициями, его знания истории были в действительности весьма обширными, что видно из исторической проблематики, затронутой в поэме.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бојовић З. Осман.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1986. 114 с.
2. *Gundulić I. Osman.* Zagreb: Školska knjiga, 1985. 285 s.
3. Гундулич Иван. Осман / Пер. В.К. Зайцева. Минск: Наука и техника, 1969. 428 с.
4. Зайцев В.К. Между Львом и Драконом (Дубровницкое Возрождение и эпическая поэма Ивана Гундулича «Осман»). Минск: Наука и техника, 1969. 164 с.
5. *Letić B. Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti XVII veka.* Sarajevo: Svjetlost, 1980. С. 79–100.
6. *Novak P.S. Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002. 211 s.
7. *Novak P.S. Slaveni u Renesansi.* Zagreb: Matica hrvatska, 2010. S. 863.
8. *Pavešković A. Gundulićev Osman kao antropološki problem // Dubrovački anali.* 2004. № 42. S. 101–130.
9. *Пантић М. Сусрети са прошлоЖу.* Београд: Просвета, 1984. С. 167–197.
10. *Samardžić R. Veliki vek Dubrovnika.* Beograd: Prosveta, 1983. 532 s.
11. *Syrokomla W. Dzieje literatury w Polsce.* Wilno: Glücksberg, 1852. Т. 2. 360 s.
12. Суляк С.Г. Молдавия и Русский мир: история и современность (к 650-летию молдавской государственности) // Русин. 2009. № 1. С. 7–24.
13. Суляк С.Г. Православие в Карпато-Днестровских землях (К 200-летию основания Кишиневской епархии и 100-летию Второго Мармарощ-Сиготского процесса) // Русин. 2013. № 4 (34). С. 8–15. DOI: 10.17223/18572685/34/1
14. *Fališevac D. Kralj od pjesnika.* Zagreb: Mozaik knjiga, 2005. 664 s.

REFERENCES

1. Bojović, Z. (1986) *Osman* [Osman]. Belgrade: Institute for Textbooks and Teaching Aids. pp. 114.
2. Gundulić, I. (1985) *Osman* [Osman]. Zagreb: Školska knjiga.
3. Gundulić, I. (1969) *Osman* [Osman]. Translated by V.K. Zaitsev. Minsk: Nauka i tekhnika.
4. Zaitsev, V.K. (1969) *Mezhdju Lvom i Drakonom (Dubrovnitskoe Vozrozhdenie i epicheskaya poema Ivana Gupdulicha "Osman")* [Between Lion and Dragon (Dubrovnik Renaissance and the epic poem by Ivan Gundulić "Osman")]. Minsk: Nauka i tekhnika.
5. Letić, B. (1980) *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti XVII veka* [Patriotism in seventeenth-century Dubrovnik literature]. Sarajevo: Svjetlost. pp. 79–100.
6. Novak, P.S. (2002) *Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić* [Golden Age: Marulić – Držić – Gundulić]. Zagreb: Croatian University.
7. Novak, P.S. (2010) *Slaveni u Renesansi* [Slavs in the Renaissance]. Zagreb: Matica hrvatska.

8. Pavešković, A. (2004) Gundulićev Osman kao antropološki problem [Gundulic's Ottoman as an Anthropological Problem]. *Dubrovački anali*. 42. pp. 101–130.
9. Pantić, M. (1984) *Susreti sa proshlošću* [Encounters with the past]. Belgrade: Prosveta. pp. 167–197.
10. Samardžić, R. (1983) *Veliki vek Dubrovnika* [The Great Age of Dubrovnik]. Belgrade: Prosveta.
11. Syrokomla, W. (1852) *Dzieje literatury w Polsce* [History of Literature in Poland]. Vol. 2. Vilnius: Glücksberg.
12. Sulyak, S.G. (2009) Moldaviya i Russkiy mir: istoriya i sovremennost' (k 650-letiyu moldavskoy gosudarstvennosti) [Moldavia and the Russian World: history and modernity (on the 650th anniversary of Moldavian statehood)]. *Rusin*. 1. pp. 7–24.
13. Sulyak, S.G. (2013) Orthodoxy in the Carpatho-Dniestrovian Lands (To the 200th Anniversary of the Kishinev Diocese and the 100th Anniversary of the Second Marmarosh-Sighet Trial). *Rusin*. 4(34). pp. 8–15 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/34/1
14. Fališevac, D. (2005) *Kralj od pjesnika* [The King of Poets]. Zagreb: Mozaik knjiga.

Элезович Далибор Милорадович – доктор исторических наук, заведующий кафедрой истории Приштинского университета (Сербия).

Dalibor M. Elezovic – University of Pristina (Serbia).

E-mail: dalibor.elezovic@pr.ac.rs

УДК 94(47)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/6

ФЕНОМЕН «КРИЗИСА ИДЕНТИЧНОСТИ» РУСИНОВ ГАЛИЦИИ В УКРАИНСКОМ И РОССИЙСКОМ ДИСКУРСЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в.

Б.П. Савчук¹, Г.В. Билович²

Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника
Украина, 76018, г. Ивано-Франковск, ул. Т. Шевченко, 57

¹ E-mail: boris_savchuk@ukr.net

² E-mail: ifosuhcvash@gmail.com

Авторское резюме

В основу исследования этнической идентичности русинов Галиции положен концепт оспаривавшегося Российской империей и монархией Габсбургов пограничья, которое играло решающую роль в формировании этого феномена, и его понимания общественными деятелями первой половины XIX в. Показана сущность «кризиса идентичности» галицких русинов, состоявшая в том, что ни один из ее основных признаков (язык, вероисповедание, обряд, традиция и др.) в силу специфики пограничья не мог быть определяющим. Охарактеризованы основные векторы дискурса по данному вопросу, представленные в воззрениях интеллектуалов Галиции (И. Лозинский, И. Левицкий, М. Шашкевич, Я. Головацкий, Д. Зубрицкий и др.), Малороссии (П. Лукашевич, М. Максимович и др.), Великороссии (И. Орлай, Ю. Венелин, П. Кеппен, М. Погодин, И. Срезневский, А. Кочубинский, В. Кельсиев и др.).

Ключевые слова: русины, Галиция, «кризис идентичности», язык, Малороссия, научный дискурс, Российская империя, монархия Габсбургов.

THE PHENOMENON OF “IDENTITY CRISIS” OF GALICIAN RUSINS IN UKRAINIAN AND RUSSIAN DISCOURSE OF THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

B.P. Savchuk¹, G.V. Bilavych²

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

¹ E-mail: boris_savchuk@ukr.net

² E-mail: ifosuhcvas@gmail.com

Abstract

The article analyses the phenomenon of the “identity crisis” of the Galician Rusins in the Ukrainian and Russian discourse of the first half of the 19th century. The study of the ethnic identity of the Galician Rusins is based on the concept of the borderland disputed by the Russian Empire and the Habsburg Monarchy, which played a decisive role in the formation of this phenomenon and its understanding by public figures of the first half of the 19th century. The “identity crisis” of the Galician Rusins consisted in the fact that neither of its main features (language, religion, ritual, tradition, etc.) could be decisive due to the specificity of the borderland. The authors describe the main discourse vectors on this issue as viewed by the intellectuals in Galicia (I. Lozynsky, I. Levytsky, M. Shashkevich, Ya. Golovatsky, D. Zubrytsky and others), Little Russia (P. Lukashevich, M. Maksimovich and others.), Great Russia (I. Orlai, Yu. Venelin, P. Keppen, M. Pogodin, I. Sreznevsky, A. Kochubinsky, V. Kelsiev and others).

Keywords: Rusins, Galicia, identity crisis, academic discourse, language, Great Russia, Russian Empire, Habsburg Monarchy.

В 50-х гг. XIX в. тогда еще молодой и неизвестный поэт и художник Корнило Устиянович писал своему отцу, знаменитому писателю Николаю: «Скажи мне, отец, что [кто] мы собственно есть? Мы мыслим по-немецки, говорим по-польски, а пишем как? – по-русски!» [38: 11]. В этом емком риторическом вопросе фокусируется многогранная сущность «кризиса» этнической идентичности русинов Галиции первой половины XIX в., ибо все названные маркеры проявлялись двойственны, ситуативно и не могли быть основой для ее определения.

Актуальность обозначенной проблемы состоит в том, что и в начале XXI в. в условиях глобализации общественной жизни вопрос этнической идентичности остается злободневным в общественном и

научном дискурсе, ибо не имеет четких маркеров определения. Аккумулируя разные теории и подходы, претендующие на его обоснование, в контексте темы нашего исследования этническую идентичность рассматриваем как форму рефлексии индивида относительно своей причастности к определенной этносоциальной общности. Фундаментом ее формирования и основными маркерами проявления служат прежде всего культурно-символические признаки – язык, религия, общность происхождения, территория проживания, общая историческая память (миф), традиции и обычай [30: 26–44].

Историография этнического развития русинов Галиции в XIX в. имеет двухвековую традицию и представлена профильной научной литературой по истории, лингвистике, этнографии, фольклористике исследователей Украины, России, Польши и других стран. Разные аспекты проблемы этнической идентичности галицких русинов рассматриваются в работах современных ученых Я.И. Грицака [7], Л.Г. Ивановой [9], П.-Р. Магочия [46], А.И. Миллера, О.А. Остапчук [16], Б.Н. Миронова [17], М.М. Мудрого [18], О.И. Павлишина [25], Н.М. Пашаевой [26], И.Я. Райковского [28], С.Г. Суляка [33–35], А.Н. Сухого [32], О.Ю. Турия [37], И.-П. Химки [44] и др. Обозначенный феномен преимущественно анализируется фрагментарно в контексте изучения разных аспектов исторического процесса. Это актуализирует его предметное целостное осмысление сквозь призму дискурса интеллектуалов и общественных деятелей Галиции, Малороссии и Великороссии первой половины XIX в., который во многом предопределяет изыскания современной историографии.

Наше исследование в некоторой мере (по принципу от конкретного к общему) является продолжением историко-биографических работ С.Г. Суляка, где раскрывается пребывание в населенных славянами регионах Карпато-Днестровской Руси известных русских ученых И.И. Срезневского, А.С. Будиловича, А.А. Кочубинского и анализируются их этапы деятельности, касающиеся, в частности, идентичности, русинов Галиции, Буковины, Подкарпатской Руси [33–35].

Из разнообразия представленных в историографии научных работ по этнической идентичности русинов Галиции выпадает, по нашему мнению, одно из главных интегрирующих оснований – этнокультурное пограничье, которое часто играло решающую роль как в кристаллизации этого феномена, так и в его интерпретации исследователями. Специфика оспариваемого пограничья, находившегося на стыке противостояния двух империй во главе с династиями Габсбургов, под властью которых пребывала Галиция с конца XVIII в. до 1918 г., и Романовых, которые подчинили Днепровскую Украину (Малороссию), обусловливала характер трех основных векторов дискурса по обозна-

ченному русинскому вопросу, который представляли общественные деятели Галиции, Малороссии, Великороссии.

Исходя из концепта этнокультурного пограничья, этот дискурс рассматриваем в контексте широкого этнокультурного пространства, крайними точками которого были Вена на западе, Киев на востоке, Санкт-Петербург на севере, Балканы на юге. Его значительная часть была заселена восточными славянами, которые говорили на понятных друг другу языках и диалектах, сохраняли общую память о своей связи с Киевской Русью, остро чувствовали принадлежность к восточнохристианскому или греко-католическому обрядам [7: 31–32]. По мнению американского историка Дж.А. Армстронга, в первые десятилетия XIX в. это пространство еще не было разделено между разными национальными проектами, которые под влиянием децентрализованных политических и культурных центров (Санкт-Петербург, Вена, Буда, Вильнюс, Киев) только начали кристаллизироваться в определенных вариантах [43: 129–130].

С такой позиции дискурс, касающийся этнической идентичности русинов Галиции, можно рассматривать в контексте всего европейского пространства. Именно в первой половине XIX в. в условиях пограничья под воздействием внешних и внутренних факторов в этом дискурсе начали выдвигаться разные, часто противоречивые и амбивалентные проекты относительно интеграции галицких русинов в моно- или полигэтническую общность: создание единого восточнославянского «этноса-нации» («проект Пушкина» и др.); вливание в польскую или российскую нации, которые переживали активные процессы формирования; возможность создания «русской» (украинско-белорусской) общности по аналогии с существовавшей в Великом княжестве Литовском в XV–XVI вв.; слияние русинов Галиции (вместе с русинами Буковины, Подкарпатской Руси или без них) с малороссами Поднепровья в «русько-украинскую» нацию; создание австро-русинской нации вместе с русинами Буковины и Подкарпатской Руси (или без них); утверждение русинов Галиции как отдельной нации и др. Эти проекты с разной выразительностью озвучивались представителями интеллектуальных элит Галиции, Малороссии, Великороссии.

Источником и предпосылкой дискурса стал «кризис идентичности» галицких русинов, который проявился в многоликиости и изменчивости ее основных признаков (язык, вероисповедание, исторический миф, культурная традиция). Рассмотрим это концептуальное положение сначала в контексте реалий общественной жизни русинов Галиции, а затем сквозь призму интеллектуального дискурса первой половины XX в., который оказал существенное влияние на современную историографию данной проблемы.

В силу объективных социально-исторических условий главными признаками этнической самоидентификации европейских народов в XVIII – начале XX в. были язык и вероисповедание (обряд). Исходя из этнической структуры населения¹, эти признаки условно могли быть приемлемы и для Галиции. Однако ее специфика как пограничья, расположенного на стыке культурно-религиозных ареалов *Slavia Latina* и *Slavia Orthodoxa*, обусловила двойную, изменчивую функциональность церковного обряда как маркера идентичности.

Религия была основой воспитания для всех социальных групп русинского населения Галиции, однако если для крестьян христианские ценности убогости, смирения были аргументом для принятия своего положения в ожидании вознаграждения после земной жизни, то в среде интеллигенции обряд стал еще и средством утверждения национальной идентичности. Он играл немаловажную роль в размежевании русинов с поляками, но при этом, как ни парадоксально, священнослужители и верующие греко-католической церкви в зависимости от обстоятельств могли декларировать как «католическую принадлежность» (в отношениях с австрийской властью и католическим клиром апеллировали к официально гарантированному равноправию всех католических обрядов), так и «православное происхождение»², когда дело касалось национально-культурных вопросов.

Схема, согласно которой русины Галиции отождествлялись с греко-католиками, поляки – с римо-католиками, евреи – с иудеями, немцы – с евангелистами и лютеранами и разговаривали, соответственно, на языках «русском»³, польском, идиш, немецком, не срабатывала даже относительно крестьянства, которое составляло 95 % населения края.

Ярким свидетельством этому стали латинники, которые в начале XIX в. составляли почти 30 % населения Галиции. Преимущественно так называли крестьян римо-католического обряда, разговаривавших на «русском» языке. Несмотря на столетний дискурс [25], проблема их происхождения и проявления разных этнокультурных маркеров остается открытой. Поэтому любое из доминирующих положений, согласно которым латинники были «обрусевшими» переселенцами-поляками или перешедшими в католицизм русинами и др., свидетельствует о глубине «кризиса идентичности» как объективном следствии этнической ситуации в спорируемом пограничье.

Что касается русинской интеллигенции Галиции, которую представляли главным образом греко-католическое духовенство и немногочисленные служащие, то здесь проблема языка как маркера идентичности была еще сложнее. Об этом свидетельствуют мемуарные нарративы, отражающие характерную для всего XIX в. ситуацию. «Парадоксальная амбивалентность» этого признака состояла в том,

что в публичной жизни вопрос языка набрал острое общественно-политическое звучание и стал выразительным маркером национальной самоидентификации, однако в частной жизни он терял такую категорическую окраску, поэтому полилингвизм в быту считался обычным и приемлемым явлением.

Это объяснялось всем укладом жизни русинской интеллигенции. Воспитанная в польских школах, работавшая в польскоязычной среде, читавшая польскую научную и художественную литературу и зарубежные переводы на польском языке, она закономерно начинала мыслить и могла излагать свои мысли в общении, особенно в письменной речи, именно на нем.

В таких условиях, по свидетельству влиятельного деятеля Галиции Кирилла Трилевского, в семьях греко-католического духовенства господствовал «аристократическо-польский дух» [36: 31]. Несмотря на обостренное чувство «непольскости», граничившее с «поленофобией», разговорным языком был польский. Известный композитор и публицист Анатоль Вахнянин вспоминал: «...со школьными товарищами мы разговаривали почти исключительно по-польски, на станциях – по-польски, в городе – по-польски... В доме моих родственником слышал я только польский и немецкий язык. Дома священников были насквозь ополячены... Мы называли себя русинами, обижались, когда кто-то нас называл поляками, но, несмотря на это, были мы национальным зером» [1: 22].

В унисон ему свидетельствовал представитель давнего галицкого рода известный этнограф Станислав Шухевич: его бабушка с удовольствием разговаривала на польском языке, но «поляков на дух не переносила» [42: 60]. Когда известный общественный деятель Тит Ривакович обратился в письме к своей сестре с просьбой «писать по-русъки», то получил ответ, что изъясняться «по-русъки» ей тяжело, а «писать только о температуре или катаре времени жаль. Переписываясь по-польски, делу руському не вредим... так как чувствами являемся добрыми русинками, а письма наши не будут документами историческими» [2: 23].

Некоторой части «русской» интеллигенции удавалось избежать такой «языковой индеферентности» и однозначно выражать свое национальное «Я». Об этом красноречиво свидетельствовал ученый, журналист, культурный деятель Владимир Охримович, получивший в семье «образец русского национального воспитания». Начав школьное обучение, он уже был четко убежден, «что надо быть русином (хотя хорошо еще не знал этого понятия), что надо по-русъки разговаривать». По его словам, имел он тогда «определенное, хотя и малое предубеждение к полякам, хотя четко не понимал, откуда его

вынес: или с того, что отец меня спрашивал часто: или ты русин, или ты поляк, или с того, что по-польски отец запрещал разговаривать, или, возможно, таким духом веяло с некоторых книг, которые я читал, не знаю» [40: 2–3].

Эти размышления мемуаристов также были важной составляющей дискурса по вопросу идентичности русинов. Его содержание рассматриваем в последовательности развития в Галиции, Малороссии, Великороссии.

Процесс национального пробуждения русинов Галиции в XIX в. насквозь пронизывает проблема языка, которая стала предметом наиболее острого дискурса, охватившего широкий круг вопросов общественного развития. Его первым ярким проявлением стали т. н. азбучные войны 1833–1837 и 1858–1859 гг. Этим, очевидно, позаимствованным от словенской «азбучной войны» 1830–1933 гг. названием стали обозначать противостояние между сторонниками выбора кириллицы или латиницы как основы формирования «руського» литературного языка русинов Галиции. Его содержание и характер отражают идеи и взгляды известных деятелей края.

Первым выступил известный священник и филолог Йосиф Лозинский, который утверждал, что «руський» письменный язык является «необработанным», «нелитературным», «необразовательным», поскольку основывается на фонетике церковнославянского языка. Вместо него предлагалось ввести польский алфавит («абесадło»), буквы которого «наиболее пригодны для воспроизведения каждого руського звука», поэтому лучше соответствуют живому народному языку и приспособлены для письма [45].

С критикой этого проекта выступили сначала священник и языковед Йосиф Левицкий⁴, затем Маркиян Шашкевич [41], историк Богдан Дицицкий [22] и др. Сторонники сохранения кириллицы с разных позиций доказывали, что она была создана специально для восточных славян и стала важным символом культурной самобытности галицких русинов. Утверждалось, что буквы кириллицы не читаются по их названиям, поэтому она наиболее адекватно отражает на письме звучание «руського» языка, а введение латиницы нивелирует его статус, противоречит духу русинов, вызовет общенародный протест, откроет путь для полонизации и окатоличивания.

Актуализировав вопрос национальной самоидентификации галицких русинов, дилемма «кириллица или латиница» трансформировалась из языкового в широкий общественно-политический дискурс, в который были втянуты венские правительственные круги и поляки в лице администрации Галиции, а также некоторые славянские деятели. Так, в условиях Галиции как культурно-языково-религиозного погра-

ничья алфавит стал многозначным символом, который нес важную этнокультурную и этнорелигиозную нагрузку и стал выразительным маркером национальной идентичности русинов. Выбор кириллицы, несмотря на определенные преимущества латиницы⁵, засвидетельствовал их цивилизационный выбор.

Именно в то время с побуждениями утвердить статус живого народного языка как литературного, сохранить культурное наследие и популяризовать исторический миф русинов Галиции выступила «Руськая троица». В историю украинской и славянской культуры это знаковое явление вошло от названия кружка его трех инициаторов – Маркияна Шашкевича, Ивана Вагилевича и Якова Головацкого, которые везде общались на «крестьянском» «руськом» языке, что явно выделяло их в этнокультурной среде Львова, где по численности русины (5 %) существенно уступали полякам (55 %) и евреям (37 %). Изданний ими при помощи словацкого деятеля Яна Коллара фольклорно-этнографический сборник «Русалка Днѣстрова», несмотря на «незначительное содержание» и «неясные мысли», стал «для своего времени явлением абсолютно революционным» [39: 90–91].

При отсутствии специальной аналитики «Русалка Днѣстрова» выразительно определяла культурное положение галицких русинов («Судило нам ся послѣдним бути. Бо колі Славяне вершка ся дохаплюют, и єсли не уже, то невком побратают-ся с поуним, ясним сонцем; нам на долинѣ в густїйстенній мрацѣ гибѣти» [29: III]), основные маркеры (язык, обряд, исторический миф, традиция) их идентичности и некоторые проекты их этнонациональной интеграции. Наиболее выразительно проявился первый маркер: само содержание «Русалки Днѣстровой» определяло нормы народного языка галицких русинов и декларировало пригодность его использования как литературного. Другие маркеры проявлялись в знаковости и символизме образов, отслеживаемых в фольклорном материале.

В украинской историографии роль и значение «Русалки Днѣстровой», как и других произведений «Руськой троицы», преимущественно определяются идеями о единстве подавстрийских русинов и подrossийских малороссов. В таком контексте обозначались основные маркеры их этнической идентичности. Этноним «русины», как и прилагательные «руський», «южноруський», употреблялся как синонимический для обозначения единого славянского народа, живущего «от гор Бескидских [Карпатских] за Дон». Употребление слова «Украина» относительно Приднепровья утверждало его кровное и духовное родство с галицким Приднестровьем. Апеллирование к общему историческому мифу выражалось в идеализации имевшей «честь и славу» Древней Руси (Святой Руси), которая неким образом

противопоставлялась «недоли» времен Козаччины и современному периоду, но вселяло надежду на «возвращение... счастливых времен» [29].

Кроме «русинско-малороссийского», в думах «Русалки Днѣстровой» отслеживается проект создания «украинско-белорусской» общности на интегрирующей основе исторической традиции (борьба запорожских казаков против турок и татар и др.) [29: 23–35].

Очевидно, именно М. Шашкевич одним из первых обосновал разные проявления (название, язык, территория, культура, характер) этнической идентичности русинов Галиции. Об этом свидетельствует его немецкоязычная статья «Die Ruthener» («Русины»)⁶, где утверждается, что их «славянское происхождение» охватывает территорию «от середины Галиции за Дон, до Кавказа, от Тисы, Карпат, Черного моря до Литвы. Тут найдешь те же самые языки, верования, обычай и обряды, схожесть способа жизни, сродство "сердца и души". Кроме самоназвания "русины", их называют как "червонороссы", "малороссы", "казаки" и др. Они живут по обоих берегах Збруча (около 3 млн под Австрией и 14 млн под Россией), по языку, характеру, удаче, другим чертам существенно отличаются от поляков и великороссов».

Уместно отметить, что члены «Русьской троицы» обращались друг к другу и подписывали свои произведения присвоенным именами: Шашкевич – Руслан, Вагилевич – Далибор, Головацкий – Ярослав. Глубокий смысл и символизм их самоидентификации состоят в сознательном выборе славянских имен, за исключением имени Руслан, которое имплицитно (Рус, Руско, Русмир) указывает на этоним «русины» и землю, которую они населяли, – Русь. Использования в Галиции этонима «русин» как собственного имени фиксируется в источниках конца XVIII в. [7: 28–29], а Я. Головацкий использовал псевдоним Гаврило Русин как фамилию⁷.

При этом, как ни парадоксально, «Русская троица» стала и ярким проявлением «кризиса идентичности» русинов Галиции. После распада судьба ее лидеров стала олицетворением зарождавшихся идеино-политических ориентаций: считая себя русинами, И. Вагилевич примкнул к полонофилам, Я. Головацкий – к русофилам, и трудно предугадать, где бы оказался М. Шашкевич, если бы не ранняя смерть.

Если «казбучные войны» и творчество «Русьской троицы» стали проявлением интеллектуального дискурса по вопросу этнической идентичности галицких русинов, то его третий яркий эпизод, связанный с эпохальными событиями «Весны народов» 1848 г., показал, что он переносится в общественно-политическую плоскость. Поэтому все маркеры идентичности и проекты этнонационального слияния русинов переплетались в большом узле противоречий.

При описании событий «Весны народов» 1848 г. фокус законо-мерно смещается на деятельность созданного 2 мая 1848 г. первого политического представительного органа русинов – Главной руськой рады (ГРР), которая по примеру других славянских народов монархии Габсбургов стала проявлением их стремления к национальному самоопределению и самостоятельности. Принятое 10 мая программное воззвание ГРР провозглашало: «Мы, русины галицкие, принадлежим к великому руському народу, который одним говорит языком и 15 миллионов насчитывает, из которого треть миллиона землю галицкую заселяет». Его былое единство подтверждалось общим историческим прошлым: «... тот народ был когда-то самостоятельным, приравнивался своей славой другим могущественным народам, имел свой письменный язык, свои собственные уставы, был... богатым и сильным» [20].

Некоторым диссонансом идеи такого единства звучал 1-й параграф устава ГРР, согласно которому ее членом мог быть только «каждый честный русин греческого обрядка, признающийся до руской народности» [6: 21]. Это фактически делало невозможным участие в ней русинов-католиков.

В дискурсе 1848 г. прослеживается противоречие между легитимизацией галицкими русинами своего национального «Я» и выбором исторического мифа, с одной стороны, и видением своего будущего развития – с другой. Показательным в этом отношении стало обращение общественного деятеля Кирилла Винковского к львовским семинаристам во время подписания 19 марта 1848 г. исторической декларации к императору: «Не забывайте, что вы руське племье, отдельное от поляков, что у вас другая национальность, своя история, свой язык, словом – вы русины» [6: XI–XII]. В унисон ей в одной из деклараций ГРР типично утверждалось: «Когда-то и мы были самостоятельным могущественным народом под своими князьями с роду Владимира Великого... Страна потеряла... политическую независимость, однако народ остался верным своей национальности» [24: 12].

В то же время ГРР как основной субъект национального дискурса фактически предлагала проект превращения галицких русинов в австро-русинскую нацию. Он выразительно представлен в материалах официального органа ГРР – «Зори Галицкой». Так, в программной статье за 6 июня 1848 г. утверждалось, что русины «зачали сами о своих потребах радити» и заявили перед целым миром, что хотят свою «коутиснену народность пидносити», свободы конституционные сохранять и развивать, но желают это делать «въ связѣ зъ Австрійов, яко часть до ей цѣлости» [6: XVIII].

Такая непоследовательность объяснялась историческими условиями формирования и общественно-политическими обстоятельствами

проявления идентичности русинов Галиции. Анализ событий 1848 г., фокусирующих процессы этнокультурного и политического развития предыдущих десятилетий, позволяет утверждать, что одним из главных мотивов публичного декларирования этнокультурной самобытности и стало ее неприятие и отрицание поляками. «Сепарирование» от них в критическое для своего существования революционное время поддержала австрийская корона. Следует признать, что еще с конца XVIII в. она признала существование в Галиции двух разных по ряду признаков основных народностей – русинов и поляков. Но публично об этом было заявлено только в 1848 г. в специальном мемориале: «Русины отличаются от поляков языком, письмом, привычками и церковным обрядом» [24: 11]. И русины, в отличие от других славянских народов монархии Габсбургов, отблагодарили ее своими искренними заверениями в лояльности и верности, за что получили название «тирольцы востока».

Тезис о единстве с малороссами Поднепровья стал одним из основных аргументов в полемике с польскими деятелями относительно национальной принадлежности галицких русинов. В ряде обращений к ним «Зоря Галицка» не без пафоса вопрошала и утверждала: не признаете для нас «канѣ нашої землѣ, анѣ нашого руского имени, зовете нас поляками грецького обряду и чадами одної польской матери» (13 июня 1848 г.). «Но мы есть частью народа руського, что не уменьшает прав нашей народности, как и поляков галицких, которые есть частью народу польского» (18 июля 1848 г.). Духовное единство обосновывалось апеллированием к общей истории: Киев – столица Святой Руси, после его падения столицей стал Галич, потом «работала Русь под Татарскою, Литовскою и Польскою державою – днесъ Россія и Австрія держатъ тотъ народъ подъ властию своею» (15 августа 1848 г.).

Отметим и тот факт, что на фоне всеобщего подъема национального духа подобных взглядов тогда придерживались деятели, которые позже выступили адептами русофильского движения в Галиции. В частности, Денис Зубрицкий в своих письмах отмечал, что в 1848 г. «едва 10 человѣк находилось в Галиції, которые разумѣли настоящее русское слово... [Но] почти общее біло мнение образованных моих сородичей, что наш русскій и так называемый ими московскій или россійскій народъ есть два чуждые и различные между собою народы» [19: 59]. А его младший сподвижник Богдан Дедицкий в своих воспоминаниях свидетельствует, что в 1848 г. «якъ наибольшая часть наших русиновъ» под Русью он тогда представлял «только Южную или Малую Русь съ ея... стольными градами Киевом и Галичемъ, а Съверную Великую Русь уважали мы хотя и сродную намъ по общеславянскому происхождению, но... не своею, якъ не своею была даже и близше ся

нами сусъдня, тоже славянская Польша. Еще жь къ тому тую Съверную Русь изъдавна называно у насъ загаломъ «Москою» [8: 8].

На фоне четкого декларирования принадлежности русинов Галиции и малороссов Поднепровья к единой «русской» общности и несколько противоречившего ему проекта создания австро-русинской нации во время «Весны народов» 1848 г. достаточно выразительно прозвучал проект слияния русинов с поляками Галиции или, точнее, признания того факта, что они являются одним народом. Его публичным ретранслятором выступил созданный 8 июня 1848 г. представителями польской шляхты в противовес ГРР, имевшей «русинские корни», «Руський собор». Хотя у ее членов (между ними оказался и бывший член «Руськой троицы» И. Вагилевич) также были разные взгляды относительно национальной принадлежности русинов [18], в общем и целом он отстаивал концепцию «раздвоенного национального сознания». Она выражалась в формуле *«gente Rutheni, natione Poloni»* (по происхождению рутен, по национальности поляк) или «русин польской нации»). Фактически это означало «растворение русинов в польской национальности».

«Кризис» этничности галицких русинов также отразился и на двух других сегментах дискурса по этому вопросу, хотя в этих случаях его субъекты представляли другие проекты национальной интеграции.

На гребне романтизма, стимулировавшего развитие народоведения, общественные деятели Малороссии достаточно аргументированно отстаивали этнокультурную самобытность (язык, историю, быт и др.) своей общности. Однако их представления о русинах Галиции были размытыми, фрагментарными, временами противоречивыми, потому что прямые связи между ними начали налаживаться только в 30–40-х гг. XIX в., а официальные средства печати давали скромную, часто противоречивую информацию по этому вопросу. Они имели схожие с интеллектуалами Галиции взгляды относительно кровного родства и этнокультурной близости малороссов и русинов, рассматривали Поднепровье как неотъемлемую составляющую Российской империи.

Такие воззрения проистекают из знаковых фольклорно-этнографических трудов Михаила Максимовича и Платона Лукашевича, которые, несмотря на туманные представления о Галиции, утверждали мысль о ее «самобытности», а коренное население называли «русинами», чаще населением «русским», иногда «малороссийским», «малорусским». М. Максимович во вступлении к работе «Малороссийские песни» (1827) восклицал: «Наступило... время, когда познают истинную цену народности: начинает уже сбываться желание – да создастся поэзия истинно русская!» [21: I]. Считая песню «душой народа», он ар-

гументировал самостоятельность «южнорусского» языка, состоявшего из восточного «малороссийского» и западного «червоноруського» наречий. О колossalном влиянии этого памятника общественной мысли на формирование поколения романтиков первых десятилетий XIX в. свидетельствует Пантелеимон Кулиш, который после ее прочтения вместе с Николаем Костомаровым «в один день» превратились из народников-великороссов в народников-малороссов [11: 63].

Наиболее выразительно представления малорусской интеллигенции о русинах Галиции отражены в работе П. Лукашевича «Малороссійська і червоноруська народна думы и пѣсни» (1836). Во вступлении к «Отделению II. Червоноруська думы и пѣсни» автор, исходя из материалов российской прессы и собственных фольклорно-этнографических исследований, резюмирует: «Вотъ уже пять вѣковъ какъ Галіция или Червоная Русь чужда своему отечеству – остальной Россіи. Въ продолженіе этого періода она, подобно всѣмъ завоеваннымъ землямъ, испытала приливъ иноземцевъ. Поляки, какъ господствующий народъ, сотнями тысячъ поселились въ нѣдряхъ ся; они успели уничтожить или обратить въ католицизмъ древніи боярскіе роды, искоренить православие, ввести на письме свой языкъ, свои законы... Червонорусцы въ своей родине какъ бы не существуютъ; живя въ Галиції, вы никогда не услышите и даже не будете подозревать, что находитесь въ Руси; въ высшихъ и среднихъ сословияхъ одно только заграничное, чуждое имени русскому; но ступите къ самому нижкому сословію Галиції – къ поселянамъ... вы въ минуту перенесетесь въ Южную Русь, въ Малороссію. Червонорусцы, не взирая на... свое иноплеменное подданство, которое переносятъ съ терпениемъ, сохраняютъ по сю пору привязанность къ своему просхожденію и имени и, слѣдовательно, и къ Россіи; Украина, Малороссія есть для ихъ сердца обѣтованная земля, куда стремятся все ихъ помыслы и думы» [13: 103–104].

Если деятели Поднепровья обращали взоры на подавстрийских русинов в стремлении познать их положение и этнокультурную общность с подrossийскими малороссами, то научный и общественный интерес к Галиции великороссов обусловливался идеями панславизма и сближения славянских народов на основе их духовной общности. Первыми предметно изучать этот вопрос начали бывшие австрийские подданные, которые получили образование и сделали карьеру в России.

Среди них особое место занимает уроженец Подкарпатской Руси Иван Орлай. В одной из первых статей «История о карпато-россах, или О переселении россиян в Карпатские горы и о приключениях, с ними случившихся», опубликованной в журнале «Северный вестник» за 1804 г.⁸, он свою малую родину вместе с Галицией и Буковиной

называет «Карпатской Русью», а ее местное население – «рускаками», являющимися «частью народа русского» [15: 56–83]. К слову, и в документах, подаваемых на разные должности, он обозначал свою национальность как «карпаторусин».

Будучи врачом по образованию, И. Орлай активно сотрудничал с московским «Обществом истории и древностей российских». Поэтому неслучайно в работе «О Юго-Западной Русии», опубликованной в его «Записках», он обращает внимание российских историков на необходимость изучения архивов Галиции, где хранятся малоизвестные материалы, проливающие свет на «историю Руси вообще». При этом Орлай говорит о «сродстве карпаторусов с малорусами» и утверждает, что «Карпатская Русь – не Польша», поэтому ошибочно наполнять ее «боле поляками, нежели ея природными жителями» [23].

Заслуживают внимания труды земляка и последователя И. Орлая Юрия Венелина, которые сквозь призму «оспариваемого пограничья» и «славянского мира» отражают рецепцию российской историографии первой половины XIX в. относительно русинов Галиции и Подкарпатской Руси. В опубликованной в 30-х гг. XIX в. работе «Несколько слов о россиянах венгерских, и так же одно словцо историческое о православной греко-восточной церкви в Венгрии»⁹ и др. автор обозначил картину славянского мира: «...от Уральских гор до пределов Баварских, от Балтийского моря до Олимпа, от Черного моря до Венских... ворот» живут «главнейшие отросные народы...: россияне, булгары, поляки, чехи, после сих: моравцы, силезцы, сербы... и проч.» [15: 86].

Далее Ю. Венелин фокусирует внимание на Австрии, которую, кроме 4 млн «жителей немецких», заселяют 12 млн славян, среди них более 2,5 млн «россиян». Одна часть этих «россиян обитает... на Червеной Руси, или по-нашему... на Красной Руси (*Russia Rubra*), а другая – в Венгрии». Утверждая, что «коренные Червеной Руси, т. е. Галиции обитатели суть россияне или, по-нынешнему, малороссияне», Ю. Венелин показал, что они «от самой руской древности известны в летописях», и обозначил их исторический путь от «Галицкаго княжества и части Владимирскаго» до конца XVIII в. [15: 87–90].

В названной работе Ю. Венелин определил контуры представлений российской историографии XIX в. о «галицких россиянах». Они «хотя и унияты... имеют все свои церковные обряды по узаконению православной восточной церкви». Литература среди них распространяется на «немецком, латинском и польском языках», поэтому они «очень мало знакомы с правилами природного своего языка», который «только между простым народом сохраняется», а «ученые или чиновники, природные галичане, говорят или по-польски, или

по-немецки». Такая ситуация объяснялась тем, что «во всех училищах, между россиянами существующих, один только язык немецкий преподают, с некоим прибавлением польского», поэтому «юношество лишь столько знает из природного языка, сколько от своих матерей выучилось» [15: 91–92].

Не углубляясь в полемику, известный галицкий славист и собиратель древностей Илларион Свенцицкий, который представил тексты работ Ю. Венелина и И. Орлая, считал, что они были далеки от мысли «подчинять свою Карпатскую или Южную Русь Северной», ибо считали местных русинов «равноправными наследниками Древней Руси» [15: 44–45].

В российском дискурсе 20–40-х гг. XIX в. не было единого взгляда на разные составляющие этнической идентичности галицких русинов. Об этом свидетельствуют взгляды Петра Кеппена, уроженца Харькова немецкого происхождения, известного этнографа и географа. Он одним из первых российских ученых в 1822 г. посетил Галицию, где работал в архивах, библиотеках, проводил полевые исследования, встречался с местными учеными и культурными деятелями.

Исходя из собранных лингвистических материалов и собственных наблюдений, П. Кеппен в работе «Литература славянских народов» (1836)⁸ и др. более четко, по сравнению с Ю. Венелиным, разграничивал великороссов, малороссов и русинов галицких. Он указывал на «нѣкоторую... но небольшую» разницу между «малороссійским языком» и «нарѣчием русняцкимъ»: «Въ Бродахъ я забываль, что нахожусь за границей. На улицахъ всѣ крестьяне говорили по-малороссійски. Я легко ихъ понималъ, но они съ большею трудностю выразумѣли то, что я старался имъ объяснить малороссійскимъ нарѣчиемъ» [15: 123].

Особенный интерес представляет творческое наследие известного филолога-слависта Измаила Срезневского. В исследуемом ракурсе его достаточно полно раскрыл С. Суляк, показав, как во время пребывания в заграничной командировке в 1839–1842 гг. ученый посетил Галицию, где встречался с Я. Головацким, Д. Зубрицким, И. Левицким, знакомился с местной культурой, собирал материалы для своих исследований. Анализируя правительственные донесения, «Путевые заметки» и научные работы И. Срезневского на русинскую тематику, С. Суляк делает акцент на его исследованиях о языке русинов, в котором выделялись отдельные наречия (западное, южное, восточное и «в средине – галицкое»), а также на обозначенных ученым общих и отличительных чертах языков Карпатской Руси, Малороссии, Великороссии и т.д. [35]. Представленное Срезневским восприятие языкового маркера выводило дискурс этнической идентичности галицких русинов на качественно новый, научно-лингвистический уровень.

Особое место в формировании представлений о русинах Галиции среди научных и государственных кругов России принадлежит историку, публицисту, профессору Московского университета Михаилу Погодину, который неоднократно бывал в Галиции, поддерживал тесные связи с ее деятелями и заметно влиял на развитие общественно-политических процессов в крае. Как один из главных идеологов по вопросу этнической идентичности и перспектив национальной интеграции галицких русинов, он обосновывал его с позиций панславизма и теории «официальной народности».

В ракурсе рассмотрения этой проблемы сквозь призму «оспариваемого пограничья» представляют интерес два донесения министру народного просвещения Сергею Уварову, направленные М. Погодиным после посещения ряда европейских стран, в частности Галиции, в 1835 и 1842 гг. В них жизнедеятельность русинов, как и других славянских народов монархии Габсбургов, интерпретируется с позиций ее geopolитического противостояния Российской империи.

В первом письме-отчете 1839 г. М. Погодин обозначил основные идентификационные маркеры русинов Галиции, «которых имени не было слышно». Подчеркивалось, что «русины угнетенные более всех, потому что ближе к нам, под тройным игом австрийцев, поляков, католицизма провозглашают теперь свое имя, занимаются своей историей, т. е. русской историей, записывают свои предания, печатают памятники, собирают песни, исследуют наречие, словом, начинают свою собственную, особенную литературу» [27: 191–192].

В представлениях М. Погодина русины Галиции и Подкарпатской Руси вместе с малороссами Поднепровья и великороссами составляли единую этнокультурную общность с общими языками, историей, религией, именами: «...эти русины, жители Галиции и Северо-Восточной Венгрии, нашего древнего, знаменитейшего Галицкого княжения, суть чистые русские, такие же русские, каких мы видим в Полтаве или Чернигове, наши родные братья, которые носят наше имя, говорят нашим языком, исповедуют нашу веру, имеют одну историю с нами, чистые русские, которые... горько жалуются на наше невнимание» [27: 197].

В отличие от П. Кеппена, Ю. Венелина, И. Срезневского, которые на основе исторических, фольклорно-этнографических, лингвистических исследований в русле существующих идейных парадигм рассматривали научный дискурс этнической идентичности русинов Галиции, М. Погодин формировал официальную, априори однозначную государственную позицию, поэтому его не смущал даже наиболее противоречивый маркер, касавшийся вероисповедания. Доказывая, что «России... принадлежит... по праву Галиция», М. Погодин утверждал, что она «населенная чистыми русскими, исповедниками греческими,

которые привержены к православию... теперь уже прошедших русских униатов» [27: 194–195].

Во «Втором донесении министру народного просвещения о путешествии 1842 года...» вопрос об этнической идентичности русинов Галиции рассматривается в плоскости российско-австрийского противостояния. С таких позиций обосновывались «приверженность» и понимание русинами «своей общности с великороссами». После 1839 г. «обстоятельства в нашей несчастной Галиции еще тяжелее», «русины... для австрийцев ненавистнее даже всех прочих славян, потому что ближе всех к России по своему родству, вере, языку и истории.... Известие об уничтожении унии их обрадовало, и они готовы обратиться к нашему православию, которое держалось у них, как известно, доле, чем даже у нас, и только недавно, в прошедшем столетии, уничтожено. “Скоро ли вы нас возьмете к себе? – говорят они всякому русскому путешественнику... – Вы променяли нас на Польшу! Ну, что вам в Польше? Там вас не любят, а мы вам преданы душою и телом”».

Продемонстрировав факты преследования русинов Галиции за их приверженность России, М. Погодин указал, что австрийская власть ведет против нее целенаправленную акцию дезинформации: «...получили они [русины] темное понятие о том, что русское народа население Галиции вместе со всею Малороссией отличается от жителей Москвы и прочих северных губерний, и бросились с жадностью на эту мысль, стараются ее подтвердить, распространить в народе» [4: 216–217].

Михаил Погодин предлагал разные пути решения русинского вопроса. Его риторика часто набирала эмоциональную окраску, но идейным стержнем всегда был аспект идентичности. Показательным в этом отношении является его обращение «Къ Галицкимъ братьямъ», в котором после пересказа сюжета о смертной каре Остапа из гоголевской повести «Тарас Бульба» идет характерная для таких текстов констатация: «Пятьсот лѣтъ страдали, мучились и стонали... Галичане, наши родные братья, подъ игомъ враждебныхъ племенъ... религий... языков! Они должны были тщательно скрывать свое происхожденіе... отпираться от своего родства... искашать свое имя...» [12: 17–18]. Далее автор убеждает, что в 1848 г. только под давлением русины были вынуждены заявить, что они «Ruthenen», а не «Russen» («Русскіе»), что их письмо – гражданка, а не церковнославянское, что связаны они «тысящелѣтнею исторіей, церковнымъ обрядомъ, языкомъ и литературой съ великимъ русскимъ народомъ...» [12: 19]. Таким образом, небывалый ранее подъем самосознания русинов Галиции во время «Весны народов» объяснялся не как закономерное объек-

тивное явление, обусловленное примером провозглашения своей идентичности других славянских народов, а только унаследованным от прошлых веков страхом.

С позиции обозначения перспектив исследования эволюции российского вектора дискурса во второй половине XIX – начале XX в. представляет интерес восприятие идентичности русинов Галиции известными славистами, языковедами, историками Александром Ко-чубинским и Антоном Будиловичем [33, 34]. Уникальным источником для понимания сложности и многогранности этого вопроса являются путевые записки «Галичина и Молдавія» (1868) знаменитого путешественника и этнографа Василия Кельсиева, которые современные исследователи часто используют фрагментарно для обоснования своих позиций⁹. Поэтому представляет интерес его целостная картина «малоизвестного южнорусского народа», рассматриваемая по горячим следам пребывания в городах (Перемышль, Львов) и сельской глубинке, непосредственного знакомства с жизнью и бытом евреев и русинов-хлопов (крестьян) и др. [5].

В качестве выводов обозначим основные контуры исследуемой проблемы. «Кризис идентичности» русинов Галиции, проявившийся в разнообразии проявлений ее основных маркеров (язык, обряд и др.), был детерминирован особенностями их исторического развития, а также положением региона как оспариваемого Российской империей и монархией Габсбургов этнокультурного пограничья. Эти обстоятельства обусловили содержание трех основных векторов дискурса по этому вопросу, представленного взглядами деятелей Галиции, Малороссии и Великороссии.

С одной стороны, они имели свои особенности. Интеллектуалы Галиции делали акцент на вопросах языка («азбучные войны») и предпринимали первые попытки целостного обоснования этнонациональной идентичности русинов как отдельной от поляков общности (М. Шашкевич). А в период «Весны народов» 1848 г. они, кроме этого, задекларировали свое кровное и культурное единство с малороссами Поднепровья. В отличие от размытых представлений народоведов-романтиков Малороссии ученые Великороссии предложили наиболее широкий спектр взглядов на проблему этнической идентичности русинов Галиции, рассматривая и разные проявления их самобытности, и их вместе с русинами Буковины и Подкарпатской Руси как органическую составляющую русского народа. С другой стороны, во взглядах всех участников дискурса было нечто общее: как русины Галиции, так и малороссы Поднепровья в настоящем и будущем рассматривались как органические составляющие государственных образований династий Габсбургов и Романовых.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Переписи населения в империи Габсбургов стали проводиться с 1857 г., в частности, с 1880 г. начали определять его этническую структуру по признакам языка и обряда. Это обусловило множество манипуляций и искажение реалий, что также касается и первой половины XIX в. В современных научных работах часто фигурируют данные, согласно которым в 1849 г. в Галиции проживало 4,9 млн чел., из них русины составляли 46,8 %, поляки – 45,9 %, евреи – 6,7 %, немцы – 0,6 %. Эти данные, представленные в польских историко-географических работах, были получены на основе условно научных методик. Кроме того, они не отражают ситуацию в восточной части Галиции, где проживало 2/3 населения региона, подавляющее большинство которого составляли русины.

2. Вопрос о «православии греко-католиков», в смысле «мы православные», довольно сложный. Богословы и светские ученые объясняют этот феномен не их принадлежностью к православной церкви, а выводят его из ортодоксального понимания православия (греч. ὁρθοδοξία – «правильное [про]славление»), т. е. «правильное мнение», «правильное богослужение». С таких позиций православие рассматривается как отказ от ересей и исповедание апостольской веры согласно Священному Писанию и постановлениям Вселенских соборов, определившим каноны единой католической церкви.

3. Вопрос исторической терминологии довольно сложен. Очевидно, что проблема употребления понятий «русины», «русский», «украинский», «русский»/«русские», «малороссы», «великороссы» и др. относительно истории Галиции должна стать предметом серьезного научного дискурса. В нашем исследовании эти и другие термины употребляются в том звучании и смысле, который в них вкладывали в первой половине XIX в.

4. Текст работы И. Левицкого «Ответ на заявление о введении польского алфавита в литературу руську» (*«Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego»*) опубликовал М. Возняк, который выяснил, что она была plagiatом работы Д. Зубрицкого «Апология кириллицы», находившейся тогда в рукописном варианте [3].

5. С научно-филологических позиций доказано, что латиница способна более адекватно, чем кириллица, передавать на письме некоторые особенности украинского литературного языка. Однако в истории его развития алфавит всегда воспринимался не в «технических» (языково-грамматических), а в общественно-политических категориях [14].

6. Текст статьи «Die Ruthener» см.: [31].

7. В XIX – начале XX в. фамилия «Русин» была распространена и в других регионах Карпато-Днестровских земель, в частности, ее носил почти каждый третий житель Лемковщины [10].

8. Эта статья И. Орлай, как и далее цитируемые работы Ю. Венелина «Несколько слов о россиянах...» и П. Кеппена «Литература славянских народов», была опубликована И. Свенцицким [15].

9. В частности, украинские историки активно озвучивают эпизод, когда после знакомства в середине 60-х гг. XIX в. В. Кельсиева с Я. Головацким, А. Петрушевичем, Б. Дедицким он таким образом определил идеальные взгляды этих деятелей в 1848 г.: «Наш язык руский, а не русский – российский; мы русины, а в России россияны престола св. Петра; мы пишем слово руский съ однимъ с, а россияне пишут съ двумя с; мы принадлежимъ къ двумъ разнымъ племенамъ; российский язык для насъ непонятень, российская церковь намъ чужая; мы вѣрные сыны престола св. Петра, мы преданнѣйшіе слуги австрійской монархіи, потому что въ ней только наше греко-католическое исповедание (унія) находить себе должную защиту...» [5: 174]. Этот факт, а также приведенные в тексте признания Д. Зубрицкого и Б. Дедицкого, свидетельствуют об искренности их воззрений, навеянных событиями «Весны народов». Однако это совсем не означает, что их разделял сам В. Кельсиев, переживший сложную эволюцию внутренних убеждений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вахнянин А. Спомини з життя. Львів, 1908. 139 с.
2. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Спр. 86. Арк. 23.
3. Возняк М. Апологія кирилиці Дениса Зубрицького [Додаток]. Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1929. Т. CL. С. 121–141.
4. Второе донесение министру народного просвещения о путешествии 1842 года, преимущественно в отношении к славянам // Погодин М.П. Избранные труды. М.: РОССПЭН, 2010. С. 211–228.
5. Галичина и Молдавия, путевые письма Василия Кельсиева [СПб., 1868]. 2-е изд. Bridgeport. Carpato-Russian Literary Association, 1976. 351 с.
6. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. Львів: Інститут історії церкви, 2002. 270 с.
7. Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців // Україна модерна. Київ; Львів, 2003. С. 25–50.
8. Дъдицкій Б.А. Своєжиттєвые записи. Львовъ: Печатня Ставропигийского ин-та, 1906. Ч. 1. 93 с.

9. Іванова Л.Г. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (І половина XIX ст.). Київ: КПУ ім. М. Драгоманова, 2007. 192 с.
10. Красовський І. Прізвища галицьких лемків у XVIII ст. Львів: Край, 1993. 194 с.
11. Кулиш П. Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове // Новь. 1885. Т. 4, № 13. С. 63–65.
12. Къ галицкимъ братъямъ. Собраниe статей, писемъ и рѣчей по поводу славянского вопроса М.П. Погодина. 20-го сентября 1866 г. М.: Издание Е.И. Погодиной, 1878. С. 17–22.
13. Лукашевич П. Малороссийскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни. Санкт-Петербургъ: Въ типографіи Эдуарда Праув и К. 171 с.
14. Маліневська Н.П. Про деякі закономірності нормування фонетичної системи української мови XVII – початку XVIII століть // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2001. Вип. 2. С. 112–119.
15. Матеріали по історії возрождення Карпатської Русі: в 2 ч. Собраль И. С. Свѣнцицкій. Львовъ, 1906. Ч. 1: Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка. 212 с.
16. Миллер А.И., Остапчук О.А. Латиница и кириллица в украинском национальном дискурсе и языковой политике Российской и Габсбургской империй // Славяноведение. 2006. № 5. С. 25–48.
17. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства: в 2 т. 3-е изд. СПб., 2003. Т. 1. 548 с.; Т. 2. 583 с.
18. Мудрий М. Руський собор 1848 р.: історичний та джерелознавчий огляд // Вісник Львівського ун-ту. Серія Книгознавство, 2014. Вип. 8. С. 193–206.
19. Начерк листу Зубрицького до «Імперат. Общества истории и древностей» в Москві від 6 (18) січня 1853 р. [Додаток]. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького Р. 1840–1853 // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1901. Т. XLIII, кн. V. С. 59–60.
20. Одозва до руського народу // Зоря Галицка. 1848. 15 мая.
21. О малороссийских народных песнях. Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. М., 1827. С. I–XXXVI.
22. О неудобности латинской азбуки въ писменности руской, розсужденіе Богдана А.Д. Віденъ. 47 с.
23. Орлай И. О Юго-Западной Русі // Записки Общества истории и древностей российскихъ. М.: Въ университетской типографії, 1826. Ч. 2. С. 220–229.
24. Політична провесінь Галичини. До 150-річчя заснування Головної Руської Ради 2 травня 1848 р. Львів: НТШ, 1998. 45 с.
25. Павлишин О. Дилема ідентичності, або історія про те, як «латинники» (не) стали українцями/ поляками // Україна модерна. 2014. № 21. С. 179–218.
26. Пашаева Н.М. Русские ученые и публицисты о национальном Возрождении в Галиции. Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. М.: Наука, 1970. С. 310–321.
27. Письмо к министру народного просвещения, по возвращении из пу-

тешествия по Европе в 1939 году // Погодин М.П. Избранные труды. М.: РОССПЭН, 2010. С. 188–210.

28. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX ст. Івано-Франківськ, 2012. 930 с.

29. Русалка Дністрова. Фотокопія з видання 1837 р. Київ: Дніпро, 1972. 135 с.

30. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 560 с.

31. Стеблій Ф. «Русини» – забутий автограф Маркіяна Шашкевича // Шашкевичіана. Львів – Вінніпег, 2004. Вип. 5–6. С. 558–572.

32. Сухий О.М. Від русофільства до московофільства. Львів, 2003. 498 с.

33. Суляк С.Г. А.С. Будилович и Карпатская Русь // Русин. 2017. Т. 48. С. 166–181. DOI: 10.17223/18572685/48/12

34. Суляк С.Г. Вклад А.А. Кочубинского в изучение Карпатской и Карпато-Днестровской Руси // Русин. 2018. Т. 52. С.120–140. DOI: 10.17223/18572685/52/3

35. Суляк С.Г. И.И. Срезневский и Карпатская Русь // Русин. 2019. Т. 56. С. 16–33. DOI: 10.17223/18572685/52/2

36. Трильовський К. З мого життя. Едмонтон, 1999. 278 с.

37. Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття // Записки НТШ. Львів, 1997. Т. СХХХІІІ: Праці історично-філософської секції. С. 69–99.

38. Устіанович К. Споминки зъ пережитого и передуманого. Списавъ Корнило Н. Устіанович. У Львовѣ: Товарищество им. Шевченка, 1884. 86 с.

39. Франко І.Я. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Зібрання творів у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 26. С. 88–92.

40. Центральний державний історичний архів, м. Львів. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102, 100 арк.

41. Шашкевич М. Азбука і абецадло. Передрук з оригіналу 1836 р. Вінніпег, 1969. XVII с.; 30 с.

42. Шухевич С. Мое життя: Спогади. Лондон, 1991. 619 с.

43. Armstrong J.A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness. Ukraine and Russia in Their Historical Encounter / Ed. by P.J. Potichnyj, M. Raeff, J. Pelenski, G.N. Zekulin. Edmonton, 1992. P. 125–139.

44. Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal; Kingston; London; Ithaca, 1999. XXX. 236 p.

45. Lozinskiy J. O wprowadzeni abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. Rozmaitości. Lwów, 1834. № 29. S. 228–230.

46. Magocsi P.R. The Language Question as a Factor in the National Movement. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. Cambridge.1982. P. 220–238.

REFERENCES

1. Vakhnyanin, A. (1908) *Spomini z zhittyia* [Memories from life]. Lviv: Z pechatnī V.A. Shiykovs'kogo.
2. The Department of Manuscripts of Vasyl Stefanyk Lviv National Research Library of Ukraine. D. 86. Arc. 23.
3. Voznyak, M. (1929) Apologiya kirilitsi Denisa Zubrits'kogo [Dodatok] [Apology of the Cyrillic alphabet by Denys Zubrytsky]. *Yubileyniy zbirnik Naukovogo tovaristva imeni Shevchenka*. SL. pp. 121–141.
4. Pogodin, M.P. (2010) *Izbrannye trudy* [Selected Works]. Moscow: ROSSPEN. pp. 211–228.
5. Kelsiev, V. (1976) *Galichina i Moldaviya, putevye pis'ma Vasiliya Kel'sieva* [Galicia and Moldova, travel letters by Vasily Kelsiev]. 2nd ed. Bridgeport: Carpato-Russian Literary Association.
6. Turiy, O. (ed.) (2002) *Golovna Rus'ka Rada (1848–1851): protokoli zasidan' i kniga korespondentsii* [Supreme Rusin Council (1848–1851): meeting minutes and correspondence book]. Lviv: Institut istoriï tserkvi.
7. Hrytsak, Ya. (2003) Ruslan, Bogdan i Miron: tri prikladi konstruyuvannya identichnosti sered galits'kikh rusino-ukraїntsiv [Ruslan, Bogdan and Myron: Three examples of identity construction among Galician Rusin-Ukrainians]. *Ukraїna moderna*. 8. pp. 25–50.
8. Didytsky, B.A. (1906) *Svoezhit'evyi zapiski* [Live notes]. Part 1. Lviv: Pechatnya Stavropigylskogo in-ta.
9. Ivanova, L.G. (2007) *Ukraїna mizh Skhodom i Zakhodom: do problemi stanovlennya natsional'noi idei v ukraїns'kiy suspil'no-politichniy dumtsi v konteksti skhidnoevropeys'kogo rozvitku (I polovina XIX st.)* [Ukraine between East and West: toward the problem of forming the national idea in Ukrainian socio-political thought in the context of Eastern European development (the first half of the 19th century)]. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University.
10. Krasovsky, I. (1993) *Prizvishcha galits'kikh lemik u XVIII st.* [The surnames of Galician Lemkos in the 18th century]. Lviv: Kray.
11. Kulish, P. (1885) *Vospominaniya o Nikolae Ivanoviche Kostomarove* [Memoirs of Nikolai Ivanovich Kostomarov]. Nov'. 4(13). pp. 63–65.
12. Pogodin, M.P. (1878) *K"galitskim" brat'yam". Sobranie statey, pisem" i rechey po povodu slavyanskogo voprosa M.P. Pogodina. 20-go sentyabrya 1866 g.* [To the Galician brothers. Collection of Articles, Letters and Things about the Slavic Issue. September 20, 1866]. Moscow: E.I. Pogodina. pp. 17–22.
13. Lukashevich, P. (n.d.) *Malorossiyskiye i chervorusskiye narodnyya dumy i pesni* [Little Russian and Red Russian national ballads and songs]. St. Petersburg: Eduard Prauv i K.
14. Malinevska, N.P. (2001) *Pro deyaki zakonomirnosti normuvannya fonetichnoi sistemi ukraїns'koї movi XVII – pochatku XVIII stolit'* [On Ukrainian phonetic system normalization in the 17th – early 18th centuries]. *Aktual'ni problemi ukraїns'koї lingvistiki: teoriya i praktika*. 2. pp. 112–119.
15. Sventsitsky, I.S. (1906) *Materialy po istorii vozrozhdeniya Karpatskoy Rusi: v 2 ch.* [The History of the Carpathian Rus Revival]. Lviv: [s.n.].

16. Miller, A.I. & Ostapchuk, O.A. (2006) Latinitsa i kirillitsa v ukrainskom natsional'nom diskurse iazykovoy politike Rossiyskoy i Gabsburgskoy imperiy [Latin and Cyrillic alphabets in the Ukrainian national discourse and language policy of the Russian and Habsburg Empires]. *Slavyanovedenie*. 5. pp. 25–48.
17. Mironov, B.N. (2003) *Sotsial'naya istoriya Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.). Genezis lichnosti, demokraticeskoy sem'i, grazhdanskogo obshchestva i pravovogo gosudarstva: v 2 t.* [Social history of Russia during the empire period (the 18th – early 20th centuries). Genesis of the personality, democratic family, civil society and constitutional state]. 3rd ed. St. Petersburg: D. Bulanin.
18. Mudry, M. (2014) Rus'kiy sobor 1848 r.: istorichniy ta dzherezloznaychiy ogljad [The 1848 Ruthenian Congress: historical and source review]. *Visnik Lviv'skogo un-tu. Seriya knigoznavstvo*. 8. pp. 193–206.
19. Studinsky, K. (1901) Ž korespondentsii Denisa Zubrits'kogo (1840–1853) [An outline of Zubrytskyi's letter to "Imperial Society of History and Antiquities" in Moscow from January 6(18) 1853]. *Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Shevchenka*. XLIII(5). pp. 59–60.
20. Anon. (1848) Odozva do rus'kogo narodu [The appeal to the Rusin people]. *Zorya Galitska*. 15th May.
21. Maksimovich, M. (1827) *O malorossiyskikh narodnykh pesnyakh* [About Little Russian folk songs]. Moscow: [s.n.]. pp. I–XXXVI.
22. Deditsky, B.A. (1859) *O neudobnosti latinskoy azbuki v" pismennosti russkoy, rozzuzhdenie Bogdana A.D.* [On the inconvenience of the Latin alphabet in Russian writing, discourse of Bogdan A.D.]. Viden: Knigopech. oo. mekhitaristov.
23. Orlay, I. (1826) *O Yugo-Zapadnoy Rusii* [On South-Western Russia]. In: *Zapiski Obshchestva istorii i drevnostey rossiyskikh* [Notes of the Society of History and Antiquities of Russia]. Moscow: V" universitetskoy Tipografii. pp. 220–229.
24. Kripyakevich, R. (1848) *Politichna provesin' Galichini. Do 150-richchya zasuvannya Golovoï Rus'koï Radi 2 travnya 1848 r.* [Political spring in Galicia. To the 150th anniversary of the founding of Supreme Ruthenian Council on May 2, 1848]. Lviv: NTSh.
25. Pavlishin, O. (2014) Dilema identichnosti, abo istoriya pro te, yak "latinniki" (ne) stali ukraїntsyami/polyakami [Identity dilemma or story of how "latynnyky" (did not) became Ukrainian / Poles]. *Ukraїna moderna*. 21. pp. 179–218.
26. Pashaeva, N.M. (1970) Russkie uchenye i publitsisty o natsional'nom Vozrozhdenii v Galitsii [Russian scientists and publicists on the national Renaissance in Galicia]. In: Freidzon, V.I. (ed.) *Razvitiye kapitalizma i natsional'nye dvizheniya v slavyanskih stranakh* [The Development of Capitalism and National Movements in the Slavic Countries]. Moscow: Nauka. pp. 310–321.
27. Pogodin, M.P. (2010) *Izbrannye trudy* [Selected Works]. Moscow: ROSSPEN. pp. 188–210.
28. Raykivsky, I. (2012) *Ideya ukraїns'koï natsional'noi ednosti v gromads'komu zhitti Galichini XIX st.* [The idea of Ukrainian national unity in the public life of Galicia in the nineteenth century]. Ivano-Frankivsk: [s.n.].
29. Shashkevich, M. et al. (1972) *Rusalka Dnistrova. Fotokopiya z vidannya 1837 r.* [The Mermaid of the Dniester. Photocopy of the 1837 edition] Kyiv: Dnipro.

30. Savchuk, B. (2004) *Ukraїns'ka etnologiya* [Ukrainian Ethnology]. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV.
31. Stebly, F. (2004) "Rusini" – zabutiy avtograf Markiyana Shashkevicha ["Rusins" – forgotten autograph of Markian Shashkevych]. *Shashkevichiana*. 5–6. pp. 558–572.
32. Sukhiy, O.M. (2003) *Vid rusofil'stva do moskovofil'stva* [From Russophilism to Muscophilism]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
33. Sulyak, S.G. (2017) A.S. Budilovych and Carpathian Rus. *Rusin*. 48. pp. 166–181 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/48/12
34. Sulyak, S.G. (2018) A.A. Kochubinskyi's contribution to the study of Carpathian and Carpatho-Dniester Rus. *Rusin*. 52. pp. 120–140 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/52/3
35. Sulyak, S.G. (2019) I.I. Sreznevsky and Carpathian Rus. *Rusin*. 56. pp. 16–33 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/52/2
36. Trilovsky, K. (1999) *Z mogo zhittya* [From my life]. Edmonton: [s.n.].
37. Turiy, O. (1997) Konfesiyno-obryadoviy chinnik u natsional'nyi samoidentifikatsii ukraїntsiv Galichini v seredini XIX stolittya [Confessional and ritual factor in national self-identification of Galician Ukrainians in the mid 19th century]. *Zapiski NTSh*. CCXXXIII. pp. 69–99.
38. Ustianovich, K. (1884) *Spominki z" perezhitogo i peredumanogo* [Memories of something that has been experienced and thought over]. Lviv: Tovarishchestvo im. Shevchenka.
39. Franko, I.Ya. (1986) *Kritichni pis'ma o galits'kiy intelligentsii. Zibrannya tvoriv u 50 t.* [Critical letters about the Galician intelligentsia. Collected works in 50 vols]. Vol. 26. Kyiv: Naukova dumka. pp. 88–92.
40. The Central State Historical Archive in Lviv. Fund 514. List 1. File 102, 100 ark.
41. Shashkevich, M. (1969) *Azbuka i abetsadlo. Peredruk z originalu 1836 r.* [The ABC and abetsadlo]. Winnipeg: [s.n.].
42. Shukhevich, S. (1991) *Moe zhittya: Spogadi* [My life: Recollections]. London: Ukraїns'ka vidavnicha spilka.
43. Armstrong, J.A. (1992) Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness. In: Potichny, R.J., Raeff, M., Pelenski, J. & Zekulin, G.N. et al. *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter*. Edmonton: Canadian Inst of Ukrainian Study. pp. 125–139.
44. Himka, J.-P. (1999) *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900*. Montreal; Kingston; London; Ithaca: McGill-Queen's University Press.
45. Lozinsky, J. (1834) O wprowadzeni abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. *Rozmaitości*. 29. pp. 228–230.
46. Magocsi, P.R. (1982) The Language Question as a Factor in the National Movement. In: Markovits, A.S. (ed.) *Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia*. Cambridge: Harvard University Press. pp. 220–238.

Савчук Борис Петрович – доктор исторических наук, профессор кафедры педагогики им. Б. Ступарика Прикарпатского национального университета им. В. Стефаника (Украина).

Boris P. Savchuk – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine).

E-mail: boris_savchuk@ukr.net

Билавич Галина Васильевна – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики начального образования Прикарпатского национального университета им. В. Стефаника (Украина).

Galyna V. Bilavych – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine).

E-mail: ifosuhcvas@gmail.com

УДК 271.4-9(477.87) "1918/1939"(093.2)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/7

ПРИЗНАЧЕННЯ ЄПИСКОПА ДЛЯ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ РУСИНСЬКОГО ОБРЯДУ В США

B.B. Кічера

Ужгородський національний університет
Україна, Закарпатська обл., м. Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: vkichera@ukr.net

Авторське резюме

Внаслідок масової еміграції греко-католиків у XIX ст. з територій Австро-Угорщини, а згодом і Польщі та Чехословаччини до США там виникали досить великі громади. Поступово виникала глибока потреба духовної, культурної та соціальної опіки над численними греко-католиками. Саме тому, вважаючи греко-католиків єдиним цілим і як вихідців з єдиної на той час Австро-Угорщини, папа Пій X призначає 1907 р. єпископом для усіх греко-католиків Сотера Ортінського. Його діяльність була досить активною: зокрема, запрошує сестер-vasilianok, створено сиротинець на 200 дітей, організовано школу для дяко-вчителів, створено молодіжні організації. Важливо, що у 1913 р. за єпископа Сотера Ортінського єпархія у США перетворилася на самостійне утворення непідвладне місцевим католицьким єпископам. З часом виникали протиріччя на національному ґрунті, зокрема, між русинами-вихідцями з терен Підкарпатської Русі та Пряшівщини і українцями-вихідцями переважно з Галичини. Виникали непорозуміння між двома таборами, що стало причиною до призначення іншого єпископа для католиків русинського обряду, що походили з традиції Ужгородської униї. Парадоксально, але єдина конфесія греко-католиків, котрі проживали у США через національні протиріччя розділилися. Але щоби уникнути конфліктів, таки було призначено для русинів-вихідців із Підкарпаття і Пряшівщини єпископом Василя Такача. А тому обставини часу і загроза поглиблення конфліктів змушували Апостольську столицю призначити окрему єпархію для русинів.

Ключові слова: Василь Такач, греко-католицька церква, русини, Сотер Ортінський, українці.

НАЗНАЧЕНИЕ ЕПИСКОПА ДЛЯ ГРЕКО-КАТОЛИКОВ РУСИНСКОГО ОБРЯДА В США

В.В. Кичера

Ужгородский национальный университет
Украина, Закарпатская обл., г. Ужгород, пл. Народная, 3
E-mail: vkichera@ukr.net

Авторское резюме

Вследствие массовой эмиграции греко-католиков в XIX в. с территории Австро-Венгрии, а затем Польши и Чехословакии в США там возникали довольно крупные общины. Постепенно появилась глубокая потребность духовной, культурной и социальной опеки над многочисленными греко-католиками. Именно поэтому, считая греко-католиков единым целым и выходцами из единой на то время Австро-Венгрии, папа Пий X назначил в 1907 г. епископом всех греко-католиков Сотера Ортинского. Его деятельность была достаточно активной: в частности, он пригласил сестер-василианок, создал детский приют для 200 детей, организовал школу для дьяков-учителей, а также молодежные организации. Важно, что в 1913 г. благодаря Сотеру Ортинскому епархия в США превратилась в самостоятельное образование, неподвластное местным католическим епископам. Со временем зародились противоречия на национальной почве, в частности, между русинами-выходцами с территории Подкарпатской Руси и Пряшевщины и украинцами-выходцами преимущественно из Галиции. Возникли недоразумения между двумя лагерями, что стало причиной для назначения другого епископа для греко-католиков русинского обряда, происходившего из традиции Ужгородской униатской церкви. Парадоксально, но единственная конфессия греко-католиков, проживавших в США, из-за национальных противоречий разделилась. Во избежание конфликтов для русинов-выходцев из Прикарпатья и Пряшевщины епископом был назначен Василий Такач. Обстоятельства того времени и угроза углубления конфликта заставили Апостольскую столицу создать для русинов отдельную иерархию.

Ключевые слова: Василий Такач, греко-католическая церковь, русины, Сотер Ортинский, украинцы.

APPOINTMENT OF A BISHOP FOR CATHOLICS OF RUSINIAN RITE IN THE UNITED STATES

V.V. Kichera

Uzhhorod National University
3 Narodna Square, Uzhgorod, 88000, Ukraine
E-mail: vkichera@ukr.net

Abstract

In the nineteenth century, there was a mass emigration of Greek Catholics from Austria-Hungary and later from Poland and Czechoslovakia to the USA, where large Greek Catholic communities were formed. Gradually, there appeared a deep need for spiritual, cultural, and social custody of numerous Greek Catholics. In 1907, Pope Pius X appointed Soter Ortynsky Bishop for all Greek Catholics, considering them one entity and natives of Austro-Hungary. Ortynsky was very enthusiastic in this position. In particular, he invited the Basilian sisters, created an orphanage for 200 children, organized a number of youth organizations and a school for cantor-teachers. In 1913, under Bishop Ortynsky, the United States Diocese grew into a formation independent from local Catholic bishops. In the end, there emerged ethnic contradictions, in particular, between Rusins who came from the territories of Subcarpathian Rus and Prešov region and Ukrainians who came mainly from Galicia. This was the reason for appointing another bishop for the Rusin Catholics, who belonged to the Union of Uzhhorod, which lead to the split of the only denomination of Greek Catholics in the USA. In order to avoid conflicts, Vasyl Takach was appointed the new Bishop for the Rusins from Subcarpathian Rus and Prešov. The circumstances of the time and the threat of deepening conflict forced the Apostolic Capital to designate a separate hierarchy for the Rusins.

Keywords: Vasily Takach, Greek Catholic Church, Rusins, Soter Ortynsky, Ukrainians.

Внаслідок масової еміграції греко-католиків у XIX ст. з територій Австро-Угорщини, а згодом і Польщі та Чехословаччини до США там виникали досить великі громади католиків візантійського обряду. Поступово виникала глибока потреба духовної, культурної та соціальної опіки над численними греко-католиками. Спочатку було призначено апостольським візитатором о. Андрея Годобая, але як єреям, так і вірникам не подобалася чітко проугорська позиція каноніка Пряшівської єпархії. Саме тому, вважаючи греко-католиків єдиним цілим і як вихідців з єдиної на той час Австро-Угорщини, папа Пій X призначає 1907 р. єпископом для усіх греко-католиків США василіаніна з Га-

личини Сотера Ортинського, ЧСВВ [3: 172–173]. Його діяльність була досить активною, зокрема, запрошує сестер-василіанок, створено сиротинець на 200 дітей, організовано школу для дяко-чителів, створено молодіжні організації. Важливо, що у 1913 р. за єпископа Сотера Ортинського єпархія у США перетворилася на самостійне непідвладне місцевим католицьким єпископам утворення [3: 175].

Останні дослідження вказують, що Сотер Ортинський ніде не використовував у діловодстві слово українці, Україна, проте опоненти його звинувачували в українському шовінізмі, що було далеко від правди, про що заявляли згодом і його візваві, як пише Іван Кащак [22: 12–13]. Більше того, щоб урівноважити в єпархіальному правлінні баланс між галицькими та угорськими русинами, у 1914 р. він призначає в правління 8 галичан-українців та генерального вікарія із угорських русинів о. Олександра Дзюбая із 7 помічниками [22: 19]. Отже, факти вказують про спробу вирівняти ситуацію між греко-католиками-виходцями з різних регіонів. Але в той же час це засвідчувало і різницю в поглядах майбутнього розвитку між двома напрямами єдиної конфесії у США.

Саме тому, необхідно розглянути розвиток греко-католицької церкви на теренах Північної Америки, зокрема в США, так як найбільша еміграція русинів з терен Підкарпаття і Пряшівщини прямувала на працю і потребувала передовсім духовної опіки. З одного боку, це був поділ між греко-католиками, проте, з іншого боку, розширення / розвиток меж греко-католицької церкви (при збереженні літургійних практик, церковного співу, канонічних і культурних особливостей кожної тощо) і можливість забезпечувати власних вірників так необхідною духовною опікою. З часом виникали протиріччя на національному ґрунті, зокрема, між русинами, виходцями з терен переважно Угорщини, Югославії та Чехословаччини і українцями, виходцями переважно з Галичини, що стало причиною до призначення іншого єпископа для східних католиків русинського обряду, що походили з традиції Ужгородської унії [2: 8].

В англомовній літературі досить повно представлена історія американських греко-католиків. Зокрема досить широку передісторію формування українського патріотизму серед американських греко-католиків подає Річард Д. Кастер та досліджує поширення релігійних громад. З іншого боку подає передісторію формування громад греко-католиків-виходців із колишньої Угорщини [21: 43–106]. Комплексну історію греко-католицької громади США в документах подає Джон Слівка, починаючи від перших поселень, місій, призначення Сотера Ортинського до призначення окремого єпископа та створення ординаріату на чолі з Василієм Такачем для виходців із Підкарпаття,

Пряшівщини та Югославії [26: 1–126]. Цікаво, що Джон Слівка подає історію русинів і угорців-католиків візантійського обряду, виокремлюючи саме ці спільноти в США. Грунтовне дослідження про Сотера Ортінського і його намагання розвивати церковне життя греко-католиків США до виокремлення двох ординаріятів (русинського та українського) пише уже згадуваний Іван Кащак [22: 1–22]. Отже, окрім згадуваних Атанасія Пекаря, Павла Роберта Магочія дане питання досить добре розроблено й в англомовній літературі.

Щоби уникнути поглиблення релігійних суперечок, таки було призначено для русинів вихідців із Підкарпаття і Пряшівщини єпископом Василя Такача. А тому обставини часу і загроза поглиблення конфліктів змушували Апостольську столицю призначити окрему ієпархію для русинів, хоч насправді Рим був спочатку проти призначення єпископів на народній основі. А тому варто детальніше розглянути обставини призначення єпископа для вихідців з теренів Угорщини, Югославії та Чехословаччини, використовуючи переважно дипломатичну документацію ЧСР, що може доповнити існуючі дослідження про обставини призначення ієпархом Василія Такача.

24 травня 1923 р. існує справа посольства ЧСР у Вашингтоні до МЗС ЧСР в Празі про необхідність нового єпископства для русинів в Америці. На цей час існували дві адміністратури галицько-українська, якою керує о. Петро Понятишин з Ньюарку (Нью Джерсі), та угорська, якою управляє Гавриїл Мартяк з Лендфорду (Пенсильванія). Апостольська столиця спробувала приєднати греко-католиків до католицької ієпархії, але це було неприйнятно з усіх сторін – і католицьких єпископів, і самих греко-католиків. Пропонували, як зазначалося послами, колишнього єпископа Пряшівського Стефана Новака, але він був відкинутий місцевою громадою. Так само перебував в США митрополит Андрей Шептицький, який також обіцяв єпископа з Підкарпатської Русі, хоч ця інформація сприймалася скептично місцевими греко-католиками. Спочатку був Андрій Годобай, зазначають посли, але був проугорських поглядів і не радо прийнятний, потім українець Сотер Ортінський, теж не усіх влаштовував, а заспокоються лише з призначенням справжнього русина, аналізують релігійно-супільну думку греко-католиків США дипломати.

«Тому теперішній поділ на двох єпископів був би добрий», – пишуть чиновники посольства ЧСР із Вашингтона. З кандидатур в США американські чиновники найдостойнішим вважали Гавриїла Мартяка. Причому саме русинське середовище різко поділялося на вихідців з Пряшівської та Мукачівської єпархій, котрих нараховувалося приблизно порівну. Станом на 1921 р. о. Гавриїлу Мартяку, апостольському адміністратору русинів, підпорядковуються 99 священиків, з них 60 з

Мукачівської та Пряшівської єпархій. Інші з Галичини та Руської місії. О. Петру Понятишину, апостольському адміністратору для українців, підлеглі 85 священиків, з яких 6 угорців з Пряшівської та Мукачівської єпархій. Кожний з адміністраторів управляв також священиками, котрі висвячувалися в Америці [5].

Таким чином, дипломати володіли досить детально релігійною ситуацією серед північноамериканських греко-католиків, розуміючи всю складність розвитку, особливо боячись угорського впливу, що розглянемо нижче. Адже така боязнь та відповідна протидія церкві залишалася зручною особливістю політики ЧСР і на Підкарпатській Русі, де працька влада фактично підтримувала православних на шкоду греко-католикам, використовуючи давню політику австрійських імператорів поділу за національним / конфесійним принципом, що виглядало не надто «модерно» і демократично. При цьому треба підкреслити, що чиновники також явно перебільшували угорський вплив у США, зважаючи на факти відкидання громадою греко-католиків таких проугорських кандидатів, як о. Андрій Годобай та пряшівський єпископ Стефан Новак.

13 лютого 1924 р. посольство ЧСР у Вашингтоні інформує МЗС ЧСР про фінансовий стан ординаріату згідно з інформацією о. Юрія Тегзи, який повідомляє, що для єпархії існує прибуток більше 9 тис. дол., якщо брати по парафіям. Сам єпископ би мав 4–5 тис. дол. Але перший рік би добре і 5–6 тис. дол. для єпископа. Колишній єпископ Сотер Ортинський від угорської влади за деякими даними отримував як допомогу 4 тис. дол. А тому якщо би чеська влада платила хоч 2 тис. дол. інтенцій було би дуже непогано [14]. Дану інформацію МЗС пересилає МШАНО в Празі 28 березня 1924 р. [25]. Тобто чиновники зондували можливість утворення повноцінної єпархії і можливості її фінансового забезпечення.

16 січня 1924 р. МЗС просить МШАНО в терміновій формі й через загрозу угорського впливу подати кандидатури з Мукачівської єпархії, серед яких попередньо вказують о. Василя Такача та о. Віктора Шелька [23]. Уже 26 січня 1924 р. цивільна управа Підкарпатської Русі надсилає до МШАНО в Празі список із 4 кандидатів, можливих на єпископа в США [24]. А 29 січня 1924 р. МШАНО подає інформацію до МЗС про можливих кандидатів з Мукачівської єпархії: Віктор Шелько, спіритуал учительської семінарії в Ужгороді, Василій Такач, спіритуал Ужгородської духовної семінарії, др. Юрій Шуба та історик др. Василь Гаджега. Усі вищеперераховані – русини, виховані в угорську добу, слов'янського походження, лояльні до ЧСР. Але чиновники МШАНО наполягають найбільше на о. Віктору Шелько та Василю Гаджезі. Тут же 19 лютого 1924 р. МЗС ЧСР в Празі відсилає настанови до посоль-

ства ЧСР у Апостольській столиці, що до основних кандидатів варто додати як претендента Гавриїла Мартяка, апостольського адміністратора русинів в США з Ландсфорду (Пенсільванія), а також каноніків капітули др. Юрія Шубу, Петра Гебея та др. Василя Гаджегу. Костянтин Грабар, голова Підкарпатського банку, пропонує також кандидатуру Василя Такача та Віктора Шелька. Загалом, як вказується, МШАНО не робить жодної прерогативи для кандидатів, натомість МЗС наполягає, щоб надавати перевагу претендентам з Підкарпатської Русі. З них на першому місці др. Василь Гаджега, потім о. Василь Такач, о. Віктор Шелько, др. Юрій Шуба та можливо о. Симеон Сабов. На каноніка Петра Гебея не варто зважати, бо швидше за все стане єпископом Пряшівської або Мукачівської єпархії. Також просять зважати на бажану кандидатуру від чехословацької влади в порядку їх подання. Щодо каноніка Симеона Сабо, то йому дозваляється позитивна характеристика з боку МШАНО, а от щодо каноніка Юлія Станкай, то він політично неблагонадійний, як зазначається, а єпископський секретар Олександр Стойка – проугорський [7].

Очевидно, що справа по призначенню єпископа в США моніторилася саме МЗС, а не МШАНО, так як остаточно рішення приймалося поза межами ЧСР – у Апостольській столиці. Більше того, у інструкціях МЗС ЧСР від 19 лютого 1924 р. існує найповніший перелік 8 кандидатів – о. Василь Такач, о. Віктор Шелько, Юрій Шуба, Василь Гаджега, Гавриїл Мартяк, Симеон Сабов, Юлій Станкай та Петро Гебей. Хоча останній, як зазначалося, маломовірний кандидат у США, так як мав би посісти єпископство у Пряшеві чи Ужгороді. Цікаво, що канцелярія президента Республіки 11 січня 1924 р. пропонувала підтримувати пропозицію Костянтина Грабара, котрий відвідав Америку і розумів ситуацію, пропонуючи кандидатів о. Василя Такача та о. Віктора Шелько [6].

Отже, незважаючи на втручання ЧСР у міжконфесійне життя на сході держави (підтримка православних, анархія при захопленні греко-католицьких храмів, обмеження церковного шкільництва), чиновники намагалися пропонувати власних кандидатів на єпископство у США, причому, як не дивно, найдостойніших станом на 1924 р., котрі не є заангажовані в політичному житті. Але швидше за все йшлося радше про моніторинг кандидатур, так як відносини ЧСР та Апостольської столиці у 1924 р. були ще вкрай напруженими, хоч і йшлося, очевидно, до порозуміння, так як існувала інформація про призначення Петра Гебея Мукачівським єпископом, що пізніше і сталося.

10 березня 1924 р. посол ЧСР в Апостольській столиці інформує МЗС ЧСР про розмову з монсеньйором Енріко Бенедетті з Конгрегації для східних церков і обговорювалася маломовірність кандидатур

каноніків Юрія Шуби та Василя Гаджеги [8]. Уже 22 березня 1924 р. посольство ЧСР у Вашингтоні інформує МЗС ЧСР в Празі, що згідно даних о. Юрія Тегзи повідомлено, що о. Василь Такач, спіритуал Ужгородської богословської семінарії, іменований єпископом для греко-католиків в Америці. Лише 31 березня 1924 р. канцелярія віце-губернатора Підкарпатської Русі подає інформацію, що єпископом призначено Василя Такача, спіритуала семінарії, співрадника «Підкарпатського банку» та голови друкарського товариства «Уніо», котрий є вихідцем з оточення Августина Волошина. Також чиновники повідомляють, що місцевий єпископ Антоній Пап не знав про номінацію, а іменування Василя Такача відбулося за рекомендацією і підтримки апостольського адміністратора Пряшівської єпархії Діонісія Нарядія. Тут же існують, очевидно, інструкції МЗС ЧСР для посольства у Вашингтоні, що в Римі переконані, єпископ, який має русинське коріння, буде добрим пасторем там, де духовенство проугорське, хоч угорці можуть бути і невдоволені рішенням Апостольської столиці [9]. Таким чином, призначено єпископом для вихідців з колишньої Угорщини представника Мукачівської єпархії о. Василя Такача, котрий був одним із кандидатів влади ЧСР хоч остаточне затвердження і відбулося в Римі. Цікаво, що місцевий єпископ Антоній Пап опісля довідався про номінацію Василя Такача, який формально йому підпорядковувався як місцевому єпарху. Це також могло засвідчувати наперед визначену долю і мукачівського єпископа.

26 березня 1924 р. фіксується звернення до посольства ЧСР у США «Об'єднання греко-католицьких руських братств» в Гомстеді про необхідність просити у Апостольської столиці призначити Василя Такача єпископом саме для русинів, котрі розміщуються довкола Пітсбургу і нараховують загалом 154 тис. вірних. Звернення було за підписом голови Міхала Югаса, о. Юрія Тегзи та секретаря Георгія Комлоша [7]. Можливо саме звернення було зроблено якраз в період самого іменування єпископа.

За даними о. Юлія Грігашія, хіротонія двох єпископів (для русинів та українців) США відбулася 15 червня 1924 р. в церкві Св. Атанасія. Святителями о. Василя Такача та о. Костянтина Богачевського були єпископ Крижевацький і апостольський адміністратор Пряшівський Діонісій Нарядій, єпископ Перемишльський Йосафат Конциловський та Джовані Меле, єпископ Лунгровський, італо-грек із Калабрії [1: 343–346]. У єпархіальній періодиці «Благовіснику» за 1924 р. існує коротка інформація про іменування Василя Такача [4: 94]. Згодом подано більш розлогу інформацію про самого єпископа та побажання йому успішного архіпастирства серед греко-католиків США [4: 97–98].

29 червня 1924 р. подана інформація від посольства ЧСР у Вати-

кані про перебування Василя Такача в Римі, де відбувалася хіротонія єпископів на єпархії в США. Тут так само підтверджується, що святилими були єпископ Перемишльський Станіслав Конциловський та апостольський адміністратор Пряшівський і єпископ Крижевацький Діонісій Нарядій. У розмові із послом після введення в сан Василь Такач, як і Діонісій Нарядій, скаржилися на розвиток православного руху, критикували владу в підтримці православних на сході країни. Єпарх Діонісій Нарядій додатково скаржився в Римі, що причиною православного руху залишається єпископ проугорського походження Антоній Пап, як говорили тамтешні дипломатичні джерела, зазначає посол [10].

Звичайно, наскільки були достовірні скарги на мукачівського єпископа Антонія Папа, це ще необхідно досліджувати детальніше, адже навряд чи особа єпископа могла викликати такий розвиток православного руху без участі конфесійної політики ЧСР та сусідніх держав, що, безумовно, потребує більших студій. Прикро, що факт угорського походження єпископа Антонія Папа уявляється причиною розвитку православ'я навіть у середовищі власного духовенства, хоч насправді єпископ усіма зусиллями обороняв єпархію від поширення православ'я, залучивши навіть галицьких василіан до реформи ЧСВВ у 1920 р. Тобто факти засвідчують зворотне, а це вимагає сутнісного вивчення й осмислення. Адже звинувачення у мадяронстві єпископа Антонія було зручним як владі ЧСР, так і православним, котрі цілком могли скористатися таким становищем, що в підсумку і сталося – активний розвиток православ'я став доконаним фактом. Єпископ Діонісій Нарядій швидше за все констатував у Римі існуючий стан справ.

18 липня 1924 р. посольство ЧСР у Вашингтоні, за даними консульства в Пітсбургу, інформує МЗС про те, що Михайло Югас, голова «Соєдінення», подав інформацію, що єпископ Костянтин Богачевський, який має перейняти українську адміністратуру в США, ніби має спільно прибути з Василем Такачем кінцем липня. Проте сам Василь Такач не знає, де буде осідок його єпархії – Нью-Йорк чи Пітсбург. Для місцевого уряду було бі ліпше, якби осідок таки був у Пітсбургу де більшість русини, і далі би був від українського впливу (Нью-Йорк, Ньюарк і ін.), зазначають консули [12]. Тут дипломати ЧСР неприховано висловлюють свою упередженість до українського спрямування греко-католиків у США.

21 серпня 1924 р. посольство ЧСР у Вашингтоні інформує, що Василь Такач, ординарний єпископ для католиків русинського обряду, 14 серпня 1914 р. на судні «Мавританія» прибув до Нью-Йорку. Консульство в Нью-Йорку в останню хвилю дізналося від о. Іларіона

Дзюбая з Дженнерс (Пенсільванія) про приїзд до Нью-Йорку єпископа, і відповідно його зустріли та привітали. Зокрема духовенство зустрічало архієрея в чисельності 50–60 чол., розмовляючи між собою в основному по-угорськи, зазначають дипломати [12]. Цей факт є також цікавий і можливий для глибшого дослідження. Напевно, що в США частка угорськомовного духовенства була високою, що є цілком нормальним, позаяк це були вихідці з колишньої Угорщини, а тому це підкреслювалося дипломатами.

14 листопада 1924 р. консульство ЧСР в Пітсбургу інформує про відкритий лист о. Миколая Сабадоша, котрий направлений був проти єпископа Василя Такача, звинувачуючи його в діяльності проти русинів. Так тут говориться, що приєднання Підкарпатської Русі до ЧСР то помилкове рішення і т.д. Загалом проугорська агітація в часописах присутня без будь-яких фактів, зазначають консули. Йшлося про час 1918 р., де говорилося про протест частини американських русинів проти приєднання до ЧСР і вірність короні, але більшість у Скрантоні вирішили інакше [15]. Очевидно, дипломати інформували уряд про реакцію суспільства США на призначення єпископа Василія Такача, з якої зрозуміло, що проугорська частина русинів не зовсім позитивно сприймали призначеного єпископа, хоч і довелося змиритися з цим. Напевно цю аналітику влада ЧСР вимагала від посольств і консульств, щоб втрутатися в національні питання в середовищі греко-католиків США, як воно робилося і на Підкарпатській Русі.

20 листопада 1924 р. посольство ЧСР у Вашингтоні інформує МЗС ЧСР, що 26 жовтня 1924 р. Михайло Югас, голова Народної Ради підкарпатських русинів, та о. Юрій Тегза проінформували, що остаточним місцем осідку єпископа Василя стає таки м. Гомстед (Пенсільванія, пригород Пітсбургу), а побудова єпископського палацу має розпочатися щонайскоріше [13]. Отже, уже наприкінці літа єпископ прибуває до США і переймає управління парафіями. Як єпарх Василь Такач виявився енергійним єпископом. Уже у лютому 1926 р. єпископ Василій переїхав до нової резиденції екзархату. Багато було зроблено в управлінських призначеннях та зміцненні дисципліни. О. Микола Чопей заснував першу школу при парафії Св. Марії у Вілкс-Беррі (Пенсільванія). Велику працю проводили сестри-vasilianki в освітній та катехитичній діяльності, засновуючи школи при парафіях [19]. Це засвідчувало правильний вибір єпископа, котрий обрав інституційний розвиток, що об'єднував усіх і утримувався від національних протистоянь, що могло роз'єднувати спільноту, натомість акцент робився на об'єднавчих зусиллях усіх для розбудови церкви.

Навіть незважаючи на добрий стан справ серед американських греко-католиків, офіційна державна преса ЧСР вбачала в греко-ка-

толицькій інтелігенції в Америці відсутність будь-якого зацікавлення в збереженні культурно-національних особливостей, звинувачуючи інтелігенцію і духовенство у проугорських поглядах та відстоюванні власних інтересів [20: 1]. Частково це було справедливим зауваженням, проте і деяким перебільшенням угорського впливу в США, особливо після призначення о. Василія Такача, а навіть зручним політичним гаслом Праги залишатися упередженим до церкви з боку влади ЧСР не лише на сході країни, але й в США.

Так, 5 травня 1928 р. існує таємна справа, котра міститься в фондах МЗС, в якій єпископ Василь Такач ділиться інформацією про необхідність проведення конференцій слов'янських католиків в Америці і навіть проявляє ініціативу щодо їх організації. Тим більше, що на американському континенті він досить відомий і цілком міг би бути організатором таких зустрічей, як зазначається у звіті. Але головне йдеться про те, що єпископ Василь Такач має чудову можливість посилити свої позиції у цьому секторі між русинами, словаками, поляками, хорватами, чехами та іншими слов'янами в Америці [15]. Тобто напевно владу ЧСР цікавило, щоби єпископ, виходець з Підкарпатської Русі, отримав більший вплив на слов'янський світ США, хоча можна припустити це вже було лише на рівні моніторингу.

У декреті Апостольської столиці, опублікованому від 5 квітня 1929 р., підтверджується виокремлення 8 травня 1924 р. адміністра тури з осідком у Гомстеді (Пенсільванія) з власним ординратом для вихідців із Підкарпатської Русі (*Podocarpatia Russa*), колишніх Угорщини та Югославії. Далі декрет стосувався призначення єпископа (*de Episcopis graeco-rutheni ritus*), право призначення якого зарезервовано за Апостольським престолом – офіційно урегульовуючи дане питання [18]. Цікаво, що празьких чиновників занепокоював 12 пункт декрету, за яким у випадку нестачі духовенства вихованого в Америці на нову єпархію, то єпископ змушений був запрошувати духовників виключно з Галичини, Угорщини та Югославії і про це необхідно повідомити в Рим [15]. Але напевно, малося на увазі, що за умов нестачі духовенства, котре виховується в Мукачеві і Пряшеві і, можливо, це виключно непорозуміння, адже станом на час декрету уже вчилися богослови в Пряшеві та Ужгороді вихідці з Америки. Також йшлося про целібат для греко-католиків у Америці, проте це викликало протест духовенства і вірників, що тягнуло за собою перехід у православ'я, а тому від ідеї целібату довелося відмовитися [2]. З одного боку, декрет урегульовував адміністративні питання проте запровадження целібату викликало великий спротив духовенства і вірників.

3 травня 1930 р. МШАНО інформує МЗС ЧСР, що створення Апостольською столицею декретом 1 березня 1929 р. ординаріату в Гом-

стеді нічого нового не змінює, а лише фактично узаконює існуючий стан справ про створення двох самостійних управлінь відповідно до вихідців із Галичини та теперішньої Підкарпатської Русі й Пряшівщини в Америці [16]. Тобто зацікавленість чеськими дипломатами церковними справами в США продовжувалася і навіть проводився моніторинг.

В таємному звіті консула ЧСР в Пітсбургу до посольства ЧСР в Вашингтоні від 7 червня 1930 р. довідуємося про становище греко-католиків під управлінням єпископа Василя Такача станом на 1929 р., де інформується, що існує 173 парафії, з яких 10 угорських і 1 хорватська, а карпаторуських – 162. Священики були висвячені в наступних єпархіях: Пряшів – 52, Мукачево – 41, Америка – 31, 8 як місіонери, Гайдудорог – 6, Крижевці – 2, Мішкольц – 1. Прикро, що інколи, як пишуть дипломати, на угорські та й на виключно руські парафії призначають проугорських парохів. Проте місцеве духовенство досить сильно натуралізується отримує громадянство та втрачає колишнє фінансування переходячи на місцеве утримання. Для Гомстедського ординаріату семінаристи навчаються в різних закладах, зокрема в католицькій семінарії Св. Марії в Балтиморі, у чеських benedictinців коледжу Св. Прокопія в Ліслі, (Іллінойс), де є кілька семінаристів. Кілька є в Римі, Пряшеві та Ужгороді, бо власної семінарії не мають. Так само, запроваджується в богослужіння англійська мова, щоб уникати латинізації обряду, чомусь назначають урядовці [17]. Таким чином, уже через 5 років екзархат під управлінням Василя Такача досить добре розвивається, що безумовно було заслугою не лише самого єпископа, але й усієї спільноти греко-католиків вихідців із колишніх теренів Угорщини, а згодом і Югославії та Чехословаччини. Важливо, що архієрею вдалося об'єднати усіх заради розбудови церкви, унікаючи народних суперечок.

Отже, у зв'язку з тим, що на американському континенті між греко-католиками, вихідцями із Австро-Угорської монархії виникли розбіжності в національних питаннях, то Апостольська столиця вирішує призначити на єпископа для вихідців з колишньої Угорщини представника Мукачівської єпархії Василя Такача, що в підсумку привело до якісних прогресивних змін. І хоч Апостольська столиця не радо погоджувалася на вирішення питання за національним принципом, так як вважали греко-католиків єдиним організмом – католиками східного (грецького) обряду. Проте все таки, Апостольська столиця призначає не представника угорського походження (хоч такі спроби були в особах Стефана Новака та Антонія Папа, але відкидалися) а здібного і енергійного священика з Мукачівської єпархії Василя Такача. Варто відзначити перебільшення угорського впливу з боку

чиновників, що перетворилося у 20-х рр. на своєрідне політичне гасло, зручне для упередженого ставлення до греко-католиків ЧСР і США.

Цікаво, що навіть за умов піку протистояння місцевих чиновників та греко-католиків в особі Антонія Папа, Апостольська столиця іменує єпископом одного з кандидатів, котрий аналізувався владою ЧСР. Як би там не було, очевидно, що в інтересах церкви були необхідні особи енергійні, з бездоганною репутацією, аполітичні, а тому станом на 1924 р. вказані вище кандидати були й справді найдостойнішими. Але остаточне рішення з іменуванням залишалося за Апостольською столицею, і вибір, напевно, не випадково випав на о. Василя Такача.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грігашій Ю.* Рукоположеніе двухъ епископовъ Американскихъ в Римѣ, отбывшое днѧ 15-го юнія сего года / Душпастирь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской. Рочник I. 1924. Септембрій. Число 7. С. 343–346.

2. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / Уклад.: Павло Роберт Магочай, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. мови Надії Кушко; ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вил. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010, 856 с. + XXXII с. С. 571–572. Іл., у т. ч. 32 кольор. вклейки + карти.

3. *Пекар А. ЧСВВ.* Нариси історії церкви Закарпаття. Рим; Львів: Місіонер, 1997. Т. 1. 232 с. (Епархічне оформлення).

4. Преосвященный о. Василий Такачъ // Благовѣстник. № 7. Рочник IV. 1 апрѣля. 1924. С. 97–98.

5. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 99.132/1923.

6. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 7.395/1924.

7. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 22.004/1924.

8. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 45292/1924.

9. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 62539/1924.

10. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 106.018/1924.

11. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 128.852/1924.

12. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 156726/1924.

13. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 1683/1925.

14. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 35.993/1925.

15. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 61.077/1930.

16. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 67.794/1930.

17. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 137977/1930, 61.047/1930.

18. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 66. Č. 143537/1931.

19. Archearchy of Pittsburgh. History. URL: <https://www.archpitt.org/archearchy-of-pittsburgh-history> (останній перегляд: 24.11.2018).

20. *Beskid K.M. Americká emigrace* // Podkarpatské hlasy. № 8. Рочник II. 21 ледна, 1926. S. 1.

21. Custer Richard D. The Influence of Clergy and Fraternal Organizations on the Development of Ethnonational Identity among Rusyn Immigrants to Pennsylvania // Essays in Honor of Paul Robert Magocsi. Edited by Bogdan Horbal, Patricia A. Krafcik, and Elaine Rusinko. Fairfax, VA: Eastern Christian Publications, 2006. P. 43–106. URL: https://www.academia.edu/11747432/The_Influence_of_Clergy_and_Fraternal_Organizations_on_the_Development_of_Ethnonational_Identity_among_Rusyn_Immigrants_to_Pennsylvania (останній перегляд: 26.11.2018).
22. Kaszczak I. Bishop Soter Stephen Ortynsky: The First Eastern Catholic Bishop in the Western Hemisphere // U.S. Catholic Historian. Vol. 32, № 1. Winter 2014. P. 1–22. (In English).
23. Národní archiv v Praze (NA v Praze). Fond 371. Presidium Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO). Karton 3885. Č. 607/1924.
24. NA v Praze. F. 371. K. 3885. Č. 935/1924.
25. NA v Praze. F. 371. K. 3885. Č. 3221/1924.
26. Slivka John. Historical Mirror: Sources of the Rusin and Hungarian Greek Rite Catholics in the United States of America 1884–1963. Brooklyn, New York, 1978. 342 c.

REFERENCES

1. Grigashiy, Yu. (1924) Rukopolozhenie dvukh episkopov Amerikanskikh v Rime, otbyvshoe dnya 15-go yuniya sego goda [The ordination of two Bishops of America in Rome, on June 15 this year]. *Dushpastyr'. Uryadovyy i dukhovnyy organ" eparkhii Mukachevskoy*. 7th September. pp. 343–346.
2. Magocsi, P.R. & Pop, I. (2010) *Entsiklopediya istorii ta kul'turi karpats'kikh rusiniv* [Encyclopedia of the History and Culture of the Carpathian Rusins]. Translated from English by N. Kushko. Uzhhorod: V. Padyak. pp. 571–572.
3. Pekar, A. (1997) *ChSVV. Narisi istorii tserkvi Zakarpattyia* [Essays on the History of the Transcarpathian Church]. Vol. 1. Rome; Lviv: Misioner.
4. *Blagovѣstnik*. (1924b) Preosvyashchennyy o. Vasiliy Takach" [The Blessed Fr. Basil Takach]. 1st April. pp. 97–98.
5. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 99.132/1923.
6. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 7.395/1924.
7. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 22.004/1924.
8. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 45292/1924.
9. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 62539/1924.
10. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 106.018/1924.
11. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 128.852/1924.

12. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 156726/1924.
13. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 1683/1925.
14. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 35.993/1925.
15. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 61.077/1930.
16. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 67.794/1930.
17. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 137977/1930, 61.047/1930.
18. The Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 66. Č. 143537/1931.
19. Archpitt.org. (n.d.) *Archeaparchy of Pittsburgh. History*. [Online] Available from: <https://www.archpitt.org/archeparchy-of-pittsburgh-history> (Accessed: 24th November 2018).
20. Beskid, K.M. (1926) Americká emigrace. *Podkarpatské hlasys*. 8. p. 1.
21. Custer, R.D. (2006) The Influence of Clergy and Fraternal Organizations on the Development of Ethnonational Identity among Rusyn Immigrants to Pennsylvania. In: Horbal, B., Krafcik, P.A. & Rusinko, E. *Essays in Honor of Paul Robert Magocsi*. Fairfax, VA: Eastern Christian Publications. pp. 43–106. [Online] Available from: https://www.academia.edu/11747432/The_Influence_of_Clergy_and_Fraternal_Organizations_on_the_Development_of_Ethnonational_Identity_among_Rusyn_Immigrants_to_Pennsylvania (Accessed: 26th November 2018).
22. Kaszczak, I. (2014) Bishop Soter Stephen Ortynsky: The First Eastern Catholic Bishop in the Western Hemisphere. *U.S. Catholic Historian*. 32(1). pp. 1–22. DOI: 10.1353/cht.2014.0004
23. National Archives in Prague (NA v Praze). Fund 371. C. 3885. File 607/1924.
24. National Archives in Prague (NA v Praze). Fund 371. C. 3885. File 935/1924.
25. National Archives in Prague (NA v Praze). Fund 371. C. 3885. File 3221/1924.
26. Slivka, J. (1978) *Historical Mirror: Sources of the Rusin and Hungarian Greek Rite Catholics in the United States of America 1884–1963*. Brooklyn, New York: Slivka.

Кичера Віктор Васильович – кандидат історических наук, доцент кафедри современної історії України та зарубежних країн Ужгородського національного університету (Україна).

Кічера Віктор Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн Ужгородського національного університету (Україна).

Viktor V. Kichera – Uzhhorod National University (Ukraine).

УДК (477.83/.86-05):355.311.2(450+342.7)"1919-1920"

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/8

ВОЕННОПЛЕННЫЕ РУСИНЫ В ИТАЛЬЯНСКИХ ЛАГЕРЯХ: ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ, УСЛОВИЯ СОДЕРЖАНИЯ, КУЛЬТУРНО-НАЦИОНАЛЬНАЯ САМООРГАНИЗАЦИЯ (1919 – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1920 г.)

И.В. Срибняк¹, В.А. Шатило²

¹ Институт всемирной истории НАН Украины

Украина, 01030, г. Киев, ул. Леонтическая, 5

E-mail: i.sribnyak@gmail.com

² Киевский национальный лингвистический университет

Украина, 03150, г. Киев, ул. Большая Васильковская, 73

E-mail: vash13@ukr.net

Авторское резюме

В статье предпринята попытка охарактеризовать условия содержания и процесс культурно-национальной самоорганизации военнопленных русинов в итальянских лагерях в 1919 – первой половине 1920 г., а также раскрыть особенности их депатриации в очерченный период. На основе использования архивных источников и материалов прессы сделан вывод, что условия содержания военнопленных русинов в Италии были неблагоприятными, а иногда и крайне тяжелыми. Они содержались в деревянных бараках, часто в помещениях бывших тюрем и монастырей, которые совершенно не были приспособлены для этой цели, не имели элементарных гигиенических удобств. Усложняло положение военнопленных и то обстоятельство, что их использовали на тяжелых физических работах (засыпке старых окопов, прокладке железнодорожных путей, строительстве промышленных объектов и др.). Кроме того, во время пребывания в плену им фактически не предоставлялась врачебная помощь, имела место информационная блокада, была усложнена переписка с родными. Вместе с тем питание пленных вначале было более-менее сносным, значительно ухудшившись только к концу 1917 г. Все это подтачивало душевные силы военно-

пленных русинов и крайне негативно отражалось на их моральном состоянии. Важнейшей проблемой для пленных русинов после окончания войны всегда оставалась их депатриация домой, однако в силу целого ряда объективных причин дипломатия УНР была не в состоянии организовать их выезд. Уже к концу 1919 г. военнопленные русины убедились в бесперспективности всех апелляций к дирекtorии УНР из-за ее неготовности предоставить им хотя бы минимальную гуманитарную помощь, после чего сотни и тысячи галичан выехали домой, воспользовавшись снаряженными польским правительством транспортами, фактически признав себя гражданами Польши. Сравнительно небольшая часть русинов примкнула к российскому белому движению, еще одна группа русинов (входивших в состав украинской громады лагеря Кассино) последовательно декларировала свою преданность идеалам УНР, депатрировавшись летом 1920 г. в Австрию и далее в Чехословакию.

Ключевые слова: военнопленные русины, лагерь, журнал, депатриация, Кассино, Италия.

RUSIN PRISONERS OF WAR IN ITALIAN CAMPS: LEGAL STATUS, CONDITIONS OF DETENTION, CULTURAL AND NATIONAL SELF-ORGANIZATION (FROM 1919 TO THE FIRST HALF OF 1920)

I.V. Sribnyak¹, V.A. Shatilo²

¹ The Institute of World History
of the National Academy of Science of Ukraine
5 Leontovych Street, Kyiv, 01030, Ukraine
E-mail: i.sribnyak@gmail.com

² Kyiv National Linguistic University
73 Velyka Vasylkivska Street, Kyiv, 03150, Ukraine
E-mail: vash13@ukr.net

Abstract

The article attempts to characterize the conditions of detention and cultural and national self-organization of Rusin prisoners of war in the Italian camps in 1919 – the first half of 1920 and reveal the specificity of their repatriation in the above-stated period. Drawing on the archives and press materials, the authors conclude that the Rusin

prisoners of war in Italy suffered mostly unhospitable and sometimes extremely harsh conditions of detention. They lived in wooden barracks, former prisons and monasteries, completely unsuitable for the purpose, without basic hygiene conveniences. The prisoners of war were used for menial labour (backfilling, laying railway tracks, building industrial facilities, etc.). Besides, they did not receive medical assistance, lived in an information blockade, and could not correspond with their relatives. Initially, their diet was fairly good and declined significantly only by the end of 1917. These factors in complex undermined the mental strength of Rusin prisoners of war and affected their morale. The war over, they faced a most important problem of repatriation – due to a number of objective reasons, UPR diplomacy failed to organize their departure. By the end of 1919, Rusin prisoners of war understood the futility of their appeals to the UPR Directorate because of its unwillingness to provide them with at least minimal humanitarian assistance, after which hundreds and thousands of Galicians went home, using the transportation provided by the Polish government, thus actually recognizing themselves as citizens of Poland. A relatively small number of Rusins joined the Russian White movement, another group of Rusins (who were part of the Ukrainian community of the Cassino camp) consistently declared their loyalty to the ideals of the UPR, repatriating to Austria and further to Czechoslovakia in the summer of 1920.

Keywords: Rusin prisoners, camp, journal, repatriation, Cassino, Italian.

Первая и весьма отрывистая информация о военнопленных русинах (галичанах) из состава австро-венгерской армии была приведена в статьях украинских публицистов – представителей диаспоры, которые сконцентрировали свое внимание, прежде всего, на установлении их общего количества в Италии. По оценкам этих исследователей, в итальянских лагерях содержалось около 70–100 тыс. русинов родом из Галиции, Буковины и Закарпатья [17: 13; 18: 48].

Отдельные упоминания о военнопленных из этих регионов (а также с Надднепрянской Украины) в контексте деятельности в Италии Чрезвычайной военной миссии УНР во главе с А. Севрюком присутствуют в исследованиях современных украинских историков [3: 434–448]. К системной разработке данной проблемы приступил и один из авторов этой статьи, сосредоточившись на изучении положения военнопленных галичан в отдельных лагерях [28: 96–100; 29: 36–59] и специфики их депортации [29: 344–357; 30: 52–74]. В последующем этой тематики в контексте изучения итальянско-украинских межгосударственных отношений коснулись В. Соловьева и Я. Попенко [23: 297–309; 24: 64–79; 26: 105–113; 27].

Объектом исследования Н. Сидоренко стала лагерная пресса военнопленных галичан в Италии. С этой целью ею были исполь-

зованы материалы лагерных журналов «Полонений» и «Лязарони». К заслугам автора следует отнести и воспроизведение отдельных иллюстраций в приложении к подготовленной ею монографии [25: 107–129, 191, 201–202]. Обширный материал о пребывании военнопленных русинов в итальянском плена был собран и опубликован И. Патером, который в своей работе опирался на материалы украинских эмигрантских изданий и опубликованные ранее труды [20: 39–60]. Значительный пласт информации о лагере Кассино был актуализирован после выхода монографии итальянского историка Карла Нардоне [45].

Предлагаемая статья содержит дополнительный пласт информации о ситуации в нескольких лагерях военнопленных русинов в Италии, для чего были использованы материалы трех украинских архивохранилищ, а также отдельные факты, почерпнутые со страниц украинской эмигрантской прессы. В этом отношении значительную источниковую ценность представляют, в частности, воспоминания бывшего «кассинца» П. Гошовского [8: 2–3; 9: 53–55; 10: 5–11]. Особый интерес могут иметь и размещенные в приложении к этой статье рисунки из упомянутых лагерных журналов, позволяющие представить некоторые аспекты лагерной повседневности военнопленных галичан в Кассино.

***

Изложение целостного массива информации о режиме содержания военнопленных русинов в итальянских лагерях целесообразно предварить коротким теоретическим сюжетом, посвященным проблеме регулирования правового положения данной категории военнослужащих. Как известно, регулирование вооруженного конфликта, в т.ч. и военного плена и режима, который устанавливает нахождение военнопленных во власти неприятельского государства, является важным и актуальным вопросом международного гуманитарного права. Под режимом военного плена следует понимать совокупность международно-правовых норм, регулирующих правовое положение военнопленных. В международном гуманитарном праве различают две категории лиц с точки зрения их принадлежности к вооруженным силам.

Пользуясь таким критерием деления, выделяют сражающихся (комбатантов) и не сражающихся (некомбатантов). Комбатанты – это лица, входящие в личный состав вооруженных сил стороны, участвующей в конфликте, выполняющие боевую задачу с оружием в руках. Против них противоположной стороной может применяться оружие. Находясь во власти неприятельской державы, они являются военнопленными, и на них распространяется режим военного плена [1: 693].

Однако до второй половины XIX ст. в международном праве не было многосторонних соглашений, устанавливавших режим военного плена. Наиболее полно он был разработан на II Гаагской конференции мира в Конвенции о законах и обычаях сухопутной войны от 5 (18) октября 1907 г. (участниками этой конференции были 44 государства, в т.ч. Италия, Австро-Венгрия, Российская империя). Конвенция имела приложение о военнопленных, насчитывавшее 14 статей.

Ее 6-я статья регламентировала возможность использования труда военнопленных, и в соответствии с ней правительства могли привлекать пленных к работам, но только сообразно их чинам и способностям и за исключением офицеров. Причем эти работы не должны были быть слишком обременительными и иметь какое-либо отношение к военным действиям. Военнопленным было разрешено работать на государственных предприятиях или у частных хозяев. Также было предусмотрено, что часть заработка пленных должна была быть использована для улучшения их положения, а остаток выдавался им при освобождении (за вычетом расходов на содержание).

Согласно 7-й статье Конвенции 1907 г., содержание военнопленных возлагалось на правительство, во власти которого они находились. Если между воюющими государствами не было подписано особого соглашения, то пленные пользовались такой же пищей, помещением и одеждой, как военнослужащие державы, взявшие их в плен.

Военнопленные были обязаны подчиняться законам, уставам и распоряжениям, действующим в армии государства, во власти которого они находились. В 8-й статье Конвенции 1907 г. отмечалось: «Всякое неповиновение с их стороны дает право на применение к ним необходимых мер строгости...», в частности различного рода дисциплинарных взысканий. Лица, бежавшие из плена и задержанные ранее, чем покинут территорию, занятую неприятельской армией, взявший их в плен, подлежали дисциплинарным взысканиям. Если военнопленный совершал удачный побег, но вновь был взят в плен, он не подлежал никакому наказанию за свой прошлый побег [15: 44].

Статьи 14-я, 15-я и 16-я Конвенции 1907 г. о военнопленных регулировали деятельность обществ для оказания помощи пленным: справочных бюро, различных благотворительных организаций. Они могли взаимодействовать с международными комитетами Красного Креста (МККК), которые были уполномочены для проведения выборочных проверок состояния военнопленных. МККК всегда участвовали в оказании помощи жертвам войны, в т. ч. и военнопленным. В их обязанности входила материальная и моральная помощь пленным, периодический контроль обращения с ними, их содержания в лагерях,

соответствия состояния военнопленных нормам, предусмотренным международными конвенциями.

Таким образом, II Гаагская конвенция о военнопленных 1907 г. стала одним из первых документов, регулирующих международно-правовые отношения, устранив правовой пробел в решении вопроса военнопленных. Конвенция впервые рассматривала такие проблемы, как отношение к пленным со стороны пленившего их государства, их устройство в лагерях, использование на работах, наказание за провинности, поощрение, вопросы репатриации и т. д. Вместе с тем Конвенция о военнопленных 1907 г. не касалась таких областей содержания пленных, как норма их питания, медицинское обслуживание, устройство госпиталей, перемещение и т. д.

***

Одним из последствий присоединения Италии к Антанте и начала военных действий против Австро-Венгрии (май 1915 г.) стало создание фронта в высокогорье Альп (район Трентино и долина реки Изонцо). В начальной фазе командование австро-венгерской армии предприняло переброску туда значительного количества полков, сформированных преимущественно из числа мобилизованных в ее ряды русинов, происходивших из разных регионов Галиции, Буковины и Угорской Руси [31: 109]. Одной из причин такой диспозиции «национальных» по своей сути русинских подразделений стали обоснованные сомнения командования австро-венгерской армии в целесообразности их широкого использования на Восточном фронте.

Дело в том, что личный состав подразделений, сформированных преимущественно из галичан, отличало нежелание воевать за чуждые им интересы империи на Восточном фронте. К тому же немаловажное значение имело и то обстоятельство, что русская императорская армия массово комплектовалась украинцами-надднепрянцами, которые были близки русинам как в ментальном, так отчасти и в религиозном отношении. Следует учитывать и то, что в среде галичан все еще было сильно влияние adeptов русофильства, что способствовало консервации в сознании русинов постулатов теории «единого русского народа».

Во множестве случаев это приводило к снижению боевого духа значительной части галичан, буковинцев и угрорусов в ходе противостояния Российской императорской армии, и, как следствие, они были недостаточно надежны в оборонно-наступательных операциях. Особое беспокойство вызывали элементы неформальной кооперации между русинами и украинцами-надднепрянцами в периоды временного заташья на фронте [19: 76]. И уже совершенно деморализующими

были случаи массовой сдачи русинов в плен на Восточном фронте. В то же время моральный дух добровольцев из числа украинских сечевых стрельцов был очень высок, обусловливая их упорство в боях с противостоявшими им частями российской армии.

В силу всего этого русины массово отправлялись именно на итальянский фронт. По подсчетам украинского историка И. Патера, там дислоцировалось 11 пехотных полков, в которых русины составляли от 27 до 73 % личного состава; еще больше (от 40 до 80 %) галичан служило в четырех уланских полках; в своем большинстве русинскими были шесть полевых артиллерийских бригад; значительное количество галичан проходили службу и в шести штурмовых куренях, а также в еще нескольких подразделениях австро-венгерской армии [20: 42].

Одним из последствий их участия в боях с итальянской армией было пленение отдельных лиц и групп из числа военнослужащих русинской национальности, после чего они размещались в многонациональных лагерях, которые были созданы в Италии для временного содержания военнопленных. По данным МИД УНР, их общее количество после окончания Первой мировой войны составляло около 115 тыс. солдат и офицеров [33: 101–102].

Условия пребывания военнопленных разных национальностей (в т. ч. и русинов) в Италии были в большей мере неблагоприятными, а иногда и крайне тяжелыми. Они содержались в деревянных бараках, часто в помещениях бывших тюрем и монастырей, которые совершенно не были приспособлены для этой цели, не имели элементарных гигиенических удобств. Усложняло положение пленных и то обстоятельство, что их использовали на тяжелых физических работах (засыпке старых окопов, прокладке железнодорожных путей, строительстве промышленных объектов и др.).

Вместе с тем питание военнопленных вначале было более-менее сносным, значительно ухудшившись только в конце 1917 г. Особенно неблагоприятной была ситуация в лагерях Прокольо (близ Вероны), Касале (Казале) д'Альтамура и Кассино. Это привело к массовым заболеваниям тифом, особенно среди солдат. К тому же лагеря часто находились в нездоровых малярийных местностях, что также фатально отражалось на здоровье военнопленных [34: 14].

В лагере на острове Азинара только за 1915 г. из 36 тыс. военнопленных разных национальностей от тифа умерло 34 тыс. [11: 149]. При этом пленные были ограничены в получении квалифицированной медицинской помощи из-за отсутствия достаточного количества врачей и оборудованных госпиталей. Не хватало и лекарств, что также обуславливало высокий процент смертности среди пленных.

Особенно тяжело приходилось солдатам-русинам, которые были сконцентрированы в больших лагерях или работали в земледельческих округах, где климат был крайне неблагоприятен. Вследствие этого значительное их количество переболело малярией.

Однако, несмотря на все сложности лагерного существования, часть пленных офицеров-галичан пыталась установить контакты с украинскими организациями. Об этом свидетельствует множество писем, которые приходили, в частности, в редакцию франкоязычного еженедельника «L'Ukraine» («Украина») в Лозанне (Швейцария). Так, к примеру, поручик М. Олийнык из лагеря в Бибиене в своем письме (от 24 декабря 1918 г.) отмечал, что «жизнь украинцев-военнопленных очень ничтожна, как и повсюду в итальянских лагерях». Он обращался к редакции с просьбой «основать украинско-итальянское общество, чтобы объединить наши усилия» и таким образом облегчить положение пленных галичан [42: 1].

Еще один офицер, поручик Ф. Водянюк, который находился в лагере Форте Спероне, в своем недатированном письме редактору «L'Ukraine» Е. Бачинскому предлагал поднять перед итальянским правительством вопрос «относительно организации национальных полков с военнопленных украинцев <...> для борьбы с большевизмом». Он был убежден, что эту идею поддержит большая часть галичан, которые «будут защищать <...> свою державу», и что «офицеры уже готовы к вступлению в армию и тренировкам (школенью. – И.С., В.Ш.), а для простых солдат необходимо будет немного пропаганды, чтобы они достаточным образом осознали патриотический смысл этого дела» [42: 5].

Однако действительность очень скоро развеяла эти надежды, т. к. из-за своего чрезвычайно сложного внешне- и внутреннеполитического положения УНР не имела возможности предпринять хотя бы минимальные усилия для организации депатриации своих граждан из итальянских лагерей. И это после того, как в Италию была отправлена Чрезвычайная военная миссия УНР, деятельность которой, как оказалась впоследствии, была совершенно неэффективной [30: 62–74]. В то же время в лагерях военнопленных активно действовали военные представители Польши, Румынии и генерала А. Деникина, которые призывали галичан присоединяться к представляемым ими армиям. Почти всегда эта агитация подкреплялась денежным вознаграждением и улучшением питания для тех, кто выказывал таковое желание. Под влиянием агитации посланцев возрожденной Польской державы тысячи военнопленных галичан, которым было обещано скорое возвращение домой, были записаны в польские легионы.

Эта агитация стала особенно успешной там, где военнопленные

русины не были объединены в национальные организации, как это, в частности, имело место в лагере Санта Мария, где значительное их число записалось в состав польских транспортов, чтобы поскорее вернуться домой [41: 36]. Этот процесс особенно усилился после оглашения решения Парижской мирной конференции о передаче Восточной Галиции Польше. После этого итальянские военные власти начали издавать в лагерях поименные приказы, которыми директивно определяли государственную принадлежность военнопленных галичан как польских граждан. Впоследствии МЗС УНР оценил количество вывезенных польскими транспортами галичан в 36 тыс. солдат [40: 28].

Параллельно среди военнопленных велась широкая агитация за их вступление в состав Добровольческой армии (в частности, в «Малороссийский легион для освобождения русских земель от большевизма») [4: 18], которая была активизирована усилиями нескольких галицких русофильских организаций («Русско-галицкие эмигранты в Праге», «Карпаторусский комитет в Риме» и др.). Последний в своем воззвании предупреждал: «Кто будет теперь с врагами, тот будет предателем: такой заведет свой народ в новую эру рабства, он будет проклят, и мать плонет ему в глаза!» [18: 43–44]. Такая риторика имела определенное воздействие на часть военнопленных русинов (1 800 солдат и офицеров в итоге выехали на пополнение армии А. Деникина) [40: 28].

Однако, несмотря на все усилия представителей польских и российских военных миссий, значительная часть галичан отказывалась воевать за чужие им интересы, предпринимая попытки национально-культурной самоорганизации. Так, например, поступили военнопленные русины в лагерях Роверето (поблизости Вероны) и Арсьеро, где находилось несколько десятков тысяч солдат разных национальностей. Несмотря на нищенское существование, они сумели основать свой хор и открыть небольшую библиотечку (книги для него были присланы из Канады). В офицерском отделении лагеря издавался рукописный журнал в одном экземпляре (его название установить не удалось). В декабре 1918 г. офицеры-русины обратились к итальянским властям с просьбой разрешить им сформировать национальный галицкий полк для борьбы с большевиками, но не получили ответа на свое обращение [32: 8].

Пленные русины пытались заручиться поддержкой дипломатии УНР, справедливо полагая, что ее первоочередная задача – содействие возвращению домой невольников из плена. Значительная часть галичан отстаивала свою национально-государственную принадлежность, признавая себя гражданами УНР. Так, в частности,

военнопленные из лагеря Пиццегетоне (провинция Кремона) в своем письме Чрезвычайной военной миссии УНР от 26 февраля 1920 г. за подписью Г. Ананийчука настаивали на том, что не считают возможным возвращаться домой «с трактовкою их как поляков», а хотели бы «вернуться на Отчизну честными горожанами Украины» [41: 33].

Военнопленные из лагеря Виковаро в своем письме от 29 февраля 1920 г. за подписью Богдана Мацюрака сообщали упомянутой миссии о приходивших им посланиях от родных и друзей, в которых те настоятельно рекомендовали им использовать возможность обратиться к польской миссии, ускорив, таким образом, свой выезд домой. Часть галичан посчитала, что такой путь действительно позволит им простейшим способом вернуться, вследствие чего из 900 галичан 715 солдат согласились принять польское гражданство и выехать домой, однако остальные придерживались принципиальной позиции, посчитав для себя неприемлемым воспользоваться таким путем возвращения на родину. Им была крайне необходима моральная поддержка. Эта группа военнопленных жаловалась только на одно: «Пиши духовной нам не хватает! Нечем подкрепить ослабленный дух!» [41: 37].

Однако далеко не все лагерные русинские сообщества проявляли признаки организованной национальной жизни. В частности, по состоянию на конец 1919 г. никакой активности в этом отношении не проявляли военнопленные русины из лагерей Терразини (около 1 000 солдат), Милаццо (до 600), Санта Мария (4 000) [7: 6]. В лагерях Виттория на о. Сицилия содержалось 1 100 пленных галичан, в Касале д'Альтамура – 1 572, но и там не наблюдалось ничего того, чтобы могло бы свидетельствовать о хотя бы минимальном уровне их самоорганизации. Объяснением такому состоянию вещей может стать письмо Юлиана Гальки из лагеря Виттория, в котором он характеризовал итальянский плен как «чистилище», в котором «все закрыты <...> под штыками, как во время войны», а само существование в нем «такое безрадостное, такое нудное, такое зверское <...>» [5: 46–47].

Неудивительно, что, оказавшись в таких условиях, часть военнопленных погружалась в собственный внутренний мир, пытаясь уйти от неприглядных реальностей лагерного существования. Апатия и разочарование во всех и во всем овладевали некоторыми из них, и они безучастно и равнодушно относились ко всему, что с ними происходило. Однако среди военнопленных русинов были и те, кто находил в себе силы для того, чтобы попытаться изменить жизнь к лучшему. Прежде всего это касалось членов лагерной русинской громады в лагере Кассино, условия пребывания в котором были более сносными по сравнению с другими лагерями военнопленных в Италии.

Этот лагерь, где содержались солдаты и офицеры из противостоявших Италии армий государств Четвертного союза, был создан летом 1915 г. поблизости одноименного итальянского местечка в 130 км на юго-восток от Рима. Военнопленные разных национальностей и государственной принадлежности содержались в отдельных секциях, проживая в кирпичных помещениях баракного типа. С самого начала их пребывание в лагере было довольно нелегким – прежде всего, из-за не всегда удовлетворительного питания и отсутствия надлежащей врачебной помощи, хотя последнее было характерно едва ли не для всех лагерей военнопленных в Италии.

Среди всей массы пленных разных национальностей в Кассино оказались и галичане, которые наравне со всеми были вынуждены выдерживать все тяготы лагерной изоляции. Бывший узник лагеря Н. Самборский (в феврале 1919 г. его депатрировали домой как инвалида) так характеризовал Кассино и условия пребывания в нем: «Лагерь большой, приготовленный на 2 тысячи офицеров и 20 тысяч мужчины (солдат. – И.С., В.Ш.). Огражден высокими стенами. Муранные бараки без потолка и печей, места в одном таком на 250–300 мужчины <...>. Помещения холодные, сырье, переполненные. Продукты недостаточные и неудовлетворительного качества» [43: 35].

Дневной рацион пленных солдат составлял: на завтрак – около 60 г черного горького кофе, на обед – порция жидкого рисового или макаронного супа, на ужин – сельдь или свекла, причем часто не первой свежести. Ежедневно военнопленные получали 250 г хлеба, дважды в неделю им выдавалось по 150 г мяса (мула) [6: 150]. Неблагоприятный режим содержания и скучное питание приводили к тому, что только с 7 декабря 1916 г. по 14 сентября 1919 г. в Кассино умерло 119 военнопленных галичан, причем наибольшее количество их смертей (111 солдат) наблюдалось в последние полтора года указанного периода [36: 1–4].

Однако, несмотря на все трудности лагерной жизни, среди пленных офицеров-русинов нашлась «критическая масса» военнослужащих, достаточная для того, чтобы основать свою организацию для активизации культурно-национальной жизни ее членов. Ее организационное оформление состоялось в конце 1918 г., когда 70 офицеров основали Украинскую громаду во главе с поручиком Михаилом Грынивым [42: 2]. Руководящим органом громады стала управа, в состав которой были избраны буковинцы поручик Теодор Чернопиский, четари Корнил Крушельницкий, Роман Мейский, доктор Иван Мельницкий, хорунжий Иван Бордейный и др. [37: 2–3].

Одним из наиболее значительных творческих достижений громады стало издание беллетристического непериодического рукописного

журнала «Полонений» («Пленный»), в редколлегию которого вошли Роман Навроцкий (ответственный редактор), И. Бордейный и Евгений Вацик. Неоценимую помощь редколлегии в оформлении журнала оказывали хорунжие Ярослав Фартух, С. Дзыдза, Ю. Теодорович и Василий Касиян [25: 118]. Первый номер журнала (вышел 25 января 1919 г.) предваряло обращение редакции, объяснявшей его появление «вечной силой людского духа». Своей главной задачей редакция определила «лелеять тут, на скалистой итальянской земле, наше родное слово во всех его проявлениях», и для этого приглашала к сотрудничеству всех способных к творческой работе [2: 1–2].

Среди них был художник В. Касиян, который приложил немало усилий для художественного оформления журнала, проиллюстрировав большинство текстов десяти выпусков «Полоненого». Это забирало очень много времени: по его воспоминаниям, он «последним приходил обедать и первым возвращался на работу – добровольную, общественную». Но благодаря тому, что каждый день в лагере давал художнику новые впечатления, В. Касиян не ощущал усталости и продолжал творить [13: 27, 29].

Центральное место в его творчестве того времени занимали сюжеты, отражавшие разные стороны лагерной жизни, в которых фактическое и увиденное сплеталось в художественный образ, становившийся иногда настолько реалистичным, что превосходил саму действительность. В своих рисунках В. Касиян запечатлевал образы своего ближайшего лагерного окружения – военнопленных офицеров-галичан. Вместе с тем он охотно рисовал окружавшую его природу, горы, лагерь. Иногда отвлекался: однажды художник написал портрет девушки итальянца-конвоира, который отблагодарил его за это буханкой белого хлеба и бутылкой вина [25: 123].

Деятельное участие В. Касияна в подготовке выпусков журнала «Полонений» превращало выход каждого его номера на культурное событие для всей лагерной русинской громады в Кассино, отчасти утоляя ностальгические чувства пленных. Рисунки художника и сегодня продолжают удивлять мастерством исполнения, типажи военно-пленных схвачены настолько верно, что, кажется, можно прочитать их мысли. Использование красок для выполнения рисунков наполняло каждый номер журнала жизнью лагеря, иногда – безрадостной и печальной, а временами – шумной и раскрепощенной.

Следует отметить, что издательская деятельность военнопленных галичан в Кассино не ограничилась выпуском «Полоненого». «Украинская громада» организовала также издание сатирически-юмористического приложения «Лязарони», подготовив семь его номеров [14]. Исходя из тематической направленности приложения, его издатели

постарались вызвать улыбку читателя уже после его ознакомления с подтитульной страницей, поместив на ней такие надписи: «Стиографии "Пять пальцев"»; «За редакцию никто не отвечает, т. к. не за что» и др. Кроме того, в лагере выходили рукописная газета «Новые вести» (в одном экземпляре) и журнал «Касинский украинец» [16: 63].

Кроме выпуска лагерных изданий, усилиями членов громады был создан хор (руководитель – четарь Д. Котелко) и обустроена библиотека [39: 146]. Лагерными умельцами были изготовлены и самодельные музыкальные инструменты (в т. ч. и контрабас), благодаря чему стало возможным создание аматорского оркестра [44: 53]. Опираясь на энтузиастов, громада, исходя из своих ограниченных ресурсов, старалась отмечать национальные и религиозные праздники, пытаясь этим хотя бы минимально скрасить военнопленным сложности лагерной жизни [8: 2–3; 10: 10].

В частности, громада организовала проведение в лагере «торжественного праздника в честь Тараса Шевченко», которое состоялось 9 марта 1919 г. Его программа включала реферат И. Бордейного и концертную часть (сольные и хоровые выступления по мотивам произведений Т. Шевченко) [21: 13]. Кроме того, редколлегия журнала «Полонений» подготовила выпуск иллюстрированного акварельными и графическими рисунками специального (третьего) его номера, посвященного Кобзарю [22].

Украинцы в Кассино (в начале марта 1919 г. в лагере насчитывалось около 130 офицеров, а также 3 тыс. солдат) [35: 9] прилагали усилия для того, чтобы привлечь внимание редакций украинских периодических изданий и дипломатических представительств УНР к участии военнопленных галичан. Так, в частности, офицеры Г. Смаль-Стоцкий и Ж. Ромаринский 20 февраля 1919 г. обратились с письмом в редакцию журнала «L'Ukraine», в котором от имени своих товарищ просили «сделать все возможное для того, чтобы получить у итальянского правительства разрешение на формирование из украинцев регулярного войска, предназначенного для борьбы с врагами Украины» или содействовать их «скорейшей репатриации» [42: 3–4].

23 мая 1919 г. они же апеллировали и к главе делегации УНР на Парижской мирной конференции Г. Сидоренко – опять же с просьбой помочь «вернуться на родную землю для борьбы с нашими врагами и для помощи в строительстве нашей державы» [33: 111]. В письме они сообщали, что находятся в лагере вместе с немцами и мадьярами, деля с ними все тяготы плена, хотя военнопленные из числа других славянских народов уже выехали домой или помещены в отдельные лагеря по национальному признаку. Детализируя информацию о своем положении, офицеры отмечали, что их «состояние с точки

зрения питания и <...> материальное положение еще более-менее сносны, однако гигиенические условия очень неблагоприятны: <...> тридцать человек живет в одной узкой комнате», и что «эпидемии, как тиф, стоили <...> уже жертв в людях» [18: 46–47].

По всей видимости, они не получили ответа на свои письма, что порождало скепсис в их сердцах. В этой ситуации громада пыталась разнообразить лагерную повседневность своих членов путем активизации просветительной работы в лагере. Для этого при ней было создано Педагогическое общество, задачей которого стало основание различных образовательных кружков. И хотя хроническая нехватка средств значительно усложняла деятельность упомянутого общества, оно находило возможность поддерживать патронируемые им кружки за счет собираемых пожертвований и членских взносов. Благодаря этому в лагере действовали несколько образовательных курсов: торговый, музыкальный, юридический, итальянского, французского и английского языков, а также курсы вождения [16: 62–63].

Ноябрь 1919 г. принес военнопленным новые испытания, когда комендатура лагеря запретила его «жителям» получать периодику на любых (кроме итальянского) языках [12: 6], после чего они оказались в почти полной информационной блокаде. В этой ситуации члены громады решительно выступили за отмену почтовой цензуры и за предоставление им неограниченных контактов с представителями дипломатических миссий УНР в Италии, а также «представили непорядки, которые происходили с письмами приватными из-за вложенных туда денег с Америки» (итальянские почтальоны тайно их изымали). Обо всем этом шла речь в письме громады (подписанном М. Грынивым и К. Крушельницким), адресованном Чрезвычайной дипломатической миссии УНР в Италии [41: 35–36].

В то время русинская часть лагеря продолжала существенно уменьшаться – главным образом из-за вынужденного согласия большей части солдат-галичан (около 1 000 чел.) выехать из Италии польскими транспортами. Остальные, не имея больше моральных сил выдерживать дальнейшее пребывание в пленах, «разъехались, подшиваясь под имя немцев, чехословаков, мадьяр, по всему свету». Такое их решение было обусловлено желанием быстрее оказаться дома, т. к., как вспоминал кассинец П. Гошовский, «всех манила воля и желание покинуть те проклятые серые стены, которые окружали лагерь и бараки» [10: 10]. В то же время некоторые офицеры считали возможным воспользоваться предложениями представителей польской миссии, как, в частности, поступил в феврале 1920 г. член Украинской громады хорунжий Иван Петрына, который обратился

к ним с просьбой об его отправке в Галицию. Реакцией на этот шаг офицера стало его исключение из рядов громады, а также оглашение его «народным беглецом» [41: 35].

Однако это имело лишь символическое значение – все больше и больше военнопленных выбирали для себя свободу путем выезда домой в Галицию (четарь Марьян Иваницкий и старший десятник Константин Черный). В списках военнопленных русинов присутствуют и такие отметки, как «выехал в рос[сийскую] Словакию» (такой путь для себя выбрали, в частности, поручики Иван Дудка и Осип Юхнович, четарь Иван Свицкий); часть галичан избрала местом своего пребывания Чехословакию, некоторые предполагали добраться до Франции [38: 2, 4, 5, 12, 14 об.].

Члены громады, оставшиеся в лагере (по состоянию на 13 июня 1920 г. в списках военнопленных русинов фигурировало 66 офицеров, 15 подхорунжих, 124 солдата) [38: 1–19], продолжали свою работу. Последним днем их пребывания в Кассино стало 6 июля 1920 г., когда они усилиями Украинского Красного Креста были вывезены в Австрию (лагерь Лебринг), а позднее оказались в лагере Либерцы (Чехословакия). Выезд этой группы бывших военнопленных означал завершение «лагерной эпохи» галичан в Италии, после чего был ликвидирован и сам лагерь в Кассино.

Оглядываясь на годы, проведенные русинами в итальянском плену (в некоторых случаях – до пяти лет), следует отметить, что все время их пребывания там было отмечено скучностью питания и тяжелыми условиями лагерного существования, отсутствием врачебной помощи, информационной блокадой, отсутствием контактов с родными, неготовностью государственных учреждений УНР наладить регулярную гуманитарную помощь узникам лагерей. Все это подтачивало душевые силы военнопленных и крайне негативно отражалось на их моральном состоянии.

Однако и в этих условиях часть военнопленных галичан сумела (хоть и в минимальном объеме) организовать свою культурно-национальную жизнь, обращаясь к редакциям украинских эмиграционных периодических изданий и дипломатии УНР в попытках привлечь их внимание к проблемам русинов в итальянском плену. В свою очередь, сотрудники этих журналов и дипломаты адресовали свои обращения к итальянским властям, что иногда приводило к позитивным изменениям в лагерях, особенно когда это касалась получения разрешений на создание лагерных организаций, призванных защищать культурно-национальные интересы военнопленных русинов.

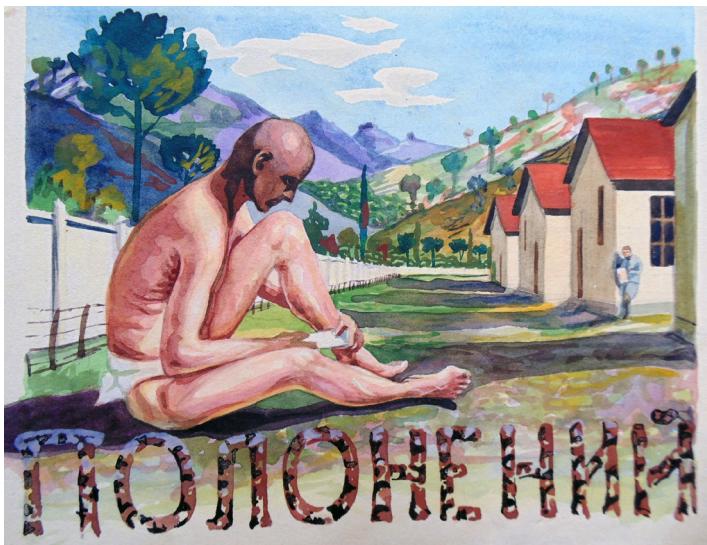
Благодаря этому часть галичан нашла в себе силы для преодоления трудностей пребывания в плену. Зримым проявлением стремления

пленных русинов к самоорганизации стала лагерная пресса, выпуск которой был наложен усилиями лагерной громады в Кассино. Несмотря на все трудности ее изготовления – вручную, в количестве одного или нескольких экземпляров каждого номера лагерных журналов и стенных газет, последние эффективно удовлетворяли спрос военнопленных на получение информации, кроме того, выполняли важные в условиях плена организационно-мобилизационную и воспитательную функции.

Важнейшей проблемой для военнопленных русинов после окончания войны оставалась их депатриация домой, и в этом случае они вынуждены были обращаться к услугам польской и румынской военных миссий, т. к. дипломатия УНР была не в состоянии организовать их выезд в силу целого ряда объективных причин. Не была использована и готовность части пленных галичан пополнить ряды армии УНР, которая в то время (1919 г.) противостояла РСЧА и Добровольческой армии.

Уже к концу 1919 г. военнопленные русины убедились в бесперспективности всех апелляций к дирекtorии УНР из-за ее неготовности предоставить им хотя бы минимальную гуманитарную помощь, после чего сотни и тысячи галичан выехали домой, воспользовавшись снаряженными польским правительством транспортами, фактически признав себе гражданами Речи Посполитой. Только небольшая группа галичан – членов Украинской громады лагеря Кассино – нашла в себе силы сохранить верность выбранной ими национально-государственной принадлежности (УНР).

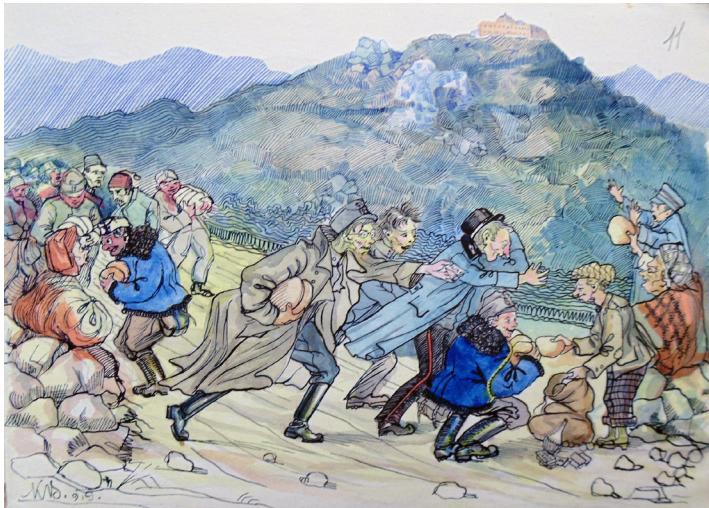
Депатриация узников итальянских лагерей положила конец тем сложным и неоднозначным процессам, которые происходили в среде военнопленных галичан, сопровождаясь неравномерной дифференциацией русинов на две составляющие – тех, кто в своей основе сохранил русинскую ментальность (большинство), и тех, кто проникся государственно-политическими лозунгами ЗУНР и УНР (меньшинство). Позже особенности национальной политики Польской державы привели к эрозии и дальнейшему разжижению русинской ментальности, вследствие чего доминирующие позиции в галицком политикуме заняло радикально-националистическое течение.

Фрагмент обложки журнала «Полонений» (1919. № 4), издававшегося в лагере Кассино громадой военнопленных офицеров-русинов.

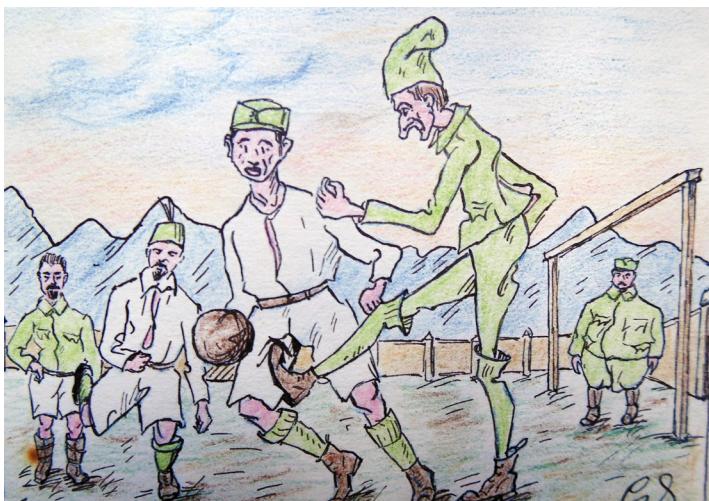
Военнопленные офицеры за игрой в карты в лагере Кассино (карикатура из «Лязароні», сатирически-юмористического приложения к журналу «Полонений». 20 апреля 1919. № 4).

Военнопленные офицеры австро-венгерской армии покупают хлеб во время прогулки вне лагеря (карикатура из «Лязароні», сатирически-юмористического приложения к журналу «Полонений». 2 февраля 1919).

Военнопленные офицеры-русины за чтением журнала «Лязароні» (фрагмент обложки «Лязароні», сатирически-юмористического приложения к журналу «Полонений». 1919. № 3).

Военнопленные офицеры разных национальностей за игрой в футбол (карикатура из «Лязароні», сатирически-юмористического приложения к журналу «Полонений». 25 января 1919. № 1).

ЛИТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М., 1971. Т. 5.
2. Від редакції // Полонений: неперіодичний белетристичний журнал полонених українців в Кассині. Кассіно, 1919. 25 січня. Ч. 1. С. 1–2.
3. Вєденеєв Д., Бурім Д. Дмитро Дорошенко і «справа Севрюка» // Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Київ, 1997. Т. 2. С. 434–448.
4. Воля. Віденський вестник. 1919. Ч. 1.
5. Воля. Віденський вестник. 1920. 3 квітня. Т. II. Ч. 1.
6. Воля. Віденський вестник. 1920. Т. II. Ч. 4.
7. Галька Ю. Українці в італійському полоні // Шлях. 1919. 31 грудня. Ч. 86.
8. Гошовський П. Два дні // Український скиталець. Йозефов, 1922. Ч. 12. С. 2–3.
9. Гошовський П. Два поняття громадянських обовязків (Спомин з італійського полону з Касіна) // Український скиталець. Віденський вестник. 1923. 1 січня. Ч. 1 (23). С. 53–55.
10. Гошовський П. Великден у таборі Касіні (уривки з повісті-хроніки «Прідгійонія») // Український скиталець. Віденський вестник. 1923. Ч. 7 (29). С. 5–11.
11. Грицай О. Невольники // Воля. Віденський вестник. 1920. 6 травня. Т. II, ч. 4. С. 149.
12. З італійського полону // Шлях. Зальцведель, 1919. 29 листопада. Ч. 78.
13. Касіян В. З моого життя // Дніпро. Київ, 1976. № 4. С. 23–29.

14. Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полоненій». Кассіно, 1919. 25 січня. Ч. 1–7.
15. Международное право в избранных документах. Т. 3 / Сост. Л.А. Моджорян, В.К. Собакин; отв. ред. В.Н. Дурденевский. М., 1957. 415 с.
16. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. Прага, 1942. Ч. I. 372 с.
17. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії. Прага, 1941. 20 с.
18. Онацький Є. По похилій площі: записки журналіста і дипломата. Мюнхен, 1964. Ч. I. 152 с.
19. Палієнко М., Срібняк І. Доля людини на тлі епохи: життєвий шлях Осипа Мельниковича // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2015. № 9 (342). С. 75–83.
20. Патер І. Галичани на сербському та італійському фронтах і в тaborах військовополонених // З історії західноукраїнських земель. Львів, 2013. Вип. 9. С. 39–60.
21. Полонений. Кассіно, 1919. 9 марта. Ч. III.
22. Полонений. Кассіно, 1920. 9 марта. Ч. 3 (12).
23. Попенко Я. «Признання України – тільки таким чином може бути вирішено східне питання...» (з досвіду взаємин УНР та Італії у 1919–1921 рр.) // Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Seria: Historia, Systemy Miedzynarodowe i Globalny Rozwój. Toruń-Kijów, 2003–2004. S. 297–309.
24. Попенко Я. Дипломатичні відносини Української Народної Республіки з Італійським королівством у 1919–1921 рр. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. Київ, 2004. Вип. 9. С. 64–79.
25. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження (у 3 ч.). Ч. I: Українська тaborова періодика часів Першої світової війни. Київ, 2000. 202 с.
26. Солов'йова В.В. Дипломатична діяльність Української Народної Республіки в Італії та Ватикані // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2002. Вип. XIV. С. 105–113.
27. Солов'йова В.В. Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917–1920 рр. Донецьк: Юго-Восток Лтд, 2004. 171 с.
28. Срібняк І. Табір полонених старшин-українців у Кассіно (Італія) у 1918–1920 рр. // Перша світова війна і слов'янські народи: мат-ли міжнар. наук. конф. 14–15 травня 1998 р. Київ, 1998. С. 96–100.
29. Срібняк І. Візуалізація повсякдення полонених старшин-українців табору Кассіно (Італія) очима ілюстраторів тaborових видань, 1919 – перша половина 1920 рр. // Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва. Київ, 2019. № 2. С. 36–59. DOI: 10.17721/2519-4801.2019.2.07
30. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність. Київ: Київський національний лінгвістичний університет, 2000. 323 с.
31. Суляк С.Г. Русинская идентичность (на примере участия гали-

- чан в гражданской войне) // Русин. 2015. № 4 (42). С. 107–125. DOI: 10.17223/18572685/42/9
32. Українські полонені в Італії // Шлях. Зальцведель, 1919. 18 червня. Ч. 22.
  33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 101–102.
  34. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 216.
  35. ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 4.
  36. ЦДАВО України. Ф. 4430. Оп. 1. Спр. 4.
  37. ЦДАВО України. Ф. 4430. Оп. 1. Спр. 2.
  38. ЦДАВО України. Ф. 4430. Оп. 1. Спр. 3.
  39. ЦДАВО України. Ф. 4186. Оп. 2. Спр. 13.
  40. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 334.
  41. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 269. Оп. 1. Спр. 8.
  42. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів). Ф. 368. Оп. 1. Спр. 80.
  43. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 196.
  44. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 261.
  45. Nardone C. Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella Prima Guerra Mondiale. I prigionieri dell'esercito austro-ungarico tra reduci e caduti, tra filosofi, letterati e artisti. Cassino (Italiano), 2018. 447 p.
- ## REFERENCES
1. Prokhorov, A.M. (ed.) (1971) *Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya: v 30 t.* [The Great Soviet Encyclopedia]. Vol. 5. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya.
  2. Anon. (1919) Vid redaktsii [Editorial]. *Poloneniy: neperiodichniy beletristichnyi zhurnal polonenikh ukrainitsiv v Kassini.* 25th January. pp. 1–2.
  3. Vedeneev, D. & Burim, D. (1997) Dmitri Doroshenko i "sprava Sevryuka" [Dmitry Doroshenko and "Sevryuk's case"]. In: Mavrin, A.A. (ed.) *Naukovyi zapiski: zbirnik prats' molodikh vchenikh ta aspirantiv* [Research Notes: a collection of works of young researchers and graduate students]. Vol. 2. Kyiv: Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies. pp. 434–448.
  4. *Volya.* (1919). Part 1.
  5. *Volya.* (1920a) 3rd April.
  6. *Volya.* (1920b) Part 2(4).
  7. Galka, Yu. (1919) Ukrainitsi v italiys'komu poloni [Ukrainians in the Italian captivity]. *Shlyakh.* 31st December. Part 86.
  8. Goshovsky, P. (1922) Dva dni [Two days]. *Ukrains'kiy skitalets'*. 12. pp. 2–3.
  9. Goshovsky, P. (1923a) Dva ponyattyia gromadyans'kikh obovyazkiv (Spomin z italiys'kogo polonu z Kasina) [Two Concepts of Civic Duties (Memory of the Italian Captivity from Cassin)]. *Ukrains'kiy skitalets'*. 1st January. Part 1(23). pp. 53–55.
  10. Goshovsky, P. (1923b) Velikden' u tabori Kasini (urivki z povisti-khroniki "Pridzhyoniya") [Easter at the Cassino camp (excerpts from the Chronicle of "Prigion")]. *Ukrains'kiy skitalets'*. 7(29). pp. 5–11.

11. Gritsay, O. (1920) *Nevol'niki* [Captives]. *Volya*. 6th May. Part 2(4). p. 149.
12. Anon. (1919) *Z italiys'kogo polonu* [From the Italian Captivity]. *Shlyakh. Zal'svedel'*. 29th November. Part 78.
13. Kasiyan, V. (1976) *Z mogo zhittyia* [From my life]. *Dnipro*. 4. pp. 23–29.
14. *Poloneniy*. (1919) Lyazaroni: satirichno-gumoristichniy dodatok do zhurnalu "Poloneniy" [Liazrony: a satirical-humorous addition to the magazine]. 25th January. Parts 1–7.
15. Durdenevsky, V.N. (ed.) (1957) *Mezhdunarodnoe pravo v izbrannykh dokumentakh* [International Law in Selected Documents]. Vol. 3. Moscow: Institute of International Relations.
16. Narizhny, S. (1942) *Ukrains'ka emirratsiya: Kul'turna pratsya ukrains'koi emigratsii mizh dvoma Svitovimi viynami* [Ukrainian emigration: Cultural work of Ukrainian emigration between the two world wars]. Prague: [s.n.].
17. Onatsky, E. (1941) *Ukrains'ka diplomatichna misiya v Italii* [Ukrainian Diplomatic Mission in Italy]. Prague: Proboem.
18. Onatsky, E. (1964) *Po pokhiliy ploshchi: zapiski zhurnalista i diplomata* [On an inclined square: notes of a journalist and a diplomat]. Munich: Dniprova Khvilya.
19. Palienko, M. & Sribnyak, I. (2015) Dolya lyudini na tli epokhi: zhitteviy shlyakh Osipa Mel'nikovicha [The fate of people against the background of the era: the life path of Osip Melnikovych]. *Visnik Cherkas'kogo universitetu. Seriya "Istorichni nauki"*. 9(342). pp. 75–83.
20. Pater, I. (2013) Galichani na serbs'komu ta italiys'komu frontakh i v taborakh viys'kovopolone-nikh [Galicians on the Serbian and Italian fronts and in POW camps]. In: Orlevich, I. (ed.) *Z istoriï zakhidnoukraïns'kikh zemel'* [From the History of Western Ukrainian Lands]. Vol. 9. Lviv: Ukrainian National Academy of Sciences. pp. 39–60.
21. *Poloneniy*. (1919). 9th March. Part III.
22. *Poloneniy*. (1920) 9th March. Part 3(12).
23. Popenko, Ya. (2003–2004) "Priznannya Ukraïni – til'ki takim chinom mozhe buti virishene skhidne pitannya..." (z dosvidu vzatmin UNR ta Italii u 1919–1921 rr.) ["Recognition of Ukraine – only in this way can the eastern question be resolved..." (from the experience of the relations between the UPR and Italy in 1919–1921)]. In: *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość*. Seria: *Historia, Systemy Międzynarodowe i Globalny Rozwój*. Toruń-Kijów: Uniwersytet Mikołaja Kopernika. pp. 297–309.
24. Popenko, Ya. (2004) Diplomatichni vidnosini Ukrains'koi Narodnoi Respubliky z Italiys'kim ko-rolivstvom u 1919–1921 rr. [Diplomatic Relations of the Ukrainian People's Republic with the Italian Kingdom in 1919–1921]. *Visnik Kiїvs'kogo natsional'nogo lingvistichnogo universitetu. Seriya "Istoriya, ekonomika, filosofiya"*. 9. pp. 64–79.
25. Sidorenko, N. (2000) *Natsional'no-dukhovne samostverdzhennya (u 3 ch.)* [National and spiritual self-affirmation (in 3 parts)]. Kyiv: [s.n.].
26. Solovyova, V.V. (2002) Diplomatichna diyal'nist' Ukrains'koi Narodnoi Respubliky v Italii ta Vatikani [Diplomatic Activity of the Ukrainian People's Re-

public in Italy and the Vatican]. *Naukovi pratsi istorichnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo derzhavnogo universitetu*. 14. pp. 105–113.

27. Solovyova, V.V. (2004) *Ukraїns'ka diplomatiya u kraїnakh Tsentral'noї Evropy 1917–1920 rr.* [Ukrainian Diplomacy in the Countries of Central Europe 1917–1920]. Donetsk: Yugo-Vostok Ltd.

28. Sribnyak, I. (1998) Tabir polonenikh starshin-ukraїntsiv u Kassino (Italiya) u 1918–1920 rr. [Camp of captive Ukrainian elders in Cassino (Italy) in 1918–1920]. *Persha svitova viyna i slov'yans'ki narodi* [World War I and Slavic peoples]. Proc. of the International Conference. May 14–15, 1998. Kyiv. pp. 96–100.

29. Sribnyak, I. (2019) Visualization of the everyday life of captive Ukrainian elders by the Cassino camp (Italy) through the eyes of illustrators of the camp editions, 1919 – first half of 1920. *Tekst i obraz: aktual'ni problemi istoriї mistetstva*. 2. pp. 36–59. DOI: 10.17721/2519-4801.2019.2.07

30. Sribnyak, I. (2000) *Ukraїntsi na chuzhini. Poloneni ta internovani voyaki-ukraїntsi v kraїnakh Tsentral'noї ta Pidvenno-Skhidnoї Evropy (1919–1924 rr.): stanovishche, organizatsiya, kul'turno-prosvitnits'ka diyal'nist'* [Ukrainians abroad. Captive and interned Ukrainian soldiers in the countries of Central and South-eastern Europe (1919–1924): situation, organization, cultural and educational activities]. Kyiv: Kyiv National Linguistic University.

31. Sulyak, S.G. (2015) The Rusin identity (a case study of Galicians' participation in the Civil War). *Rusin*. 4(42). pp. 107–125 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/42/9

32. Shlyakh. Zal'tsvedel'. (1919) Ukrains'ki poloneni v Italii [Ukrainian captives in Italy]. 18th June. Part 22.

33. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 1075. List 2. File 203. Arc. 101–102.

34. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 3696. List 1. File 216.

35. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 3192. List 1. File 4.

36. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 4430. List 1. File 4.

37. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 4430. List 1. File 2.

38. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 4430. List 1. File 3.

39. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 4186. List 2. File 13.

40. The Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainsi). Fund 3696. List 2. File 334.

41. The Central State Archive of Public Associations of Ukraine (TsDAGO Ukrainsi). Fund 269. List 1. File 8.

42. The Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv (TsDIA Ukrainsi, m. L'viv). Fund 368. List 1. File 80.

43. The Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv (TsDIA Ukrainsi, m. L'viv). Fund 581. List 1. File 196.

44. The Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv (TsDIA України, м. Львів). Fund 309. List 1. File 261.
45. Nardone, C. (2018) *Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella Prima Guerra Mondiale. I prigionieri dell'esercito austro-ungarico tra reduci e caduti, tra filosofi, letterati e artisti*. Cassino (Italiano): [s.n.].

Срибняк Ігорь Владиславович – доктор философии Украинского вольного университета (Мюнхен, Германия), доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела теории и методологии всемирной истории Института всемирной истории НАН Украины.

Ihor V. Sribnyak – The Institute of World History of the National Academy of Science of Ukraine (Ukraine).

E-mail: i.sribnyak@gmail.com

Шатило Владимир Анатолиевич – доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой права факультета экономики и права Киевского национального лингвистического университета (Украина).

Volodymyr A. Shatilo – Kyiv National Linguistic University (Ukraine).

E-mail: vash13@ukr.net

УДК [323.13+323.15+323.17]:341.121 "1920/1933"

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/9

ВОПРОС О ПОДКАРПАТСКИХ РУСИНАХ В ДОКУМЕНТАХ ЛИГИ НАЦИЙ (1920–1933 гг.)

С.И. Дегтярев^{1,2}, Е.А. Самойленко^{1,3}

¹ Сумський національний університет

Україна, 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2

² Міжнародний мережевий центр фундаментальних та прикладних
досліджень

США, 20036, округ Колумбія, м. Вашингтон, STE 900, Норт-Вест,
1150 Коннектикут авеню

E-mail: starsergo2014@gmail.com

³ E-mail: y.samoilenko@uabs.sumdu.edu.ua

Авторское резюме

Статья посвящена анализу историографических фактов о положении подкарпатских русинов в Чехословакии, изложенных в документах Лиги Наций. Исследование основывается на характеристике источников двух типов: 1) информации, собранной Генеральным секретарем Лиги по поручению совета на основе представленных правительством Чехословакии специальных меморандумов; 2) рассмотренных органами Лиги дел о нарушении прав русинов согласно поданным жалобам и ответным замечаниям чехословацкого правительства. Авторы делают вывод о нежелании Чехословакии предоставлять особый статус русинскому меньшинству. Автономия Подкарпатской Руси, провозглашенная и юридически зафиксированная в ходе событий, приведших к образованию т. н. Первой Чехословацкой Республики, не была воплощена в жизнь вплоть до октября 1938 г. Но данный эпизод из жизни русинов не был адекватно отображен в архивных материалах секретариата Лиги Наций. Во многом дискриминационная внутренняя политика Чехословакии в отношении русинского этноса объясняет неоднократность обращений различных лиц и организаций в Лигу Наций с целью отстоять права этого национального меньшинства. Однообразие проблем, которые испытывали подкарпатские русины в Чехословакии, порождало однотипные по своей природе жалобы в Лигу Наций от имени пред-

ставителей или поборников меньшинства. Рассмотренные комитетом три петиции раскрывали обратную сторону той ситуации, в которой находился этнос. В отличие от меморандумов чехословацкого правительства и его ответных замечаний на заявленные жалобы, эта источниковедческая база предлагает альтернативный взгляд на судьбу русинов в составе Чехословацкой Республики.

Ключевые слова: подкарпатские русины, Подкарпатская Русь, Лига Наций, Чехословакия, национальные меньшинства.

SUBCARPATHIAN RUSINS IN THE LEAGUE OF NATIONS DOCUMENTS (1920–1933)

S.I. Degtyarev^{1,2}, Ye.A. Samoilenko^{1,3}

¹ Sumy State University

2 Rimskogo-Korsakova Street, Sumy, 40007, Ukraine

² International Network Center for Fundamental and Applied Research
1150 Connecticut Avenue, NW, STE 900 Washington, District of Columbia, 20036, USA

E-mail: starsergo2014@gmail.com

³ E-mail: y.samoilenko@uabs.sumdu.edu.ua

Abstract

The article focuses on the interdisciplinary (historical and legal) analysis of the situation with the Subcarpathian Rusins in Czechoslovakia regarding the facts outlined in the League of Nations documents. The study is based on two types of sources: 1) memoranda submitted by the Czechoslovak Government to the League of Nations and collected by the Secretary-General on behalf of the Council; 2) cases on Rusins' rights violation examined by the League's authorities according to the complaints filed and the comments of the Czechoslovak government. The authors conclude that Czechoslovakia did not seek to grant special status to the Rusin minority. Autonomy of Subcarpathian Rus, proclaimed and legally bounded in the course of the so-called "the First Czechoslovak Republic" formation, was not implemented until October 1938. However, this episode from the Rusinian history was not adequately documented in archival materials of the League of Nations Secretariat. The discriminatory domestic policy of Czechoslovakia regarding the Rusin ethnus largely explains numerous appeals from various individuals and organizations to the League of Nations in order to defend the rights of this national minority. The sameness of the problems experienced by the

Subcarpathian Rusins in Czechoslovakia produced the same type of complaints to the League of Nations on behalf of the minority's representatives or advocates. In fact, the three petitions examined by the Committee reveal the opposite side of the situation the ethnic group found itself. Unlike the memoranda of Czechoslovakian government and its response to the complaints, the petitions suggest an alternative view on the Rusin fate within the Czechoslovakian state.

Keywords: Subcarpathian Rusins, Subcarpathian Rus, League of Nations, Czechoslovakia, national minorities.

29 ноября 1920 г. Совет Лиги Наций принял резолюцию касательно гарантii Лиги в реализации положений о защите национальных меньшинств, которые содержались в одноименном Сен-Жерменском договоре от 10 сентября 1919 г., заключенном между Главными союзными и объединенными державами (Великобританией, Францией, Италией, США и Японией) и Чехословацкой Республикой. В частности, упомянутая резолюция подчеркивала необходимость обеспечения Чехословакией надлежащей охраны интересов подкарпатских русинов – этноса, проживавшего в пределах Подкарпатской Руси как автономной территориальной единицы к югу от Карпат в составе единого государства. Документ в числе первых поставил этот вопрос на повестку дня совета Лиги. Фактические жизненные обстоятельства, в которых оказался русинский этнос в Чехословакии после Первой мировой войны, способствовали использованию им механизма защиты прав меньшинств, созданного в рамках организации. В этом смысле в архиве секретариата Лиги был накоплен огромный массив информации, который нуждается в тщательной аналитической обработке.

Исследования прошлого русинского этноса Подкарпатской Руси, отраженного в фокусе деятельности Лиги Наций, затрагивают малоизученную политическую составляющую в общей проблематике истории русинов как коренного населения Карпато-Днестровских земель. Острота вопроса переплетена и с современностью. Русины Закарпатской области Украины постоянно проявляют социально-политическую активность. Достаточно упомянуть проведенный 1 декабря 1991 г. местный референдум о предоставлении Закарпатской области статуса самоуправляемой административной территории в составе Украины, когда голоса «за» отдали 78 % населения, или же открытое обращение представителей русинов в октябре 2014 г. к государственным органам стран Западной Европы, Европейскому союзу, Организации Объединенных Наций о необходимости признания Украиной карпаторусинского национального меньшинства.

Целью настоящей статьи является базирующийся на началах историзма, научности, системности и междисциплинарности анализ историографических фактов о положении русинского этноса в Чехословакии, изложенных в документах Лиги Наций.

Отображение решения национального вопроса подкарпатских русинов Лигой Наций в современной историографии. На сегодняшний день опубликовано довольно большое количество научных и публицистических работ, посвященных социальному-экономическому положению, национальному движению и политической судьбе подкарпатских русинов в составе Чехословакии. Наиболее глубокими являются украинская, российская, чешская и словацкая, а также венгерская историографии. Стоит выделить работы таких авторов, как И. Поп, С. Виднянский, О. Кравчук, С. Морозов, С. Суляк, Дж. Ботлик [1; 6; 8–11; 18]. Существуют и сугубо историографические обзоры этих тем [4; 5]. Определенный интерес представляют труды скандинавских ученых Э. Бакке [17] и Р. Сигала [28], а также небольшие наши изыскания [19; 20]. В этих исследованиях частично затронута обозначенная в нашей статье проблематика. Особо нужно выделить научные поиски американского профессора, русина П.Р. Магочия, посвятившего целый ряд публикаций изучению национального вопроса подкарпатских русинов, в т. ч. и в разрезе деятельности Лиги Наций [7; 22; 23].

Вместе с тем приходится констатировать недостаток исследований в обозначенной сфере с точки зрения конкретно-исторического анализа документов самой Лиги. На фоне незыблемости исторической ценности архивов уже несуществующей международной организации очевидным является отсутствие надлежащей оценки информации и фактов о русинах Подкарпатья, изложенных в ее архивных материалах. На восполнение данного пробела и ориентирована статья.

Лига Наций и ее структура в контексте защиты национальных меньшинств. Для более ясной картины затронутой проблемы вначале следует описать ключевые черты механизма функционирования Лиги Наций в сфере защиты национальных меньшинств и соответствующий ему процесс документооборота в организации.

Лига Наций стала первой международной организацией универсального характера, созданной для обеспечения мира и безопасности и просуществовавшей в период между Первой и Второй мировыми войнами. Она осуществляла свои функции через ассамблею, совет, секретариат, их вспомогательные службы, специализированные организации и Постоянную палату международного правосудия.

Специфика организационной структуры Лиги Наций заключалась в существовании двух руководящих органов,名义上 не подчинявшихся друг другу, – ассамблеи и совета, которые формировались

на разных началах. В ассамблею входили представители всех членов Лиги. Совет был органом с более узким представительством и состоял из государств, которые несли главный груз ответственности за международный правопорядок. Забота о проблемах национальных меньшинств находилась в исключительной компетенции совета. В случае возникновения между государствами спора по поводу соблюдения прав меньшинств его рассматривала Постоянная палата международного правосудия. В отношении подкарпатских русинов подобных судебных производств открыто не было.

Секретариат являлся постоянно действующей администрацией Лиги Наций. Его возглавлял Генеральный секретарь. Секретариат собирал информацию о выполнении государствами обязательств, касавшихся меньшинств, в соответствии с подписанными международными договорами или провозглашенными односторонними декларациями. Однако секретариат должен был помогать совету не только в рассмотрении жалоб относительно нарушений положений этих документов, но и в выяснении того, исполняют ли принадлежащие к меньшинствам лица свои обязанности перед государством проживания. Собранные таким способом материалы могли быть переданы государствам – членам Лиги по их желанию.

К жалобам на любые притеснения этносов выдвигались жесткие требования. Например, они должны были: 1) подаваться с целью защиты прав меньшинств согласно договорам или декларациям; 2) не содержать требований о расторжении политических отношений между меньшинством и государством пребывания; 3) не быть анонимными или базироваться на неподтвержденных источниках информации; 4) не содержать резких выражений и формулировок; 5) содержать информацию или отсыпать к фактам, которые еще не были предметом уже направленной на рассмотрение петиции.

Лишь в случае признания по вышеуказанным формальным критериям приемлемости поданной в защиту определенного меньшинства петиции секретариат сообщал о ней соответствующему правительству, которое имело право в течение двух месяцев предоставить свои объяснения. Совет создал при секретариате вспомогательный орган – Комиссию по меньшинствам, которая наделялась контрольными функциями, касавшимися вышеуказанных договоров и деклараций, и поддерживала постоянный контакт с государствами проживания нацменьшинств.

Для рассмотрения каждого конкретного вопроса создавался Комитет трех, состоявший из членов Совета Лиги Наций. При необходимости эти комитеты вели переговоры с государством для урегулирования возникшей проблемы или передавали вопрос на рас-

смотрение совета, имевшего полномочия давать такому государству рекомендации. В частности, комитеты решали, заслуживает ли вопрос быть поставленным на сессионное рассмотрение в совет. В случае отрицательного решения дело передавалось в архив секретариата, а при положительном оно подлежало передаче для обсуждения на очередную сессию совета. Обсуждение происходило в присутствии представителя заинтересованного правительства. Податель петиции или его представитель к участию не привлекались, поскольку право возбуждения дела принадлежало лишь членам совета, а петиция рассматривалась только как простая информация, из самого факта принятия которой не вытекали никакие обязательства для совета. Решения последнего принимались единогласно.

Документы Лиги Наций о подкарпатских русинах. По материалам архивов Лиги Наций история подкарпатских русинов и их борьба за сохранение этнической идентичности прослеживаются из двух типов источников: 1) из информации, собранной Генеральным секретарем Лиги по поручению совета на основе представленных правительством Чехословакии специальных меморандумов; 2) из рассмотренных органами Лиги дел о нарушении прав русинов в Чехословакии согласно поданным жалобам и ответным замечаниям чехословацкого правительства.

Меморандумы Чехословакии об автономной территории Подкарпатской Руси. Организация подачи чехословацким правительством меморандумов Лиге Наций имела цель взять под надзор политику страны в отношении соблюдения прав и интересов подкарпатских русинов. Подобные формы периодической отчетности государства – члена Лиги давали последней возможность оценить состояние фактического исполнения Чехословакией международных обязательств согласно Сен-Жерменскому договору о национальных меньшинствах 1919 г. в отношении этноса, а именно:

1) создание для русинского меньшинства территориальной автономии и предоставление ему максимально возможной степени самоуправления, совместимого с единством чехословацкого государства;

2) обеспечение деятельности специального парламента с законодательными полномочиями по всем языковым, образовательным, религиозным, самоуправленческим и другим вопросам, возложенным на него законами Чехословакии, а также назначение президентом Чехословакии губернатора Подкарпатской Руси, подотчетного русинскому парламенту;

3) назначение должностных лиц в пределах Подкарпатской Руси (насколько это возможно) из числа жителей этой территории;

4) гарантии справедливого представительства русинов в чехословацком парламенте.

Сложившуюся после Первой мировой войны ситуацию вокруг подкарпатских русинов Чехословакия оценивала как общеевропейскую проблему, сравнивая ее с польским, финским, ирландским и украинским национальными вопросами. По мнению чехословацкого правительства, причиной тому была безжалостная политика мадьяризации, проводившаяся в пределах Австро-Венгрии вплоть до ее распада и охватившая практически все аспекты жизнедеятельности. Русины не имели своих представителей в парламенте, а венгерский язык был единственным официальным языком в империи, включая сферу образования [15]. Подавлялась активная социально-политическая позиция русинов. Вследствие этого приблизительно 300 тыс. русин покинуло империю. По официальной статистике, в Австро-Венгрии к моменту ее распада проживали 430 262 русина, тогда как, согласно переписи населения, в 1921 г. их насчитывалось (уже в составе Чехословакии) лишь 370 368 чел. [15]. Осознавая факт замалчивания и искажения имперской властью реальных масштабов трагедии русинского этноса, чехословацкое правительство в своих первых меморандумах Лиге Наций определило венгерских русинов как *terra incognita*, подчеркивая, что европейскому сообществу неизвестна действительно критическая ситуация, в которой находилось это коренное меньшинство [15]. Потому мы считаем преувеличенным мнение шведского историка Р. Сигала, утверждающего, что чехословацкие лидеры, используя данное латинское выражение, языком дипломатии давали понять свое отношение к этносу как к нецивилизованному и изначально организовывали работу бюрократического аппарата в Подкарпатье из соображений управления «примитивной» территорией [28: 34].

Поясняя перед Лигой Наций природу проблем русинов, Чехословакия не видела иных вариантов их решения, как помочь извне. По убеждению правительства, угнетенный, морально и экономически ослабленный русинский этнос не мог возродиться подобно чехам и словакам. Потому в развитии идеи сохранения идентичности этноса оно признавало важную роль русинов-эмигрантов в США и Канаде, где они создали в защиту соотечественников ряд светских и религиозных общественных организаций [15]. Например, к ним относились Русское православное кафолическое общество взаимопомощи, Общество русских братств в Соединенных Штатах Америки [3], Союз освобождения Прикарпатской Руси и другие общества и братства [23: 76–85], нередко объединяемые в историографии со-бирательным понятием Американская Русь. Именно представители эмиграции способствовали предоставлению автономии русинам

в составе Чехословакии [7: 107]. Так, 26 октября 1918 г. в Филадельфии после консультаций с администрацией президента США Вудро Вильсона о гарантиях русинской автономии в составе новообразованной Чехословацкой Республики лидер карпаторусской эмиграции в Америке Григорий-Игнатий Жаткович и лидер движения за независимость Чехословакии Томаш Масарик подписали соответствующую Декларацию общих намерений [18; 22: 374; 23: 84]. Декларация стала краеугольным камнем положений вышеуказанного Сен-Жерменского договора в разрезе предоставления автономии Подкарпатской Руси.

Из меморандумов Чехословакии следует, что новое государство подкарпатских русинов весьма осторожно подходило к решению их национального вопроса. С точки зрения чехословацких правящих кругов, механическое принятие необходимых специальных законов, касавшихся меньшинств, только ввиду формальной угрозы ответственности государства перед Лигой Наций было бы опрометчивым шагом, особенно в отношении самих русинов. Дело заключалось в том, что в 1921 г. на территории Подкарпатской Руси также проживали мадьяры (103 791), евреи (79 716), немцы (10 348), т. е. более одной трети нерусинского населения [15]. При этом мадьяры и евреи занимали ключевые административные посты, доминировали в торговле и промышленности, в то время как русины в значительной степени были неграмотными, не имели своих политических партий и воспитывались в атмосфере традиционного уважения к мадьярской и еврейской эlite. Местные чиновники еврейского и мадьярского происхождения, равно как и мадьярофилы, с образованием Чехословацкой Республики не скрывали своей враждебности к новому государству, саботировали деятельность органов власти, отказывались принимать присягу. Поэтому совершенно справедливыми были опасения правительства, что поспешное законотворчество в интересах национальных меньшинств может нарушить хрупкую стабильность в создаваемой территориальной автономии к югу от Карпат: или приведет к попаданию русинов в очередную зависимость, или непредумышленно сделает Подкарпатскую Русь центром агитации против молодой государственности. Стало очевидным, что для достижения целей Сен-Жерменского договора 1919 г. прежде всего была необходимость в политическом возрождении русинского народа и ликвидации наиболее катастрофических последствий австро-венгерского режима [15].

Как видно из представленной Лиге Наций информации, чехословацкая политика в отношении Подкарпатской Руси базировалась на трех фундаментальных принципах:

1) гарантированном выполнении требований Сен-Жерменского договора после их отображения в соответствующем конституционном акте;

2) безотлагательном выполнении тех положений указанного договора, которые допускают возможность их применения без изменения конституционных законов, а именно: назначение губернатора Подкарпатской Руси и других должностных лиц в пределах автономии из числа жителей этой территории;

3) незамедлительном принятии мер для создания политических, интеллектуальных и технических условий, необходимых для самоуправления на южнокарпатской территории. До тех пор, пока такое самоуправление не было установлено, любая относившаяся к нему мера носила временный характер [15].

Исходя из этих принципов, вместо Временной Конституции Чехословацкой Республики 1918 г. была принята Конституционная хартия 1920 г., которая зафиксировала автономный статус карпаторусского региона, содержательно раскрывая постулаты Сен-Жерменского соглашения. Первым губернатором региона стал Г.-И. Жаткович, заняв пост 5 мая 1920 г. – уже после вступления в силу Конституционной хартии. Сложнее была ситуация с назначением чиновников из числа русинов ввиду их слабой общей профессиональной подготовки. Так, в структуре отдельных министерств и ведомств Подкарпатской Руси по состоянию на 1923 г. сложилась следующая картина их наполняемости чиновниками разной национальной принадлежности (см. таблицу):

Таблица
Распределение мест в министерствах и ведомствах Подкарпатской Руси
по национальному признаку [15]

Министерство, ведомство	Национальность								
	Венгры	Чехи	Словаки	Евреи	Немцы	Румыны	Украинцы	Русские	Русины
Министерство внутренних дел	56	255	17	6	2	–	11	3	142
Министерство образования	174		108		11	6	8	635	
Министерство социального обеспечения	–	34	2	–	1	–	–	–	8
Министерство здравоохранения	7	13	1	3	–	–	–	–	2
Министерство сельского хозяйства	2	50	1	–	–	–	–	–	4
Финансовое управление	86	1213			21				77

С развалом Австро-Венгрии произошла ротация кадров из-за ухода части чиновников. И в этом отношении правительство Чехословакии выгодно позиционировало себя перед Лигою Наций, отчитываясь о создании надлежащих условий для профессиональной и языковой подготовки специалистов из местного населения Подкарпатской Руси [15]. На практике, уже начиная с июля 1919 г., чиновничий аппарат края целенаправленно формировался преимущественно из чехов [1: 298]. Лишь в 1928 г. правительство заявило Лиге о полном выполнении обязательства по назначению должностных лиц в пределах карпаторусского региона из числа коренных жителей [31]. Но подспудно продолжалась политика по укреплению позиций чехословацкой администрации на местах. Норвежский историк Э. Бакке назвала этот период в истории республики «чехословакизмом и политическим централизмом», объясняя его желанием государства утвердить свою унитарность, предусмотренную Конституционной хартией 1920 г. [17: 182–185]. В Подкарпатье вся полнота реальной власти концентрировалась в руках вице-губернатора, которым традиционно назначался чех по национальности, что вызывало недовольство в крае [1: 302]. Присутствие центробежных сил фиксировала в донесениях и польская разведка, отмечая в 1932 г. растущие трудности Чехословакии во внутренней политике [8: 255].

На этом фоне Чехословацкая Республика демонстрировала миру вому сообществу создание адекватной для русинов «неполитической среды» – благоприятных условий для экономической жизнедеятельности. Учитывая их склонность к ведению сельского хозяйства, были сделаны шаги к переходу от экстенсивного к интенсивному растениеводству. Правительство основало Государственный сельскохозяйственный институт полевых исследований, который находился в Мукачево и подчинялся органам управления Подкарпатской Руси. По всему региону создавались научно-исследовательские станции и образцово-показательные хозяйства, опыт которых перенимали местные крестьяне. В сфере животноводства предоставлялись государственные и локальные субсидии, что стимулировало развитие скотоводства, свиноводства, овцеводства. Как следствие, новый импульс получили мясо-молочная промышленность и сырородение. Параллельно совершенствовались сеть коммуникаций и транспортная инфраструктура. В основе организации лесного хозяйства лежал принцип, согласно которому к любой оплачиваемой работе в южнокарпатском регионе в первую очередь должны привлекаться местные жители. Двумя из трех директоров государственного органа лесопользования в Подкарпатской Руси могли быть только русины. Для поддержки развития промышленности при Торговой палате в Кошице была создана

автономная секция, состоявшая из представителей южнокарпатского региона. Образованию отдельной торговой палаты для русинских территорий не позволял малый размер доходов от местных налогов, как того требовало чехословацкое законодательство [13].

Кроме того, были принятые меры по улучшению социальных и духовно-культурных условий жизни русинов, предавались забвению феодальные пережитки прошлого. В 1920 г. отдельным законом были упразднены т. н. коблыны и роковыны – церковные налоги с православных русинов в пользу греко-католических священников [15]. Правительство Чехословакии практиковало субсидирование строительства новых православных храмов [13]; к 1936 г. число возвезденных церквей превысило 150 [11: 25]. В 1922 г. был решен вопрос о выплате кредитов за ущерб, нанесенный войной. Но поскольку малограмотное население, проживавшее на плато Карпат, не предоставило списка пострадавших от военных действий, была принята лишь часть заявлений о выплате компенсаций [15].

В сфере здравоохранения на территории карпаторусской автономии центральные органы власти республики осуществляли как борьбу с эпидемиями, так и строительство новых медицинских учреждений – больниц (например, в Хусте), изоляторов (Береговое), отделений инфекционных заболеваний (при больнице в Мукачево), вводили в эксплуатацию санитарные железнодорожные вагоны. Все это послужило аргументом перед Лигой Наций о наличии устойчивой динамики роста русинского населения. В частности, для оценивания брались показания смертности и рождаемости по поселкам Нижние Верещки (сейчас – Нижние Ворота), Бескиды, Воловец на протяжении 1918–1922 гг.

Объектом пристального внимания со стороны Лиги Наций был вопрос об образовании русинов. В этой сфере Чехословакия декларировала курс на восстановление необходимого уровня обучения в начальной и средней школе. Согласно представленной Лиге правительенной статистике, в 1923 г. в младших классах начальных школ работало 1 012 учителей; было дополнительно открыто 346 таких классов. В то же время количество начальных школ со старшими классами возросло только до 12, средних школ было лишь 4, профессионально-технических заведений – 3, коммерческих колледжей – 2. Как результат, на указанное время 60 % русинов не имели школьного образования [15]. К 1931 г. в южнокарпатском регионе действовали уже 362 начальные школы с 1 047 классами, в т. ч. 297 русинских начальных школ с 812 классами. Подавляющее большинство русинских начальных школ имели до четырех классов. Средних школ со старшими классами по состоянию на 1931 г. насчитывалось всего 15.

При этом было закрыто две третьих религиозных школ (обычно с одним классом) из-за невозможности содержать штат учителей [13]. Нужно подчеркнуть малограмотность и самих учителей-русинов, о которой довольно пространно изъясняется в меморандумах чехословацкая администрация. Исследователи приводят конкретные цифры: к примеру, в 1920 г. из 976 русинских учителей только 43 имели среднее образование [6: 169]. Желая смягчить проблемы в образовательной сфере и оправдаться в том, что они не решены, правительство объясняло сложившуюся ситуацию как нежеланием самих русинов отдавать своих детей в уже открытые учебные заведения, так и ощутимыми финансовыми затратами государства на развитие школьного образования [15]. Как следствие, в процессе формирования системы образования русинского этноса Подкарпатья проблема педагогических кадров решалась за счет украинских и российских эмигрантов [6: 172]. Но это никак не коррелировалось ни с качеством образования русинов на родном языке, ни с обязанностью государства заботиться о сохранении этнической идентичности данного меньшинства.

Политическая жизнь русинов в составе Чехословакии в глазах правительства имела вялотекущий характер: этнос довольно медленно лишался апатичных чувств и проявлял национальное сознание [14; 16]. В Подкарпатье не было ни авторитетных личностей, ни объединений, способных сплотить меньшинство [9: 38]. Вместе с тем, по мнению историков, если до 1918 г. собственных политических партий в регионе не было, то после присоединения края к Чехословакии они появились и их количество стало расти: в 1921 г. насчитывалось 18 партий, в 1922 г. – 22, в 1924 г. – 30 [1: 303], а в 1930-х гг. – 47 [10: 48].

Правительство отчиталось перед Лигой Наций о том, что в сентябре 1923 г. после выборов в коммунах Подкарпатской Руси завершился процесс формирования местных партий: русинских (Аграрно-республиканская партия, Русская партия Волошина, Социально-демократическая партия, Чехословацкая социалистическая партия, Русская национальная партия, Коммунистическая партия), венгерских (Венгерская христианско-социалистическая партия, Партия венгерских мелких крестьян, Партия венгерских русинов), еврейских (Сионистская партия, Партия еврейских консерваторов) и проч. [14; 16]. Формально закрепив особый статус Подкарпатской Руси в Конституции 1920 г., чехословацкая администрация не считала возможным внедрение там самоуправления до проведения первых выборов в русинский парламент [15]. Она резко негативно относилась к активной коммунистической агитации среди политически незрелых русинов и видела в этом одно из главных препятствий для создания русинского

парламента. Потому единственно верным правительство считало проведение политической реформы, осуществленной в 1928–1929 гг. и имевшей целью формирование временной автономной администрации в лице Провинциального совета и Провинциального комитета до создания русинского парламента. Провинциальный совет состоял из 18 членов, на две трети избиравшихся местным населением и на одну треть назначавшихся правительством Чехословакии исходя из социально-экономических и национально-культурных соображений. Он занимался вопросами управления, экономики, транспорта, образовательной и социальной сферы [31]. Провинциальный комитет состоял из 6 членов и 6 их заместителей, которые назначались советом. Комитет утверждал бюджеты отдельных районов Подкарпатской Руси и важные решения экономического характера, принимавшиеся районными или муниципальными советами (созданными в начале 1929 г.), готовил проекты для обсуждения советом, а также назначал должностных лиц провинциального уровня и т. д. [13].

Петиции в Секретариат Лиги Наций в защиту подкарпатских русинов. За время существования в Лиге было подано девять жалоб в защиту подкарпатских русинов: петиция Партии венгерских русинов касательно действий правительства Чехословакии в нарушение положений Сен-Жерменского договора 1919 г. (1921 г.); петиция президента Украинского национального совета Западно-Украинской Народной Республики о ситуации в Подкарпатской Руси (1927 г.); петиции члена Национального собрания Чехословакии от Автономной аграрной федерации Подкарпатской Руси по вопросу ее автономии (1928 и 1931 гг.); петиция представителей русских православных общин Подкарпатской Руси (1929 г.); петиция по случаю десятилетия со дня подписания Чехословакией Сен-Жерменского договора 1919 г. (1929 г.); петиция председателя Ассамблеи русинов в Венгрии по поводу ситуации на территории Подкарпатской Руси (1930 г.); петиции Совета русинов по национальной обороне в Соединенных Штатах Америки касательно жалоб на ситуацию с образованием русинов в Подкарпатской Руси (1928 и 1932 гг.).

Петиция от 10 сентября 1921 г. Партии венгерских русинов строилась на утверждении, что непринятие мер по реальному установлению уже формально провозглашенной автономии Подкарпатской Руси в составе Чехословакии противоречит букве и духу международных обязательств государства [30].

В своем ответном замечании от 18 ноября 1921 г. чехословацкое правительство указало, что договорные обязательства в отношении южнокарпатской автономии приобрели юридическую силу, поскольку эти положения были включены в Конституционную хартию

Чехословацкой Республики от 1920 г. Однако данные положения могут быть введены в действие лишь постепенно, поскольку для этой территории не сформированы необходимые для самоуправления элементы ввиду отсутствия образованного населения и компетентных местных чиновников. Правительство кратко рассказало о своих усилиях по обучению населения и обеспечению их способности к осуществлению самоуправления. Также заявлялось о полной защите прав меньшинств в регионе.

Комитет трех в составе Поля Иманса (Бельгия), Гульельмо Империали (Италия) и Исии Кикудзиго (Япония) выразил доверие правительству и убежденность, что в ближайшем будущем оно найдет способы внедрения автономии для территории к югу от Карпат [29]. Делу не был дан ход.

Петиция от 5 мая 1927 г. президента Украинского национального совета Западно-Украинской Народной Республики Евгения Петрушевича о ситуации в Подкарпатской Руси [27] отличалась от остального вкрапления в ее текст выдержек из истории присоединения Подкарпатской Руси к Чехословакии, а также наличием трактовки русинов как деноминации украинцев в составе Австро-Венгрии. Однако в своих претензиях к чехословацкому правительству эта жалоба в адрес Лиги Наций несущественно расходилась по содержанию с другими петициями в защиту русинов: в ней выражались требования автономии для Подкарпатской Руси, справедливого распределения земельных ресурсов в карпаторусском регионе, улучшения ситуации со школьным образованием русинов и прекращения практики их дискrimинации в данной сфере. Но петиция Е. Петрушевича даже не была рассмотрена Комитетом трех. Соответственно, затронутые в ней проблемы так и не стали предметом обсуждений на сессии Совета Лиги Наций.

В петиции от 21 августа 1928 г. Ивана Куртяка, члена Национального собрания Чехословакии от Автономной аграрной федерации Подкарпатской Руси, по вопросу ее автономии [26] подробно рассказывалось о том, как государство саботировало статьи Сен-Жерменского договора о защите меньшинств. Куртяк перечислил основные нарушения. Не был создан парламент Подкарпатской Руси. Официальным языком в крае на практике оставался только чешский, а русинский использовался исключительно в быту или вне пределов государственных учреждений. Из общего числа чиновников 90 % были чехи, не знавшие русинского языка. Коренные жители были лишены преимуществ земельной реформы, получив лишь 19 тыс. акров из 260 тыс. Большая часть земли была разделена между 40 тыс. чешских чиновников, сотрудников полиции и таможни. В 1928 г. ко-

личество учеников в классах чешских школ колебалось в пределах 17–25 детей, а в классах русинских школ – около 80–100. В конце 1920-х гг. в Подкарпатье действовало только одно высшее учебное заведение для русинов – педагогический колледж. По окончании образования русины не могли получить работу. Тем не менее Комитет трех не представил петицию Совету Лиги Наций, посчитав более аргументированной позицию правительства по вышеупомянутым меморандумам.

В петиции от 4 июня 1930 г. по поводу ситуации на территории Подкарпатской Руси [24] А. Букиала, председатель Ассамблеи русинов в Венгрии, жаловался на то, что, хотя с момента вступления в силу Сен-Жерменского договора 1919 г. о меньшинствах прошло 10 лет, русинский парламент еще не был образован. Чехословацкое правительство обращало внимание на усилия, предпринятые для политического, экономического и культурного развития населения южнокарпатского края, позволявшие ему достичь стандарта, необходимого для установления автономии территории. По словам заявителя, не соблюдались гарантии свободного использования русинского языка, а штат учителей в русинских школах был заменен чешскими, украинскими и российскими специалистами, которые преподавали на своем языке. В ответных замечаниях чехословацкое правительство, ссылаясь на меморандумы, объясняло нехватку подходящих учителей среди русинского населения и заверяло в проведении всех необходимых мероприятий по подготовке преподавателей из числа коренного населения. В ответ на жалобу подателя петиции на отведение высоких административных и судебных должностей чехам, украинцам и русским правительство утверждало, что предпочтение отдается русинским кандидатам, если они готовы заступить на государственную службу и имеют требуемую квалификацию. По поводу используемых в администрации Подкарпатской Руси языков правительство заявило, что русинский язык является основным на этой территории наравне с государственным языком. Податель петиции утверждал, что правительство несколько раз приостанавливало самоуправление на территории Прикарпатья в нарушение положений Сен-Жерменского договора. Правительство не согласилось с такими доводами, подчеркнув прогресс, достигнутый в области автономного управления этой территорией путем создания Провинциального совета, Провинциального комитета, районных советов и комитетов.

Исходя из изложенных сторонами аргументов и фактов, Комитет трех в составе Ильи Чуменовича (Югославия), Рене Массильи (Франция) и Дино Гранди (Италия) принял решение не передавать петицию на рассмотрение Совету Лиги Наций [12].

Петиция от 14 декабря 1932 г. Совета русинов по национальной обороне в Соединенных Штатах Америки по поводу жалоб на ситуацию с образованием русинов в Подкарпатской Руси [25] поднимала те же вопросы, что были вынесены на обсуждение перед Лигой Наций в предыдущих петициях. Потому из тех самых соображений Комитет трех в составе Жака Фук-Дюпарка (Франция), Уильяма Малкина (Великобритания) и Франсиско Кастильо Нахеры (Мексика) стал на сторону чехословацкого правительства и отказал в передаче петиции на сессию Совета Лиги [21].

К сожалению, остальные три из девяти вышеперечисленных петиций даже не были представлены на рассмотрение Комитету трех ввиду несоблюдения заявителями ранее указанных формальных критериев к их содержанию. Справедливости ради нужно отметить, что некоторые из «отсеканных» жалоб действительно имели характер эмоциональных возвзываний (хотя и не лишенных смысла) к государствам – членам Лиги Наций, нежели форму строго юридического документа. К разряду таких можно отнести петицию от 20 сентября 1929 г. председателя Центрального исполнительного комитета русских православных общин Карпатской Руси Алексея Геровского, приуроченную к десятилетию со дня подписания Чехословакией Сен-Жерменского договора 1919 г. о защите национальных меньшинств [2].

Таким образом, учитывая вышеизложенные, в документах Лиги Наций прослеживается не столько объективная невозможность, сколько субъективное нежелание Чехословакии предоставлять особый статус русинскому меньшинству. Автономия Подкарпатской Руси, провозглашенная и юридически зафиксированная в ходе событий, приведших к образованию т. н. Первой Чехословацкой Республики, не была воплощена в жизнь вплоть до октября 1938 г., когда политически ослабленное государство под давлением консолидированных политических сил русинов пошло на этот шаг. Но данный эпизод из жизни русинов не был адекватно отображен в архивных материалах секретариата Лиги по двум главным причинам: во-первых, политика защиты национальных меньшинств под эгидой организации с середины 1930-х гг. резко пошла на спад ввиду ее неэффективности; во-вторых, сама организация демонстрировала свою нежизнеспособность в преддверии Второй мировой войны.

Во многом такая внутренняя политика Чехословакии в отношении русинского этноса объясняет неоднократность обращений различных лиц и организаций в Лигу Наций с целью отстоять права этого национального меньшинства.

Однообразие проблем, которые испытывали подкарпатские русины

в Чехословакии, порождало однотипные по своей природе жалобы в Лигу Наций от имени представителей или поборников меньшинства. Рассмотренные Комитетом трех петиции раскрывали обратную сторону той ситуации, в которой находился этнос. В отличие от меморандумов чехословацкого правительства и его ответных замечаний на заявленные жалобы, эта источниковедческая база предлагает альтернативный взгляд на судьбу русинов в составе Чехословацкой Республики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословацької Республіки: формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2002. Вип. 6. С. 297–318.
2. Геровский А. Всем членам Лиги Наций // Русин. 2008. № 1–2 (11–12). С. 263–265.
3. Глушенко Н.А. Первые общественные организации русинов на территории Соединенных Штатов Америки // Русин. 2015. № 4 (42). С. 97–106.
4. Данилец Ю., Данилец Н., Монич А. et al. Русинская тематика в изданиях последних лет // Русин. 2010. № 3 (21). С. 135–158.
5. Досталь М. Русинское национальное движение и его отражение в современной историографии // Русин. 2007. № 3 (9). С. 97–105.
6. Кравчук О.М. Державні структури ЧСР і проблема забезпечення Закарпаття вчительськими кадрами (1919–1929 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2004. Вип. 8. С. 168–173.
7. Магочій П.Р. Традиції автономії на Карпатській Русі (включаючи Закарпаття) // Русин. 2011. № 2 (24). С. 104–124.
8. Морозов С.В. Подкарпатская Русь во внешней политике Польши и Чехословакии (1932–1935 гг.) // Русин. 2018. № 4 (54). С. 251–263. DOI: 10.17223/18572685/54/14
9. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. 431 с.
10. Суляк С. Русины в истории: прошлое и настоящее // Русин. 2007. № 4 (10). С. 29–56.
11. Суляк С. Русины: уроки трагической истории // Русин. 2008. № 3–4 (13–14). С. 7–34.
12. Annual communication concerning the results of the examination of petitions by minorities committees: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, January 2nd, 1932; Official № C.5.1932.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-5-1932-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).
13. Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, January 6th, 1931; Official №

- C.21.M.12.1931.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-21-M-12-1931-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).
14. Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, June 26th, 1924; Official № C.331.M.107.1924.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-331-M-107-1924-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).
15. Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 15th, 1923; Official № C.608.M.231.1923.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-608-M-231-1923-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).
16. Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, December 18th, 1923; Official № C.821.M.310.1923.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-821-M-310-1923-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).
17. Bakke E. The principle of national self-determination in Czechoslovak Constitutions 1920–1992 // Central European Political Science Review. 2002. Vol. 3. № 10. P. 173–198.
18. Botlik J. Czechoslovakia's ethnic policy in Subcarpathia (Podkarpatskaja Rus or Ruthenia) 1919–1938/1939. URL: <http://www.hungarianhistory.com/lib/botlik/botlik.pdf> (дата обращения: 10.11.2019).
19. Degtyarev S., Zavhorodnia V., Polyakova L. On the Establishment of the Ruthenian (Ukrainian) University in Austria-Hungary and Its Coverage in «Kievskaya Starina» Journal // European Journal of Contemporary Education. 2018. Vol. 7 (4). P. 911–917. DOI: 10.13187/ejced.2018.4.911
20. Degtyarev S., Samoilenko Ye. League of Nations and protection of national minorities in Eastern European states (1919–1946) // Skhidnoevropeiskiy Istorychnyi Visnyk. 2019. № 12. C. 94–107. DOI: 10.24919/2519-058x.12.177549
21. Fifth annual communication concerning the results of the examination of petitions by minorities committees: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, January 3rd, 1934; Official № C.5.1934.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-5-1934-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).
22. Magocsi P.R. The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia // Slavic Review. Vol. 34, № 2. P. 360–381.
23. Magocsi P.R. The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge; London: Harvard University Press, 1978. XVI, 640 p.
24. Petition of M. Boukialy concerning the situation in the Ruthene Territory, south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, July 31st, 1930; Official № C.411.1930.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-411-1930-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).
25. Petition from M. Michael Yuhazz Sr. concerning the situation in the territory of Sub-Carpathian Russia: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, July 31st, 1930; Official № C.469.1933.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-469-1933-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).

26. Petition from M. Kurtyak with regard to the situation in Sub-Carpathian Russia: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, November 26th, 1928; Official № C.580.1928.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-580-1928-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).

27. Petition from M. Petrouchevych with regard to the situation in Sub-Carpathian Russia: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, November 30th, 1927; Official № C.606.1927.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-606-1927-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).

28. Segal R. Genocide in the Carpathians: war, social breakdown, and mass violence, 1914–1945. Stanford: Stanford University Press, 2016. XVI, 212 p.

29. The autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, February 8th, 1922; Official № C.107.M.61.1922.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-107-M-61-1922-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11. 2019).

30. The Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, November 30th, 1921; Official № C.491.M.354.1921.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-491-M-354-1921-I_BI.pdf (дата обращения: 10.11.2019).

31. The autonomous Territory of the Ruthenians south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 28th, 1928; Official № C.517.M.151.1928.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-517-M-151-1928-I_EN.pdf (дата обращения: 10.11.2019).

REFERENCES

1. Vidnyansky, S. (2002) Zakarpattya u skladі Chekhoslovats'koї Respublikи: formuvannya derzhavnikh struktur i gromads'ko-politichne zhittya v kraї u 20-kh – pershiy polovini 30-kh rokiv XX st. [Transcarpathia as a part of the Czechoslovak Republic: public authorities' formation, and social and political life during the 1920s and the first half of the 1930s]. In: Kulchitsky, S.V. (ed.) *Problemi istorii Ukrayini: fakty, sudzhennya, poshuki* [Problems of Ukrainian history: facts, estimations, researches]. Vol. 6. Kyiv: [s.n.]. pp. 297–318.
2. Gerovsky,A. (2008) Vsem chlenam Ligi Natsiy [To all the League of Nations members]. *Rusin.* 1–2(11–12). pp. 263–365.
3. Glushchenko, N.A. (2015) First social organizations of Rusins in the United States of America. *Rusin.* 4(42). pp. 97–106 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/42/8
4. Danilets, Yu., Danilets, N., Monich, A. et al. (2010) Rusinskaya tematika v izdaniyakh poslednikh let [The Rusin theme in the latest publications]. *Rusin.* 3(21). pp. 135–158.
5. Dostal, M. (2007) Rusinskoе natsional'noe dvizhenie i ego otrazhenie v sovremennoy istorio-grafii [Rusin national movement and its reflection in modern historiography]. *Rusin.* 3(9). pp. 97–105.
6. Kravchuk, O.M. (2004) Derzhavni strukturi ChSR i problema zabezpechennya Zakarpattya vchitel's'kimi kadrami (1919–1929 pp.) [Public authorities

of the Czechoslovak Republic and the problem of providing teaching staff for Transcarpathia]. *Naukovi zapiski Vinnits'kogo derzhavnogo pedagogichnogo univer-sitetu imeni Mikhayla Kotsyubins'kogo. Seriya: Istoriya.* 8. pp. 168–173.

7. Magocsi, P.R. (2011) Traditsii avtonomiï na Karpats'kiy Rusi (vkluchayuchi Zakarpattyu) [The heritage of autonomy in Carpathian Rus and Ukraine's Transcarpathia]. *Rusin.* 2(24). pp. 104–124.

8. Morozov, S.V. (2018) Subcarpathian Rus in the foreign policy of Poland and Czechoslovakia (1932–1935). *Rusin.* 4(54). pp. 251–263 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/54/14

9. Pop, I. (2001) *Entsiklopediya Podkarpatskoy Rusi* [Encyclopedia of Subcarpathian Rus]. Uzhhorod: V. Padyak.

10. Sulyak, S. (2007) Rusiny v istorii: proshloe i nastoyashchee [Rusins in history: Past and present]. *Rusin.* 4(10). pp. 29–56.

11. Sulyak, S. (2008) Rusiny: uroki tragichestkoy istorii [Rusins: Lessons of a tragic history]. *Rusin.* 3–4(13–14). pp. 7–34.

12. The League of Nations. (1932) *Annual communication concerning the results of the examination of petitions by minorities committees: Note by the Secretary General (League of Nations, Geneva, January 2, 1932; Official Nr. C.5.1932.I)*. [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-5-1932-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

13. The League of Nations. (1931) *Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, January 6th, 1931; Official Nr. C.21.M.12.1931.I)*. [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-21-M-12-1931-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

14. The League of Nations. (1924) *Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, June 26th, 1924; Official Nr. C.331.M.107.1924.I)*. [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-331-M-107-1924-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

15. The League of Nations. (1923a) *Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 15th, 1923; Official Nr. C.608.M.231.1923.I)*. [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-608-M-231-1923-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

16. The League of Nations. (1923b) *Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, December 18th, 1923; Official Nr. C.821.M.310.1923.I)*. [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-821-M-310-1923-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

17. Bakke, E. (2002) The principle of national self-determination in Czechoslovak Constitutions 1920–1992. *Central European Political Science Review.* 3(10). pp. 173–198.

18. Botlik, J. (n.d.) *Czechoslovakia's ethnic policy in Subcarpathia (Podkarpatskaja Rus or Ruthenia) 1919–1938/1939*. [Online] Available from: <http://www.hungarianhistory.com/lib/botlik/botlik.pdf> (Accessed: 10th November 2019).

19. Degtyarev, S., Zavhorodnia, V. & Polyakova, L. (2018) On the Establishment of the Ruthenian (Ukrainian) University in Austria-Hungary and Its Coverage in "Kievskaya Starina" Journal. *European Journal of Contemporary Education*. 7(4). pp. 911–917. DOI: 10.13187/ejced.2018.4.911
20. Degtyarev, S. & Samoilenco, Ye. (2019) League of Nations and protection of national minorities in Eastern European states (1919–1946). *Skhidnoevropeiskiy Istorichniy Visnyk – East Europe Historical Bulletin*. 12. pp. 94–107. DOI: 10.24919/2519-058x.12.177549
21. The League of Nations. (1934) *Fifth annual communication concerning the results of the examination of petitions by minorities committees: Note by the Secretary-General* (League of Nations, Geneva, January 3rd, 1934; Official Nr. C.5.1934.I). [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-5-1934-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).
22. Magocsi, P.R. (1975) The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia. *Slavic Review*. 34(2). pp. 360–381. DOI: 10.2307/2495193
23. Magocsi, P.R. (1978) *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge; London: Harvard University Press.
24. The League of Nations. (1930a) *Petition of M. Boukialy concerning the situation in the Ruthene Territory, south of the Carpathians: Note by the Secretary-General* (League of Nations, Geneva, July 31st, 1930; Official Nr. C. 411.1930.I). [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-411-1930-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).
25. The League of Nations. (1930b) *Petition from M. Michael Yuhasz Sr. concerning the situation in the territory of Sub-Carpathian Russia: Note by the Secretary-General* (League of Nations, Geneva, July 31st, 1930; Official Nr. C.469.1933.I). [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-469-1933-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).
26. The League of Nations. (1928a) *Petition from M. Kurtyak with regard to the situation in Sub-Carpathian Russia: Note by the Secretary-General* (League of Nations, Geneva, November 26th, 1928; Official Nr. C.580.1928.I). [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-580-1928-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).
27. The League of Nations. (1927) *Petition from M. Petrouchevytch with regard to the situation in Sub-Carpathian Russia: Note by the Secretary-General* (League of Nations, Geneva, November 30th, 1927; Official Nr. C.606.1927.I). [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-606-1927-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).
28. Segal, R. (2016) *Genocide in the Carpathians: war, social breakdown, and mass violence, 1914–1945*. Stanford: Stanford University Press.
29. The League of Nations. (1922) *The autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General* (League of Nations, Geneva, February 8th, 1922; Official Nr. C.107.M.61.1922.I). [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-107-M-61-1922-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).
30. The League of Nations. (1921) *The Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General* (League of Nations, Geneva, Novem-

ber 30th, 1921; Official Nr. C.491.M.354.1921.I). [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-491-M-354-1921-I_BI.pdf (Accessed: 10th November 2019).

31. The League of Nations. (1928b) *The autonomous Territory of the Ruthenians south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 28th, 1928; Official Nr. C.517.M.151.1928.I)*. [Online] Available from: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-517-M-151-1928-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

Дегтярев Сергей Иванович – доктор исторических наук, профессор кафедры конституционного права, теории и истории государства и права Сумского государственного университета (Украина).

Sergey I. Degtyarev – Sumy State University (Ukraine); International Network Center for Fundamental and Applied Research (USA).

E-mail: starsergo2014@gmail.com

Самойленко Евгений Анатольевич – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры международного, европейского права и гражданско-правовых дисциплин Сумского государственного университета (Украина).

Yevhen A. Samoilenko – Sumy State University (Ukraine).

E-mail: y.samoilenko@uabs.sumdu.edu.ua

УГОРСЬКІ РУСИНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: АРХЕОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ

З.Б. Лановик¹, М.Б. Лановик², Л.М. Ковалець³

^{1,2} Тернопільський національний педагогічний університет
ім. В. Гнатюка

Україна, 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

E-mail: m-z@ukr.net

³ Чернівецький національний університет ім. Ю. Федъковича

Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

E-mail: lidijakovalets@gmail.com

Авторське резюме

Стаття присвячена феномену угорських русинів у працях українського академіка початку ХХ ст. Володимира Гнатюка. Проблема розглядається з використанням принципу В. Дильтея *Wirkungszusammenhang* (комплексу взаємодій), а також ідеї часових пластів В. Козеллека та теорії археології знання М. Фуко. Фундаментальною методологією дослідження є історична герменевтика. Увагу зосереджено на різni сферах буття і життєдіяльності угорських русинів: історичну, релігійну, культурологічну, етнографічну, філологічну, психологічну та ін. На історичному рівні згідно з науковими інтересами В. Гнатюка центральним предметом постає походження і витоки русинів на території Угорщини. Розглянуто багато історичних джерел стосовно цього питання і дискусії учених кінця XIX – початку ХХ ст. Аспекти релігійних і культурних особливостей етносу викладаються у фокусі праць В. Гнатюка «Русинські поселення в Бачці» (1898), «Словаки чи русини?» (1901), «Етнографічні матеріали з Угорської Руси» (1897–1911) та ін. Автор підкреслює проблему національної ідентичності угорських русинів в осмисленні багатьох істориків, лінгвістів, етнографів та ін., а також на основі свідчень представників різних соціальних груп етносу. Широка філологічна сфера представлена на кількох рівнях. Першою і найбільш гострою постає проблема автентичності русинської мови як специфічного діалекту з його фонетичними, лексичними, семантичними особливостями та його місця в системі інших слов'янських

мов. Літературознавчий аспект розкриває взаємозв'язок усних фольклорних і рукописних джерел русинів зі старослов'янською книжною і церковною традицією. Також дослідження фольклору доводять правомірність деяких історичних гіпотез стосовно минулих подій етнічної групи. Усні народні історії, оповіді, легенди, духовні пісні підкреслюють взаємозв'язок угорських русинів з русинами Галичини. Утверджаючи плюралізм наукових поглядів, академічні позиції В. Гнатюка розглядаються в контексті теоретичних концепцій його попередників, сучасників і послідовників, а також опонентів. Заторкнуті проблеми аналізуються в їх динамічній взаємодії, внаслідок чого феномен угорських русинів інтерпретується інтегрально й багатогранно. Кожне дискусійне питання пропонує вектори подальших досліджень у багатьох проекціях.

Ключові слова: русини, В. Гнатюк, етнографія, фольклор, діалект, етнос, національність, ідентичність, історичний спід.

УГОРСКИЕ РУСИНЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ВЛАДИМИРА ГНАТЮКА: АРХЕОЛОГИЯ ПАМЯТИ

З.Б. Лановик¹, М.Б. Лановик², Л.М. Ковалец³

^{1,2} Тернопольский национальный педагогический университет
им. В. Гнатюка

Украина, 46027, г. Тернополь, ул. М. Кривоноса, 2
E-mail: m-z@ukr.net

³ Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича
Украина, 58012, г. Черновцы, ул. Коцюбинского, 2
E-mail: lidijakovalets@gmail.com

Авторское резюме

Статья посвящена феномену угорских русинов в трудах украинского академика начала XX в. Владимира Гнатюка. Проблема рассматривается с использованием принципа В. Дильтея *Wirkungszusammenhang* (комплекса взаимодействий), а также идеи временных пластов В. Козеллека и теории археологии знания М. Фуко. Фундаментальной методологией исследования стала историческая герменевтика. Внимание обращено на разные сферы бытия и жизнедеятельности угорских русинов: историческую, религиозную, культуро-вежевческую, этнографическую, филологическую, психологическую и др. На историческом уровне, в соответствии с научными интересами В. Гнатюка, центральный момент – это происхождение и истоки русинов на террито-

рии Венгрии. Рассмотрены многие исторические источники, касающиеся этого вопроса, и дискуссия ученых конца XIX – начала XX в. Аспекты религиозных и культурных особенностей этноса излагаются в фокусе трудов В. Гнатюка «Русинские поселения в Бачке» (1898), «Словаки или русины?» (1901), «Этнографические материалы с Угорской Руси» (1897–1911) и др. Автор подчеркивает проблему национальной идентичности угорских русинов в осмыслиении многих историков, лингвистов, этнографов и др., а также на основании свидетельств представителей разных социальных групп этноса. Широкая филологическая сфера представлена на нескольких уровнях. Первой и наиболее острой является проблема аутентичности русинского языка как специфического диалекта с его фонетическими, лексическими, семантическими особенностями и его места в системе других славянских языков. Литературоведческий аспект раскрывает взаимосвязь устных фольклорных и рукописных источников русинов со старославянской книжной и церковной традициями. Также исследования фольклора доказывают правомерность некоторых исторических гипотез относительно прошлых событий этнической группы. Устные народные истории, рассказы, легенды, духовные песни подчеркивают взаимосвязь угорских русинов с русинами Галиции. Утверждая плюрализм научных взглядов, академические позиции В. Гнатюка рассматриваются в контексте теоретических концепций его предшественников, современников и последователей, а также оппонентов. Затронутые проблемы анализируются в их динамическом взаимодействии, вследствие чего феномен угорских русинов интерпретируется интегрально и многогранно. Каждый дискуссионный вопрос указывает векторы дальнейших исследований во многих проекциях.

Ключевые слова: русины, В. Гнатюк, этнография, фольклор, диалект, этнос, национальная идентичность, исторический след.

UGRIAN RUSINS IN THE WORKS OF VOLODYMYR HNATIUK: THE ARCHEOLOGY OF MEMORY

Z. B. Lanovyk¹, M. B. Lanovyk², L. M. Kovalets³

^{1,2} Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 M. Kryvonis Street, Ternopil, 46027, Ukraine
E-mail: m-z@ukr.net

³ Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2 Kotsubynsky Street, Chernivtsi, 58012, Ukraine
E-mail: lidijakovalets@gmail.com

Abstract

The article deals with the phenomenon of Ugrian Rusins in the works of the Ukrainian academician of the early 20th century Volodymyr Hnatiuk. The author uses W. Dilthey's principle of *Wirkungszusammenhang* (system of interreaction), R. Koselleck's idea of the time shifts and M. Foucault's theory of the archeology of knowledge to consider the problem in its multiplicity. The fundamental methodology of the paper is historical hermeneutics. The attention is drawn to different aspects the Ugrian Rusins' life: historical, religious, cultural, ethnographical, philological, psychological, anthropological and others. On the historical level, according to the scholarly interests of V. Hnatiuk, the central subject is origin and genesis of Rusins in Hungary. The author dwells on many historical sources, including the scholarly discussion of the late 19th – early 20th century. V. Hnatiuk focused on religion and cultural features of the ethnos in his works *Rusinian Settlements in Bačka* (1898), *Slovaks or Rusins* (1901), *Ethnographic Material from Ugrian Rus* (1897–1911) and others. The author emphasises that the problem of the national identity of the Ugrian Rusins' has been considered by many historians, linguists, ethnographers, who drew on the evidence provided by the representatives of different social groups. The broad philological aspect is represented on several levels. First and the most important is the problem of authenticity of the Rusinian language as a specific dialect with its phonetic, lexical, semantic peculiarities and its place in the system of other Slavonic languages. The literary studies reveal the interrelations of the oral folklore and handwritten Rusinian sources with Old Slavonic bookish and church tradition. The folklore studies prove some historical hypotheses concerning the past events of the ethnic group. Oral folk stories, tales, legends, and spiritual songs prove the relationship between Ugrian and Galician Rusins. For the sake of scientific plurality, V. Hnatiuk's scholarly positions are given within the framework of the theoretical concepts of his predecessors, contemporaries, future disciples, and opponents. The problems raised are analysed in their dynamic interaction, with the phenomenon of Ugric Rusins interpreted integrally and multifacetedly. Each discussed point indicates vectors for further research.

Keywords: Rusins, V. Hnatiuk, ethnography, folklore, dialect, ethnos, national identity, historical trace.

Класична герменевтика утвердила думку, що часова дистанція, яка віддаляє дослідника від досліджуваного явища, з одного боку, уможливлює ширше поле зору, з іншого – виконує роль фільтру, що відкидає усі зайві деталі, залишаючи лише важливe і показовe. Від часу зацікавлення феноменом карпатських русинів нас віддаляє відрізок у кілька століть – достатній для підведення певних підсумків та узагальнень. Мета нашого дослідження полягає в осмисленні

угороруського феномена, зокрема словесних пам'яток русинів у працях Володимира Гнатюка.

Аналіз окресленого кола проблем здійснюватиметься із Дільтеевою настанововою *Wirkungszusammenhang* – комплексу взаємодій [1]. При цьому братиметься до уваги теорія французького філософа та історика культури Мішеля Фуко, викладена в його праці «Археологія знання» (1969) [10]. Нас цікавить проблема відчitування глибших підвалин історичних тактів, яку вчений трактує метафорично як зняття пізніших культурно-історичних нашарувань з увагою до аналізу трансформацій, «вторгнень в історію» та «розколів у геологічному ландшафті історії» [10: 45], а також його інтенція розглядати історію в широкому сенсі – як історію ідей, історію науки загалом. З філологічної точки зору, в цій концепції важливим є звязок мови і подій (у мові пропонується бачити поверхню для символічної проекції подій та процесів), увага до міжмовних конфігурацій, мовних формаций у їх зіставленні та протиставленні. Французький вчений пропонує підхід, при якому «археологія описує мови як практики, що конкретизуються у стихії архіву» [10: 210], однак із суттєвим уточненням – тривкі і нетривкі ґрунти історії формуються мовними пам'ятками, водночас «це наука про плинні мови, про неоформлені твори, про непов'язані між собою теми. Радше аналіз думок, аніж знань, радше аналіз помилок, аніж істин, аналіз не форм думки, а типів ментальності» [10: 216].

Згідно з М.Фуко, археологічне дослідження тим і відрізняється від епістемологічних чи «архітектонічних» описів, що «завжди виступає у множині: воно здійснюється в багатьох регістрах; воно перескакує через проміжки та розриви; воно має свою область там, де єдності взаємонакладаються, розділяються, фіксують свої грани, протистоять одна одній і утворюють між собою прогалини» [10: 246]. Такий підхід є особливо продуктивний, коли маємо справу із фрагментарними чи розрізняними фактами, спорадично віднайденими рукописами (до того ж багато з них потрапили в руки дослідника у доволі пошкодженному стані).

Також пропонуємо застосування методології «часових пластів» Райнгарта Козеллека («Часові пласти». 2000) [6]. У своїх дослідженнях німецький вчений розглядає історичний час як такий, що «складається з багатьох пластів, котрі взаємно відсилають один до одного, однак ніколи не є цілком залежними один від одного» [6: 34]. У своїх висновках він пропонує підхід, що дає змогу відкривати нові способи прочитання відомих джерел, розглядати історичні проблеми у ракурсі «temporalnoї багатоплановості» й пропонувати «нові тлумачення минулого у довгостроковій перспективі» [6: 85–86]. При цьому береться до уваги «археологія минулого» та певні історичні зсуви,

у т. ч. й «зрушення у досвіді». Наукова концепція Козеллека цінна ще й тим, що вчений акцентує увагу на методі «усної історії» («oral history»), без якого «неможливо розкрити змістовне наповнення досвіду та комплексний зміст подій взагалі» [6: 59]. Він передбачає «визначення достовірності свідчень шляхом їхнього взаємного порівняння; залучення для перехресного контролю письмових свідчень або надписів» [6: 59]. Це і є той формат наукового пошуку, в якому працював В. Гнатюк.

Розгляд праць Гнатюка у такому ракурсі становить новизну нашого дослідження. З-поміж численних наукових розвідок найбільшої уваги заслуговують дві основоположні праці, які стали каталізатором наукового вивчення русинів, викликавши бурхливу полеміку та інтелектуальні дискусії. Це було зумовлено багатогранністю досліджень В. Гнатюка, який кожну проблему закроював дуже широко, використовуючи запропонований В. Дільтеєм принцип *Wirkungszusammenhang*. Осмислюючи питання походження, історії, окремішності угорських русинів, він залучав площини етнографії, філології, релігієзнавства, фольклористики, культурології, антропології та ін. у їх тісному зв'язку.

Центральною постає ґрунтовна розвідка «Руські оселі в Бачці (в півдневій Угорщині)», опублікована 1898 р. в другій частині 22 тому «Записок Наукового товариства імені Шевченка». Бачку як осередок угорських русинів Гнатюк вибрав для дослідження не випадково. Здійснюючи експедиції цією територією, вивчаючи доступні йому документи, він з'ясував, що це місце найбільшого скупчення русинів на цих землях (статистично – перше місце за чисельністю, перевищуючи навіть кількість мадярів, не говорячи вже про інші етнічні групи), а також історично – перший пункт численного заселення русинів на югославсько-угорській території.

Відправною точкою власного бачення проблеми В. Гнатюк обрав проблему походження русинів на вказаній території. Він здійснив огляд уже існуючих студій на цю тему, загалом вважаючи їх недокладними. Неточності окремих з них починаються із неприпустимого, на думку вченого, спутування назв «Банат» і «Бачка», які часто фігурують у статтях без розуміння того, що це різні території: Бачка – «окремий комітат, названий Бач-Бадрог... що лежить між Тисою і Дунаєм», в той час, як «Банат розташований зліва від Тиси» [3: 1]. Подібні хиби він зараховував на карб кабінетних вчених, що намагалися з'ясувати проблему, не бувши на досліджуваній місцевості. Гнатюк, неодноразово перебуваючи на цих землях в експедиціях, намагався прояснити деякі затемнені факти.

Першочергового значення набуває факт походження русинів на цих територіях. Аналізуючи існуючі розвідки, опубліковані в «Правді»,

«Дблі», «Кievskij Starin» та інших наукових часописах, Гнатюк най-докладніше зупиняється на кількох теоріях. Перша з них ґрунтуються на праці В.Лукича «Угорська Русь». Гнатюк не погоджується з думкою Лукича, який початок поселенців-русинів у Бачці «відсуває» аж до кінця XI – початку XII ст.: «Коли Кольоман коло 1100 р. був з своїми військами на Русі, де помагав Святополкови против Володаря і Василька Ростиславичів і против Давида Ігоревича і де оженив ся з Предславою, доно́скою князя київського Святополка – з тоюж Предславою прийшло багато руських родин на Угорщину і оселилось в Бачськім комітаті». На думку Гнатюка, «се здогад опертий на старій теорії руських міграций» [3: 2].

Друга теорія, яка часом поселення русинів у Бачці вважає XVIII ст., має більшу кількість апологетів. Зокрема, це автори статей «Поселения запорожцев в Банате» («Киевская старина», 1881), «Задунайская Сечь» («Киевская старина», 1883), а також Ол. Барвінський в «Історії Русі». Згідно з цією теорією, «Бачванські русини то потомки запорожських козаків, що в 1785 р. перейшли австрійську границю і осіли в Банаті» [3: 2]. Ця теорія набуває статусу офіційної версії, закріпленої у німецькомовній «Ethnographie der oesterreichischen Monarchie», однак із приміткою: «Die Kosaken wurden 1775 aus Russland in Folge Aufruhrs, vertrieben und gingen später als Ansiedler zum Ackerbaue über, starben aber, da sie sich nicht verehelichten, bald aus» (Козаки були вигнані з Росії в 1775 році в результаті повстання, а пізніше перейшли як поселенці в сільське господарство, але незабаром вимерли, тому що не одружувалися).

В.Гнатюк не погоджується із такою точкою зору, заперечуючи її так: «Запорожці не були ніколи в тих селах, в котрих тепер живуть русини. Черніг' подає з Бачки околицю Зенти за таку, де були запорожці. Та Зента від теперішніх руських осель досить далеко. Коли ж були і де іще, а лиж Черніг' про те не знає, то ані не вимерли, як він думає, ані не зляли ся з ніким, як думає д. В.А. але справді виємігрували назад. Доказом того може бути се, що про запорожців нема ані жадних народних переказів між русинами в Бачці, коли про інші, давніші події є такі перекази, ані письменних звісток, хоть то неможлива річ, щоби вони не могли заховати ся, коли спрівді істнували» [3: 3]. Тут показовим є приклад того, наскільки великої ваги Гнатюк надавав фольклорним переказам – народному переданню, тягості історичної пам'яті. Хоча документальні пам'ятки теж вважав важливим доказом, наголошуючи: «Що знов теперішні руські оселі заселили русини з Північної Угорщини, про те съвідчать не лиш народні перекази, але, як я чув, і урядові акти в архіві в Зомборі. Я не мав змоги переглянути їх і повідписувати, але хто се зробить, той причинить ся до цілко-

витого освіченя історії руських осель, покритих до тепер мракою таємничості» [3: 3].

На основі зібраних матеріалів, зокрема й писаних хронік, які йому вдалося знайти у Керестурі, Гнатюк розгортає власну теорію появи русинів у Бачці: «Полуднева Угорщина, нищена довголітнimiми турецькими війнами, не мала зовсім принадного виду навіть тоді, коли турки примушенні були уступати з неї. Села і місточка попалені, перестрашенні люди довго не хотіли показувати ся в ті сторони, де не могли бути безпечної ані що до свого майна, ані життя. Доперва за панування Кароля VI та Марії Тереси відносини змінилися. Пусті, обширні землі почали заповнювати ся поселенцями ріжких націй, ріжких вір, місточка почали віdbudovuvati ся. Урядови залежало на тім, щоби урожайні землі полудневої Угорщини як найскорше населили ся, тому поставив як найприступніші умови для кольонистів. Русини Земплинського комітату і сусідних дочули ся про те рівнож, а що їм не найліпше поводило ся, умовили ся між собою і в кількох громадах, в ріжкім часі, пустили ся на долину. За кілька років дійшло число родин осадників до кількох соток; вони заселили одну велику пустиню і заложили тим способом нинішній Керестур. Частина їх знов осіла в знищенні селі, Коцурі, і дала почин до нинішньої руської оселі тоїж назви. Про населюване Керестуром Коцур заховала ся у тамошніх людій ще до нині згадка» [3: 4].

На підтвердження своїх думок В. Гнатюк подає записані під час експедицій народні оповідання про заселення цих територій земплинськими русинами. При тому первісними осередками він вважає лише Керестур та Коцур, усі інші поселення – дочірнimi, що виникли у зв'язку зі значним збільшенням кількості русинів унаслідок сприятливих умов і високого рівня добробуту. «Так повстали ще отсі руські кольонії в Бач-Бодрогу: Старий Вербас, Дюрдево і Новий Сад... Рівночасно почали русини переходити Дунай і осідати ся в сусіднім Славонськім комітаті, Срімі. Там заложили руські кольонії в отсіх місцевостях: Петровці, Миклошевці, Грабово, Беркасово, Шід, Бачинці і Митровиця» [3: 7]. У всіх цих поселеннях дослідник спостерігає спільні риси побуту та культури, що стало доказом їх генетичного та духовного зв'язку. Ще одним аргументом щодо етнічної спорідненості є той факт, що «бачванські і срімські русини відвідують себе на більші съята, на праздники, звані там “кіrbайами” від німецького Kirchweih, на кожді родинні важніші випадки як весіля, похорон і т. др. Стоячіж в таких зносинах, не затрачують спільних прикмет, що характеризують одних та других» [3: 7].

Наступна важлива проблема – чисельність русинських поселень – теж практично є майже невирішуваною з огляду на різні чинники,

передусім релігійний. Офіційна статистика, як вказує Гнатюк, є неточною. На його думку, «більше можна вірити шематизму, бо майже всі русини є греко-католики» [3: 8]. Однак важко знайти шематизми давніх років. Тому підрахунки є приблизними: «число всіх руських душ в Бачці і Сримі доходить до 12 або 13 000. З того 9 000 душ припадає на Бачку, решта на Срим» [3: 8]. Водночас лише одне поселення є «зовсім чисте», «непомішане з другими націями» – Керестур. Всі інші – території, де співіснує по кілька чи й кільканадцять націй. В Коцурі основу становлять русини, мадяри і німці; у Вербасі – русини, серби і німці; У Новім Саді – всі нації, які є на Угорщині, при чому кожна має свою школу і церкву. Такий мультикультуралізм значною мірою позначився на побуті русинів та спричинив помітні відмінності.

Впливи, що змінили окремі звичаї русинів, не стерли національної пам'яті, що виявляється у збереженні культури і споріднює їх із «земплінськими братами – ба навіть і нашими галичанами з багатьох сіл» [3: 8]. Единою культурологічною відмінністю є те, що «бачванці супроти других русинів – європейці в повнім значінні того слова» [3: 9]. Передусім це виявляється у добробуті та матеріальній культурі.

Ще одну трудність у з'ясуванні кількості русинів становить той факт, що, хоча переважна більшість русинів є греко-католиками, – серед них є й представники православної віри та протестантських конфесій, зокрема найбільше назореїв. Водночас з-поміж сусідніх народностей теж є значна кількість греко-католиків. За свідченням В. Гнатюка, більшість русинів належать до невеликої Крижевської єпархії, що налічує 20 000 душ, дві третіх з яких становлять русини, а одна третя – хорвати. Греко-католики є й серед сербів та словаків. Суміжна проблема полягає в тому, що, хоча всі школи є конфесійними (кожна церква утримує свої школи), але в русинських школах викладання ведеться угорською мовою, що стає основним джерелом мадяризації та денационалізації русинів. У цьому Гнатюк убачає серйозну проблему, яку необхідно негайно вирішувати. «Як в Бачці мадяризують ся русини, так в Сримі стають вони хорватами. <...> Розуміється, що можна вивчити ся русинами по хорватськи, як по мадярськи; тому в Словонії ще більша небезпечність для руських поселенців, ніж в Угорщині що до винародовлення. Коли теперішні відносини в Бачці і Сримі не зміняться і зістануть на будучість такі самі, то наших колоністів чекає там нехібна смерть національна. Друге покоління їх не буде вже звати себе русинами, лише хорватами або мадярами. З цього знов вийде шкода нашій нації і то подвійна, бо з винародовленням наших поселенців не лиш побільшуться ряди наших ворогів, але і пропаде для нас раз на все одна з красших частин нашої суспільності» [3: 10].

Ця праця Гнатюка стала основоположною в його науковому доробку.

ку. Вона значно активізувала заторкнуті в ній концепції, спричинивши бурхливу дискусію в академічних колах усього дотичного до цих проблем національного пограниччя. Про рівень і розмах цієї дискусії можна зробити висновок на основі наступної фундаментальної студії «Словаки чи русини? (Причини до вияснення спору про національність західних русинів)», оприлюдненої в XLII випуску «Записок НШТ» 1901 р. У цій праці вчений розширює і поглиблює концепції попередньої розвідки, звертаючи увагу на найбільш дискусійні моменти, зокрема щодо національної ідентичності угорських русинів.

Ця праця стала відповіддю на окремі закиди рецензентів на «Руські оселі в Бачці», які висловлювали протилежні погляди до обґрунтованих Гнатюком. Він вважав за необхідне відреагувати на всі заперечення опонентів ґрутовним дослідженням, яке би не залишало жодних сумнівів щодо правоти його поглядів. Тут перевага Гнатюка виявилася у тому, що він неодноразово відвідував досліджувані території, збираючи фольклорні та документальні підтвердження власних суджень, а також підтримуючи тісні контакти з представниками русинських громад різних місцевостей, серед яких були люди різного віку, соціального статусу, роду діяльності. Тому в цій праці він значною мірою спирається на погляди самих русинів щодо обговорюваного кола питань, що набуває особливої ваги аргументації.

Першим здобутком у цій праці є посутнє розширення джерельної бази. За два-три роки, що пройшли після виходу першої студії Гнатюка, він намагався максимально систематизувати існуючі публікації на цю тему. Найдавнішою академічною працею, в якій досліджується питання русинів, він вважає розвідку Ф. Гендльовіка (*Fähnrich Händlowik*) «Ethnographische Notiz zur Geschichte der Saporoger Kosaken sammt Tracht Abbildung» (1789). Проте, він не зміг знайти її повного тексту, хоча довгий час шукав у бібліотеках Львова, Відня, Праги [4: 1], але ще не полішив надії розшукати в угорських бібліотеках. Тому відправною точкою дослідження проблеми національної ідентичності русинів стає ґрутовна монографія Павела Йозефа Шафарика «Слов'янський народопис» («Slovanský národopis», 1849 [1]), в якій автор двічі згадує русинські поселення в Бачці та Срімі, чітко вказуючи на русинську національність жителів цих поселень.

Проаналізовані раніше праці Гнатюк згадує побіжно, зазначаючи, що він вважає їхні висновки необґрунтованими. Більш детально він зупиняється на праці М. Павлика «Про русько-українські народні читальні» (Наукова бібліотека, кн. 2–3. Львів, 1887). Відповідно, він розширює власну джерельну базу іншими працями, які цитує М. Павлик, наприклад, додається ще одна версія заселення русинами угорських земель у статті «Русини в Сербской Воеводине» («Вѣстник»).

1852. Ч. 44). Хоча і М. Павлик використовував раніше вказані В. Гнатюком праці (зокрема, Черніга), тому він також повторює й версію про заселення русинів Бачанського повіту 1785 р. за наказом цісаря Йосифа II, який прийняв 8 000 запорозьких козаків, які втекли із Росії після зруйнування Запорізької Січі.

Але для В. Гнатюка більший інтерес становлять монографії, видані в Угорщині: «На Угорщині має майже кождий комітат окрему, присвячену йому монографію. Бачка має такі аж три монографії: Ф. Томаша, С. Івані і С. Франклія. Є ще й окрема стаття про Бач. Русинів в мадярськім етнографічному журналі "Ethnographia" (T. I.), що виходить у Будапешті, написана д. М. Враблем, давнійшим учителем в Керестурі і теперішнім редактором будапештенської "Неділі" <...>. В усіх цих трьох монографіях говорить ся дуже мало про русинів, але всі автори вважають їх русинами, хоч С. Франклі і згадує, що вони говорять "русько-словацьким діялектом" [3: 7]. У цих працях аналізуються риси національного характеру, побуту, народної творчості, якими русини вирізняються з-поміж інших народностей. Найбільше виразно ці риси виявляються у жителів Керестура, яке, за свідченням С. Франклія, називають "Руським Римом" [4: 8]: «... наші русини – потомки горішніх угорських малорусинів. <...> Сей народець тихий з природи, спокійний, недовірює нині вже так комунебудь, як давнійше; він роботяжий, тому його радо наймає кождий на роботу, терпеливий, знає віддати почестьпанам, досить товариський і побожний. <...> Жінки роблять так само тяжкі роботи як мужчини: копають, орють, косять і т. д. Через те й видно на них добробут, особливо на одежі...» [4: 9].

«Найважнішим доказом руськості бачванських кольоністів» В. Гнатюк вважає брошурду д. Кутліка «Bač-Sriemaski Slováci. Sostavil Felix Kutlík» (Nemecká Palánka, 1888), оскільки її автор не тільки бачванський уродженець, але й словак, свідомий своєї народності, парох сусіднього з Керестуром села Кульпіна, який, знаючи культурно-історичні обставини тієї місцевості, зачислив би поселенців Бачки до словаків, якби мав на те підставу.

Подібна точка зору домінует і у публікаціях, присвячених народній словесності регіону. Найбільшу кількість рецензій спровокував вихід «Русского соловея» д. Враблева. Зокрема В. Гнатюк зупиняється на рецензії І. Франка («Жите і слово». 1894. Т. 1), в якій він наголосив, що найбільш цінне в цій книзі «збірка пісень бачванських русинів, т. є. того руського острова, що живе на півдні Угорщини. <...> З тих сторін доси не було майже ніяких записів етнографічних і для того д. Враблеви належить ся подяка за подане хоч невеличкої збірочки пісень бачванських русинів» [4: 10–11].

Переломною точкою у поглядах на національність бачванських русинів став вихід праці В. Гнатюка «Руські оселі в Бачці». Основними опонентами українського вченого стали проф. Пастрнек і проф. Соболєвский. Перший рецензент у «Веснику словянских старожитностей» різко розкритикував позицію Гнатюка: «Автор не считает "русинов" Южной Угорщины за автохтонов или за древних поселенцев. По его мнению, они поселились здесь лишь в XVIII веке, когда австрийское правительство ссыпало в опустошенную турками Южную Угорщину колонистов отовсюду. Его описание быта этих "русинов" любопытно; многочисленные записи песен и рассказов дают ясное понятие об их языке. Последний, однако, не оставляет сомнения в том, что эти "русины" – чистые словаки, именующие себя "русскими" только потому, что они униаты» [4: 11]. Таку ж позицію зайняв проф. Соболєвский, опублікувавши в «Этнографическом обозрении» статтю під заголовком «Не русские, а словаки» (1898). Ще одна рецензія проф. Ф. Пастрнека була оприлюднена у чеському філологічному журналі «Listy filologické» (1898). Обидва рецензенти роблять свої висновки виключно на основі фонетичного аналізу мови записів Гнатюка.

Задля переконливості власних міркувань В. Гнатюк спочатку цитує всі 11 позицій докладного аналізу проф. Пастрнека, нижче коментуючи кожну із зазначених позицій окремо по черзі, цитуючи інші філологічні джерела, з чого робить висновок, що говор бачванських русинів не можна беззастережно назвати словацьким. Остаточний висновок знаходить підтвердження у статті «Русь Угорская» Ізмаїла Срезневського, який вважає «отсі прикмети угро-руського "наречия" останками давній старини» [4: 22].

Найпереконливішими доказами національної ідентичності бачванців, на думку В. Гнатюка, є ставлення до цієї проблеми самих представників етносу. Тому він опрацьовує архіви листів до «Зорі», «Просвіти», д. Павлика, а також до себе особисто, в яких розглядається це питання. Перший лист від керестурського селянина, опублікований в «Зорі» 1880 р., є вкрай промовистим, оскільки його автор не тільки називає себе і своїх братів русинами, а й говорить про національну спорідненість із галицькими русинами: «А многие пришли из Галичины и мой дедо бул з Галичины из под реки Вислы, за то его назвали Виславский» [4: 3].

Найбільшої ваги тут набувають листи, написані до Гнатюка на його прохання висловити свої міркування стосовно статей Пастрнека і Соболєвского, які він надіслав адресатам. Розлогі відповіді він подав повністю без коментарів. Вони гармонійно доповнюють один одного, оскільки писали їх різні люди з різним життєвим досвідом – два богослови, учитель і селянин. Вкінці В. Гнатюк підсумовує і систематизує

всі аргументи. До вказаних вище рис додаються ще численні рукописи, писані переважно церковнословянською мовою, які вказують на руську літературну традицію, а не словацьку: слідів словацької історичної чи літературної традиції нема ніяких, а, якби вони походили від словаків, то такі сліди мусили б бути. Єдиним контрапротивом може бути мова, справді дуже пословачина, але, на думку вченого, мова не може бути «рішучим чинником» при відповіді на питання про національність. Цю тезу Гнатюк доводить на прикладі інших націй: ірландці втратили свою мову і говорять переважно англійською, але ні вони самі, ні інші люди не зараховують їх до англійців; це саме стосується євреїв, які говорять мовою тої країни, в якій живуть, але їх ніхто не зараховує до нації, мовою якої вони розмовляють. І з цього робиться висновок, що існує щось інше, по чому слід розпізнавати національну принадливість народу [4: 38].

У другій частині праці Гнатюк наголошує на тому, що питання національності бачванських русинів тісно пов'язане з питанням про ідентичність русинів західних комітатів, щодо якого є значно більше наукових джерел і точиться тривала полеміка. Тут з-поміж близько двох десятків авторитетних джерел дослідник наголошує на ґрунтовній праці Бідермана «Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte» (Innsbruck, I, 1862; II, 1867), в якій згадується про едикт Марії Терези, виданий на користь руського духовенства, який був не на руку мадярам, але вони були вимушенні його визнати з огляду на велику кількість русинів на тих територіях. Релігійний аспект стає основним каменем спотикання щодо національної принадливості, бо не всі русини були греко-католиками, але й ними були не лише русини.

Наголошуючи на тих джерелах, які утверджують думку, що русини віддавна заселяли ці «спірні» закарпатські території, В. Гнатюк виявляє наукову поміркованість. Аналізуючи працю І. П. Філевича «Угорская Русь и связанные съ нею вопросы и задачи русской исторической науки» (Варшава, 1894), в якій автор висловлює гіпотезу, що руська колонізація по той бік Карпат могла відбутися ще до приходу на ці території мадярів у XIII ст., коли король Бейла IV намагався залюднити спустошені татарами краї, а врешті у XIV ст. під Кориятовичем, про що свідчить величезна кількість руських топонімів, – Гнатюк піддає сумніву цю теорію, зазначаючи, що подібні назви не вказують виключно на русинів, а можуть бути ознакою болгарських чи словацьких поселенців чи представників інших слов'янських народностей.

Утім проблема розрізнення слов'янських етносів не є виключно проблемою Угорських земель. Подібні суперечності існують і щодо інших територій. Показовим прикладом є порушення подібна про-

блема у статті уродженця Галичини Наумовича про Галицьку Русь («Славянський Сборник» I, 32–33) чи ще одного галицького русина Я.Ф. Головацького («Славянський Сборник» II, 83) [4: 68]. Нерозв'язність складного мовно-релігійного вузла спонукала проф. А.Л. Коочубинського до такого не вельми наукового судження: «По моїй думці одна правда: що православне, те руське, але що не православне, то ще не конче словацьке» («Заграничний отчет о занятиях славянскими наречиями». Записки Новор. унів., 1876) [4: 69]. Тому на підставі релігії теж не можна визначити національність. Отже, варто шукати інших чинників, найголовнішим з яких стає фольклорно-обрядові звичаї і традиції та риси самосвідомості.

Результати подальших пошуків у цій царині В.Гнатюк узагальнив у розлогій розвідці «Угроруські духовні вірші» [5], написаній на широкому фактичному матеріалі. Це дослідження постає не лише вагомим кроком у з'ясуванні специфіки русинських словесних пам'яток. Вчений вважає, що зібрани тексти з рукописів належать до періоду кількох попередніх століть й можуть «кинути певне съвітло» на походження української давньої літератури в цілому, зокрема «принесуть дещо цікаве для характеристики нашої поезії взагалі з XVII–XVIII вв.» [4: 1].

Методологічно у цій праці В.Гнатюк і вдається до герменевтичного підходу В.Дільтея з урахуванням різних контекстів, і водночас застосовує той принцип, який М. Фуко окреслив як «археологія знання», адже вченому доводиться мати справу з різними пластами національної пам'яті й культурно-історичних епох. Рукописні збірники русинів, які аналізує вчений, виявляються мініатюрною моделлю різночасових та різнонаціональних нашарувань. Ці пам'ятки словесності містять вірші, писані церковнослов'янською мовою із більшим чи меншим впливом народної мови, до того ж, різних діалектів, а також вірші, в основі яких – чиста народна мова. Із текстуальних впливів – запозичення віршованих форм із народнопісенної традиції, елементи поезії давніх письменників (як-от Івана Некрашевича), перегуки із творами почайвського Богогласника 1790 р.

Аналіз текстів русинських рукописних збірників дає підстави робити висновок про стан розвитку мови й про високий рівень тогодчасної загальної освіти. Ступінь культурного розвитку він пов'язує із культурними осередками, школами та інституціями, ширшими колами суспільності, існуванням наукових товариств та академій, а також від рівня культури тих сусідніх народів, з якими доводиться жити й спілкуватися. Осмислюючи рівень духовних віршів русинів попередніх століть, В.Гнатюк наголошує на ролі іншонаціональних впливів: «Угорські русини черпали проте тоді свою освіту з двох ріжких культур: мадярської й польської (через Галичину), які знов

стояли в звязи з загальною західноевропейською культурою. Через те угорські русини не стояли тоді культурою низше від своїх сусідів – як се має місце нині – і хоч численних доказів на те не маємо ще нині, то все таки є факти, що вказують на те» [5: 3].

Серед найважливіших факторів впливу вчений називає університет в Тирнаві (Nagy Szombat), де була окрема фундація для богословів Мукачівської єпархії, якій належала особлива роль у піднесененні просвіти між угорським духовенством. З цього середовища виходили відомі богослови, що ставали професорами, крилошанами й навіть єпископами. Другий осередок такого ж рівня був у Ягрі. Подібною була роль василіанських монастирів, де працювали відомі доктори богословія та філософії. В кінці XVIII – поч. XIX ст. учені угорські русини займали кафедри у Львівському університеті, були ректорами семінарій у Львові та Відні. Численні рукописи, церковні та світські документи є свідченням тогоденого розвитку русинської мови та рівня національної свідомості. Важливо, що вже у XVII ст. русини мали свою вищу школу, багато народних шкіл та семінарій, де викладали вчителі слов'янської, руської, грецької, латинської та єврейської мов. Угорські русини мали катехізис, перекладений із латинської мови на руську священиком із Галичини Іваном Корницьким, свій буквар для народних шкіл, що був надрукований у монастирській друкарні в Грушеві. Щодо рівня освіти, то більшість учителів народних шкіл закінчили по 6–8 гімназіальних класів і володіли чотирма мовами – руською, мадярською, латинською, німецькою. Безумовно, при вивченні русинського писемного спадку усі ці впливи повинні бути враховані. Як вказує етнограф, «про стан сеї освіти, не тільки інтелігентних сфер, але й народніх мас, говорять нам власне ті рукописи, які переховалися там доси, з попередніх віків» [5: 6].

Якщо ж говорити про «археологію знання» і відчитування минулих культурно-історичних нашарувань, то слід враховувати два вектори: по-перше, пласти минулого, зафіксовані у самих текстах рукописних збірників; по-друге, нашарування в історії їх дослідженъ. Щодо другого, В. Гнатюк наголошує на першорядній ролі покійного ігумена мукачівського монастиря Анатоля Кралицького, який зробив «перший пролом» у публікуванні статей на цю тематику в унгварському час. «Свѣтъ» (1868. Ч. 2, 8; 1870. Ч. 15–16, 19); ігумена монастиря в Боронявлі Матея Врабеля, який у 1899 р. надрукував «цикаву мукачівську літопись» в унгварській «Науці»; О. Колесси, який запропонував короткі звістки про окремі угорські рукописи у «Хроніці Наукового товариства ім. Шевченка» (Ч. 4) та ін. Окремо акцентує на ролі докладного опису деяких угороруських збірників, який здійснили І. Соколов, Л. Петров, др. В. Охримович, а особливо – на докладній праці І. Франка

«Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв.», в якій проаналізовано 8 угорських рукописів. Вчений подає детальну інформацію про джерела цих пошуків і публікацій, про існування подібних писаних книг у приватних колекціях, архівах, бібліотеці Відня, інших книгозбирнях. Сам же зосереджується на аналізі ще неописаних 12 рукописів і робить висновок про те, що «їх літературна вартість не мала і то не тільки для самого угорського, але й взагалі для цілого нашого старшого письменства» [5: 8], і про те, що «богацтво рукописних памяток на Угорській Русі дуже значене» [5: 9].

Намагаючись відшукати шляхи формування цих духовних пластів, Гнатюк говорить про роль певної традиції у переписуванні цих пам'яток, у процесі чого якісь елементи ймовірно відсіювалися, а якісь модифікувалися. Важливими є усі зібрани В. Гнатюком паралелі й подібні тексти, порівняльні аналізи різних версій одного твору, відмінності між народними варіантами запозиченими із «Богогласника» чи інших відомих джерел. Вчений вважає важливим зафіксувати цю траєкторію зміни чи розвитку. Він вказує на те, що власник 4 рукописів із Бачинець д. Туринський має «незвісні... старші рукописи», з яких робив новіші версії, однак невідомо, чи він «переписував все потоком, чи робив який вибір» [5: 9]. Він наголошує на існуванні між селян фахових переписувачів, які взимку сидять над переписуванням різних творів, і зазначає, що в усній традиції Угорської Русі їх раніше називали «чорнокнижниками».

Як бачимо, вчений звертає увагу на важливість дослідження цих духовно-історичних пластів один за одним у намаганні дошукатися їх першооснови, однак визнає: «Про початок повстання тих рукописів наразі не можна подати багато позитивних звісток, хоч при дальших дослідах вони певно призирають ся. В кождім разі сконстатувати можна вже тепер, що переважна частина тих рукописних творів не оригінальна, що се перерібки відповідних чужомовних творів. Та в кождім разі не можна відмовити тим перерібкам значної дози оригінальності. Належить при тім зазначити, що деякі речі в тих рукописах зовсім оригінальні і руські (хоч не конечно угорські), а се особливо дотикає великого числа духовних віршів... Очевидно, укладчиками тих ріжних збірників були інтелігентні люди, передовсім священники. Що дотикається ся переписування і ширення рукописів, то певна реч, що в першій лінії і розповсюджували їх священники» [5: 9].

Учений свідомий того, що допомогти у відшукуванні часових пластів у їхній послідовності могли би давніші рукописи, однак збереглося цих «старих рукописів» дуже мало. А відповідь на те, чому їх майже не залишилося, очевидна: «зазважимо, серед яких політичних обставин приходило ся жити угорським русинам у попередніх віках. Напади

турків, перед якими війська мусіли ховати ся в глубокі гори, численні домашні угорські усобиці, революції семигородських князів, вічні переходи військ вздовж і поперек Угорщини, нищене, яке за тим ішло, палене монастирів і переховуваних у них книг, образів і т. і. се все було причиною, що старших рукописів переховало ся мало» [5: 10]. Ще однією причиною дослідник називає нищення цих пам'яток священиками XIX ст., які вважали їх «еретичними», «шкідливими», такими, які «треба було піддати сожженю».

В. Гнатюк намагається проаналізувати не тільки послідовність історичних пластів, а з урахуванням «часових зсувів» осмислити ті фактори, під впливом яких ці пласти формувалися й остаточно кристалізувалися або ж руйнувалися. Він вказує на відмінності у текстах із різних територій (Північної Угорщини і Південної – Бачки і Срему), на різні впливи, зокрема польський, словацький і сербський, знову ж таки – не однакові на різних землях; а також на їхні перегуки з галицькими творами чи їхні специфічні особливості, які відрізняють їх від інших текстів, що походять з інших місцевостей. Він наголошує, що в русинських збірниках майже відсутні тексти світські, хоча в галицькій традиції вони переважають. Також – що давніші рукописи в основному прозові, а новіші – «заповнені віршами, переважно духовними». У своєму полі зору він завжди зберігає увагу до історичних пластів, усвідомлюючи, що, окрім поетичної вартості, ці писемні пам'ятки «мають іще іншу, як причинки до пізнання і характеристики епохи, серед якої витворювали ся, та людей, що їх творили і користувалися ними довгі часи і доси ще користують ся...» [5: 11]. Важливо, що тексти, як і археологічні нашарування, мають свої сфери поширення: деякі містять описи загальноісторичних подій, інші – особливо писані бачванським діалектом – містять інформацію, «важну для ілюстрації традиції місцевих подій, передаваних із покоління на покоління аж до найновіших часів» [5: 11].

Зібрани і описані рукописи «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» (1897–1911) постають і апробацією висловлених Гнатюком постулатів, і їхньою наочною ілюстрацією. Це теж виявляється на різних рівнях: на мовному, історичному, світоглядно-ідеологічному, поетологічному. Важливою прикметою «археології знання» у методі В. Гнатюка є детальний опис досліджуваних рукописів, який відповідає описові археологічних знахідок у буквальному сенсі: він звертає увагу на найдрібніші деталі, які могли бути вказівкою на важливу культурно-історичну інформацію, час і місце появи цих пам'яток.

Ми цілком свідомі того, що часова дистанція, яка віддаляє нас від періоду Гнатюкових досліджень, трансформує й модифікує ті історичні пласти, які кристалізувалися кілька століть тому. Водночас на їхньо-

му місці додаються нові грані, зокрема й щодо оцінки Гнатюкових досліджень, або ж того нашарування, що можна було би означити як «дослідження про дослідження». Найвагомішим у цьому сенсі є наукова діяльність Миколи Мушинки у сфері окресленої проблематики, що найпоказовіше виявилася у його працях «Володимир Гнатюк – перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії» (Керестур, 1967) [9], «Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття» (Париж – Мюнхен, 1975) [8], «Володимир Гнатюк – життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства» (Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто, 1987) [8]. У них він дає не лише аналіз діяльності відомого українського фольклориста та етнографа, а й вичерпні бібліографічні списки його праць в історичній, філологічній, етнографічній, суспільній сферах.

Дослідження Мушинки є показовими й тому, що майже всі написані й видані в діаспорі, в умовах, коли на материковій Україні ім'я В. Гнатюка було затавроване поряд з іншими корифеями національної науки. Це був новий виток «архітектонічних» зсуvin історії, коли пошуки й розвідки Гнатюка могли бути назавше втрачені. М. Мушинка нарощує потенціал щодо збагачення історичного архіву пам'яті на тих же засадах, на яких працював В. Гнатюк, долучаючи при цьому велику кількість історичних матеріалів, біографічних документів, епістолярних пам'яток, свідчень сучасників Гнатюка, очевидців, опи-си його різночасових експедицій та ін. Монографії М. Мушинки про діяльність знакового вченого можна розглядати як вагомий фактор зв'язку історичних епох та поколінь, як частину того культурно-історичного архіву, який стає ключем відшукування та інтерпретації більш давніх пластів. Через обмеження обсягу нашого дослідження немає змоги зупинитися на розгляді цих проблем докладно.

У проаналізованому в цій статті матеріалі важливим моментом є поєднання загальносуспільного досвіду карпатських русинів у їх намаганні національного й культурного самовизначення, що словесно зафіксований у їхніх рукописних пам'ятках, індивідуального підходу В. Гнатюка як дослідника цього феномена та тих розвідок про вченого, які на сьогодні формують уже нові пласти в «археології знання». Таким чином, реалізується ще одна настанова Р. Козеллека: «Від моменту зародження історії обов'язковою її методичною передумовою є звернення до первісних джерел із метою виявлення не лише неповторного та індивідуального досвіду, а й нагромадженого спільнотою співіснуючих у часі поколінь... Існують умови і процеси, специфічні для певних поколінь, які хоча й накладаються на історію особистостей, але все ж відсилають до тривалих у часі проміжків, котрі й творять спільний простір досвіду» [6: 52–53].

Вважаємо, що такий підхід у відчитуванні історичних пластів минулого та застосування методи «археології знання», запропонованої на основі праць В. Гнатюка, можуть бути плідними у багатьох сферах – історичній, філологічній, етнографічній, культурологічній, антропологічній, що дає змогу відкривати нові перспективи у пошуку відповідей на нез'ясовані питання не лише стосовно культурно-історичного спадку русинів, а й подібної проблематики загалом.

ПРИМІТКИ

1. Гнатюк подає 1849 р., хоча найпоширеніше у Європі друге видання у Празі вийшло у 1842 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Герменевтика. Психология. История (Вильгельм Дильтея и современная философия). Материалы научной конференции РПУ / Под ред. Н.С. Плотникова. М.: Три квадрата, 2002. 208 с.
- Гнатюк В. Етнографічні матеріяли з Угорської Руси. Т. 3: Казки з Бачки. Нови Сад: Руске слово, 1986. 318 с.
- Гнатюк В. Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині) // ЗНТШ. 1898. Т. XXII, кн. 2. 58 с.
- Гнатюк В. Словаки чи русини? (Причини до вияснення спору про національність західних русинів) // ЗНТШ. 1901. Т. XLII. 81 с.
- Гнатюк В. Угоррусікі духовні вірші // ЗНТШ. 1902. Т. XLVI. Вип. 2. 22 с.
- Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2006. 436 с.
- Мушинка М. Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття. Париж – Мюнхен, 1975. // ЗНТШ. Т. 190. 118 с.
- Мушинка М. Володимир Гнатюк – життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто, 1987 // ЗНТШ. Т. 207. 332 с.
- Мушинка М. Володимир Гнатюк – перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії. Руски Керестур. Руске слово, 1967. 70 с.
- Фуко М. Археологія знання / Пер. з франц. Київ: Основи, 2003. 326 с.

REFERENCES

- Plotnikov, N.S. (ed.) (2002) *Germenevtika. Psichologiya. Istoryya (Vil'gel'm Dil'tey i sovremennaya filosofiya)* [Hermeneutics. Psychology. History. (Wilhelm Dilthey and contemporary philosophy)]. Moscow: Tri kvadrata.
- Hnatiuk, V. (1986b) *Etnografichni materiyali z Ugars'koї Rusi* [Ethnographic materials from Ugrian Rus]. Vol. 3. Novi Sad: Ruske slovo.

3. Hnatiuk, V. (1898) Rus'ki oseli v Bachtci (v Poludneviy Ugorshchini) [Rusinian Settlements in Bačka (in Southern Hungary)]. In: Hrushevsky, M.S. (ed.) *Zapiski nauchnogo obshchestva imeni Shevchenko* [Notes of the Shevchenko Research Society]. 22(2).
4. Hnatiuk, V. (1901) Slovaki chi rusini? (Prichini do viyasnennya sporu pro natsional'nist' zakhidnikh rusiniv) [Slovaks or Rusins? (Reasons to resolve the dispute about the nationality of the Western Ruthenians)]. In: Hrushevsky, M.S. (ed.) *Zapiski nauchnogo obshchestva imeni Shevchenko* [Notes of the Shevchenko Research Society]. 42.
5. Hnatiuk, V. (1902) Ugrorus'ki dukhovni virshi [Ugrian Rusins' spiritual lyrics]. In: Hrushevsky, M.S. (ed.) *Zapiski nauchnogo obshchestva imeni Shevchenko* [Notes of the Shevchenko Research Society]. 42(2).
6. Kozellek, R. (2006) *Chasovi plasti. Doslidzhennya z teoriï istoriї* [Time shifts. Research on the theory of history]. Kyiv: Dukh i liter.
7. Mushinka, M. (1975) *Volodimir Gnatyuk – doslidnik fol'kloru Zakarpattya* [Volodymyr Hnatiuk – the researcher of Transcarpathian folklore]. Paris; Munich: [s.n.].
8. Mushinka, M. (1987) *Volodimir Gnatyuk – zhittya ta yogo diyal'nist' v galuzi fol'kloristiki, literaturoznavstva ta movoznavstva* [Volodymyr Hnatiuk – his life and activity in the fields of folklore studies, literary criticism and linguistics]. Paris; New York; Sidney; Toronto: [s.n.].
9. Mushinka, M. (1967) *Volodimir Gnatyuk – pershiy doslidnik zhittya i narodnoї kul'turi rusiniv-ukraїntsiv Jugoslavii* [Volodymyr Hnatiuk – the first researcher of the life and national culture of Rusinian-Ukrainians of Yugoslavia]. Ruski Krstur: Ruske slovo.
10. Foucault, M. (2003) *Arkheologiya znannya* [The Archeology of Knowledge]. Translated from French. Kyiv: Osnovi.

Лановик Зоряна Богдановна – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и методики украинской и всемирной литературы Тернопольского национального педагогического университета им. В. Гнатюка (Украина).

Лановик Зоряна Богданівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (Україна).

Zorianna B. Lanovyk – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

E-mail: m-z@ukr.net

Лановик Мар'яна Богдановна – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и методики украинской и всемирной литературы Тернопольского национального педагогического университета им. В. Гнатюка (Украина).

Лановик Мар'яна Богданівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (Україна).

Mariana B. Lanovyk – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

E-mail: m-z@ukr.net

Ковалець Лідія Михайлівна – доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры украинской литературы Черновицкого национального университета им. Ю. Федьковича (Украина).

Ковалець Лідія Михайлівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (Україна).

Lidiya M. Kovalets – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine).

E-mail: lidijakovalets@gmail.com

УДК 323.1

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/11

БІЛАТЕРАЛЬНА МІЖДЕРЖАВНА СПІВПРАЦЯ З ПИТАНЬ МЕНШИН В ЕТНОПОЛІТИЦІ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Н.М. Кічера

Ужгородський національний університет

Україна, 88000, Закарпатська обл., м. Ужгород, пл. Народна, 3

E-mail: nadiia.kichera@uzhnu.edu.ua

Авторське резюме

Стаття присвячена особливостям функціонування етнополітики Словачької Республіки у сфері білатеральної міждержавної співпраці з питань національних меншин, зокрема угорської та української меншин в Словаччині і відповідно словацької меншини в Угорщині та Україні. Угорська меншина є найактивнішим суб'єктом словацької етнополітики, представлена в парламенті, регіональних та місцевих органах влади, має власні політичні партії та чисельні національно-культурні товариства. Якщо говорити про словацько-українське співробітництво у даній сфері, то варто наголосити, що в етнічній структурі словацького суспільства представлені українська та русинська національних меншин, а в Україні русини офіційно визнані етнографічною групою українського народу. В Словаччині русини – окрема національна меншина, яка, подібно до ромів, не має власної держави. Одним з аспектів білатеральної співпраці між Словаччиною та Угорчиною, Словаччиною та Україною з питань меншин є функціонування двосторонніх комісій – Змішаної словацько-угорської комісії у справах меншин та Двосторонньої словацько-української комісії з питань національних меншин, освіти та культури. Міжурядові комісії виступають важливими механізмами формування сприятливих умов реалізації прав меншин, збереження та розвитку їх самобутності, культурної, мовної ідентичності. Функціонування подібних комісій та угод двостороннього чи багатостороннього співробітництва між державами передбачено Больцанськими/Боценськими рекомендаціями, прийнятими ОБСЄ у 2008 р. Вони містять 19 положень, релевантними для даного дослідження є остання група рекомендацій, яка стосується багатосторонніх та двосторонніх інструментів та механізмів міждержавної взаємодії з питань національних меншин.

Ключові слова: етнополітика, етнополітичний менеджмент, національна меншина, Больцанські/Боценські рекомендації, двостороння комісія, культурно-гуманітарне співробітництво, рекомендації.

БИЛАТЕРАЛЬНОЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ПО ВОПРОСАМ МЕНЬШИНСТВ В ЭТНОПОЛИТИКЕ СЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Н.М. Кичера

Ужгородский национальный университет
Украина, 88000, Закарпатская обл., г. Ужгород, пл. Народная, 3
E-mail: nadia.kichera@uzhnu.edu.ua

Авторское резюме

Статья посвящена особенностям функционирования этнополитики Словакской Республики в сфере билатерального межгосударственного сотрудничества по вопросам национальных меньшинств, в частности венгерского и украинского меньшинств в Словакии и собственно словацкого меньшинства в Венгрии и Украине. Венгерское меньшинство является активным субъектом словацкой этнополитики, представлено в парламенте, региональных и местных органах власти, имеет собственные политические партии и многочисленные национально-культурные общества. Если говорить о словацко-украинском сотрудничестве в данной сфере, то стоит отметить, что в этнической структуре словацкого общества представлены украинское и русинское национальные меньшинства, в то время как на Украине русины официально признаны этнографической группой украинского народа. В Словакии русины – отдельное национальное меньшинство, которое, подобно ромам, не имеет собственного государства. Одним из аспектов билатерального сотрудничества между Словакией и Венгрией, Словакией и Украиной по вопросам меньшинств является функционирование двусторонних комиссий – Смешанной словацко-венгерской комиссии по делам меньшинств и Двусторонней словацко-украинской комиссии по вопросам национальных меньшинств, образования и культуры. Межправительственные комиссии выступают важными механизмами формирования благоприятных условий для реализации прав меньшинств, сохранения и развития их самобытности, культурной, языковой идентичности. Функционирование подобных комиссий, а также соглашений двустороннего или многостороннего сотрудничества между государствами

предусмотрены Больцанскими / Боценскими рекомендациями, принятыми ОБСЕ в 2008 г. Они содержат 19 положений. Важной для данного исследования является последняя группа рекомендаций, которая касается многосторонних и двусторонних инструментов и механизмов межгосударственного взаимодействия по вопросам национальных меньшинств.

Ключевые слова: этнополитика, этнополитический менеджмент, национальное меньшинство, Больцанские / Боценские рекомендации, двусторонняя комиссия, культурно-гуманитарное сотрудничество, рекомендации.

BILATERAL INTER-STATE COOPERATION ON MINORITY ISSUES IN THE ETHNOPOLITICS OF THE SLOVAK REPUBLIC

N.M. Kichera

Uzhhorod National University

3 Narodna Square, Uzhhorod, Transcarpathian region, 88000, Ukraine

E-mail: nadiia.kichera@uzhnu.edu.ua

Abstract

The article deals with the specificity of the Slovak Republic ethnopolitics in the bilateral interstate cooperation on national minorities issues, in particular Hungarian and Ukrainian minorities in Slovakia and, accordingly, the Slovak minority in Hungary and Ukraine. The Hungarian minority is an active subject of Slovak ethnic policy, represented in the Parliament, regional and local agencies. It has its own political parties and numerous national and cultural societies. What concerns the Slovak-Ukrainian cooperation, it should be notified that the ethnic structure of Slovak society includes Ukrainian and Rusin national minorities, while in Ukraine the Rusins are officially recognised as the ethnographic group of the Ukrainian people. In Slovakia, Rusins are a separate national minority, which, like the Romani, doesn't have a separate state. One of the aspects of cooperation between Slovakia and Hungary, Slovakia and Ukraine on minority issues is bilateral commissions – Mixed Slovak-Hungarian Commission for Minority Issues and Intergovernmental Slovak-Ukrainian Commission on National Minorities, Education and Culture. Intergovernmental commissions act as an important mechanism for creating favourable conditions for the minority rights defense, preservation and development of their cultural and linguistic identity. Such commissions as well as bilateral and multilateral interstate treaties are envisaged by the Bolzano/Bozen

Recommendations on National Minorities adopted by the OSCE in 2008. They contain 19 provisions, with the last set of recommendations on multilateral and bilateral instruments and mechanisms of interstate interaction on national minority issues being highly relevant for this study.

Keywords: ethnopolitics, ethnopolitical management, national minority, Bolzano/Bozen recommendations, bilateral commission, cultural and humanitarian cooperation, recommendations.

Питання захисту прав меншин є надзвичайно актуальним в сучасних умовах полієтнічності. Міжнародним співтовариством як на регіональному, так і на глобальному рівнях прийнято ряд міжнародно-правових документів, які стосуються захисту прав людини, зокрема національних і етнічних меншин та корінних народів. Так, відповідно до Статуту ООН, права людини, її гідність і цінність є основними цілями діяльності організації. Серед основних документів, які регламентують права людини та меншин, – Всезагальна декларація прав людини, Пакт про громадянські та політичні права, Пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та ін. До регіональних документів у сфері захисту прав людини та меншин належать Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейська соціальна хартія, Хартія основних прав Європейського союзу.

В європейському нормативно-правовому полі права меншин представлені в Рамковій конвенції про захист національних меншин, Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, мовні права національних меншин захищають Ословські рекомендації ОБСЄ щодо мовних прав національних меншин. Крім того, функціонують положення Лундських рекомендацій про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті та Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту. У 2008 р. було прийнято Больцанські / Боценські рекомендації – рекомендації щодо національних меншин у міждержавних відносинах [20]. Даний документ був сформульований на основі роботи Верховного комісара ОБСЄ з питань національних меншин. Як відомо, дана посада була створена в 1992 р. з метою вирішення проблем етнічної напаруженості, які можуть негативно вплинути на відносини держав-учасниць ОБСЄ. Важливою у розробці Боценських рекомендацій є роль Рольфа Екеуса, який займав посаду Верховного комісара у період з 2001 по 2007 р. Саме досвід його роботи став основою Рекомендацій щодо національних меншин.

Головною метою статті є аналіз двосторонньої співпраці між державами, зокрема сусідніми, у сфері взаємного забезпечення прав національних меншин на основі роботи міжурядових комісій в системі національної етнополітики Словачької Республіки. Основними завданнями статті є аналіз нормативно-правових положень у сфері захисту прав національних меншин, зокрема Больцано / Боценських рекомендацій, а також аналіз роботи двосторонніх (словачко-української та словацько-угорської) комісій з питань меншин, проблемних аспектів їх функціонування та їх ефективності. Реалізація поставленої мети та завдань включає використання системного та порівняльного підходів в аналізі нормативно-правової основи культурно-гуманітарного співробітництва Словаччини та Угорщини і відповідно Словаччини та України, роботи двосторонніх комісій, а також структури етнополітичного менеджменту Словаччини загалом. Доречним є також застосування дискурс-аналізу, який дозволяє виявити теоретичні моменти досліджуваних питань та їх відповідність практичним результатам роботи, зокрема частку реалізованих рекомендацій комісій, які були розроблені впродовж останніх років.

Як вже згадувалося вище, серед широкого кола міжнародних документів у сфері захисту прав національних меншин релевантними у даній розвідці є Больцанські / Боценські рекомендації, які регламентують питання прав меншин у двосторонніх міждержавних відносинах. Основна увага в даному документі зосереджена на становищі меншини в країні проживання, яка є відмінною від країни походження, зокрема це стосується сусідніх держав. Звичним є явище проживання етносів на території декількох держав. Таким чином, вони можуть стати як каменем спотикання у міждержавних відносинах, так і містком для діалогу. Тому, на думку експертів, особи, які належать до національних меншин в тій чи іншій державі, повинні мати можливість встановлювати та підтримувати вільні та мирні контакти через державні кордони. Однак, коли держави в односторонньому порядку починають підтримувати та захищати «*their kin*», які проживають на території іншої держави, це може викликати політичну напругу між країнами та негативно вплинути на міждержавний діалог. Відповідно виникає проблема надмірної політизації питань меншин у міждержавних відносинах. Відповідно метою Больцанських / Боценських рекомендацій є врегулювання даних проблемних питань.

В основі рекомендацій лежать принципи та норми міжнародного права, а також досвід роботи інституту Верховного комісара ОБСЄ з питань національних меншин; їх метою є підтримка національних меншин такими способами, які попереджують виникнення міжнаціональної напруги і сприяють добросусідським відносинам між

державами – державою, яка є батьківщиною того чи іншого етноса, та державою (сусідньою), де етнос є національною меншиною. Відповідно до норм міжнародного права, відповідальною за захист та забезпечення прав меншини є держава її проживання. Держава може піклуватися про добробут своєї меншини за кордоном, але, відповідно до норм міжнародного права, її юрисдикція не може поширюватися на людей, які проживають на території іншої держави, крім випадків, коли її дії попередньо погоджені з державою проживання. При цьому необхідним є врахування таких принципів, як територіальна цілісність держави, суверенітетта добросусідські відносини. Недопустимим є розпалювання сепаратистських настроїв. В ході реалізації своєї політики добробуту стосовно меншини за кордоном будь-яка демократична держава повинна сприяти її інтеграції в суспільство країни проживання. При цьому держави, які є батьківщиною етносу, можуть надавати окремі пільги особам даного етносу в іншій, зокрема сусідній, державі їх проживання, але в межах, які не суперечать міжнародному праву [20: 3].

Серед чотирьох частин рекомендацій та їх дев'ятнадцяти пунктів особливо важливою у даному випадку є четверта частина, а саме «Багатосторонні та двосторонні інструменти та механізми» [20: 8]. Релевантною для даної розвідки є дев'ятнадцята рекомендація, в якій наголошується на важливості використання всіх існуючих документів та механізмів з метою ефективного вирішення можливих суперечок та запобігання конфліктам з приводу питань меншин. Мова йде про співпрацю на основі двосторонніх договорів, можливість створення дорадчих та консультативних органів, як, наприклад, рад меншин, спільних комісій чи відповідних міжнародних організацій [20: 8].

Отже, дієва нормативно-правова база у сфері захисту прав національних та етнічних меншин та ефективний інституційний механізм її реалізації є необхідними елементами національної етнополітики будь-якої демократичної держави. Міжнародні та регіональні нормативно-правові стандарти, передбачені у згаданих вище документах, функціонують в національних законодавствах окремих країн. Не вийняток і Словацька Республіка – одна з країн Європейського союзу, в правовому полі якої функціонують норми міжнародного, регіонального та національного права. Це стосується також сфери національної етнополітики держави. Словаччина проводить ефективну політику у сфері забезпечення та захисту прав меншин. Мова йде не лише про законодавство та незаконодавчі акти, але і про функціонування етнополітичного менеджменту. Для кращого ознайомлення національних меншин із законодавством республіки, яке стосується захисту та забезпечення їх прав, з ініціативи уповноваженого у справах наці-

ональних меншин було створено спеціальну Консультативну мовну групу, яка у співпраці з Міністерством правосуддя (*Ministerstvom spravodlivosti*) підготувала переклади основних пріоритетів влади у сфері розвитку національних меншин. У січні 2019 р. було підписано Меморандум про довгострокове співробітництво між уповноваженим і міністерством для забезпечення безперервних перекладів окремих правових норм та поправок мовами національних меншин на порталі *Slov-lex* [18].

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. етнополітичний менеджмент Словацької Республіки зазнав ряду змін, функціонували різні політико-управлінські установи, до компетенції яких входили питання захисту прав представників етнічних спільнот. Інституційні трансформації в етнополітиці держави залежали, в першу чергу, від політичних сил, які були при владі, однак не менш важливим фактором був євроінтеграційний курс країни, який в період прем'єрства Мікулаша Дзурінди утвердився в напрямку повноцінного членства.

Демократизація етнополітики держави супроводжувалася впровадженням європейських стандартів, в т. ч. в системі етнополітичного менеджменту. У період 1990–2010-х рр. у Словаччині функціонували різні політико-управлінські установи, до компетенції яких входили питання захисту прав представників різних етнічних спільнот, однак їх склад та особливості роботи не завжди знаходили підтримку представників національних меншин. Так, зокрема, Рада уряду у справах національностей – центральний дорадчий орган, який займався питаннями меншин у 90-х рр. ХХ ст. – зазнавала критики з боку угорської меншини та деяких інших меншин, які вимагали, щоб у даному органі більшість складали представники меншин. Крім того, вони наголошували на збільшенні повноважень та впливу Ради, яка не мала значного впливу на прийняття рішень у сфері формування та реалізації етнополітики держави. Після виборів 1998 р. у структурі парламенту функціонував також Комітет Народної Ради СР з прав людини та національностей. При уряді СР з 1999 р. діяла секція з прав людини, національних меншин та регіонального розвитку [8: 29–32].

Наразі етнополітичний менеджмент Словацької Республіки, представлений Радою уряду СР з питань прав людини, національних меншин та гендерної рівності (з 90-х рр. ХХ ст. функціонувала під різними назвами), до компетенції якої входить захист економічних, соціальних та культурних індивідуальних та колективних прав [12]. У складі ради функціонують Комітет з питань національних меншин та етнічних груп, а також Комітет щодо попередження та ліквідації расизму, ксенофобії, антисемітизму та інших форм нетерпимості. Важливою ланкою етнополітичного менеджменту в Словаччині є

уповноважений представник уряду СР у справах національних меншин, який відповідає за збереження, підтримку прав представників меншин, моніторинг законодавства країни у сфері етнополітики, прийнятих поправок на предмет їх актуальності та дієвості [15]. Не менш важливими ланками інституційної структури словацького етнополітичного менеджменту є дорадчі органи у справах меншин при різних міністерствах, а також урядовий уповноважений з питань ромських громад [10]. Незалежною державною установою у сфері реалізації та забезпечення прав меншин є Фонд на підтримку культур національних меншин. Основне завдання фонду – сприяти розвитку національних меншин у сферах культури та науки [9].

Одним з елементів функціонування етнополітики країни, в т. ч. системи етнополітичного менеджменту є налагодження двосторонніх відносин з питань національних меншин з їх батьківщинами, відповідно до Больцанських/Боценських рекомендацій щодо національних меншин в міждержавних відносинах. Двостороннє співробітництво між країнами здійснюється у формі міжурядових комісій з питань забезпечення прав національних меншин. Діяльність комісій спрямована на розробку та прийняття рекомендацій для урядів обох країн стосовно покращення становища відповідних національних спільнот.

Відповідно до Больцанських / Боценських рекомендацій Словачка Республіка проводить активне двостороннє співробітництво з Угорщиною та Україною. Двостороння співпраця між Словаччиною та Угорщиною здійснюється на основі Угоди про добросусідство та дружню співпрацю від березня 1995 р. Відповідно діє Змішана словацько-угорська комісія у справах меншин, в ході роботи якої приймаються рекомендації з метою покращення якості, розвитку та гарантування захисту прав громадян, що належать до словацької національної меншини в Угорщині та угорської національної меншини в Словаччині. На засіданнях комісія також аналізується виконання поточних порад, які були прийняті на попередньому засіданні.

Угорська меншина є активнішим суб'єктом словацької етнополітики, про що вже частково згадувалося вище. Словаччина та Угорщина є членами не лише Європейського союзу, але й Вишеградської групи. На шляху демократизації обидвох національних етнополітик важливими були і залишаються особливості двосторонніх відносин між країнами. Формування національних особливостей етнополітик Словаччини та Угорщини відбувалося під суттєвим впливом напруженості у ставленні до словаків в Угорщині та угорців у Словаччині, яка періодично знаходить своє вираження. Це зокрема ілюструють такі факти, як прийняття Закону про словацьку мову 1995 р. та окремих поправок, які викликали невдоволення угорської меншини, Закону

про закордонних угорців (2002 р.), що викликало протести Словаччини, ініціатива Угорщини отримувати іноземним угорцям паспорти Угорщини за спрощеною процедурою, що спонукало словацьку владу до зустрічних рішень, заяви окремих політиків тощо [5]. Загалом угорська меншина представлена в Словаччині власними політичними партіями та чисельними громадськими організаціями.

Повертаючись до білатеральної співпраці з Угорчиною в рамках змішаної словацько-угорської комісії у справах меншин, варто підкреслити відповідні сфери співпраці між країнами. Загалом на основі Угоди про добросусідство та дружню співпрацю було визначено дванадцять змішаних комісій, зокрема у сферах забезпечення прав меншин, культури та преси, освіти, науки, молоді та спорту, економічного співробітництва, транспорту, зв'язку та інфраструктури, охорони здоров'я, страхування та добробуту, співпраця в межах компетенції Міністерства внутрішніх справ, з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та інших зовнішньополітичних питань, з охорони природи та навколошнього середовища, сільського господарства, транскордонного співробітництва [21].

Спільна словацько-угорська комісія у справах меншин була створена відповідно до Протоколу між Міністерствами закордонних справ Словаччини та Угорщини від 24 листопада 1998 р. як один із органів, що сприяють виконанню Договору про добросусідство та дружню співпрацю між Словаччиною Республікою та Угорчиною [14]. Комісія у своїй роботі зосереджується на питаннях освіти, культури меншин, церковних справах тощо. Мова йде насамперед про налагодження функціонування та матеріальне сприяння роботі шкільних закладів, закладів вищої освіти, засобів масової інформації, релігійних, церковних споруд тощо. Обидві сторони роблять особливий акцент на необхідності розробки законодавства у сфері захисту прав національних меншин. В грудні 2003 р. була підписана, а через рік набула чинності Угода між Урядом Словаччиною Республіки та Урядом Угорської Республіки про взаємну підтримку національних меншин (угорців у Словаччині та словаків в Угорщині) в галузях освіти та культури, з метою збереження та розвитку культурної та мовної ідентичності представників національних меншин [7]. Сторони домовились про тонкощі взаємної підтримки словацької та угорської меншин відповідно в Угорщині та Словаччині, зокрема у сферах освіти, організації навчального процесу, культури, збереження мовної ідентичності. Передбачено щорічний перегляд виконання реалізації умов даної угоди Спільною словацько-угорською комісією у справах меншин.

Якщо аналізувати актуальні питання, над якими працювала комісія впродовж останніх років, варто наголосити насамперед на

поправках до словацького освітнього закону і раціоналізації мережі шкіл, представництві та голосуванні угорської меншини у Комітеті з питань національних меншин та етнічних груп, підтримці культури угорської меншини владою тощо [16: 11]. У 2013 р. окремі питання, що обговорювалися комісією, залишилися відкритими до обрання нового співголови угорської частини Спільної комісії. Наступне засідання планувалось провести у 2016 р., що було успішно реалізовано. XIII засідання Спільної комісії відбулося під головуванням Мірослава Мойжіти та Ференца Кальмарі. У засіданні також взяв участь урядовий уповноважений з питань меншин Словаччини [17: 18]. На основі роботи комісії було прийнято та доповнено 60 рекомендацій, проведено оцінку реалізованих, окремі рекомендації були актуалізовані. За реалізацію рекомендацій відповідають уповноважений та регіональні органи влади, які отримують відповідні розпорядження.

В лютому 2019 р. відбулося XIV засідання Спільної словацько-угорської комісії з питань меншин. Було прийнято 16 нових рекомендацій [24]. Обидві сторони позитивно оцінили зміни у напрямку реалізації рекомендацій, а саме створення Фонду на підтримку культур національних меншин. Крім того, угорська сторона відмітила той факт, що Інформаційне агентство Словачької Республіки почало публікувати звіти угорською мовою, про що схвально відгукнулись і угорські, і словацькі ЗМІ. Однак комісії не вдалося узгодити окремі питання, пов'язані з фінансовою підтримкою діяльності Товариства словацьких письменників, референдумом в Тешедікове, Законом про державну мову, уточненням часового періоду угорськомовних програм на телебаченні [18: 25]. Загалом за період 2000–2016 рр. було прийнято 42 поточних рекомендацій, які залишаються в силі, крім того, постійно приймаються нові, актуальні рекомендації.

Двостороння співпраця між Словаччиною та Україною у сфері забезпечення прав меншин здійснюється на основі Угоди між Словачькою Республікою та Україною про добросусідство, дружні відносини та співпрацю, яка була підписана в червні 1993 р. [4]. Двостороння українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури була створена за ініціативою української сторони у 1994 р. Даною комісією займається питаннями української національної меншини в Словаччині та словацької національної меншини в Україні з метою збереження та підтримки їх ідентичності та культури. Комісія також моніторить здійснення загальної двосторонньої програми в галузі культури, двосторонньої співпраці у сферах освіти, науки, шкільництва національних меншин, звертає увагу на підтримку національних ЗМІ та обмінів радіо- і телепрограмами. Комісія приймає

відповідні рекомендації для Уряду Словацької Республіки та Кабінету міністрів України.

Перше засідання українсько-словацької комісії відбулося у лютому 1995 р. Це були перші кроки у налагоденні подібного роду співпраці. Сторони зосередилися на найважливіших питаннях життєдіяльності меншин (української в Словаччині та словацької в Україні) в культурній та освітній сферах. Словацька частина комісії наголосила на потребі випуску радіопередач і видання газет словацькою мовою в Україні, зокрема в Закарпатській області. Також вони підняли питання сприяння діяльності словацьким національно-культурним товариствам у наданні приміщень, створення спільнот словацько-українських підприємств тощо. Комісія обговорила необхідні заходи щодо обмінів студентами та аспірантами, науковцями, наголосила на необхідності посилення зв'язків між словацькими та українськими взаєми [6: 86].

Під час проведених засідань у період 1996–1998 рр. комісія детально працювала над механізмами поглиблення співробітництва у сфері забезпечення прав словацької меншини в Україні та української у Словаччині, перш за все у сферах збереження культурної та мовної ідентичності, відповідного забезпечення освітнього процесу. Було піднято питання створення Центру української культури у Пряшеві та Центру словацької культури в м. Ужгород. Для ефективного налагодження співпраці та забезпечення реалізації рекомендацій комісії приймалися відповідні міжвідомчі угоди чи протоколи. На наступних засіданнях комісії у період 2001–2009 рр. сторони обговорювали реалізацію рекомендацій щодо мови, освіти та культури меншин, а також двосторонню співпрацю на регіональному рівні. Під час VII засідання комісії у 2007 р. були підняті питання збільшення кількості шкіл з українською мовою викладання в Словаччині, продовжувалося обговорення питання створення культурних центрів. Було закладено традицію проведення Днів культури національних меншин. Продовжувалося обговорення державних етнополітик Словаччини та України, шляхів їх вдосконалення, можливостей подальшого співробітництва між органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, закладами освіти та іншими інституціями. У 2007 р. також відбувся візит прем'єр-міністра Словаччини Роберта Фіцо в Україну. Представники Матиці Словенської на Закарпатті звернулися до нього з проханням фінансово підтримати реконструкцію Ужгородської ЗОШ №21, яка повинна була стати осередком Центру словацької культури в Україні [3: 10]. Протягом 2007–2008 рр. вирішувалися питання будівель для осередків словацької культури в Україні та української культури в Словаччині.

Центр словацької культури в Ужгороді був відкритий у 2012 р. [1]. У жовтні 2013 р. відбулося відкриття Центру української культури в м. Пряшів (Словаччина) [2]. Відкриття центрів культур є важливими етапами у розвитку культурно-гуманітарної співпраці між Україною та Словаччиною.

Х засідання комісії відбулося у 2010 р. Новими питаннями порядку денного були: вдосконалення навчально-матеріальної бази спеціалізованої ЗОШ № 21 в м. Ужгороді зі словацькою та українською мовами навчання, матеріальна база Пряшівської гімназії ім. Тараса Шевченка з українською мовою навчання, функціонування кафедри україністики в Пряшівському університеті та кафедри словацької філології в Ужгородському національному університеті, робота ЗМІ мовами словацької та української меншин, видання словацько-українського та українсько-словацького словників [19]. Загалом в ході засідання було прийнято протокол з 30 рекомендаціями та завданнями у різних сферах забезпечення прав української меншини в Словаччині та словацької меншини в Україні.

XI засідання комісії проходило в Києві у жовтні 2012 р., XII – у жовтні 2013 р. Основними питаннями порядку денного було обговорення національних етнополітик Словаччини та України. Мова йшла також про запобігання скорочення мережі навчальних закладів з українською мовою викладання, підвищення якості та кількості телепрограм українською мовою у Словаччині, підтримку ЗМІ мовами української та словацької меншини відповідно в Словаччині та Україні [13: 14–15; 22].

Наступне XIII засідання Двосторонньої комісії проходило в Києві у грудні 2014 р. [23]. На основі обговорення законодавства у справах захисту прав меншин, поступу у напрямку реалізації рекомендацій попереднього засідання та актуальних питань поглиблення співпраці у сфері ЗМІ, шкільництва та культури було прийнято звіт та урядова Постанова № 161/2015 від 8 квітня 2015 р. У березні 2017 р. в Словаччині проходило XIV засідання Двосторонньої комісії за участі державного секретаря Міністерства закордонних та європейських справ Словаччини Л. Парізека та першої заступниці міністра культури України Світлани Фоменко [11]. Основними темами зустрічі була освіта українців у Словаччині та словаків в Україні, фінансування культурних заходів меншин та дослідження спільної культурної спадщини Словаччини та України.

Таким чином, двостороння міжурядова співпраця у сфері захисту прав національних меншин є важливим та ефективним механізмом забезпечення та реалізації їх прав. Формули подібної співпраці передбачені не лише у рамках національних етнополітик, але і між-

народними нормативно-правовими документами у сфері захисту прав меншин. Переваги принципів міжнародного права порівняно з національними нормами значно сприяють процесам належного забезпечення прав етнічних та національних меншин на регіональних рівнях. Словацька Республіка успішно реалізує дані принципи через двосторонні угоди та функціонування змішаних двосторонніх комісій. Основними питаннями, які піднімаються в ході двостороннього міждержавного співробітництва, є питань меншин між Словаччиною та Угорщиною, а також Словаччиною та Україною, зокрема у формі роботи двосторонніх комісій, є освіта, культура, мова, засоби масової інформації, тобто культурно-гуманітарна сфера життєдіяльності меншин. Результати роботи комісій узагальнюються у формі протоколів, які лягають в основу відповідного указу чи постанови. Вони містять рекомендації та завдання, які можна поділити на відкриті, тобто ті, які піднімаються в ході кожної зустрічі, че зокрема обговорення національного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин, а також його відповідність актуальним потребам меншин, і нові – тобто ті, які випливають з важливих питань життєдіяльності меншин у певний період часу. Рекомендації засідань комісій є важливим інформативним джерелом для урядів країн, а також регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно, регулярна робота комісій, а також продуктивна реалізація їх рекомендацій значно посилили б ефективність національної етнополітики не лише Словацької Республіки, а й Угорщини та України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан П. Центр української культури в Пряшеві стає реальністю // Закарпаття-online. 14 серпня 2013. URL: <https://zakarpattyia.net.ua/Special/113337-TSentr-ukrainskoi-kultury-v-Prashevi-staie-realnistiu> (останній перегляд: 8.12.2019).
2. Відкриття Центру української культури в м. Пряшів. 28 жовтня 2013. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/15813-vidkritya-centru-ukrajinsykoji-kulyturi-v-mpryashiv> (останній перегляд: 8.12.2019).
3. Грешлик І. «Маїана!, якось було, якось буде... // Український журнал. 2008. № 10. С. 10–11.
4. Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою (Договір ратифіковано Постановою ВР від 24.02.94). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_150 (останній перегляд: 8.12.2019).
5. Драпак М. Конец конфликта с Будапештом: как Словакия примирялась с соседом по проблеме венгерского меньшинства // Европейская

правда. 27 ноября 2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2018/11/27/7089795> (останний перегляд: 8.12.2019).

6. Попок А.А. Діяльність змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин //Актуальні проблеми державного управління. 2010. № 1. С. 84–97.

7. Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Maďarskej republiky o vzájomnej podpore národnostných menšíň v oblasti vzdelávania a kultúry. URL: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/57554/1/2/oznamenie-c-77-2004-zz-o-uzavreti-dohody-medzi-vladou-slovenskej-republiky-a-vladou-madarskej-republiky-o-vzajomnej-podpore-narodnostnych-men-sin-v-oblasti-vzdelavania-a-kultury/oznamenie-c-77-2004-zz-o-uzavreti-dohody-medzi-vladou-slovenskej-republiky-a-vladou-madarskej-republiky-o-vzajomnej-podpore-narodnostnych-mensin-v-oblasti-vzdelavania-a-kultury> (останній перегляд: 8.12.2019).

8. Dostál O. Vývoj právneho ramca národnostných menšíň od roku 1993 – menšinová politika vlád Slovenskej republiky. Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. Bratislava: Nadácia Kalligram, 2003. S. 29–46.

9. Fond na podporu kultúry národnostných menšíň. URL: <https://www.kultminor.sk/sk/fond/charakteristika-fondu> (останній перегляд: 8.12.2019).

10. Hlavné úlohy splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky. URL: https://www.minv.sk/?ulohy_usvrk (останній перегляд: 8.12.2019).

11. Lukáš Parízek: Slovensko je susedom, ktorý má úprimný záujem o prosperitu Ukrajiny. Úrad pre slovákov žijúcich v zahraničí. URL: <https://www.uszz.sk/sk/lukas-parizek-slovensko-je-susedom-ktory-ma-uprimny-zaujem-o-prosperitu-ukrajiny> (останній перегляд: 8.12.2019).

12. Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. URL: <http://www.radavladylp.gov.sk/> (останній перегляд: 8.12.2019).

13. Report on the situation and rights of persons belonging to national minorities 2014. Office of the Plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic for national minorities / Government Office of the Slovak Republic. 2015. 88 p.

14. Šéfom slovenskej časti slovensko-maďarskej komisie pre menšiny sa stal Mojžita. URL: <https://domov.sme.sk/c/764089/sefom-slovenskej-casti-slovensko-madarskej-komisie-pre-mensiny-sa-stal-mojzita.html> (останній перегляд: 8.12.2019).

15. Splnomocnenec vlády SR pre národnostné menšiny. URL: <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk> (останній перегляд: 8.12.2019).

16. Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšíň za rok 2013 (2014). Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR, 66 s. URL: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/4801_sprava-po-mpk-s-prilohami.pdf (останній перегляд: 8.12.2019).

17. Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšíň za rok 2016 (2017). Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR, 85 s. URL: http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/7048_sprava-nm-2016.pdf (останній перегляд: 8.12.2019).

18. Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšíň za obdobie rokov 2017-2018. Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR. 167 s. URL: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/7527_sprava-o-postaveni-a-pravach-prislusnikov-narodnostnych-mensin-za-obdobie-rokov-2017-%E2%80%93-2018.pdf (ostanní periegľad: 8.12.2019).

19. Správa o priebehu a výsledkoch X. zasadnutia Medzivládnej slovensko-ukrajinskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. Bratislava, 28. September 2010 URL: <https://rokovania.gov.sk> (ostanní periegľad: 8.12.2019).

20. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations & Explanatory Note // OSCE. June 2008. 27 p.

21. Zmluva o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou. Dátum prijatia: 19.03.1995 URL: <https://www.torvenytar.sk/zakon-14> (ostanní periegľad: 8.12.2019).

22. XII. zasadnutie Medzivládnej ukrajinsko-slovenskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. 28. októbra 2013. Veľzslanectvo Ukrajiny v Slovenskej Republike. URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/sk/press-center/news/15829-provedenny-xii-go-zasidannya-dvostoronnyoji-ukrajinskyo-slovacykoji-komisiji-z-pitany-nacionalynih-menshin-osviti-i-kultyuri> (ostanní periegľad: 8.12.2019).

23. XIII. zasadnutie Medzivládnej ukrajinsko-slovenskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. 09 decembra 2014. Veľzslanectvo Ukrajiny v Slovenskej Republike. URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/sk/press-center/news/30528-provedennyaxiii-go-zasidannya-dvostoronnyoji-ukrajinskyo-slovacykoji-komisiji-z-pitany-nacionalynih-menshin-osviti-i-kultyuri> (ostanní periegľad: 8.12.2019).

24. XIV. Zasadnutie Zmiešanej slovensko-madarskej komisie pre záležitosti menšín. 21.2.2019. Ministerstvo Zahraničných Vecí a Europských Záležitostí Slovenskej Republiky. URL: https://www.mzv.sk/detail-aktuality/-/asset_publisher/Hp2qxsN2Z6I5/content/xiv-zasadnutie-zmiesanej-slovensko-madarskej-komisie-pre-zalezitosti-mensin (ostanní periegľad: 8.12.2019).

REFERENCES

1. Bogdan, P. (2013) Tsentr ukraїns'koї kul'turi v Pryashevi staє real'nistyu [The center of Ukrainian culture in Prešov becomes a reality]. *Zakarpattyia-online*. 14th August. [Online] Available from: <https://zakarpattyia.net.ua/Special/113337-Tsentr-ukrainskoi-kultury-v-Priashevi-staie-realnistiu> (Accessed: 8th December 2019).

2. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2013) *Vidkritya Tsentru ukraїns'koї kul'turi v m. Pryashiv* [Opening of the Center of Ukrainian Culture in Prešov]. 28th October. [Online] Available from: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/15813-vidkritya-centru-ukrajinskyoji-kultyuri-v-mpryashiv> (Accessed: 8th December 2019).

3. Greshlik, I. (2008) iMaňana!, yakos' bulo, yakos' bude... [iMaňana!, how it was, how it will be ...]. *Ukraїns'kiy zhurnal*. 10. pp. 10–11.
4. Ukraine.(n.d.) *Dogovir pro dobrodružstvo, druzhni vidosini i spivrobitnitstvo mizh Ukrains'koyu ta Slovats'koyu Respublikoyu (Dogovir ratifikovano Postanovoyu VR vid 24.02.94)* [The Neighborhood, Friendship and Cooperation Agreement between Ukraine and the Slovak Republic (Ratified by the Verkhovna Rada Resolution of February 24, 1994)]. [Online] Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_150 (Accessed: 8th December 2019).
5. Drapak,M. (2018) Konets konfliktu s Budapeshtom: kak Slovakiya primirilas' s sosedom po pro-bleme vengerskogo men'shinstva [The end of the conflict with Budapest: how Slovakia reconciled with its neighbor on the issue of the Hungarian minority]. *Europeyskaya pravda*. 27th November. [Online] Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2018/11/27/7089795> (Accessed: 8th December 2019).
6. Popok, A.A. (2010) Diyal'nist' zmishanikh mizhuryadovikh komisiy z pitan' zabezpechennya prav osib, yaki nalezhat' do natsional'nikh menshin [Activities of mixed intergovernmental commissions on the protection of national minority rights]. *Aktual'ni problemi derzhavnogo upravlinnya*. 1. pp. 84–97.
7. Slovak Republic. (n.d.) *Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Maďarskej republiky o vzájomnej podpore národnostných menšín v oblasti vzdelávania a kultúry*. [Online] Available from: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/57554/1/2/oznamenie-c-77-2004-zz-o-uzavreti-dohody-medzi-vladou-slovenskej-republiky-a-vladou-madarskej-republiky-o-vzajomnej-podpore-narodnostnych-mensin-v-oblasti-vzdelavania-a-kultury/oznamenie-c-77-2004-zz-o-uzavreti-dohody-medzi-vladou-slovenskej-republiky-a-vladou-madarskej-republiky-o-vzajomnej-podpore-narodnostnych-mensin-v-oblasti-vzdelavania-a-kultury> (Accessed: 8th December 2019).
8. Dostál, O. (2003) *Vývoj právneho ramca národnostných menšín od roku 1993 – menšinová politika vlád Slovenskej republiky. Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002*. Bratislava: Nadácia Kalligram. pp. 29–46.
9. Slovak Republic.(n.d.) *Fond na podporu kultúry národnostných menšín*. [Online] Available from: <https://www.kultminor.sk/sk/fond/charakteristika-fondu> (Accessed: 8th December 2019).
10. Ministry of the Interior of the Slovak Republic. (n.d.) *Hlavné úlohy splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. [Online] Available from: https://www.minv.sk/?ulohy_usvrk (Accessed: 8th December 2019).
11. Lukáš, P.(n.d.) *Slovensko je susedom, ktorý má úprimný záujem o prosperitu Ukrajiny. Úrad pre slovákov žijúcich v zahraničí*. [Online] Available from: <https://www.uszz.sk/sk/lukas-parizek-slovensko-je-susedom-ktory-ma-uprimny-zaujem-o-prosperitu-ukrajiny> (Accessed: 8th December 2019).
12. Slovak Republic.(n.d.) *Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*. [Online] Available from: <http://www.radavladylp.gov.sk> (Accessed: 8th December 2019).
13. Government Office of the Slovak Republic. (2015) *Report on the situation and rights of persons belonging to national minorities 2014. Office of the Plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic for national minorities*. 2015.

14. Slovak Republic. (n.d.) *Šéfom slovenskej časti slovensko-maďarskej komisie pre menšiny sa stal Mojžita*. [Online] Available from: <https://domov.sme.sk/c/764089/sefom-slovenskej-casti-slovensko-madarskej-komisie-pre-menshiny-sa-stal-mojzita.html> (Accessed: 8th December 2019).
15. Slovak Republic. (n.d.) *Splnomocnenec vlády SR pre národnostné menšiny*. [Online] Available from: <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/> (Accessed: 8th December 2019).
16. Slovak Republic. (n.d.) *Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšína za rok 2013* (2014). Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR. [Online] Available from: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/4801_sprava-po-mpk-s-prilohami.pdf (Accessed: 8th December 2019).
17. Slovak Republic. (n.d.) *Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšína za rok 2016* (2017). Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR. [Online] Available from: http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/7048_sprava-nm-2016.pdf (Accessed: 8th December 2019).
18. Slovak Republic. (n.d.) *Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšína za obdobie rokov 2017-2018*. Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR. [Online] Available from: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/7527_sprava-o-postaveni-a-pravach-prislusnikov-narodnostnych-mensin-za-obdobie-rokov-2017-%E2%80%93-2018.pdf (Accessed: 8th December 2019).
19. Slovak Republic. (2010) *Správa o priebehu a výsledkoch X. zasadnutia Medzivládnej slovensko-ukrajinskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru*. Bratislava, 28th September. [Online] Available from: <https://rokovania.gov.sk> (Accessed: 8th December 2019).
20. OSCE. (2008) *The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations & Ex-planatory Note*. June.
21. Slovak Republic. (1995) *Zmluva o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou*. Dátum prijatia: 19.03.1995. [Online] Available from: <https://www.torvenytar.sk/zakon-14> (Accessed: 8th December 2019).
22. The Embassy of Ukraine in the Slovak Republic. (2013) *XII. zasadnutie Medzivládnej ukrajinsko-slovenskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. 28. októbra 2013. Veľzvolnenectvo Ukrajiny v Slovenskej Republike*. [Online] Available from: <https://slovakia.mfa.gov.ua/sk/press-center/news/15829-provedenya-xii-go-zasidannya-dvostoronnyoji-ukrajinskyo-slovacykoji-komisiiji-zpitany-nacionalynih-menshin-osviti-i-kulyturi> (Accessed: 8th December 2019).
23. The Embassy of Ukraine in the Slovak Republic. (2014) *XIII. zasadnutie Medzivládnej ukrajinsko-slovenskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. 09 decembra 2014. Veľzvolnenectvo Ukrajiny v Slovenskej Republike*. [Online] Available from: <https://slovakia.mfa.gov.ua/sk/press-center/news/30528-provedenya-xiii-go-zasidannya-dvostoronnyoji-ukrajinskyo-slovacykoji-komisiiji-zpitany-nacionalynih-menshin-osviti-i-kulyturi> (Accessed: 8th December 2019).
24. The Ministry of Foreign and European Affairs of the Slovak Republic.

(2019) XIV. Zasadnutie Zmiešanej slovensko-madarskej komisie pre záležitosti menšíň. 21.2.2019. [Online] Available from: https://www.mzv.sk/detail-aktualnosti/-/asset_publisher/Hp2qxsn2Z6I5/content/xiv-zasadnutie-zmiesanej-slovensko-madarskej-komisie-pre-zalezitosti-mensin (Accessed: 8th December 2019).

Кичера Надежда Михайловна – кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Ужгородского национального университета (Украина).

Кічера Надія Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету (Україна).

Nadiia M. Kichera – Uzhhorod National University (Ukraine).

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ГУЦУЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄС ГНАТА ХОТКЕВИЧА)

O.I. Криницька¹, A.B. Ільків²

Івано-Франківський національний медичний університет
Україна, 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 2

¹ E-mail: olga.krynytska@gmail.com

² E-mail: annilkiv@rambler.ru

Авторське резюме

У статті розкрито етнопсихологічні особливості спілкування гуцулів крізь призму комунікативних стратегій у драматургійному тексті. «Неопубліковані гуцульські п'єсси» Гната Хоткевича презентують широку картину життя гуцулів – етнічної групи, що проживає в регіоні українських Карпат у Західній Україні. Психолінгвістичний і прагматичний аналіз комунікативних актів у художньому діалозі виявив типові особливості комунікативної поведінки гуцулів, різних за віковими, соціальними, гендерними, психологічними ознаками. Спілкування гуцулів вирізняється емоційністю, схильністю до агресивної мовної поведінки, частим вживанням перформативів, мітигаторів з іллокуцією заспокоєння, регулярним застосуванням комунікативних тактик схвалення, підтвердження для вияву солідарності зі співрозмовником, вилученням адресата з комунікативної зони як спосіб його дискредитації тощо. Комунікативні стратегії спонукання найчастіше реалізуються тактиками прохання у поєднанні зі скаргою (при кооперативному спілкуванні) або за допомогою тактик вимоги, наказу разом із погрозою (для конфліктного спілкування). На основі аналізу комунікативних стратегій художнього діалогу виділено ментальні риси гуцулів, як-от містичне розуміння буття, породжене амбівалентністю сакральних начал (християнства й міфології); усвідомлення обмеженості волі людини природними та надприродними силами; глибинний внутрішній конфлікт, зумовлений відчуттям всеохопного страху і прагненням до його подолання; тенденція до єднання як спосіб досягнення душевної рівноваги, чуттєва психічна організація горян на противагу раціональній.

Ключові слова: гуцули, ментальність, комунікативна стратегія, інтенція, іллокуція, драматургійний текст.

ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЩЕНИЯ ГУЦУЛОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ПЬЕС ГНАТА ХОТКЕВИЧА)

О.И. Криницкая¹, А.В. Илькив²

Ивано-Франковский национальный медицинский университет
Украина, 76018, г. Ивано-Франковск, ул. Галицкая, 2

¹ E-mail: olga.krynytska@gmail.com

² E-mail: annilkiv@rambler.ru

Авторское резюме

Статья раскрывает этнопсихологические особенности общения гуцолов сквозь призму коммуникативных стратегий в драматургическом тексте. «Неопубликованные гуцульские пьесы» Гната Хоткевича представляют широкую картину жизни гуцолов – этнической группы, проживающей в регионе украинских Карпат на Западной Украине. Психолингвистический и pragматический анализ коммуникативных актов в художественном диалоге обнаружил типичные особенности коммуникативного поведения гуцолов, различных по возрастным, социальным, гендерным, психологическим признакам. Общение гуцолов отличается эмоциональностью, склонностью к агрессивному речевому поведению, частым употреблением перформативов, митигаторов с иллокуцией успокоения, регулярным применением коммуникативных тактик одобрения, подтверждения для проявления солидарности с собеседником, изъятием адресата из коммуникативной зоны в качестве способа его дискредитации и т. п. Коммуникативные стратегии побуждения чаще всего реализуются тактиками просьбы в сочетании с жалобой (при кооперативном общении) или с помощью тактик требования, приказа с угрозой (для конфликтного общения). На основе анализа коммуникативных стратегий художественного диалога были выделены ментальные черты гуцолов, среди которых мистическое понимание бытия, порожденное амбивалентностью сакральных начал (христианства и мифологии), осознание ограниченности свободы человека природными и сверхъестественными силами, глубинный внутренний конфликт, обусловленный чувством всеобъемлющего страха и стремлением к его преодолению, тенденция к единению как способ достижения душевного равновесия, чувственная психическая организация горцев в противовес рациональной.

Ключевые слова: гуцулы, ментальность, коммуникативная стратегия, интенция, иллокуции, драматургический текст.

ETHNOPSYCHOLOGICAL FEATURES OF HUTSULS' COMMUNICATION (BASED ON THE PLAYS BY HNAT KHOTKEVYCH)

O.I. Krynytska¹, A.V. Ilkiv²

Ivano-Frankivsk National Medical University
2 Galytska Street, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

¹ E-mail: olga.krynytska@gmail.com

² E-mail: annilkiv@rambler.ru

Abstract

The article discusses the ethnopsychological features of the Hutsuls' communication through the prism of communicative strategies in a drama text. *Neopublikovannye gutsul'skie p'esy* [Unpublished Hutsul Plays] by Hnat Khotkevych describe the lifestyle of Hutsuls – an ethnic group from the Carpathian mountain region in Western Ukraine. The psycholinguistic and pragmatic analysis of communicative acts in an artistic dialogue has revealed the typical communicative behavior of the Hutsuls of different age, social, gender, psychological groups. The analysis of communicative strategies in the drama texts has shown that all characters regardless of their age, gender, and social status follow the same communicative pattern in typical situations. Their communication is characterized by excessive emotionality, aggressive speech behaviour, frequent use of performatives, mitigators with illocution of reassurance, regular use of communicative tactics of approval and confirmation to express solidarity with the interlocutor, withdrawal of an addressee from conversation as a way of their discrediting, etc. Communicative strategies of motivation are most often implemented by tactics of a request combined with a complaint (in cooperative communication) or by tactics of a demand, order with a threat (for conflict communication). The analysis of the communicative strategies in the artistic dialogues has identified the Hutsul mental traits, such as mystical perception of being, caused by ambivalence of beliefs (Christian and mythological); awareness of the human will limited by natural and supernatural forces; predominance of emotional psychological organization of Hutsuls over the rational one; deep inner conflict caused by sense of fear and desire to overcome it; staying within a community as a way of achieving mental balance.

Keywords: Hutsuls, mentality, communicative strategy, intention, illocution, drama text.

Гуцульщина і гуцули як етнографічна група входять у коло наукових зацікавлень українських і закордонних вчених різних галузей знань: істориків, етнографів, етнологів, лінгвістів, літературознавців, психолінгвістів. Проблему історичного походження гуцулів досліджено в працях М.М. Вегеша, Я.Ф. Головацького, Ю.Г. Гошка, С.Г. Суляка, М.В. Домашевського, Я.В. Закревської та ін. С.Г. Суляк окреслює Гуцульщину як «територію, населену гуцулами (однією з етнічних груп русинів), що займає північно-східну частину українських Карпат в межах Галичини, Буковини, Закарпаття і румунського Марамуреша» (пер. з рос. – О.К., А.И.) [11: 290].

Комплексне вивчення гуцульського життя в усіх його проявах зустрічаємо у працях П.Д. Шекерика-Доникового, В.М. Гнатюка, А.І. Онищука. Один із провідних дослідників русинів Південної Угорщини Янко Рамач у своїй докторській дисертації і численних наукових студіях здійснив вичерпний огляд історії русинів у Південній Угорщині від часу їхнього переселення до краю із північно-східних областей Угорщини, проаналізувавши основні процеси і тенденції розвитку їхнього економічного і суспільного життя та охарактеризувавши намагання русинів зберегти свою національну і релігійну ідентичність у поліетнічному та багатоконфесійному середовищі регіону [9; 10].

М.М. Лаврук у своєму досліженні «Гуцули Українських Карпат» визначає цю етнографічну групу як «частину гірського українського населення Карпат, яка утворює в етнічній структурі українців яскраво виражену субетнічну (етнографічну) спільноту» [6: 9–10]. Особливою рисою характеру гуцулів як етноспільноти, на думку деяких вчених, є почуття власної гідності. Порівнюючи між собою різні етнічні групи, прикарпатська дослідниця О.В. Хруш дійшла висновку, що «унікнути втрати власної гідності, більше того, навіть зміцнити це почуття за умов тоталітарного режиму вдалося найкраще саме гуцульській етнічній спільноті» [14: 184], і пояснює це так: «З давніх-давен у високогір'ї розселялися сміливі, сильні й незалежні люди. Боротьба із силами природи, специфічна система виховання, що ґрунтувалась на засадах етнопедагогіки, трудових традицій і народних звичаїв, – усе це формувало почуття незалежності і власної гідності» [14: 184].

Особливий ментальний світ гуцулів привертає увагу не тільки науковців, але й митців слова. Згідно із дослідженням Т.В. Бикової, авторки дисертації на тему «Гуцульщина як текст в українській літературі першої третини ХХ століття», «першовідкривачами гуцульської теми в XIX ст. у новій українській літературі стали представники "Руської трійці" – І.М. Вагилевич, Я.Ф. Головацький та М.С. Шашкевич, а їх зацікавлення гуцульською тематикою були спрогнозовані великою кількістю європейських етнографічних праць та художніх творів

(А. Бєльовський "Опришки" (1857), Є. Броцький "Опришки в Карпатах" (1830) (416), К.В Вуйціцький "Довбуш" (1839) (439), К.-Е. Францоз "За правду" (1882), Ю. Коженьовський "Верховинці" (1843) та ін.» [3: 40]. Гуцульщина як художній текст, як культурне явище й особливий художній універсум також представлена у творчості Х.Д. Алчевської, Б.С. Лепкого, Ю.А. Федьковича, Олександра Олеся, В.М. Пачовського, Лесі Українки, І.Я. Франка, О.Ю. Кобилянської, М.М. Коцюбинського, В.С. Стефаника, Г.М. Хоткевича, Марка Черемшини та інших українських письменників.

Метою дослідження є вивчення етнопсихологічних особливостей спілкування гуцулів у драматургійному тексті крізь призму комунікативних стратегій. Комунікативна стратегія – це реалізація інтенцій засобами комунікативних тактик, втілених за допомогою мови. Стратегія є когнітивним планом спілкування, який контролює вирішення комунікативних завдань мовця [5: 100]. Розгляд спілкування під кутом зору комунікативних стратегій з'ясовує, як саме засобами мови суб'єктом витворюється дійсність, що, в свою чергу, відкриває «вікно у свідомість» мовця, окреслюючи його ментально-прагматичні контури. Уніфікація комунікативної поведінки у межах групи людей, різних за віковими, соціальними, гендерними, психологічними ознаками, об'єднує їх в одну етнічну спільноту, для якої характерний власний, відмінний від інших, спосіб світовідчування і мислетворення.

Матеріал дослідження – «Неопубліковані гуцульські п'єси» Гната Хоткевича, написані «гуцульським бесідов», у яких автор як етнограф відобразив звичаї, обряди, міф, естетичну експресію живого слова. З огляду на це п'єси Гната Хоткевича можна вважати документами життя гуцулів і здійснювати на їх основі психолінгвістичні, етнографічні, мовознавчі і краєзнавчі наукові розвідки.

Стратегічна організація комунікативних актів у драматургійному тексті, сприяючи відтворенню художнього дискурсу, актуалізує «живі» обставини, місце і час спілкування учасників комунікації, їх психолого-гічні, психічні, когнітивні, соціальні, ментальні особливості та сукупність прагматичних установок. Художній текст як дискурс у своєму безперервному становленні базується на загальних принципах мовленнєвої діяльності, що існує в певному ментальному й культурно-часовому просторах, на когнітивних культурно орієнтованих стратегіях, які допомагають пізнати текст, відкрити в ньому прихований смисл [4: 40]. Особливості спілкування гуцулів у ключі комунікативних стратегій розглядаємо на матеріалі саме драматургійного тексту. Цей рід літератури вирізняється особливим способом організації літературної інтеракції автора й читача, оскільки драматургійний текст сам по собі співвідносний із комунікацією, в якій беруть участь

суб'єкти «троякого виду» [12: 36]: це, по-перше, мовець (персонаж), по-друге, його партнер – слухач, який готовий заговорити сам, потретє, реципієнт (читач або глядач), який заплановано не втручається у текстову комунікацію. Комунікативні стратегії у художньому діалозі охоплюють інтенцію (що актуалізує когнітивну і прагматичну сфери взаємодії) та кінцеву реалізацію її мовними засобами. Зауважимо, що художній діалог – це не «відбиток», копія усного спілкування, а лише достатньо близька репрезентація його, стилізоване й типізоване розмовне мовлення [7: 18].

Гуцульська говірка – невичерпне джерело оригінальної образності, в якому язичницьке, міфологічне сприйняття світу поєдналося з християнською традицією, утворивши органічну аксіологічну систему носіїв територіального діалекту – гуцулів. Розгляд особливостей спілкування гуцулів дає змогу відтворити ментальний образ мовця як представника етнічної групи, відобразити способ життя гуцулів, їхні цінності, прагнення й ідеали. Культурологічна ідентифікація гуцулів репрезентована у драматургійному тексті як сублімації буттєвості, тому розгляд комунікативних стратегій персонажів гуцульських п'єс Гната Хоткевича в рамках антропоцентричного підходу виявляє специфічні риси етносу – прототипу художніх образів.

Так, у драмі «Непросте», зокрема, розгорнено кілька сюжетних ліній, розкрито ряд художніх образів, жоден з яких не є головним, визначальним. Це створює широку панораму гуцульського життя, зображену різноманітністю його проявів. Водночас у комунікативних ходах дійових осіб виявляються типові стимили і реакції, регулярні мовні звороти, властиві різним представникам однієї етнічної групи. Це дає підстави для виділення специфічних ментальних ознак, що виокремлюють гуцулів в окрему етнографічну спільноту українців і в художньому тексті сприяють увиразенню образів. Наприклад, персонажі п'єс схильні вводити аргумент глобального екзистенційного досвіду як резюме якоїсь події або чиєїсь розповіді, яка неоднозначно оцінюється слухачами за шкалою «правдиве – вигадане», «реальне – фантастичне», «можливе – неможливе». Проілюструємо:

Третя газдиня: Ох Боже, Боже, – кілько то омрази усекої на світі.

Другий газда: ... Таке буває на світі, що чесом хрескенин і в кему того не може узєти.

Перший газда: ... Бувают, бувают усекі страшні річи на світі [13: 200].

Комунікативна інтенція наведених реплік – екзистенціювати предмет розмови, екстраполювати вигадане, фантастичне, неможливе в

сферу правдивого, реального, можливого, що виявляє міфологічний світогляд гуцулів. Разом з тим, актуалізація християнської основи (*Боже, хрескенин*) засвідчує релігійність і побожність верховинців.

Аналіз художнього діалогу показує, що персонажі гуцульських п'єс у спілкуванні одночасно апелюють і до християнської, і до міфологічної світової першооснови – вони визнають Ісуса Христа та Діву Марію і водночас не відкидають існування відьом, мольфарів, лісних, потопельників, Триоди, Горгана, злих духів тощо. Порівняймо:

Перша газдиня: Знаєш, що я тобі скажу, Федоре? Се тебе учіпила си лісна.

Федір: Най **Бог** боронит! [13: 206].

Або:

Андрій: Це має бути, здаєт ци, ото проклете місце... **Господи Йисусе**, єк страшно... І голоса з себе не можу відобути... Але вже сми си наважив, то треба робити... **Юди!**.. **Арідники!**.. **Щезники!**.. Кличу вас до себе на пораду і даю вам свою душу! [13: 214].

Чи:

Василь: А таки моя жинка **відьма**! Правду таки говорили люди – таки справедлива **відьма**, я вже сми си переконав. Ото мерза, шляг би і трафив! Ото сми си дістав у руки, **Боже**, видверни, **Боже**, не допусти, **Боже**, ѿ не припусти такого! [13: 227].

Василь: ...Але, може, докосимо з *Іваном* сегоднє, якби **Бог** помог тай аби окомана не принесла **нечіста сила** [13: 103].

Поєднання в одній концептуальній картині амбівалентних сакральних начал (міфології і християнства) зумовлює у гуцулів містичне розуміння світу і відчуття, що людська воля обмежена волею вищих природних і надприродних сил. Це відчуття базується на екзистенційному досвіді пережитих викликів, яких горянини зазнавали і зазнають у складних природних умовах та в умовах певної культурної і географічної ізоляції від основного етносу – українців.

Розгляд художнього діалогу п'єс під кутом зору прагматики виявляє точки дотику побутового спілкування персонажів і релігійного (фідеїстичного) дискурсу. Релігія є сферию підвищеної уваги до слова [8: 4], і основною ознакою фідеїстичного слова як складника мовного коду релігійної комунікації є «неконвенціональне розуміння мовного знака, тобто сприйняття слова не як умовного позначення предмета, а як його складову або навіть сутність» [1: 143]. Віра гуцулів у те, що словом можна зашкодити людині або врятувати її, створити потрібну річ, відвести неприємність, виражається у частому вживанні у спілкуванні перформативних актів, тобто слова як дії. Наприклад:

– замовляння:

Третій газда: Цес урекливий, злі очи має. Ек си подивит – видразу уречет.

Перша газдиня: А треба примов’єти: «**Сови ті в очех, кіле та скали, та ліси, та каміне, а не я**». То таке ѹк проречеш, то вин от ѹк запоперечит ци тогда [13: 207].

– прокляття:

Газдиня: Йой, гідочьку солоденький... Пропала моя голубаня, навіки пропала: видобrala молоко відьма, **най би си розсіла на риевненькій дорозі**.

Дід: Видобrala?

Газдиня: А видобrala, **най би у неї так здорове видобralо** [13: 222].

– благословення:

Іван: Ой, Дмитрику, **бодай бе-сте здорові були!** ...А **най би до вас сам Госпідь Бог так заговорив, ек ви до мене сего вечора ненадійно загостили!** Дай же, Боже, аби вашя душенька така весела була, ек я вам радий та веселий [13: 155].

Газдиня: **Дай вам, Госпітку... Абе-сте діждали...** [13: 226].

– викликання мертвих:

Катерина: **Бризкаю цев водов сцілющов-живущов хрещеного-пороженого Юрю, аби встав зи свого твердого мертвого сну** [13: 240].

– екзорцизм (виганяння злих духів):

Дід: ...**Я всі ці горести, болести колючі візываю, вікликаю вид твої сетьушки-дарушки-зорени...** Я вас візываю, вікликаю, в кедрове дерево роботу даю! **Ідіть собі там, де пси не добріхують, де кури не допівають, де люде не доходе, де си служби не прав'ют...** [13: 223].

Матеріал дослідження показує, що серед перформативів особливо поширеними у спілкуванні гуцулів є благословення і прокльони.

Благословення переважно містять апелювання до Бога і спрямовані на побажання співрозмовниківі здоров’я, довгого віку, добра: дай, Боже, здоровля [13: 153], здоров будь; дай, Боже, абе-с у другий рик дочекав си из жинков своєв та з дітьми до вечері сідати [13: 153], дав би вам Бог здоровля та довге вікуваннє [13: 104], в добрий час [13: 105], най вам Бог добром заплатит [13: 20]. Вони є складовими кооперативних комунікативних стратегій і мітигаторами у конфліктній взаємодії.

Натомість прокльони у гуцульських п’єсах Гната Хоткевича є різновидами замовлянь проти своїх опонентів, вони спрямовані на накликання на опонента хворіб, загального нещаства, смерті тощо. Порівняймо: *а щез би та скаменів* [13: 121]; *а шляг би тє поганий трафив у вутробу; а хорoba би тє втєла лихенька на три кути, чет-*

вертий пень; гнало би вами у смеріче та в бердо [13: 146]; дідько би ті в плоду си вплодиєв; дідько би ті хапав спереду і ззаду; дідько би тобов стрілив у шкrepітє та в дим [13: 149]; най би тобі кістки так віпіхало; а дідьки би тебе били з твоєв фабриков [13: 190]. Це замінник фізичної агресії, своєрідний емоційний розряд, до якого люди вдаються під час сильного психологічного напруження. Прокльони складають своєрідний пласт гуцульського лексикону, що функціонує, з одного боку, у повсякденній, буденній сфері, а з іншого – у сакральній сфері буття гуцула, репрезентуючи мовну картину світу й архаїчну світоглядну систему регіональних носіїв мови [2: 289]. З огляду на значну частотність вживання прокльонів у спілкуванні персонажів гуцульських п'єс мовцям властива підвищена емоційність і агресивність, що визначають темперамент гуцулів.

З іншого боку, аналіз комунікації персонажів доводить, що гуцули обережно висловлюють свій гнів і обурення, зважаючи на магічні закони, згідно з якими клятъба може повернутися на того, хто її наслав. Тому прокльони безпосередньо пов'язані з евфемізацією, адже кленучи комусь, слід дотримуватися певних ритуальних правил, зокрема не згадувати імені нечистої сили. Це виявляє відповідальне ставлення гуцулів до слова, страх перед ним:

Іван : Така дніна, а ти... Та же то грих великий. **Вин, щез би**, на то-то лиши чекає, аби вскочіти за твоїм словом у хату та нечість заводити [13: 150].

Аналіз комунікації у гуцульських п'єсах Гната Хоткевича виявляє, що концепт страху – один із ключових, найчастіше актуалізованих у взаємодії героїв. (Зокрема, у драмі «Непросте» виявлено не менше 50 експліцитних репрезентантів, виражених лексемами *страх, боятися, лякатися* сукупно з парадигмами їх словоформ та словотворень.) Він взаємодіє як із концептом Бога, так і з елементами міфічного світу, що виразнює унікальне світовідчуття гуцулів. Простежмо:

Маріка : Але **бій си** Бога, Федоре [13: 206].

П'ята лісна : Ци ти не гуцул, що скал **боїш си** та ліса?

Федір : Я скал **си не бою**, лиши **бою си** свою душу затратити [13: 212–213].

Петро : Поза Божої сили нічью не буде, **не бійтє си** [13: 208].

Газдиня : Гідочьку... Я **си бою...**

Дід : **Не бій си!** Клекай. Я тебе накрию сардаком, аби ти нічью не видила. Бо тут усекі **страхи** мут си показувати: мут хотіти цесу воду наговорену моцну видобрати, а я маю не дати. Але ти нічью **си**

не бій, лиш тримай горнє моцно (Газдиня стає на коліна, дід накриває її сардаком). Але ци чуеш, – **не бій си**, кажу! [13: 224].

Відчуття страху перед Богом та силами природи в героїв гуцульських п'єс екстраполюється й у сферу побутової взаємодії. Страх є невід'ємним складником будь-якої ситуації чи обставини, іманентною характеристикою рефлексій гуцула стосовно світу, себе та інших у ньому і в межах етнічної групи має ознаки архетипу.

Потреба віднайти душевну рівновагу реалізується, з огляду на особливий статус слова у гуцулів, в рефрені «**не бій си**», що входить до складу різних за інтенційністю комунікативних тактик і ходів. Інваріантна його іллокуція – заспокоєння, підбадьорення, як-от:

Триюда : **Не бій си** – чого си боїш? Я ті нічо злого не зроб'ю [13: 215].

Нечисть : Іди, іди! **Не бій ся!** То він тільки лякає тебе [13: 220].

Дід : Ну, молодище – **абе-с нічо си не боєла**. Може ті шо си привідит ци шо си вчує – **не бій си нічо** [13: 223].

У проекції на різноманітні життєві ситуації концепт страху зазнає модифікацій. Це виявляється розширенні іллокутивного спектру рефрену «**не бій си**» і включення його в різnotипні персонажні комунікативні стратегії. Порівнямо:

Дід : Ой диви си, абе-с не розспала.

Полагниця : **Не бій си** (= все буде добре) [13: 228] [Запевнення].

Катерина : Я вже тепер знаю, єк тобі вірити.

Гаргон : **Не бій си** (= будь певна), – вже направду даю [13: 239] [Запевнення].

Петро : Мой! Я тебе ше сторцом поставю, **не бій си!** (= от поба-чиш). Я тобі ше такого покажу, що ти й не видів ніколи! [13: 230] [Погроза].

Як бачимо, рефрен «**не бій си**» з прагматикою заспокоєння у комунікації персонажів гуцульських п'єс набуває іншої іллокуції – запевнення, погрози, актуалізуючи концепт страху у різних ситуаціях спілкування. Це підтверджує думку, що відчуття страху і прагнення його побороти є глибинним внутрішнім конфліктом персонажів, що відбиває, на нашу думку, специфіку екзистенції гуцулів як етнографічної групи.

Подолання всеохопного страху у гуцулів є умовою успішної комунікативної взаємодії. Зокрема, у гуцульських п'єсах Гната Хоткевича введення нової інформації у спілкуванні героїв часто супроводжуєть-

ся комунікативною тактикою заспокоєння, що набуває ритуальної, узуальної форми. Порівнямо:

Друга газдина: ...баба **нічyo** не робит, **лиш** узела флещіну з полиці, сіла на кочергу, помастила си мастев – йк пишла у комин! [13: 202–203].

Васиндо: Та **нічyo** си не стало, дідочьку солоденький! **Лиш** ми корова си вположила, а я пишов жинки шукати, та біг, та оце зустріли-сми си файно [13: 228].

Дід: Я **нічyo** не хочу – **лиш** пити прошу [13: 207].

Федір: Шо ви на мене напали? Я **нічyo** не маю, **лиш** хліба кавальчик [13: 213].

Як бачимо, подача нової інформації відбувається з зачленням комунікативної тактики заспокоєння (у препозиції), що виражена усталеним формулюванням *нічого.., лиш*. Такий комунікативний прийом розсіює напругу адресата в ситуації невизначеності, непоінформованості й сприяє успішній реалізації комунікативної стратегії персонажів.

Характерним для аналізованих текстів також є те, що іллокуція комунікативних дій заспокоєння переорієнтовується для вираження інших інтенцій, зокрема згоди, схвалення. У зв'язку з цим діалектне слово *нічyo* (літературне – *нічого*) у гуцулів отримує додаткову сему *добре*:

Жид: Так ви кажете, пане Петре, шо вам дати рум? **Нічyo, нічyo, зараз дістанете** [13: 201].

Дід: Принесеш міні за тото бербеничку бриндзи.

Газдина: **Нічyo, нічyo.**

Дід: Фасочку масла.

Газдина: Добре, добре.

Дід: Гуску соли.

Газдина: Знесу, знесу...

Дід: Муки гелетку.

Газдина: Ає, ає... [13: 225].

Газдина: Я вже вам за то-то і полотна принесу файногого, лижничок.

Дід: **Нічyo, нічyo**, я прийму, я прийму... [13: 226].

Одним із способів подолання всеохопного страху персонажів гуцульських п'єс є, на наш погляд, ментально закорінена тенденція

гуцулів до єднання, відображеня у специфічних комунікативних реакціях – тактиках згоди, підтвердження, схвалення, узагальнення сказаного співрозмовником як вияв солідарності і причетності до спільноти. Обґрунтуємо думку прикладами:

Друга газдиня: Без Юри нема в них забави.

Перший легінь: А шо ж – то таки правда [13: 204].

Петро: За кого гедя каже, за того має ййти, а не своєв волев.

Перший газда: Ає, ає. То-то так воно має бути [13: 205].

Петро. Ох, узєв бих усіх тотих чинатарів, та ворожбитів, та знахарів та в смерічю бих вивішев!

Другий газда: Я такої самої думки [13: 207].

Друга газдиня: Бо то й жовнірь був, рахувати, прахтикований – знате котре до чого.

Другий газда: Ає, ає! Та же то прахтикації треба на усьо [13: 203].

Перший газда: А витак поліжница фівкнула у палец – а детина назад по шнурowi вид баби до мами.

Друга газдиня: Ає, ає! То може бути [13: 200].

Перша газдиня: Вна кобилов си перевернет, то так файно дойдеш.

Друга газдиня: Ає! Відъма враз може кобилов си перевернути – то вже таки правда [13: 202].

Іван: Ой, сидім тихонько, аби у нашій пасіці так тихо було, ек у нас у хаті. [...] Та й аби так пчоли тихонько сідали, ек ми тут.

Василина: А так, так. Мусит бути спокій за сєтov вечеров, бо то така днина урочиста [13: 153].

Тяжіння гуцулів, зображеніх у п'єсах, до єдності, згуртованості задля набуття душевної рівноваги, порушеній страхом перед стихією, природою,вищими силами, накладає відбиток на їх комунікативну поведінку у конфліктній ситуації, що реалізується у комунікативних тактиках дискредитації, висміювання, образи, приниження, знущання тощо. Як зафіксовано у діалогах гуцульських п'єс Гната Хоткевича, при реалізації інтенції висміювання, приниження співрозмовника мовці вдаються до прийому непрямої адресації, переорієнтовують репліки в напрямку інших адресатів (дійсних чи навіть уявних), вилучаючи, таким чином, об'єкт дискредитації із зони спілкування, комунікативно

ізолюючи його. Простежмо:

Іван: Мовчи, сарако... мовчи ліпше...

Параска: А ти що тут за професор обібраєши навчати? **Дивіт ци на него – адукант єкий си вішукав!** [13: 147].

Усі: ... Сідай з нами, Васиндо – веселійше буде.

Васиндо (оглядається): Та я... та я, вважаєте...

Петро: **Та вин жинки си боїт.**

Васиндо: Хто? Я? Я си бою жинки? Га-га – ото-сте вгадали... Та де ж би я си боєв жинки?... [13: 202].

Другий легінь: А може, ти що варт?

Андрій: Ато би я мав бути пустший вид вашого Юри?

Перша дівка: **Він гадає, єк богацький син, то вже й Бога за бороду піймав.**

Третій газда: **E, де вже йому супроти Юри** [13: 204].

Андрій: То вже я знаю, що маю робити.

Сьомий легінь: А їдім, хлопці! **Шо такого дурного будемо слухати. От племет, аби си плело.**

Восьмий легінь: Вин гадає, що то так легко вівчити си на скрипці йграти [13: 205].

Бойко (до Сміка): А ти що натутурилися, єк та сова?

Кошак: **To він нуд у череві має** [13: 115].

Матеріал дослідження показує, що комунікативна стратегія дискредитації в гуцульських п'єсах має регулярну і специфічну реалізацію – відокремлення «дискредитованої» особи від общини як особливий спосіб покарання її, символічного знищенння. Мовець вдається до непрямої адресації і замість «ти думаєш» говорити «він/вона думає» тощо, позбавляючи співрозмовника статусу суб'єкта на користь об'єкта. Крім того, такий стратегічний прийом має екзистенційну основу: людина приречена на поразку, будучи поза общину, і гуцули відчувають це особливо гостро.

Комунікативна взаємодія героїв гуцульських п'єс виявляє характерний спосіб реалізації стратегій спілкування преференцією окремих комунікативних тактик. Так, комунікативна стратегія *спонукання* найчастіше втілюється тактиками й ходами прохання у поєднанні зі *скаргою* (для кооперативного спілкування) або за допомогою тактик і ходів *вимоги, наказу* сукупно з *погрозою* (для конфліктної комунікації).

Наприклад:

– спонукання (кооперативне):

– Порєтуй нас!.. Змилуй си!.. Видверни нешесте.. Пишили цесу хмару дес гет вид нашого села!.. [просьба + благання + просьба + просьба]

Дід: А-а!.. То такі ви? А йк я до вас у село зайдов, гнали мене? Води желеували? Смієли си?

– Змилуй си!.. Не попамнєтай гріха!.. Йой, уже си близким!.. Пропали кукурудзи! Пропала городинка!.. Пропало усьо!... [благання + вибачення + скарга + скарга + скарга + скарга].

Дід (побіг у хату, вертає з патиком). Розступіт ци!.. [13: 232].

– спонукання (конфліктне):

Полагниця: Перестань, бо я тє ще й тов кочергов потєгну, не лиши коромислом. [вимога + погроза] [13: 239].

Петро (данцуючи): ...Перестань міні зараз! В тій хвилі мені перестань, бо ті й закін вийдет! [наказ + наказ + погроза] [13: 230].

Параска: Куда? Куда тобов фурнуло? Сиди тихо, бо дістанеш [наказ + погроза] [13: 156].

– спонукання (конфліктне + кооперативне):

Петро: А перестань ми у тій хвилі, бо луп'ю, ѹк котюгу! А ци чуєш ти, діду? Я ті кажу перестати, бо буде лихо! [вимога + погроза + наказ + погроза].

Дід: Чай, я ті ше поможу (данцує проти него).

Петро: Йой, ноги зболіли... Йой, перестань... Йой, я вже тє прошу... [скарга + просьба + просьба].

Дід: Просиш? Лиш згрізна (грає далі).

Петро: Йой, гину... Йой, що ти зо мнов робиш... Прошу тебе файно перестати... Гину... Йой, гину [скарга + скарга + просьба + скарга + скарга].

Дід: Е, ѹк уже файно просиш, то треба перестати [13: 230–231].

Апеляція до почуттів жалю і страху як прийом комунікативного впливу переважає у всіх стратегічних лініях спілкування героїв. Зазначимо, що комунікативна тактика погрози, яка актуалізує концепт страху, у гуцульських п'єсах має регулярне вираження: дія, яку виконував опонент, переноситься у семантику погрози:

Василь: Та рада, віdev, така, що таки треба іти. Бо, ек то кажут: «На чїм возі сидіти, того і пісню піти».

Довбуш: Вже я їму заспіваю колис, що буде шо чути [13: 103].

Іван: ...То я змилив трішки.

Параска: Я тє змилю [13: 152].

Іван: Не гудз вежу, не гудз вежу, не гудз вежу, а хавку мої жинці.

Параска : То ти на мене гудзи накладаєш? ... Чкай же, – я ті гудзів на голові наробю [13: 149].

Досягнення перлокутивного ефекту із залученням відповідних іллокутивних сил висловлення (*скаржитися, погрожувати*) вказує на чуттєву психічну організацію персонажів п'єс (на противагу раціональній). Примітно, що комунікативні стратегії і тактики *переконання, аргументації*, орієнтовані на логічно-раціональну сферу свідомості адресата [5: 145], у тексті драм Гната Хоткевича практично відсутні.

Особливістю спілкування гуцулів у конфліктній ситуації є переважне застосування риторичних питань, що є формою мовленнєвої агресії. Порівнямо:

Параска : ...Коли ж я матиму вид вас спокій? (До Єлени): Знов тулиш? Знов тулиш? То така ти поцтива супроти мене? То така міні пошана вид тебе си належит? То так ти мене слухаєш?... Оце тобі квіти... (Зриває і топче ногами).

Єлена : Такі файні чічі... Шо то вам шкодило?..

Параска : Шо то міні шкодило, шо то міні шкодило? А то міні нічко не шкодит, шо ми на зиму без кукурудзи та й без хліба си зостанемо? [13: 147].

Легінъ : Йой, шо ти з моєв кресанев зробив?

Жид : А пошо ти давав піхати?

Легінъ : Най би тобі кістки так віпіхало!

Жид : Но-но!.. Шо я винен?

Легінъ : А дідьки би тебе били з твоєв фабриков.

Жид : Але ти, чюєш, де йдеш? А заплатити не хочеш?

Легінъ : Шо? То я маю тобі ше платити? То ти мені маєш заплатити, шо мені єс кресаню попсуває. Кресаня була нова.

Жид : А йк нова, пошо давав піхати? [13: 190].

Риторичні запитання є «дифузним об'єднанням кількох мовленнєвих актів» [15: 21] і реалізують одночасно іллокуцію осуду й спонукання, або оправдання й докору тощо. Наприклад, риторичне питання *То я маю тобі ше платити?* втілює одночасно іллокуції відмови й осуду і запускає дискурсивний ланцюжок: «*Ти кажеш, що я повинен заплатити тобі, але ж ти повинен усвідомлювати, що є причини, через які я відмовляюся це робити, тому твоя вимога безпідставна, так що тобі не варто було висловлювати цю думку взагалі*». Таким чином, риторичні питання охоплюють не тільки предмет розмови, але й здійснюють «перехід на особистість», що переводить спілкування в емоційне русло. Велика питома частка риторичних питань у конфліктній взаємодії героїв гуцульських п'єс свідчить про надмірну емоційність і чуттєвість гуцулів.

Висновки. З погляду комунікативних стратегій у гуцульських п'єсах спілкування гуцулів має такі особливості:

полярність превалюючих інтенцій (*благословення – прокльони, благання – погрози, мітигація – дискредитація тощо*);

реалізація комунікативної стратегії *спонукання тактиками прохання* у поєднанні зі *скаргою* (кооперативне спілкування) або за допомогою тактик *вимоги, наказу* сукупно з *погрозою* (конфліктне спілкування);

переорієнтація іллокуції *заспокоєння* для вираження інтенцій *погрози, запевнення, згоди, схвалення*;

залучення комунікативної тактики *заспокоєння* при введенні нової інформації;

часте вживання *перформативних* комунікативних актів, зокрема благословень і прокльонів;

регулярне застосування комунікативних тактик *схвалення, підтвердження* як вияв солідарності зі співрозмовником;

вилучення адресата з комунікативної зони як втілення наміру *дискредитації*;

застосування прийомів мовної агресії (*прокльони, погрози, риторичні питання*).

Аналіз комунікативних стратегій художнього діалогу виявив такі ментальні риси персонажів гуцульських п'єс:

релігійність як іманентна характеристика екзистенції гуцулів;

містичне розуміння буття, породжене у свідомості гуцулів амбівалентністю сакральних начал (християнського й міфологічного);

усвідомлення обмеженості людської волі на користь природних та надприродних сил;

всеохопний страх як основа світовідчуття гуцулів;

внутрішній конфлікт, зумовлений відчуттям всеохопного страху і прагненням до його подолання;

підвищена агресивність як наслідок психологічної напруги;

тенденція до єднання як спосіб досягнення душевної рівноваги;

розуміння слова як дії;

чуттєва, а не раціональна психічна організація горян;

схильність до крайнощів у вияві емоцій.

Вивчення гуцульських п'єс Гната Хоткевича крізь призму комунікативних стратегій дає можливість розглядати художні образи у більш широкому контексті, проектуючи комунікативний аналіз художнього діалогу у сферу етнолінгвістичних досліджень. Особливості розгортання комунікативних стратегій у драмах виявляють глибинні мотиви, установки, закладені у ментальності горян як прототипів художніх образів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 334 с.
2. Бачкур Р.О. Лексика прокльонів у гуцульських говорках // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. 2012. Вип. XXXII–XXXIII. С. 289–292.
3. Бикова Т.В. Гуцульщина як текст в українській літературі першої третини ХХ століття: дис. ... д-ра фіол. наук. Київ, 2016. 446 с.
4. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і дискурс. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнєрський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 296 с.
5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М.: УРСС, 2003. 286 с.
6. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 288 с.
7. Лагутин В.И. Проблемы анализа художественного диалога (к pragmalingвистической теории драмы). Кишинев: Штиинца, 1991. 98 с.
8. Мечковская Н.Б. Язык и религия. Лекции по философии и истории религии. М.: Агентство «ФИАР», 1998. 352 с.
9. Рамач Я.Ю. Історія русинів Південної Угорщини (1745–1918): дис. ... д-ра іст. наук. Ужгород, 1995. 448 л.
10. Рамач Я.Ю. Огляд історії русинів Південної Угорщини (1745–1918) // Сумська старовина. 2016. № 48. С. 5–24.
11. Суляк С.Г. К вопросу о терминологии Карпатской Руси // Русин. 2019. № 55. С. 272–316. DOI: 10.17223/18572685/55/16
12. Хализев В.Е. Драма как род литературы: Поэтика, генезис, функционирование. М.: Изд-во МГУ, 1986. 259 с.
13. Хоткевич Г. Неопубліковані гуцульські п'єси. Луцьк: ВМА «Терен», 2005. 312 с.
14. Хруш О. Дослідження психології горян // Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 8–9. С. 184–186.
15. Шатуновский И.Б. Риторические вопросы как форма агрессивного речевого поведения // Агрессия в языке и речи: сб. науч. статей. М.: РГГУ, 2004. С. 19–37.

REFERENCES

1. Batsevich, F.S. (2004) *Osnovi komunikativnoї lingvistiki* [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: Akademiya.
2. Bachkur, R.O. (2012) Leksika prokľoniv u gutsul's'kikh govirkakh [The curses in Hutsul dialects]. *Visnik Prikarpats'kogo natsional'nogo universitetu. Filologiya.* 32-33. pp. 289–292.
3. Bikova, T.V. (2016) *Gutsul'shchyna yak tekst v ukraїns'kij literaturi pershoї*

tretini XX stolittya [Huzulsyna as a text in the Ukrainian literature of the first third of the twentieth century]. Philology Dr. Diss. Kyiv.

4. Golyanich, M.I. (2008) *Vnutrishnya forma slova i diskurs* [Inner form of words and discourse]. Ivano-Frankivsk: Publishing and Design Department of CIT of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

5. Issers, O.S. (2003) *Kommunikativnye strategii i taktiki russkoy rechi* [Communicative strategies and tactics of Russian speech]. Moscow: URSS.

6. Lavruk, M.M. (2005) *Gutsuli Ukrains'kikh Karpat (etnografichne doslidzhennya)* [Hutsuls of the Ukrainian Carpathians (an ethnographic research)]. Lviv: Ivan Franko LNU.

7. Lagutin, V.I. (1991) *Problemy analiza khudozhestvennogo dialoga (k pragmalingvisticheskoy teorii dramy)* [Problems of artistic dialogue analysis (to the pragmalinguistic theory of drama)]. Chișinău: Știința.

8. Mechkovskaya, N.B. (1998) *Yazyk i religiya. Lektsii po filosofii i istorii religii* [Language and religion. Lectures on philosophy and history of religion]. Moscow: Agentstvo "FIAR".

9. Ramach, Ya.Yu. (1995) *Istoriya rusiniv Pivdennoi Ugorshchini (1745–1918)* [History of the Rusins of Southern Hungary (1745–1918)]. History Dr. Diss. Uzhhorod.

10. Ramach, Ya.Yu. (2016) Oglyad istorii rusiniv Pivdennoi Ugorshchini (1745–1918) [The survey of the history of the Rusin of Southern Hungary (1745–1918)]. *Sums'ka starovina*. 48. pp. 5–24.

11. Sulyak, S.G. (2019) On the Carpathian Rus' terminology. *Rusin*. 55. pp. 272–316 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/55/16

12. Khalizev, V.E. (1986) *Drama kak rod literatury: Poetika, genezis, funkcionirovanie* [Drama as a literary form: Poetics, genesis, functioning]. Moscow: Moscow State University.

13. Khotkevich, G. (2005) *Neopublikovani gutsul's'ki p'esi* [Unpublished Hutsul Plays]. Lutsk: Teren.

14. Khrushch, O. (2013) *Doslidzhennya psikhologii goryan* [Research of the Psychology of Highlanders]. *Girs'ka shkola Ukrains'kikh Karpat*. 8–9. pp. 184–186.

15. Shatunovsky, I.B. (2004) Ritoricheskie voprosy kak forma agressivnogo rechevogo povedeniya [Rhetorical questions as a form of aggressive speech behaviour]. In: Sharonov, I.A. (ed.) *Agressiya v yazyke i rechi* [Aggression in Language and Speech]. Moscow: Russian State University for the Humanities. pp. 19–37.

Криницкая Ольга Игоревна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языкоznания Ивано-Франковского национального медицинского университета (Украина).

Криницька Ольга Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету (Україна).

Olha I. Krynytska – Ivano-Frankivsk National Medical University (Ukraine).
E-mail: olga.krynytska@gmail.com

Ильків Анна Владимировна – доктор филологических наук, доцент кафедры языкоznания Ivano-Frankovskого национального медицинского университета (Украина).

Ільків Анна Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Ivano-Frankivського національного медичного університету (Україна).

Anna V. Ilkiv – Ivano-Frankivsk National Medical University (Ukraine).
E-mail: annilkiv@rambler.ru

УДК 81'26

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/13

ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РУСИНІВ У ПРИСЛІВ'ЯХ І ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

В.В. Калько¹, М.І. Калько²

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького
Україна, 18031, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81

¹ E-mail: mkalko@ukr.net

² E-mail: mkalko57@gmail.com

Авторське резюме

У статті проаналізовано русинські фразеологізми і прислів'я зі значенням мовленнєвої діяльності, що відображають засадничі стереотипні стратегії мовленнєвої поведінки і найважливіші особливості комунікативної взаємодії русинів. Здійснено аналіз процесів породження таких фразеологічних одиниць і їхнього сприйняття з огляду на непрозорість семантики. Виокремлено дві групи фразеологічних і паремійних одиниць, що називають мовленнєві дії: фонакційні, які позначають зовнішні характеристики мовлення, та змістові, що визначають кількісні та якісні параметри мовних дій. Установлено, що для русинів у процесах мовленнєвої діяльності суттєвими ознаками є небагатослів'я, стриманість, ввічливість, повага до співрозмовника, виваженість. Домінантна в сценаріях комунікативної поведінки русинів стриманість у розмовах, марнослів'я ж і плітки оцінено вкрай негативно. Комунікативну культуру русинів характеризують уміння мовчати, утримуватися від зайвих розмов, помірна гучність мовлення. Русинські фразеологізми й прислів'я на позначення мовленнєвої діяльності є наслідком традиційної для багатьох етносів образно-метафоричної аналогізації її зі сферами трудових, побутових дій, усвідомлення зв'язку за суміжністю соматизмів із мовленням й аксіологічно-емотивної і чуттєвої синестезії різних сценаріїв етносвідомості. Спостережено також, що русинські фраземи віддзеркалюють гумористичну апперцепцію мовленнєвої діяльності людини.

Ключові слова: фразеологізм, прислів'я, мовленнєва діяльність, комунікативна поведінка, метафора, метонімія.

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУСИНОВ В ПОСЛОВИЦАХ И ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ

В.В. Калько¹, Н.И. Калько²

Черкасский национальный университет им. Б. Хмельницкого
Украина, 18031, г. Черкассы, бул. Шевченко, 81

¹ E-mail: malko@ukr.net

² E-mail: mkalko57@gmail.com

Авторское резюме

В статье исследуются русинские фразеологизмы и пословицы со значением речевой деятельности, демонстрирующие стереотипные стратегии речевого поведения и важнейшие особенности коммуникативного взаимодействия русинов. Осуществляется анализ процессов порождения таких фразем, как переинтерпретации, и восприятия их исходя из непрозрачности семантики. Выделены две группы фразеологических и паремиологических единиц, обозначающих речевые действия: фонационные, исходящие из ощущений внешних признаков речи, и содержательные, обозначающие количественные и качественные параметры речи. Установлено, что для русинов в процессах речевой деятельности существенными признаками являются краткость, сдержанность, вежливость, уважение к собеседнику, продуманность. Доминантной в сценариях коммуникативного поведения русинов является сдержанность в разговорах: пустословие и сплетни оценены крайне негативно. Коммуникативная культура русинов характеризуется направленностью на умение молчать, воздержание от лишних разговоров, умеренной громкостью речи. Русинские фразеологизмы и пословицы для обозначения речевой деятельности отражают традиционную для многих этносов образно-метафорическую аналогию со сферами трудовых, бытовых действий, осознание связи по смежности соматизмов с речью и аксиологически-эмотивную и чувственную синестезию различных сценариев этносознания. Отмечено также, что русинские фраземы отражают юмористическую апперцепцию речевой деятельности человека.

Ключевые слова: фразеологизм, пословица, речевая деятельность, коммуникативное поведение, метафора, метонимия.

THE SPEECH ACTIVITY OF THE RUSINS IN PROVERBS AND SAYINGS

V.V. Kalko¹, M.I. Kalko²

81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine

¹ E-mail: mkalko@ukr.net

² E-mail: mkalko57@gmail.com

Abstract

The article investigates Rusins phraseological units and proverbs with speech activity semantics that demonstrate stereotype strategies for speech behaviour and most important peculiarities of the Rusins' communicative interaction. The author focuses on generation, reinterpretation and perception of such phrasemes through their vague semantics and distinguishes two groups of phraseological and paremiological to determine speech activity: phonational (basing on phonemic speech features) and content (defining quantitative and qualitative speech parameters). The Rusins speech activity is reported to be distinguished by being precise, reserved, polite, respected, and well-grounded. The communicative behaviour scenarios are dominated by reserved conversational mode; hence, rumors and empty talk are never appreciated. The Rusinian communicative culture implies keeping silent, speaking in a moderate voice and avoiding extra talk. The Rusinian phraseological units and proverbs with speech semantics reflect traditional metaphorical similarity with labour and routine actions, awareness of contiguity between somatisms and human speech, axiological, emotive, and sensitive unity of different ethnic mentalities. The Rusins phraseology reflects a humorous apperception of human speech acts.

Keywords: phraseological unit, proverb, speech acts, communicative behaviour, metaphor, metonymy.

Прислів'я і фразеологізми належать до інформаційно містких мовних знаків, здатних зберігати, отримувати, обробляти й передавати значний обсяг культурного змісту. Вони, належачи до ключового типу дискурсів, міцно усталених в етносвідомості, є потужним засобом вираження самоусвідомлення етносу, каркасом його ментальності, передаваної від покоління до покоління. Прислів'я і фразеологізми – складники «осадового дискурсу» (М. Фуко, О.О. Селіванова), оскільки сформовані в процесі довготривалого розвитку народу, трансльовані в усній формі, значущі в пізнавальному плані й укорінені в пам'яті

етносу. Представники етноспільноти зазвичай визнають їх як беззастережну систему норм і правил, не звертаючи уваги на їхню умовність і вважаючи об'єктивними, актуальними, сприймаючи закладені в них традиції, ритуали, культурні стереотипи, систему цінностей на віру. Зміст паремій і фразеологізмів не можна розшифрувати простим зусиллям розуму, його зберігає колективна пам'ять народу та в готовому вигляді вилучає в разі потреби. Ці мовні одиниці подібні до символів, оскільки є ремінісценцією культури, вісником усіх передніх надбань народу, вони активно корелують із культурним контекстом і зазнають трансформації під впливом останнього. Вони, як і символи, пронизують синхронний зріз культури по вертикалі, оскільки походять із минулого і простують у майбутнє [11: 192].

Як зауважують дослідники, природне середовище визначило ментальні риси русинів – працьовитість, наполегливість, винахідливість [17: 110]. Ці риси допомагають їм виживати в складні часи, зберігати свою етнічну культуру, передаючи її від покоління до покоління. Ще на рубежі XIX–XX ст. європейці захоплювалися культурою «руських горян», визнаючи її самобутність і оригінальність [24: 9]. З огляду на це нині особливої актуальності набувають розвідки, спрямовані на вивчення традиційної духовної культури русинів. Самобутність русинів Карпат активно досліджують в історичному (І.Д. Любчик, П.Р. Магочай, С.Г. Суляк та ін.), етнографічному (Ф.М. Потушняк, П.М. Світлик, Ю.С. Чорі, М. Шмайда та ін.), мистецтвознавчому (М. Мушинка, О.Р. Фабрика-Процька, Л.М. Халюк, К.М. Чаплик та ін.), фольклорному (Й.Й. Вархол, Н.Й. Вархол, Л.Г. Мушкетик, М. Чижмар та ін.) аспектах. На нашу думку, одним із потужних засобів збереження й трансляції русинської культури є фразеологічні одиниці, оскільки їхня мова «містить у собі відбиток духовної і матеріальної культури народу» [9: 120]. Тому сьогодні спостерігаємо активізацію вивчення фразеологічного складу русинської мови (О.В. Ломакіна, В.М. Мокієнко, К. Копорова, І.В. Тубалова та ін.). Масив русинських фразеологічних одиниць відкриває широкі можливості для спостережень за особливостями ціннісних домінант цього карпатського субетносу, адже, «перебуваючи на кордоні східнослов'янського й західнослов'янського світу, русини зберігають свою генетичну прихильність до Східної Славії, але водночас відкриті до взаємодії із західнослов'янським простором» [10: 126].

Фразеологізми й прислів'я наділені неабиякою здатністю зберігати в згорненому вигляді значний масив інформації, трансльованої пращурами з минулого в майбутнє. Саме тому вивчення особливостей представлення мовленнєвої діяльності в фразеологічному складі мови є актуальним і перспективним, адже дає змогу виявити культур-

но усталені й соціально закріплени норми й правила комунікативної поведінки русинів. На нашу думку, у русинських фразеологічних одиницях зафіковано й передавано впродовж усього історичного розвитку етносу ключові стереотипи комунікативної поведінки, які є виявом конвенційної мовленнєвої діяльності й спрямовані на врегулювання соціальних процесів комунікативної взаємодії. У цих мовних знаках зафіковано кодекс мовленнєвої поведінки русинів, експліцитно представлено систему зasadничих цінностей етноспільноти, сформовану під впливом ментальності русинів, особливостей їхнього психологічного складу, способів соціалізації та найдавніших комунікативних практик.

У масиві русинських фразеологізмів і прислів'їв, об'єднаних семантикою мовленнєвої діяльності, можна виокремити дві групи. До першої групи зараховуємо фонакційні одиниці, що характеризують мовленнєву діяльність з огляду на її звукове сприйняття, другу групу наповнюють змістові одиниці, значення яких пов'язане з якісними та кількісними характеристиками змісту мовлення.

Фонакційні фразеологізми відіграють важливу роль у віддзеркалені особливостей процесу комунікації русинів, адже в них відображені ключові характеристики мовлення, зокрема силу голосу, його мелодику, тембр, які суттєво доповнюють й уточнюють спілкування. За підрахунками А. Мейєрабіна й С. Ферриса, на долю просодики припадає 38 % інформації, кінетики – 55 % і лише 7 % інформації позначено вербально [25]. Саме акустичні характеристики мовлення – один із найбільш важливих засобів передавання інформації, оскільки те, як людина говорить, іноді важливіше за зміст висловлення, бо сказане ніколи не залишається нейтральним, воно завжди емотивно й експресивно насиочене, дає змогу визначити психоемоційний стан співрозмовника, приховані смисли висловлення, відповідність комунікативного наміру. Серед фонакційних фразеологізмів русинської мови можна виокремити чотири семантичні підгрупи: 1) стійкі сполуки, що позначають темп мовлення: а) швидко: як ґуломет [2: 46]; бісідувати як поламаной радио; гучати як пчалы у вулику [2: 111]; бісідувати як кальвинський пуп [2: 110]; гварити як талинян [2: 130]; б) повільно: як кебы віз тягал [2: 28]; поки выповіш, то курка яице знese [2: 76]; як кабы са вчера народив [2: 88]; єдной слово не повісти ани за годину; за каждой слово теба датим коруну; за слово треба платити; слово треба дерти; треба слово з кліщами тягати; треба слово тягати, як за мотузком [2: 123]; 2) стійкі сполуки, що відображають гучність мовлення: а) тихо: розправляти як кебы три дни не їв; як бы не їв дас два дни [2: 48]; шептати як дух [2: 53]; як з-пуд землі [2: 59]; як кебы не їв [2: 62]; бісідувати як бы конал [2: 70]; муху ліпше чути [2: 87];

тихо як муха [2: 88]; як з другого світа [2: 119]; бісідувати як перед смертью [2: 124]; б) голосно: рычати як бык [2: 20]; як дикий [2: 48]; гучати як жыды г бужні [2: 56]; козу драти; як кабы козу драли [2: 68]; гулякати як на пса [2: 100]; 3) невиразність: як кыбы (кедь) чир кипів (кипить) [2: 143]; цідит слова, як петрівський дзяд пацері [14: 17]; 4) рішучість: як кыбы одрізати; як бы одтяті [2: 94]; як кыбы прасло [2: 109]; як кыб швігнути [2: 146].

Фонаційні фраземи здебільшого містять головний компонент дієслово мовлення *бісідувати*, *выловісти*, *гварити*, *гулякати*, *гучати*, *шептати*, а інші складники введені за допомогою сполучника *як*. Відзначимо, що предикати *гулякати*, *гучати*, *шептати* містять семантику інтенсивності мовленнєвої дії. Значення таких фразеологізмів виникає на підставі стереотипних уявлень, еталонів чуттєвого й емоційно-оцінного сприйняття світу русинами. За даними дослідженого матеріалу, підґрунтам порівнянь є сценарії, запозичені з донорських доменів тварина й господарська діяльність.

Відзначимо, що повільність і гучність мовлення оцінена русинами взагалі як негативна ознака, про що свідчить позитивна конотація фразем, у яких предикати зазвичай характеризують неголосне мовлення та відзеркалюють схильність русинів до нормальної сили голосу.

Прислів'я і фраземи, що характеризують мовленнєву діяльність у змістовому плані, можна розмежувати на кілька підгруп. Першу підгрупу наповнюють прислів'я і фразеологізми, семантично пов'язані з кількісним обсягом інформації. Вони переважно виражают значення «багато говорити про що-небудь; займатися марнослів'ям; базікати»: *мати речі як коза бібків*; *мати речі як голич в суботу* [2: 112]; *мати бісіди як коза бобирьок* [2: 21]; *лепотлива як стара баба* [2: 18]; *рот му ся не заперат* [7: 301]; *говорить ги пôтûк – базіка*; *говóрить, ги троє мôлôтять* [16: 111].

Такі фразеологічні одиниці ґрунтуються на метонімічному використанні соматизмів *язик*, *рот*, *пysк (пysок)*, *гамба*, *папуля*, які в наївній картині світу здебільшого пов'язані з мовленням, мовленнєвою здатністю людини, оскільки назви частин тіла і властиві їм дії чи види діяльності містять додаткові до природних властивостей функціонально значущі для культури смисли, що надають іменам роль знаків «мови» культури [3: 96].

Дуже балакучу людину, яка любить говорити багато зайвого, неправдивого, неістотного, не вартого уваги або не вміє стримуватися від таких розмов характеризують русинські фразеологізми *папулю* *мати як дверi* [2: 98]; *гамба як ворота* [2: 45]; *пysк мат як Требішыв* [2: 102]; *стара лябда* [2: 80]; *як черчача вода* [2: 32]; *пудрізаний язык* [2:

149]; *язык як меч; язык як палаш; так му ходит рот, ги млин* [6: 301]. Інтенсивність мовленнєвої діяльності передовсім виникає внаслідок асоціативно-метафоричного уподібнення відповідних соматизмів до артефактів: *двері, ворота, млин; географічних назв: Требішив; зброй: меч, палаш.* Окрім фразеологізмі побудовані на основі гіперболізації соматизму *язик, пов'язаної зі сприйняттям його довжини: язык як по лікоть рука; язык як прайник; язык як у корові хвуст; язык як у Яні день* [2: 150]; *має добрий прайник* [16: 24]; *язик на мийтер* [16: 222]. Метафоричними позначення дожини язика в цих сполучках є знаки донорських доменів **ЛЮДИНА, АРТЕФАКТ, ТВАРИНА, ЧАС, ПРОСТИР**.

О.М. Трубачов відзначає, що саме ремесла мали вагомий вплив на розвиток духовної культури, релігії, етики, соціальних інститутів слов'ян, оскільки «стали потужним джерелом для багатьох переносних та образних висловів у багатьох мовах, а знаряддя й інструментарій, які вони застосовують як наслідок своєї форми, функцій і рухів, внесли помітну лепту у спільній словник» [23: 6]. З огляду на це вагомий вплив на формування глибинного змісту русинських фразеологізмів «*багато говорити*» має лексика млинарства, що підтверджує дієвість принципу побутоцентризму для формування семантики мовних одиниць: *молотити як пустый млин; молоти (лопотати) як млин* [2: 84]; *молоти з языком як з млинцом* [2: 149]; *говорить ги млин упорожні робить – тарахкало* [16: 111].

Подібну тенденцію відображають і русинські прислів'я: *Млин меле – мука буде, язык меле – біда буде* [15: 39]; *Язык меле, як жорна* [15: 68]. Відзначимо, що метафоричну аналогізацію млина з надмірною балакучістю спостерігаємо в багатьох слов'янських мовах: *біл. млын пусты; пустая малатарня; молоць языком; молоть не падсяваочи;* *Млын меле – мука будзе, язык меле – бядя будзе; бол. роден сым на воденица; като (празна) воденица (дрънка, мела); много приказки на воденицата; устата му цяла воденица; пол. گےوا یےј lata, jak рүtel we mlynie; یےzyk یےј lata, jak kołowrotek; рос. Пустая мельница и без ветру мелет; Мелет и жернов, и язык; Жернов мелет – мука будет, язык мелет – беда будет; Жернова говорят: в Киеве лучше, а ступа говорит: что тут, что там; Мелет день до вечера, а послушать нечего; Мели, Агаша! Изба-то наша: унять некому; Язык – жернов, мелет, что на него ни попало; Язык – что жернов: мелет и пшеницу, и мышиный помёт; Мелева много, да мало помолу; укр. як млин меле; говорить, як порожній млин торохтить; Пустий млин меле, а помолу нема; Меле, як порожній млин; Меле, меле, та муки не веле.*

Значення фразеологізму *трепати (чесати)* з языком як з прайником [2: 149] сформоване внаслідок метафоризації дієслів *трепати* «часто робити рвучкі, неширокі помахи чим-небудь», *чесати* «очищати від

домішок, вирівнювати що-небудь (прядиво, вовну тощо), які в жартівливо-іронічній формі аналогізують процес мовлення з поширенім у слов'янській культурі загалом процесом тріпання, чесання льону, коноплі, прядива. Підсиленню змісту інтенсивності мовлення сприяє також порівняння як з прайником. Кількісні ознаки мовленнєвої діяльності в русинських фразеологізмах можуть виявлятися через відчуженість соматизму язик від людини: *пустити язык на толоку; пустити язык на шпацир* – «багато говорити» [2: 149]. Основне семантичне навантаження в цих зворотах закладене в іменниках *толока* «поле, пасовище» [7: 424], *шпацир* «прогулянка» [7: 592], що як знаки просторового коду культури, зазнаючи метафоричного пересмислення, набувають здатності позначати міру мовленнєвих дій.

Аналіз емпіричного матеріалу дає змогу стверджувати, що кількісний характер мовлення є суттєвою ознакою для русинів. Це підтверджують і прислів'я: передовсім русини негативно сприймають велику кількість розмов, що, на нашу думку, найяскравіше віддзеркалено в прислів'ях із прагматикою імперативної заборони – наказ не вдаватися до пустих балачок: *Не роб з пыска халяву; Не роб з языка помело* [14: 45].

Русинські прислів'я зі значенням кількості мовлення містять соматизм язик, який представлено як знаряддя спілкування: *Свій язык, своя й гвара* [14: 55] або як інструмент, наділений здатністю говорити без втручання людини: *Не йме голова, што язык лепече* [14: 43]; *Язык без кости – што хоче, то й лепоче* [14: 68].

Серед прислів'їв, що відображають кількісний обсяг інформації, виразно простежуємо взаємозв'язок мовлення й практичної діяльності: *Не все то ся творит, што ся говорит* [15: 17]; *Повісти легко, а зробити тяжко* [14: 52]; *Повісти легше, як зробити* [4: 305]. У таких паремійних одиницях мовлення сприйнято як матеріальний об'єкт, унаслідок чого можемо стверджувати, що найвна картина світу оперує словами як речами, для неї властиве матеріальне сприйняття слова. Зазначене сприйняття мови як матерії і слів як матеріальних об'єктів, з одного боку, можна співіднести з уявленням про магічну функцію мови, оскільки «в традиційній народній культурі... слово магічне за своєю природою» [13: 560], а з іншого – з давньоіндоєвропейським синкретизмом значень «говорити» і «робити» [12: 371–372].

Як зазначає В. В. Колесов, «в усній народній культурі сказав – одночасно означає і “зробив, виконав”. Штучне відсікання однієї дії від іншої загрожує незліченними бідами і негайно відображається у світі» [8: 127]. З огляду на це русинські прислів'я дилему між говорити і робити вирішують на користь практичної діяльності людини: *Не спіш язиком, спіш справов* [14: 18]; *Ліпше добре робити, як красні говори-*

ти [14: 32]; Воркотів, кілько хотів, а зробити мусів [14: 16]. Інколи в пареміях протиставлено акти мовлення і дії, при цьому мовлення оцінено як без результативний процес, не спрямований на здійснення реальної дії: Язиком капусты не шаткуют [14: 68].

Прислів'я *Де много крыку, там мало роботы; Де много бесіды, там мало хісна* [15: 21]; *Вельо бесіды, а мало хісна* [15: 16] побудовані на ґрунті антонімії компонентів *много* (*велово*) – *мало* й відзеркалюють загальну пізнавальну тенденцію людей мислити опозиціями. Їхня семантика спроектована на практичну діяльність народу: в етносвідомості русинів значна кількість розмов не пов'язана з користю. Такі паремії передають значення «мовлення має бути небагатослівним і спрямованим на досягнення конкретного результату».

У русинських прислів'ях кількісний характер мовлення має гендерну маркованість – жінкам приписана надмірна балакучість. Жіночий язык порівнюють із хворобою чи бестіарними атрибутами: *Бабська хворота – язык; Бабський язык – чортове помело* [15: 10]. Така негативна аксіологічна маркованість жіночої мовної поведінки зумовлена тим, що в повсякденній свідомості утверджився погляд на жінку як на носія різноманітних гріхів [22: 265].

Русинські фразеологізми на позначення небагатослівної, мовчазної людини нечисленні, вони мають менше негативно-експресивне забарвлення порівняно з фраземами, що передають семантику надмірної схильності до балакучості. У фразеологізмах *зашитый рот; рот не втворити* [2: 115] основний зміст сформовано внаслідок метонімізації лексеми *рот* й метафоризації складників *зашитий*, *не втворити*, які уподібнюють рот до закритого простору, що не дає змоги здійснювати мовленнєву діяльність. Мотивацією фразеологізмів *шидіти, як бы мала воду в гамбі* – «мовчки сидіти» [2: 31]; *мовчут, ги у рот воды набраєв* [6: 518] є сценарій поведінки людини, яка набрала в рот води. Саме вода як речовина, що заповнює ротову порожнину, у цьому разі становить перепону для здійснення мовленнєвої діяльності.

Фразеологічні одиниці *замкнути пыск; запхати пыск; заткати пыск; заліпити пысок* – «примусити замокнути кого-небудь» [2: 102] відображають комунікативні стратегії адресантів, спрямовані на припинення мовленнєвої діяльності адресатів. Їхній глибинний зміст виникає внаслідок метонімічного переосмислення лексем із негативною конотацією *пыск, пысок*, які за суміжністю співвідносні з мовленнєвою діяльністю, та метафоризації дієслів *замкнути, запхати, заткати, заліпити*, що уподібнюють рот людини до якогось просторового об'єкта, який можна зробити недоступним або наповненим чимось, щоб тим самим не дати вийти зовні тому, що наявне всередині.

Тема замикання злих ротів, як зауважують етнографи, належить до однієї з найпопулярніших у замовляннях, повір'ях, прокляттях [21: 411]. Представлена вона й у фразеологічному масиві русинів, її підґрунтям є метафоричне уподібнення рота до просторового об'єкта, на який можна навісити замок, що перешкоджатиме виходу інформації, яку потрібно оберігати від інших: *колоцию на рот покласти* [16: 33]; *на язык маеш аж дві колодиці: и губы, и зубы* [16: 54].

У русинських фраземах перепоною, що зумовлює відсутність говоріння, є соматизм зуби, що метонімічно пов'язаний із мовленням: *затяти зуби – «мовчати»* [2: 60]; *стиснути зуби – «замовкнути»* [2: 61]; *держи язык за зубами* [16: 111] – «утримуватись від висловлювання, не розголошувати таємниць».

Як зауважує Т.О. Агапкіна, у традиційній культурі мовчання виявляє належність певної істоти до потойбічного світу, тому мовчазну людину сприймають як нелюдину, «чужака», який є небезпечним, має зв'язок із нечистою силою [21: 303]. Підтвердженням таких міфічних уявельень є сполучка *сидіти як нецих – «мовчати, поводити себе тихо»* [2: 90], метафоричний компонент якої *нецих – «нечиста сила»* [1: 42] підтвірює негативну конотацію фразеологізму. Саме емотивно-експресивне навантаження складників фразеологізмів на позначення мовчазної людини засвідчує обачливе, іноді навіть негативне ставлення русинів до осіб, які не беруть участі в розмові: *мовчати як кіл в плоті* [2: 65]; *сидіти як потмелюх* [2: 108].

Кількість прислів'їв, що характеризує відсутність мовлення, не чисельна: уміння мовчати загалом оцінено позитивно, на противагу марнослів'ю й надмірній балакучості: *Маты язык за зубами – чеснота над чеснотами* [14: 39]. Русинські паремії відображають чіткий баланс між мовленням і мовчанням, передаючи прагматичну настанову уникати зайвих, надмірних розмов: *Не все бурчати, тра і помовчати* [14: 42]; *Вмієш казати, вмій мовчати* [15: 16]; *Або розумне повідати, або цілком мовчати* [15: 9].

Другу групу змістових фразем наповнюють звороти, семантика яких відображає модальні характеристики мовлення, його правдивість чи неправдивість. Позначення правдивості мовленнєвої дії в русинів пов'язане з просторовою аналогізацією: рух прямо, перед асоціюється з правдою: *прямо з моста* [2: 87]; *з моста до проста – «прямо, відверто (сказати)»* [2: 84]. У фразеологізмах *до вочей повісти; повісти прямо до вочей* [2: 33]; *говорити у в'очі* [16: 104] – «відкрито, відверто, неприховано» для передавання правдивого, відвертого мовлення використано кінетичний стереотип – погляд в очі, який у багатьох етносів світу позначає щирість, неприхованість, правдивість сказаного.

Тенденцію до правдивості мовлення підтримують і русинські паремії, у яких правду сприйнято як одну з найвищих цінностей: *Што правда, то не гріх* [14: 66]; *Повідай правду в очи* [14: 52]; *Правду пувісти – не гріх учинити* [16: 186]; *Што правда, то правда; Што правда – тото не гріх, а што тайстра – тото не міх* [16: 222]. Правдивість мовленнєвих дій у русинській етносвідомості спроектована на зорове сприйняття: *Чого-м не видів, того не повім* [14: 65]. Прислів'я *Правда вочи коле* [16: 186]; *Хто правду повідає, томтільки слів не глядат* [14: 64] констатують, що правдиве мовлення не завжди приємне для слухача, оскільки адресант зазвичай не добирає слів, а говорить прямо, відверто. Водночас русинські паремії дають змогу зробити висновок, що загальна комунікативна настанова говорити правду може завдати неприємностей мовцеві: *Русини мавуть такий сохташ: пувіч правду, та голову тти провалить* [16: 194]; *Хто бреше, тому легше, а хто правдує – біде* [16: 63]. Прислів'я *Повідай правду в очи, але стій здаля* [14: 52] містить інтенцію застереження: мовець має бути обачним, висловлюючи правдиву інформацію. Правдивість мовленнєвих дій в етносвідомості русинів пов'язана насамперед із зоровим сприйняттям: *Гвар не про то, што-с чув, а про то, што-с видів* [15: 19].

Неправдивість передаваної інформації виражена фразеологізмами: *трепати без ганьбы* [2: 36]; *до вочей циганити* [2: 33]; *пovskyати як мокрой горить* [2: 85]; *аж са небо трясе* [2: 88]; *ані на правду не дихнути* [2: 108]; *аж са земля загынатъ* [2: 58]; *каждой другой слово правда – «брехня»* [2: 123]. Семантика неправдивості мовлення в русинських фразеологізмах поєднана з вигадками, плітками, наклепами, безпідставністю розмов, засвідчуючи перевагу негативного ставлення етносу до неправди. Зміст неправдивого мовлення аналогізовано передовсім із зоровими та слуховими відчуттями, які підсилюють невідповідність сказаного дійсному стану справ: *аж са небо затягло – «безсоромно брехати»* [2: 88]; *аж са козы смівуть – «сильно брехати»* [2: 67]; *аж зле слухати – «брехати»* [2: 124]. У частині фразеологізмів, об'єднаних семантикою «безсоромно брехати», головним компонентом є дієслово *циганити* «брехати, обманювати, шахрувати» [7: 554], до якого додано компаративну частину, що метафорично пов'язана з донорськими царинами ПРИРОДНІ ЯВИЩА: *циганити, аж са змиркать* [2: 59]; *циганит, онъ ся горы зеленівут* [7: 554]; РОСЛИНА: *циганити, аж трава в'яне* [2: 124]; ЛЮДИНА: *циганити, аж шя з носа курит* [2: 91].

У русинських прислів'ях концептуальний зміст неправдивого мовлення забезпечує синестезія смакових відчуттів: *Бесідує, ніби медом мастит* [15: 11]. У пареміях *На языку мед, а на души лед* [16: 167]; *На языку мюд, а на серцу – люд* [14: 41] представлено опозицію соматизму

язик як органа мовлення та партонімів серце, душа як вмістищ емоцій, почуттів, внутрішнього світу людини. Зміст цих прислів'їв виникає на ґрунті синестезії смакових і тактильних відчуттів та метафоризації соматичних відчуттів як виявів психоемоційних станів людини, унаслідок чого виникає глибинний зміст – «на словах добра, а насправді зла, байдужа, нещира людина».

Русинські паремії репрезентують неправдивість мовлення як легку справу, протиставляючи її метафоричним сценаріям трудової діяльності: *Брехати – не ціпом молотити* [15: 13]; *Кошары – не пллітки и плести їх треба знати* [16: 8] або міміки людини: *Бреше і оком не мругне* [15: 13]. Відзначимо, що русини вкрай негативно ставляться до брехні, підтвердженням цього є прислів'я *Не бреш, бо умреш* [16: 81], її перша частина містить прагматичну настанову заборони, а друга – погрозу. Русинська паремія *Ганити – не циганити* [4: 175] вказує на пріоритетність висловлення осуду, незадоволення, докору на противагу брехні, облесливості, нещирості. У прислів'ях також констатовано фізіологічну реакцію мовця на неправдиве мовлення: *Збрехав неборак, і счервенів як рак; Збрехав неборак, и почиллинів ги рак* [16: 81].

У цій групі репрезентовано фразеологізми на позначення осіб, що свідомо поширяють неправдиві чутки. Їхній зміст сформований унаслідок метонімізації, пов'язаної зі збільшенням органа мовлення: великий пыс має – «пліткар» [2: 102] або метафоричної синестезії слухових відчуттів: як валалський бубен [2: 24]. Русинське прислів'я *Што дихне, то брехне* [14: 66] використовують для позначення людини, яка говорить неправду. Його семантика виникає внаслідок зіставлення сценаріїв дихання й мовлення, які, стимулюючи асоціативний пошук, сприяють інтерпретації змісту – «людина, що постійно говорить неправду, брехун».

Третя група фразеологізмів пов'язана з манерою мовлення. Такі фразеологічні одиниці характеризують мовлення як чітке, зрозуміле, однозначне й регламентоване, віддзеркалюючи позитивне ставлення русинів до продуманості, виваженості, дохідливості, доступності для сприймання сказаного: *прийти на корінь* – «дуже докладно розтлумачити» [2: 71]; *як про себе самого* – «зрозуміло говорити, пояснювати» [2: 118]; *повісти на лопаті* – «розтлумачити, докладно пояснити» [2: 79]; *як малому дітвакові* – «зрозуміло говорити, пояснювати» [2: 50]. Зміст русинського фразеологізму *і комар похопить* – «зрозуміло пояснювати» [2: 126] виник унаслідок метафоричного перенесення стереотипу *комар* – «косел, віслюк» [7: 358], який у слов'янській міфології символізує нерозумність, на інтелектуальні характеристики людини. Вправність, розсудливість, доречність, змістовність мовлення передають русинські

фраземи *повідати як пуп на казанні* – «зрозуміло пояснювати» [2: 110]; *повісти як старий пророк* – «дуже розумно, доладно сказати» [2: 103]. Їхній зміст сформовано унаслідок порівняння мовлення зі сфорою діяльності священників чи провідників волі Божої.

У русинській фразеології неприхованість, прямолінійність, рішучість мовлення передається насамперед за допомогою метафоричного переосмислення дієслів фізичної дії: *як кыбы одрізати* (*врізати, одрубати*); *як бы одятти* [2: 94] або унаслідок асоціативного уподібнення цілісного сценарію господарської діяльності до процесу мовлення: *говорить, ги бы дрыва рубов* [16: 104] – «говорити щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю».

Дошкульність, різкість мовлення в русинських фразеологізмах передається унаслідок уподібнення до гострих предметів: *впхати іглу пуд нухоть* – «дорікати» [2: 61]; *зарізати (затяти) до живого* – «доторкнутися в розмові чутливого місця» [2: 55] чи *вогню: допікати до живого* – «сильно вражати, дошкуляти» [2: 55]. Недоладність мовлення позначена зворотом *ани пришити ани приватати* – «недоладно сказати» [2: 109] мотивована метафоричним уподібненням сфери мовлення до концептосфери шиття.

У русинських фразеологізмах чітко простежуємо негативне ставлення до крику: *Гойкавуть ги на вашари*; *Гойкавуть ги на рійодов*; *Гойкати на цілый рот*; *Гойкать, аж ся розпукнути*; *Гойкать ги друтарь* [16: 105].

Частина фразеологізмів, що характеризують манеру мовлення, об'єднана семантикою «сваритися, лаяти, вступати в суперечку», сформованою унаслідок метафоричного уподібнення мовленнєвої діяльності до гострих предметів і фізичних дій, пов'язаних із неприємними, болючими відчуттями: *вытігати колики* [2: 68], а також аналогізацією сварки зі сценаріями поведінки тварин: *як два когуты на єдинім дворі* [2: 67]; споживання їжі: *межді собов грушкы грызти* [2: 44]; ремісництва: *мотузки плести* [2: 87]. Значення фразеологізма *вымітати на вочі* – «сваритися» [2: 32] ґрунтуються на сценарії господарської діяльності, накладеної на міфологемний сценарій вірувань, забобон, звичаїв етносу, народних прикмет тощо: предикат *вымітати* пов'язаний із лексемою *сміття*, яке в багатьох слов'янських культурах є символом негативних аспектів родинного, особистого життя [5: 555]. До того ж, сміття у багатьох народів належить до табу, тому непристойним уважалося його винесення з хати, як і порушення дружніх взаємин. Сміття радили спалювати в печі, оскільки ним мовби можна наслати на когось якесь нещастья [20: 177–178].

Характеристику манери мовлення передають і русинські фразеологізми із соматизмом зуби, які об'єднані значенням «неприязно

висловлюватися, говорити щось погане про кого-небудь; зводити наклеп; оббріхувати»: *взяти в зубы як вітор солому; взяти до зуб; взяти меджі зубы; зубы добат (чистит); вычистити зубы* [2: 60]. Їхня семантика сформована, з одного боку, унаслідок метафоризації дієслівного компонента (*взяти, добат, вычистити*), а з іншого – аналогізації складника зуби з чимось таким, що може вражати, завдаючи болю, неприємних відчуттів. Семантика русинського фразеологізму *бісідувати через зуби* – «неохоче, сердито говорити» [2: 60] віддзеркалює стереотипне уявлення про неприязнє ставлення адресанта до адресата в процесі мовлення. Вираження почуття недоброзичливості до слухача також представлено за допомогою уподібнення мовленнєвої дії до гострого предмета: *цвінькати з ножичками* – «говорити зі злістю» [2: 92].

Русинських прислів'їв, що характеризують манеру мовлення небагато, вони здебільшого позначають прагматичний вплив сказаного на адресата: *Вострой словечко коле сердечко* [15: 16]; *Щырай слово три зимы гріє* [14: 67]; *Голяк ваньси голит, а слово серце ріже* [15: 20]. Частотним у пареміях є смисловий компонент «мовлення – засіб репрезентації інтелектуальних особливостей»: якісні характеристики сказаного чи його відсутність функціонують як показники рівня розумового розвитку індивіда: *Мудрого без дорогої шаты по єдинім слові познати; Мудрый не вштыко повідат, што знає, а дурный не вштыко знає, што повідат* [14: 40].

Четверту групу змістових фразеологізмів наповнюють одиниці, що якісно характеризують мовлення, його відповідність темі, доречність, адекватність контексту спілкування. Найпоширенішими в цій підгрупі є фразеологізми, які негативно оцінюють пусті розмови, нісенітниці, що спричинено загальною фразеологічною тенденцією, адже «у фразеології негативно конотовані поля завжди більш потужні (у кількісному відношенні), ніж поля із позитивною конотацією» [18: 18]. Довгі, беззмістовні й непотрібні розмови або висловлювання в русинських фразеологізмах передаються шляхом сприйняття мовних дій як приготування їжі: *дывнянку варити* – «вести порожні розмови» [2: 49]; споживання їжі: *бісідовати, же кебы то пес ззів та здохне; бісідувати, шо пес бы не ззів* – «говорити дурниці» [2: 100]; господарської діяльності: *кошики плести* – «вести порожні балачки» [2: 73]; *плести два на три; плести єдной через другой* – «говорити дурниці» [2: 104]; молотити порожню солому – «вести пусті розмови» [2: 126]; руху: *бесідувати як кебы з пеца впав; хласти з пеца на голову* – «говорити дурниці» [2: 101]; військової справи: *выстрілити як з канона* – «сказати дурницю» [2: 63]. Розмови, висловлювання, позбавлені здорового глузду, в етносвідомості русинів порівнюються

із потъмаренням свідомості внаслідок дії отруйних рослин: *гварити як кебы са надрагулі наїв* – «говорити дурниці» [2: 88]; *шалених губ шя наїсти* – «говорити дурниці» [2: 44]. Несуттєві, мало важливі, незначні, безглузді, нерозумні висловлення також асоціюються в русинів із втратою здатності ясно мислити, спричиненою захворюванням на тиф: *гварити як на глушканю; лопотити на глушку* – «говорити нісенітниці, дурниці» [2: 39]. Глибинний зміст фраземи *виповісти як з немытого горця* – «сказати дурницю» [2: 43] пов’язаний із семантикою бруду, який має пейоративну конотацію.

Русинські фразеологізми *стрілити конину* – «сказати дурницю» [2: 70]; *як кебы сліпа муха сіла* – «говорити нісенітницю» [2: 87]; *переливати з пустого до порожнього* – «вести непотрібні малозмістовні розмови» [2: 110]; *гору на гору класти* – «говорити нісенітницю» [2: 42]; *як бы горох на цькіні метати* – «даремно, безрезультатно говорити» [2: 43] є парадоксальними за змістом, оскільки їхня мотивація не забезпечена жодним із компонентів, а семантика ґрунтуються на народному гуморі русинів. Саме парадоксальний характер об’єкта мовлення спричиняє інтегральний зміст абсурду, безглуздя мовленнєвих дій у подібних зворотах [19: 136]. Почасти розкодуванню значення фразем із парадоксальним компонентом сприяє наявність дієслів мовлення (*бісідувати, лябдати, говорити*): *бісідувати ані на коліно, ані на задок* – «говорити нісенітниці» [2: 69]; *бісідувати з путе, туто ани сомар бы не зів* [2: 110]; *бісідувати (лябдати), што слина на язык принесе* [2: 122]; *говорити не солене, не мащене* [2: 126]; *бісідувати не возьми (ни взяти) не полож (ни положыти)* [2: 106]. Таку ж парадоксальну оцінку невідповідності розмови темі представлено в прислів’ях *З тобов ся набесідуєш, як зо смаркатим наїш* [15: 28]; *З тобов гварити, як з конем ся молити; З тобов бесідувати, як за зайцем ся гонити* [15: 27]. У цих висловленнях негативно оцінено адресата, спілкування з яким з погляду адресанта є безрезультатним, беззмістовним, безкорисним.

Більш наочно якісні характеристики мовлення представлені в русинських прислів’ях. Зокрема, нерелевантність розмов у етносвідомості русинів пов’язана передовсім із людиною: якісні характеристики сказаного чи його відсутність функціонують як показники рівня розвитку індивіда: *Який чловек, така й бесіда* [14: 26]. Загалом паремії віддзеркалюють позитивне ставлення етносу до продуманості мовлення, обізнаності з предметом розмови: *Закім штоси повісти – маш помисліти* [4: 242]; *Не повідай, што знаєш, знай, што повідаєш* [14: 45]; *Знаєш – повідай, не знаш – помовч* [4: 148]; *Маш знати, як, де і што повісти* [14: 39]. Паремія *Што у кого пече, том про то й рече* [14: 67] відзначає, що кожен важливим вважає свій предмет мовлення.

Її семантика спрямована на прагматичний вплив на адресанта, який має слідкувати за адекватністю розмови, дотримуватися теми, а не акцентувати увагу на власних проблемах. Прислів'я *Мовив слово – будь його паном* [14: 39]; *Слово старше за пінянзі* [14: 57] засвідчують, що русини відповідально ставляться до сказаного, високо поціновують обіцяне, схильні відповідати за свої слова.

Мовленнєва діяльність пов'язана з процесом слухання, який у русинських фразеологізмах відображають предикат *слухати* та іменник *уха*: *добрі уха не попукали* – «довірливо слухати» [2: 135]; *слухати ани не дихати* [2: 124]; *слухати, аж уха отворяти* – «дуже уважно слухати» [2: 135]; *добрі слухати* [7: 349] – «дуже уважно слухати, прислухатися до чогось; слухати з великим інтересом». Семантика сполуки *їсти слова* – «довірливо слухати» [2: 123] виникла внаслідок метафоричного уподібнення сценарію споживання їжі до процесу слухання. Фразеологізм *уха терпнут слухати* [7: 518] – «хтось втрачає бажання слухати; від розмови стає неприємно, противно» відображає негативну реакцію адресата на неправдиве, беззмістовне, некоректне мовлення. Глибинний зміст сполуки формує предикат *терпнути* «втрачати чутливість, німіті», який, зазначуючи метафоризації, визначає перцептивне сприйняття почутого за аналогією до фізичного стану.

Отже, русинські прислів'я і фразеологізми віддзеркалюють чітко систематизовану сукупність уявень, настанов, стереотипів і правил мовленнєвої діяльності. У них збережено й трансльовано наступним поколінням як концептуальні знання про комунікацію, так і приписи нормативного й ефективного спілкування. Для русинів у процесах мовленнєвої діяльності суттєвими ознаками є небагатослів'я, стриманість, ввічливість, повага до співрозмовника, виваженість. Досліджуваний матеріал засвідчує, що русини значну увагу приділяють фонетичному оформленню висловлення: для них прийнятним є нормальний темп спілкування, адже швидке й гучне, повільне й тихе, невиразне мовлення оцінено негативно. До однієї із значущих ознак змістової характеристики мовленнєвої діяльності належить кількісний обсяг повідомлення. Засадникою в сценаріях комунікативної поведінки русинів є категорія стриманості в розмовах: марнослів'я і плітки оцінено вкрай негативно. Комунікативну культуру русинів характеризують уміння мовчати та стримування від зайвих розмов. Із поміркованістю мовленнєвої діяльності корелюють такі ознаки, як мудрість, виваженість, вміння відповідати за свої слова, співвідносність мовлення й конкретної комунікативної діяльності. Досить значущою для русинської комунікативної культури є ознака правдивості мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вархол Н. Михайло Сірий – останній «пророкувач Псалтиря» на Пряшівщині // Народна творчість та етнологія. 2011. № 6. С. 42–44.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, 1990. 159 с.
3. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю. М.: Гнозис, 2007. 288с.
4. Дуда І. Лемківський словник. 26000 слів. Тернопіль: Астон, 2011. 372 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
6. Керча И. Русинско-русский словарь: в 2 т. Т. 1: А–Н. Ужгород: ПоліПрінт, 2007. 608 с.
7. Керча И. Русинско-русский словарь. Т. 2: О–Я. Ужгород: ПоліПрінт, 2007. 608 с.
8. Колесов В.В. «Жизнь происходит от слова...». СПб.: Златоуст, 1999. 368 с.
9. Левин Ю.И. Провербальное пространство // Паремиологические исследования. М.: Наука, 1984. С. 108–126.
10. Ломакина О.В., Мокиленко В.М. Познавательный потенциал русинских паремий на фоне русского и украинского языков // Русин. 2016. № 3 (45). С. 119–128. DOI: 10.17223/18572685/45/9
11. Лотман Ю.М. Символ в системе культуры // Избранные статьи: в 3 т. Т. I: Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллин: Александра, 1992. С. 191–199.
12. Мечковская Н.Б. Метаязыковые глаголы в исторической перспективе: образы речи в наивной картине // Язык о языке: сб. статей. М.: Языки русской культуры, 2000. С. 363–380.
13. Никитина С.Е. Лингвистика фольклорного социума // Язык о языке: сб. статей. М.: Языки русской культуры, 2000. С. 558–596.
14. Періг Р. Немеркнучі перлини. Лемківські приповідки. Львів, 2013а. 74 с.
15. Періг Р. Не забувай свого. Русинські, лемківські приповідки. Львів, 2013б. 36 с.
16. Поп Д. Русинско-украинско-русский и русско-русинско-украинский фразеологические словари. Ужгород, 2011. 243 с.
17. Пронь Т.М. Історія, сучасність, матеріальна і духовна культура лемків, бойків, русинів у проблемному поліінтердисциплінарних досліджень // Нauкові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія. 2012. Т. 207, вип. 195. С. 110–115.
18. Ройзензон Л.И. Фразеология и страноведение. Бюллетень по фразеологии № 1. Новая серия. Вып. 234. Самарканд: Самарканд. гос. ун-т им. А. Навои, 1972. С. 12–19.
19. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ; Черкаси: Брама, 2004. 275 с.
20. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 278 с.

21. Славянская мифология: энциклопедический словарь / Отв. ред. С.М. Толстая. 2-е изд. М.: Междунар. отношения, 2002. 512 с.
22. Телия В.Н. Русская фразеология. М.: Школа. Языки русской культуры, 1996. 288 с.
23. Трубачев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках: этимология и опыт групповой реконструкции. М.: Наука, 1966. 414 с.
24. Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa / red. S. Dudra, B. Halczak, I. Betko, M. Smigel. Słupsk-Zielona Góra: Drukarnia Wyd-wo «DRUK-AR», 2009. T. II. 248 s.
25. Mehrabian A., Ferris S. Inference of attitudes from nonverbal communication in two channels // Journal of Consulting Psychology. 1967. № 31. P. 248–252.

REFERENCES

1. Varkhol, N. (2011) Mikhaylo Siriy – ostanniy “prorokuvach Psaltirya” na Pryashivshchini [Myhajlo Siryj is the last “prophet of the Psalter” in Prešov region]. *Narodna tvorchist' ta etnologiya*. 6. pp. 42–44.
2. Varkhol, N. & Ivchenko, A. (1990) *Frazeologichniy slovnik lemkijs'kikh govirok skhidnoi Slovachchini* [The Phraseological Dictionary of Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratislava: Slovats'ke pedagogichne vidavničstvo.
3. Gudkov, D. B. & Kovshova, M.L. (2007) *Tělesnyy kod russkoy kul'tury: materialy k slovaryu* [The corporal code of Russian culture: materials for the dictionary]. Moscow: Gnozis.
4. Duda, I. (2011) *Lemkiwskiy slovnik* [The Lemko Dictionary]. Ternopil: Aston.
5. Zhayvoronok, V.V. (2006) *Znaki ukrains'koї etnokulturi: slovnik-dovidnik* [Signs of the Ukrainian ethno-culture: Dictionary]. Kyiv: Dovira.
6. Kercha, I. (2007a) *Rusinsko-russkiy slovar': v 2 t.* [The Rusin-Russian Dictionary: In 2 vols]. Vol. 1. Uzhhorod: PolyPrint.
7. Kercha, I. (2007b) *Rusinsko-russkiy slovar': v 2 t.* [The Rusin-Russian Dictionary: In 2 vols]. Vol. 2. Uzhhorod: PolyPrint.
8. Kolesov, V.V. (1999) “Zhizn' proiskhodit ot slova...” [“Life comes from the word ...”]. St. Petersburg: Zlatoust.
9. Levin, Yu.I. (1984) Proverbial'noe prostranstvo [Proverbial space]. In: Permyakov, G.L. (ed.) *Paremiologicheskie issledovaniya* [Paremiological studies]. Moscow: Nauka. pp. 108–126.
10. Lomakina, O.V. & Mokienko, V.M. (2016) Cognitive potential of Rusin proverbs compared with those in the Russian and Ukrainian languages. *Rusin*. 3. pp. 119–128 (in Russian). DOI: 10.17223/18572685/45/9
11. Lotman, Yu.M. (1992) *Izbrannye stat'i v 3 t.* [Selected articles in 3 vols]. Vol. 1. Tallin: Aleksandra. pp. 191–199.
12. Mechkovskaya, N.B. (2000) Metayazykovye glagoly v istoricheskoy perspektive: obrazy rechi v naivnoy kartine [Metalinguage verbs in historical perspective: images of speech in a naive picture]. In: Arutyunova, N.D. (ed.) *Yazyk o yazyke* [Language about language]. Moscow: Yazyki russkoy kul'tury. pp. 363–380.

13. Nikitina, S.E. (2000) Lingvistika fol'klornogo sotsiuma [Linguistics of Folklore Society]. In: Arutyunova, N.D. (ed.) *Yazyk o yazyke* [Language about language]. Moscow: Yazyki russkoy kul'tury. pp. 558–596.
14. Perig, R. (2013a) *Nemernuchi perlini. Lemkivs'ki pripovidki* [Immortal pearls. Lemko proverbs]. Lviv: [s.n.].
15. Perig, R. (2013b) *Ne zabuvay svogo. Rusins'ki, lemkins'ki pripovidki* [Do not forget your own. Rusin and Lemko proverbs]. Lviv: [s.n.].
16. Pop, D. (2011) *Rusinsko-ukrainsko-russkiy i russko-rusinsko-ukrainskiy frazeologicheskie slovari* [The Rusin-Ukrainian-Russian and Russian-Rusin-Ukrainian Phraseological Dictionaries]. Uzhhorod: [s.n.].
17. Pron, T.M. (2012) *Istoriya, suchasnist', material'na i dukhovna kul'tura lemikiv, boykiv, rusiniv u problemnomu poliinterdistsiplinarnikh doslidzhen'* [History, present, material and spiritual culture of Lemkos, Boykos, Rusins in multidisciplinary research]. *Naukovi pratsi Chornomors'kogo derzhavnogo universitetu imeni Petra Mogili. Ser.: Istoriya.* 207(195). pp. 110–115.
18. Royzenon, L.I. (1972) *Frazeologiya i stranovedenie* [Phraseology and regional geography]. *Byulleten' po frazeologii – Bulletin on phraseology.* 1(234). pp. 12–19.
19. Selivanova, O.O. (2004) *Narisi z ukrains'koї frazeologії (psikhokognitivni ta etnokul'turni aspekti)* [Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethno-cultural aspects)]. Kyiv; Cherkasy: Brama.
20. Skripnik, L.G. (1973) *Frazeologiya ukraїns'koї movi* [The phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka.
21. Tolstaya, S.M. (ed.) (2002) *Slavyanskaya mifologiya: entsiklopedicheskij slovar'* [Slavic mythology. Encyclopedic Dictionary]. 2nd ed. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya.
22. Teliya, V.N. (1996) *Russkaya frazeologiya* [Russian Phraseology]. Moscow: Shkola. Yazyki russkoy kul'tury.
23. Trubachev, O.N. (1966) *Remeslennaya terminologiya v slavyanskih yazykakh: etimologiya i opyt gruppovoy rekonstruktsii* [Trade terminology in Slavic languages: Etymology and experience of group reconstruction]. Moscow: Nauka.
24. Dudra, S., Halczak, B., Betko, I. & Smigel, M. (eds) (2009) *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* Vol. 2. Słupsk-Zielona Góra: DRUK-AR.
25. Mehrabian, A. & Ferris, S. (1967) Inference of attitudes from nonverbal communication in two channels. *Journal of Consulting Psychology.* 31. pp. 248–252. DOI: 10.1037/h0024648

Калько Валентина Владимировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языкознания и прикладной лингвистики Черкасского национального университета им. Б.Хмельницкого (Украина).

Калько Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького (Україна).

Valentyna V. Kalko – Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University (Ukraine).
E-mail: mkalko@ukr.net

Калько Николай Иванович – доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языкоznания и прикладной лингвистики Черкасского национального университета им. Б. Хмельницкого (Украина).

Калько Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (Україна).

Mykola I. Kalko – Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University (Ukraine).
E-mail: mkalko57@gmail.com

УДК 94(47)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/59/14

ДЕВЯТЫЕ ВОРОНЦОВСКИЕ ЧТЕНИЯ В ОДЕССЕ

Т.А. Избаш-Гоцкан

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова

Украина, 65029, г. Одесса, ул. Елизаветинская, 12

E-mail: taizbash@gmail.com

THE NINTH VORONTSOV READINGS IN ODESSA

T.A. Izbash-Hotskan

I.I. Mechnikov Odessa National University

12 Yelizavetinskaya Street, Odessa, 65029, Ukraine

E-mail: taizbash@gmail.com

Михаил Семенович Воронцов, граф, светлейший князь, генерал-губернатор Новороссийского края и наместник Бессарабской области, так много успел сделать за время своего пребывания на этих постах, что уже не одно десятилетие историки занимаются изучением его деятельности. В Одессе с 2007 г. проводятся международные научно-практические конференции, посвященные М.С. Воронцову. 2 ноября 2019 г. состоялись Девятые Воронцовские чтения, тематикой которых стало «Культурное наследие Воронцовской эпохи».

Часть докладов традиционно посвящалась семье Воронцовых. Так, в сообщении Л.И. Лисунец «Документы о жизни и деятельности Е.К. Воронцовой в фондах Российского государственного архива литературы и искусства» анализируется эпистолярное наследие Елизаветы Ксаверьевны, ее переписка с В. Вяземской, Д. Долгоруким, И. Трубецким и др. Исследовательница приходит к выводу, что комплекс документов, хранящихся в РГАЛИ, весьма информативен и представляет большой интерес для дальнейшего изучения. Книжное наследие Одессы первой половины XIX в. в личной библиотеке М.С. Воронцова изучено Е.В. Полевщиковой. Результатом ее исследований стало выступление на конференции на тему «Одесские издания в библиотеке князя М.С. Воронцова: задачи и перспективы исследования». Автор отметила преобладание литературы гуманитарной направленности в собрании Воронцовых, а более всего – книги по истории и археологии. О золотых настольных медалях, отчеканенных в Париже по заказу префектур Ретеля и Вузье в честь командующего русским оккупационным корпусом во Франции с 1815 по 1818 г. М.С. Воронцова, говорилось в докладе Б.Г. Зайдмана «Золотые настольные медали в память Отечественной войны 1812 года, отчеканенные в Европе». Автор также упомянул три французские медные медали, выбитые в знак благодарности Воронцову и хранящиеся в Одесском археологическом музее (инв. № 41489, 41491, 41492).

Как обычно, не осталась без внимания культурная жизнь Одессы XIX в. В докладе Е.А. Радзиховской «Французский дипломат Ш.-Кл. Пейсонель о торговле в Северном Причерноморье во второй половине XVIII в.» рассмотрен «Трактат о черноморской торговле», представляющий собой очерк политической экономии, этнографии и истории данных земель. Доклад И.С. Гребцовой ««Южный» и «Новороссийский» сборники в социокультурной жизни Одессы» дает представление о литературной жизни и журнальной периодике в Одессе первой половины XIX в., что, по сути, было ярким явлением в жизни города и края в целом. Изучением истории вакцинации от оспы, имевшей огромное значение для многих европейских держав, занимались И.В. Корпусова и И.М. Озерянская. Источниками послужили архивные документы и медали «За прививание оспы». Результатом исследования стала статья «История оспопрививания и медали из музеев Одессы».

Ряд докладов был посвящен выдающимся личностям, сыгравшим немаловажную роль в научной и культурной жизни Одессы XIX в. В выступлении Т.А. Избаш-Гоцкан «Наследие и наследство Александра Львовича Бертье-Делагарда» содержится ряд новых сведений о вице-президенте Одесского общества истории и древностей, прослеживается судьба его коллекций. Т.Н. Попова в докладе «К биографии Н.Я. Шведовой: Из семейной истории П.М. Бицилли (К 140-летию со дня рождения)» осветила ряд моментов, связанных со становлением личности историка, влиянием семьи на его интеллектуальное развитие. Статья «Историко-культурологические аспекты частной книжной коллекции профессора Б.В. Варнеке» В.В. Левченко содержит характеристику библиотеки историка- античника Б.В. Варнеке. Как отмечает автор, по подбору книг в частных библиотеках можно судить об интеллектуальных приоритетах владельцев.

История «катакомбной» Одессы рассмотрена в докладе И.Н. Шкляева и К.К. Пронина «Тайны катакомб Фоминой балки». Как отметили авторы, различные военные и политические события заставляли людей искать убежище в катакомбах, что нашло свое отражение в настенных надписях и рисунках. Эволюция герба г. Николаева как источника по истории города и края изучается в статье Ю.В. Котляра и М.Ю. Лымарь «Знак “Чаша Граала” в истории герба Николаева». Исследователи полагают, что «Чаша Граала» на гербе могла служить символом сакральности данной территории.

Конференция «Воронцовские чтения в Одессе», как и любой научный форум, позволяет осветить многие ранее неизученные или изученные не столь досконально моменты отечественной истории, ввести в научный оборот новые источники и определить направления дальнейших исследований. 6 ноября 2021 г. планируется проведение Десятых Воронцовских чтений, посвященных 165-летию со дня смерти светлейшего князя М.С. Воронцова.

Татьяна Александровна Избаш-Гоцкан – кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории Одесского национального университета им. И.И. Мечникова (Украина).

Tatyana A. Izbash-Hotskan – I.I. Mechnikov Odessa National University (Ukraine).
E-mail: taizbash@gmail.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

РУСИНЫ

Основан в 2005 г.

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

2020. № 59

Республиканская общественная ассоциация «Русь»
(г. Кишинев, Республика Молдова)

Национальный исследовательский
Томский государственный университет (г. Томск, Россия)

– 256 стр.

Республика Молдова, г. Кишинев, MD 2028, а/я 1041
Телефон / факс: (+373 22) 28-75-59
E-mail: journalrusyn@rambler.ru

Сайт «Русины Молдавии»: <http://www.rusyn.md>
Сайт «Международный исторический журнал "Русин"»: <http://journalrusin.ru>

Подписано к печати 28.03.2020. Формат 60x90 1/16.
Бумага офсет № 1.
Печать офсетная.
Гарнитура «PT Sans».
Тираж 250 экз.
Заказ 24.

Отпечатано в типографии АО «Реклама».
г. Кишинев, ул. Александру чел Бун, 111.

Редакция может не разделять точку зрения авторов статей.

Редакция не вступает с авторами в содержательное обсуждение статей, переписку по методике написания и оформления научных статей и не занимается доведением статей до необходимого научно-методического уровня.

Ответственность за содержание публикуемых материалов несет автор. При любом использовании материалов ссылка на журнал обязательна.

В 2020 году международный исторический журнал
ФОНД РУССКИЙ МИР «Русин» выпускается при поддержке Фонда «Русский мир».

ОТ РУССКОГО ПО ПРОЧТЕНИИ ОТРЫВКОВ ИЗ ЛЕКЦИЙ Г-НА МИЦКЕВИЧА

Ф.И. ТЮТЧЕВ

Небесный царь, благослови
Твои благие начинанья –
Муж несомненного призванья,
Муж примиряющей любви...

Недаром ветхие одежды
Ты бодро с плеч своих совлек.
Бог победил – прозрели вежды.
Ты был Поэт – ты стал Пророк...

Мы чуем приближение Света –
И вдохновенный твой Глагол,
Как вестник Нового завета,
Весь Мир Славянский обошел...

Мы чуем Свет – уж близко Время –
Последний сокрушен оплот, –
Воспрянь, разрозненное племя,
Совокупись в один Народ –

Воспрянь – не Польша, не Россия –
Воспрянь, Славянская Семья! –
И, отряхнувши сон, впервые –
Промолви слово: «Это я!» –

Ты ж, сверхъестественно умевший
В себе вражду уврачевать, –
Да над душою просветлевшей
Почиет Божья Благодать!

1842

Источник: Тютчев Ф.И. Полное собрание сочинений и писем в шести томах. М.: Издательский центр «Классика», 2002. Т. 1. Стихотворения, 1813–1849. С. 191.